

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΤΟΣ Α' - 1956
ΤΟΜΟΙ ΕΞΗΚΟΙΣΤΟΙ

ΑΘΗΝΑΙ, 1 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1956

ΤΕΥΧΟΣ 702

ΟΜΙΛΙΑ

Ἡ καρδιά μου εἶναι γεμάτη σωριασμένες λέξεις.
Κανείς δὲν τις ἀκούει ποὺ ψιθυρίζουν
Τ' ὄνομά τους: ἐ γ ὦ, ἐ σ ύ, ἄνθρωπος, ὑπόσχεση...
Μ' αὐτὲς ζῶ καὶ πληγώνω τὴν ψυχὴ μου.
Τίς κρατῶ μὲ τὰ δόντια καὶ πηγαίνω.

Ἡ φωνὴ πηγαίνει σ' ἄλλη φωνή, γυρεύει ἀπόκριση.

Θάθελα ν' ἀποσπάσω τὴν ψυχὴ μου καὶ σὺ τὴ δική σου,
Νὰ σοῦ μιλήσω καὶ σὺ ν' ἀποκριθῆς,
Νὰ ποῦμε τὸ δέντρο δέντρο, τὸν οὐρανὸ οὐρανό,
Νὰ τὰ ὀνομάσουμε ὅλα ἀπ' τὴν ἀρχή, ὅπως εἶναι, γιὰ πάντα.

Δὲν εἴμαστε ζῶα, δὲν εἴμαστε Ἄγγελοι νὰ κρατηθοῦμε
Στὴ σιωπὴ: εἴμαστε ἄνθρωποι ἐδῶ καὶ τώρα σὰν τοὺς πλανόδιους μουσικοὺς
Καὶ τραγουδοῦμε, παίζουμε ὄργανα, ὀνομάζουμε τὰ πράγματα.

Σταθήκαμε πολὺ στὴ σιωπὴ καὶ ξεχάσαμε νὰ μιλοῦμε.

*

ΕΞΟΔΟΣ

Ἀφήνοντας τὰ ἐρείπιά μου, στολίζω τὸ μέτωπο
Μὲ φῶς, τραγουδῶ, γιορτάζω τὰ γενέθλιά μου.
Κάθε μου χειρονομία μουσική, κάθε μου λόγος
Ἀντικείμενο: τὸ «σῶμα» σῶμα, τὸ «φῶς» φῶς...

Ὁμιλία, πύλη ἐσωστιατή, π' ἀκοῦμε τὸν ἑαυτό μας
Σὰν ἔναν ἄλλο, σὰν ἕνα ἀπέραντο ὄργανο.

Ὅταν σωμαίνης, εἶναι σὰ νὰ ξεχνᾷς τὸ πρόσωπό σου.
Δὲς σ' ἕνα καθρέφτη, κι ὅλα σὲ ξεχνοῦν.

Ἄς μιλοῦμε, ἄς τραγουδοῦμε, ἄς λέμε τὰ λόγια ποὺ ἔρχονται.

Γ. ΘΕΜΕΛΗΣ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ Κ' ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΗ ΓΙΟΡΤΗ

[ΣΤΟΥΣ ΔΡΟΜΟΥΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ]

Δύσκολο, ἴσως καὶ ἐπικίνδυνο, εἶναι, ὅταν γυρίσεις ἀπὸ ἕνα ταξίδι ποὺ ἀπλώθηκε σὲ δέκα χιλιάδες χιλιόμετρα, νὰ καθήσεις μπροστὰ σ' ἕνα τραπέζι καὶ νὰ βάλεις ἀμέσως σὲ τάξη τὴν ἐκπληξη, τὸ θαυμασμό, ἀκόμη καὶ τὴν ἀπορία, ποὺ σαρανταπέντε μέρες καὶ νύχτες πέρασαν τὴν ὁδὸ καὶ τὴν ἀκοή σου ἀπὸ τὴ δοκιμασία τῆς ἀντοχῆς καὶ πλημμύρισαν ὅλους τοὺς χώρους τῆς ψυχῆς σου. Ὅταν μάλιστα γυρίζεις ἀπὸ χώρες καὶ λαοὺς τῆς Εὐρώπης, πρέπει πολὺ νὰ τὸ σκεφτεῖς πρὶν ἀνοίξεις τὸ στόμα σου. Τί ἔχεις νὰ πεῖς ἔπειτ' ἀπὸ τόσους καὶ τόσους ἄλλους ταξιδιωτὲς; Ἀκόμα καὶ γιὰ τὴ μεταπολεμικὴ Εὐρώπη, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι διαφορετικὴ μὲ τὶς πληγὲς τοῦ πολέμου, τί μήνυμα νὰ φέρεις ἕστερ' ἀπὸ τὸ πλῆθος τὶς ὑπεύθυνες καὶ τὶς ἀνεύθυνες πληροφορίες, — ἀτόμων καὶ ὑπηρεσιῶν, — γιὰ τὴν ἀνασύνταξή της, γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ της στὸ ρυθμὸ τῆς εἰρήνης, γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ τὴν πνευματικὴ της ζωή;

Κι ἄλλοι, πολλοὶ ἄλλοι ἀκόμα οἱ δισταγμοί. Καὶ μόνο ὅταν πάψεις νὰ εἶσαι ταξιδιώτης κ' αἰστανθεῖς, ἀπὸ τὴ μικρὴ ἢ τὴ μεγάλη γνωριμία σου μὲ τὴν Εὐρώπη, μὲ τὰ λίγα ἢ μὲ τὰ πολλὰ ταξίδια σου, μόνο ὅταν νιώσεις μέσα σου συνείδηση εὐρωπαίου, δηλαδὴ κάτι παραπάνω ἀπὸ τὸ θαυμασμό γιὰ τὶς πολιτείες της καὶ τ' ἄλλα κατορθώματά της, μόνο ὅταν κατακλυστεῖς ἀπὸ ἀγάπη καὶ σεβασμὸ γι' αὐτὴ τὴν ἀρχαία καὶ πολυπατημένη καὶ πολυ-

δουλεμένη καὶ πολυβασανισμένη γῆ ποὺ μπόρεσε νὰ κρατήσῃ τὸν ἄνθρωπο κι ὅταν πλησίαζε νὰ γίνῃ θεὸς κι ὅταν καταντοῦσε θηρίο καὶ κτῆνος, μόνο τότε ἔχεις δικαίωμα νὰ δίνεις πληροφορίες, ποὺ κι αὐτὲς πάλι ἐξομολογήσεις περισσότερο εἶναι παρὰ εἰδήσεις κ' ἔχουν τὴ θέση τους μέσα στὸ μεγάλο παραμῦθι τῆς Εὐρώπης παρὰ στὴν ἱστορία της.

Ἀπ' αὐτό, λοιπόν, τὸ παραμῦθι, ποὺ ἀλλοίμονο! δὲν κράτησε πολὺ, ἀπ' αὐτὸ ἔρχομαι. Καὶ πρέπει ἀμέσως νὰ πῶ ὅτι ἦταν παραμῦθι καλοκαιρινό, εἶχε δηλαδὴ χρώματα ζωηρὰ καὶ χαρούμενα, φωνὲς ποὺ οἱ περισσότερες δὲν ἐνοχλοῦσαν, πόλεις μεγάλες καὶ μικρὲς ποὺ ἡ καθημιὰ ζεῖ σ' ἕνα θρύλο, — σὲ θρύλο τέχνης ἢ σὲ θρύλο ἐπιστήμης, — βουνὰ ποὺ πάνε μὲ τὶς κορφές τους ν' ἀγγίζουν τὸν οὐρανὸ καὶ προσβάλλουν, πρόκληση καθημερινὴ στὸν ἥλιο τοῦ Ἰουλίου καὶ τοῦ Αὐγούστου, λαμπρὸ κι ἀγέρωχο τὸ χιόνι τους, δάση ποὺ μέσα στὸ πράσινό τους μυστήριο κρύβουν ἀκατάλυτες δυνάμεις ζωῆς, πλατιά ποτάμια ποὺ ἀφθονοῦν καὶ ὀλοζώντανα κυλάνε πλάι στὸς οἰκισμοὺς τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς χαρίζουν τὴ δροσιὰ καὶ τὴν καθαριότητα καὶ τὴ δύναμη νὰ κινήσουν τὶς μηχανές τους, τόσα ἄλλα, τόσα πολλὰ. Κι ἄς μὴν πεῖ κανεὶς ὅτι ἡ προσδοκία καὶ τὸ ξαφνίασμα ἔπλασαν τὸ παραμῦθι. Ὅχι. Οὔτε ἡ πρώτη μου ἐξοδος ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ σύνορα ἦταν οὔτε ἡ πρώτη γνωριμία μου μὲ μερικὲς ἀπὸ τὶς πόλεις - στα-

θμούς του ταξιδιού μας. Όπου κι αν σταθήκαμε, όπου κι αν μέναμε, λίγες ή πολλές ημέρες, στο Σκόπια, στο Βελιγράδι ή στο Ζάγκρεμπ, — για το Βελιγράδι προπάντων, μαζί με τόσα άλλα κείμενα, μάς είχε προετοιμάσει ή καλογραμμένη περιγραφή της γιουγκοσλαβικής πρωτεύουσας από την Ίσαδώρα Σέκουλιτς, που δημοσιεύτηκε πριν από δυο χρόνια στο ειδικό τεύχος της «Νέας Έστίας» για τη λογοτεχνία της παιριδας της, — στο Γκράτς, στη Βιέννη, στο Σάλτσμπουργκ ή στο Ίνσμπρουκ, στο Μόναχο, στο Αουγκσμπουργκ, στην Ούλμ, στο Τύμπιγκεν, στη Στουτγάρδη, στην Καρλσρούη, στη Χαϊδελβέργη, στο Μανχάιμ, στη Φραγκφούρτη, στη Μπόν ή στην Κολωνία, — σταθήκαμε και στο φοβερό Νταχάου και πρώτα νιώσαμε κόμπο στην αναπνοή μας κ' έπειτα κρύψαμε το πρόσωπό μας από ντροπή: από ντροπή για τον άνθρωπο, που όποιος κι αν είναι και σε όποια φυλή κι αν ανήκει, ατιμάζει το γένος μας όταν έφερυσκε τους τρόπους μαρτυρίου και θανάτου που είδαμε δεκαοχτώ χιλιόμετρα μακριά από το πολιτισμένο Μόναχο, — όπου, λοιπόν, μέναμε στη συνέχεια του ταξιδιού μας πέρα από τη Γερμανία, στο μικροσκοπικό Λουξεμβούργο, στο Μέτς, στο Βερντέν, στο Παρίσι, στις Βερσαλλίες ή στη Σάρτρ, στη Γενεύη, στη Λωζάννη ή στο Μοντρέ, στις μικρές πόλεις άπάνω στις έλβετικές Άλπεις, στα πεντακόσια, στα χίλια και στις δυο χιλιάδες μέτρα, στη λίμνη της Στρέζας, στο Μιλάνο έπειτα, στη Βερόνα, στην Πάντοβα, στη Βενετία και στην Τεργέστη, τέλος στη Ριγέκα, το παλιό Φιούμε, και πάλι στο Ζάγκρεμπ και στις άλλες γιουγκοσλαβικές πόλεις που ήταν στο δρόμο του γυρισμού, παντού βρήκαμε γνωριμίες κι ανοίγαμε κουβέντα εγκάρδια και κάποτε πολύωρη λές και άνταμώνιαμε παλιούς κι αγαπημένους φίλους. Και γιατί όχι; Μήπως ένα παλάτι, μιá μητρόπολη, ένα άγαλμα, μιá γέφυρα ή ένας όποιοσδήποτε άλλος χώρος κ' ένα όποιοδήποτε χτίσμα που πολύ ιστορήθηκε, δεν είναι ο πιο πιστός και άμετακίνητος φίλος, που μάς περιμένει με ύπομονή χρόνους άτελείωτους, αιώνας κάποτε, και μάς υποδέχεται με πρόσωπο, που καλά το ξέ-

ρουμε και πολύ εύκολα το αναγνωρίζουμε και μάς γίνεται χρήσιμο δρόσημο στην ξένη πολιτεία και πλύαρος συχνά οδηγός για τα γύρω; Ποιός, λ.χ. χρειάζεται πληροφορίες, όταν βρεθεί στη Βιέννη, για τον "Αγ. Στέφανο ή για την "Όπερα, και ποιός δε θά γίνει νοσταλγός μακρινής χρυσής εποχής όταν πάρει το δρόμο για το Βίνεθβαλτ, το πολυτραγουδημένο δάσος της Βιέννης; Και ποιός άκούει τον οδηγό στο Σέμπρουκ ή στο Χόφμπουργκ, όταν δίνει πληροφορίες και ήμερομηνίες για τους Αψβούργους, για τις ιστορικές αίθουσες των παλατιών τους ή για τα ιδιαίτερα διαμερίσματα της Μαρίας Θηρεσίας και του Φραγκίσκου Ίωσήφ; "Επειτ' από το Παρίσι, όπου ήταν οι περισσότερες και παλαιότερες γνωριμίες, — έχουμε Έλληνες που δεν έπηγαν ποτέ στο Παρίσι και όμως μπορούν να σου μιλήσουν όχι μόνο για τον πύργο του Αΐφελ, που τον ξέρουν και τα μικρά παιδιά, ή για τα Ήλύσια Πεδία, που επιτέλους μπορεί να έχει πληροφορηθεί ένας μορφωμένος άνθρωπος ότι είναι ο πιο λαμπρός δρόμος της μεγάλης πολιτείας, νομίζω και της Ευρώπης, — έγινε τουτό το άπροσδόκητο: Ένας της συντροφιάς ζητούσε μ' επιμονή να κάνουμε μιá παρέκκλιση από το δρόμο μας και να πάμε στη Μπεζανσόν. Είδαμε το χάρτη, ή παρέκκλιση ήταν μεγάλη και, φυσικά, δεν έγινε ή χάρη του φίλου μας, που μάς βεβαίωνε ότι πολύ εύκολα θάβρυσκε το μεγάλο καφένειο όπου πήγε ο Ίουλιανός Σορέλ του «Κόκκινου και του Μαύρου» του Σταντάλ μόλις έφτασε σ' αυτή την πόλη και πριν κλείσει στο Ίεροδιδασκαλείο!

Ούτε, λοιπόν, από άγνωστη γή γυρίσαμε ούτε μένουμε με το ξάφνιασμα από παράδοξους τρόπους ζωής. Μά έδώ Ίσα-Ίσα είναι το παραμύθι που ζήσαμε και ή δύναμή του και το μυστικό του: Γνωρίσαμε από πολύ κοντά αυτόν τον κόσμο που τον είπαμε και τον ξαναείπαμε γερασμένο, κουρασμένο κ' εξοφλημένο, είδαμε και πάλι πολιτείες και κοινωνίες που περάσαμε μαζί τους λίγες ημέρες και σ' άλλα ταξίδια μας, και όμως κρατήσαμε τις ίδιες αγάπες μας, μερικές μάλιστα τις νιώσαμε ακόμα πιο δυνατές και μόνιμες, κ' εξακριβώσαμε πως

ή άντοχή τής Εϋρώπης είναι πάντα μεγάλη. Τοῦτο είναι τὸ πρῶτο μας καὶ τὸ κύριο μήνυμα. Καὶ δὲν ἔχει, πιστεύω, μικρὴ σημασία. "Άλλοι μπορεῖ νὰ ὀρθώνονται, αὐτὴ τὴ στιγμή, ἄρχοντες τοῦ κόσμου. Μὰ ἡ Εϋρώπη εἶναι ἡ γερόντισσα, ἡ παλιὰ ἀρχόντισσα, ποὺ δὲν παραμερίζεται στὴ σύνταξη τῶν λαῶν, ποὺ ἔχει νὰ προσφέρει πολλὰ ἀκόμη μὲ τὴν πικρὴ πείρα της καὶ, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, κάνει τοῦτο τὸ ἀκριβὸ δῶρο στοὺς νέους λαοὺς ποὺ κρατοῦν σήμερα τὴν ἐξουσία στὰ χέρια τους: τοὺς ὑποχρεώνει νὰ γυρίσουν στὸ μέτρο τῶν ἐθνῶν ποὺ ξέρουν νὰ γράφουν ἀνεξίτηλη ἱστορία, τοὺς παίρνει σιγὰ - σιγὰ ἀπὸ τὴ ζούγκλα καὶ τοὺς πλάθει ἀκόμη μιὰ φορὰ ἀνθρώπους.

Φυσικά, οἱ φωνές τής Εϋρώπης εἶναι πολλές. "Εμμεῖς ὅμως προσπαθήσαμε ν' ἀκούσουμε ἐκείνες ποὺ περισσότερο ἀξίζουν κ' ἐκείνες ποὺ ἔρχονται ἀπὸ πολὺ μακριὰ κ' ἔχουν δοκιμαστεῖ σὲ πολλὰς θεωμηνίες, φοβερὲς ὅσο κι αὐτὲς ποὺ ζήσαμε στὰ πρῶτα πενήντα χρόνια τοῦ αἰῶνα μας, ὀλέθριες κ' ἔξοντωτικὲς ἴσως πρὸ πολὺ κι ἀπὸ τοὺς δυὸ μεγάλους πολέμους. Καὶ φτάνει νὰ ἐπιμείνεις σὲ μιὰν ὁποιαδήποτε ἀπὸ τὶς μεγάλες καὶ χαρακτηριστικὲς πολιτείες τοῦ ταξιδιοῦ μας, ἔστω σήμερα, ἔστω μὲ τὶς πληγὲς τοῦ πολέμου ἀκόμα ἀνοιχτές, γιὰ νὰ καταλάβεις πόσο ἐπιπόλαια εἶναι ἡ κρίση ποὺ τοποθετεῖ τὴν ἡπειρό μας καὶ τοὺς ἀνθρώπους της στὸ περιθώριο τῶν ζωντανῶν καταστάσεων. "Η γερασμένη Εϋρώπη, ὅσο κουρασμένη κι ἂν φαίνεται, ὅσο κι ἂν βραδυπορεῖ σὲ τομεῖς ποὺ ὁ Νέος Κόσμος τοὺς ἔχει κατακλύσει μὲ τὴν ἀφθονία του καὶ μὲ τὴ ζωτικότητά του, μπορεῖ ἀκόμα νὰ υπηρετήσῃ τὸν ἄνθρωπο καὶ νὰ τοῦ δώσει τόσα πολλά, ποὺ νομίζεις ὅτι βρίσκεται ἂν ὄχι στὴν πρώτη νεότητά, ἀσφαλῶς ὅμως στὴν ἡλικία τῆς ὀριμότητος ποὺ ἔχει νὰ μοιράξῃ ὅ,τι ἔχει διάρκεια. Μόνο ποὺ εἶναι κάπως ἀπαιτητικὴ ἡ Εϋρώπη. Λέγεται μ' εὐχαρίστηση τὸν κάθε ταξιδιώτη κ' ἐλευθερὰ τὸν ἀφήνει νὰ κυκλοφορεῖ στοὺς δρόμους της. Μὰ συνομιλία ἀνοίγει μόνο μὲ ὅποιον δὲ βιάζεται πολὺ, μόνο μὲ ὅποιον δὲν ἔχει ἀπλὲς περιέργειες ἀλλὰ θέλει ν' ἀκούσῃ μὲ ὑπομονὴ τὴν ἱ-

στορία της, νὰ ἀναζητήσῃ τὴν ἱστορία αὐτὴ καὶ νὰ τὴν αἰστανθεῖ στοὺς χώρους τῶν μεγάλων γεγονότων καὶ τῶν κατορθωμάτων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, σὲ πεδία μαχῶν ὅπου κερδήθηκε μὲ πολὺ αἷμα ἡ ἐλευθερία, σὲ παλάτια καὶ σὲ μνημεῖα ποὺ εἶναι γεμάτα ἀπὸ ἐνδοξους ἥσχιους, σὲ μητροπόλεις ποὺ σὲ ξεκόβουν ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦτον καὶ σὲ πηγαίνουν πρὸ κοντὰ στὸ Θεό, μπροστὰ σὲ ἄλλα ἔργα τέχνης ποὺ μένουν σταθμοὶ ἀσάλευτοι στοὺς αἰῶνες καὶ διαλαοῦν πὼς ἡ πίστη, ἡ ὁποιαδήποτε πίστη, καὶ τ' ὄνειρο εἶναι οἱ πρὸ θανμαστὲς καὶ οἱ πρὸ γόνιμες δυνάμεις.

Εἶδα καὶ τὸν ἓνα ταξιδιώτη καὶ τὸν ἄλλον. "Αναρίθμητοι ἐκεῖνοι ποὺ εἶτε στὴ Βιέννη πέρασαν λίγες ἢ πολλὰς μέρες, εἶτε στὸ Μόναχο, εἶτε στὸ Παρίσι, στὴ Φραγκφούρτη ἢ στὴν Κολωνία, στὴ Βενετία ἢ στὸ Μιλάνο, σὲ μικρότερες μὰ ἱστορικὲς πόλεις, ἀναρίθμητοι αὐτοὶ ποὺ ἔκαναν ἓναν ἀπλὸ περίπατο, ποὺ ἀκούγαν τοὺς ὁδηγοὺς ἀλλὰ δὲν μπορούσαν νὰ κρύψουν στὸ πρόσωπό τους τὴν κούραση καὶ τὴν ἀνία καὶ τὴν ἐπιθυμία ν' ἀποτραβηχτοῦν καὶ νὰ ἡσυχάσουν καὶ νὰ πετάξουν τὸ γρηγορότερο τὸ φόρτο τῶν πληροφοριῶν ποὺ τοὺς κούραζαν τὴ σκέψη. Καὶ οἱ ταξιδιώτες αὐτοὶ μοῦ θύμισαν τὸν Οὐράνη, ποὺ τοὺς εἶχε δεῖ κι αὐτὸς στὰ πολλά του ταξίδια καὶ διηγεῖται τοῦτο τὸ χαριτωμένο: «"Ετυχε, λέει, νὰ γνωρίσω κάποτε ἓνα ζεῦγος μεσόκοπων "Αμερικανῶν σ' ἓνα ξενοδοχεῖο τοῦ Κάντιξ — ἔτοίμο νὰ ἐπιστρέψῃ στὴν "Αμερικὴ ὕστερα ἀπὸ ἓνα πολύμηνο γύρο ὅλης τῆς Εϋρώπης. Μιλοῦσα μαζί του στὸ χῶλ, κ' ἡ κουβέντα μας περιστρέφετο γύρω ἀπὸ τὰ ταξίδια — γιατί τί ἄλλο θέμα συνομιλίας θὰ ἐρχόταν φυσικώτερα σ' ἀνθρώπους ξένους μεταξύ τους καὶ ποὺ γνωρίζονται σ' ἓναν ξένον ἐπίσης γι' αὐτοὺς τόπο; Μιὰ στιγμή πάνω στὴν κουβέντα, ἀνέφερα τὴ Βενετία — ὡς μιὰ ἀπὸ τὶς πόλεις ποὺ μὲ εἶχαν περισσότερο γοητεύσει.

»—Βενετία, Βενετία... διερωτήθηκε μεγαλόφωνα ὁ σύζυγος, — καὶ στήριξε τὸ βλέμμα του στὸ κενὸ περιμένοντας νὰ λειτουργήσει ἡ μνήμη του. "Η μνήμη του ὅμως θὰ εἶχε πάθει κάποιο βραχυκύκλωμα,

γιατί τὸ γύρισμα τοῦ κουμπιού «Βενετία» δὲν ἐφώτισε τίποτα, καμιά εἰκόνα στὸ μυαλό του. Στράφηκε τότε στὴ γυναῖκα του καὶ τὴν ἐρώτησε:

— «Ἔχουμε πάει στὴ Βενετία;

» — Πῶς! ἔσπευσε νάρθει ἐπίκουρος ἐκείνη. Εἶναι ἐκεῖ πού στραμπούλισες τὸ πόδι σου. Θυμᾶσαι;

» — «ὦ! Γιές! Τώρα θυμᾶμαι... ἔκανε ἱκανοποιημένος ἐκείνος.»

Ἀνάμεσα στοὺς ταξιδιώτες αὐτοὺς ἦ μόνους καὶ ἀπλησίαντους, εἶδα καὶ μερικὸν ἄλλους, πού δὲν ἦταν δύσκολο νὰ καταλάβω πῶς αὐτοὶ ἔκαναν τὸ ἀληθινὸ ταξίδι, πῶς, Εὐρωπαῖοι ἢ ὄχι, ἐπέμεναν, περιεργάζονταν καὶ θαύμαζαν τὴν Εὐρώπη, πῶς μὲ προσοχὴ καὶ μὲ στοργὴ πλησίαζαν τὸ σῶμα της καὶ τὸ χάιδευαν σὰν παλιὸ καὶ ἀγαπημένο ἀντικείμενο, πῶς ἔβλεπαν τίς πληγές της ἀπὸ τοὺς φοβεροὺς βομβαρδισμοὺς καὶ πολὺ θλίβονταν, — ὁλόκληρα τετράγωνα λείπουν ἀκόμα στὸ Μόναχο, στὴ Φραγκφούρτη καὶ περισσότερα στὴν Κολωνία, — ἀλλὰ δὲν ἀπογοητεύονταν οἱ μοναχικοὶ καὶ ἀθόρυβοι αὐτοὶ ταξιδιώτες. Σημείωναν μὲ προσοχὴ τὴ φθορὰ τῆς Εὐρώπης, μὰ διαπίστωναν ὅτι ὁ πολιτισμὸς της ἦταν ἀκόμα ὀρθίος, ἢ τουλάχιστον πρὸ ὥραιος ἀπ' ὅ,τι προσφέρουν οἱ νεώτεροι λαοί, καὶ κρατοῦσαν, σὰν ἐσωτερικὸ στήριγμα, σὰν πίστη πού ἀντέχει πάντα, τὴν ὁμορφίαν πού παλιώνει μὰ δὲν χάνεται, τὴν ὁμορφίαν πού γίνεται στοιχεῖο καθημερινῆς ζωῆς καὶ ἀνεβάζει τὴν κοινωνικὴ στάθμη.

Αὐτὴ ἡ ὁμορφία, πού εἶναι ἡ βάση τοῦ πολιτισμοῦ μιᾶς χώρας, προβάλλει περισσότερο στὶς χώρες πού ἔχουν τίς πρὸ πολλῶν πληγές ἀπὸ τὸν πόλεμο, καὶ προβάλλει μάλιστα πολὺ ἀπλά. Ὅποιος ἔρχεται ἀπὸ τὴ σημερινὴ Γερμανία ἢ ἀπὸ τὴ σημερινὴ Αὐστρία, ἔχει, βέβαια, νὰ δώσει πολλὰς πληροφορίες. Ἄν ὅμως θέλει νὰ σταθεῖ σὲ ὅ,τι δὲν ἀμφισβητεῖται καὶ σὲ ὅ,τι ὅλοι τὸ βλέπουν καὶ ὅλοι μποροῦν νὰ τὸ ἐπαινέσουν ἢ νὰ τὸ ἐλέγξουν, ἀσφαλῶς θὰ ἐπιμένει σὲ δύο πράγματα: στὰ νέα οἰκοδομήματα πού γίνονται στὶς βομβαρδισμένες πόλεις καὶ στὶς ἀνθισμένες πολιτείες τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Γερμανίας. Οἱ ἄδριοι χώροι, καθὼς εἶπα, εἶναι

πολλοὶ ἀκόμα, στὸ Μόναχο, στὴ Φραγκφούρτη, στὴν Κολωνία, σὲ πολλὰς ἄλλες πόλεις, ἀκόμη καὶ σὲ μικρὰς βιομηχανικὰς πόλεις τῆς Γερμανίας. Μὰ καὶ οἱ χώροι, πού γέμισαν μὲ τίς νέες κατοικίες, δὲν προκαλοῦν μικρότερη λύπη. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ μπετόν ἀρμέ, πλὰι στὰ παλιὰ οἰκοδομήματα πού τὰ περισσότερα εἶναι ἔργα τέχνης, ὑψώνεται θλιβερὴ καὶ ἐνοχλη. Τὸ πρακτικὸ πνεῦμα στὴν πρὸ ἀπαράδεκτη μορφὴ του. Ὅχι μέτρια αὐτὰ τὰ οἰκοδομήματα, ὄχι ἀπλὰ σὲ βαθμὶ πού νὰ ἐνοχλοῦν καὶ τοὺς πρὸ θερμοὺς θιασώτες τῆς ἀκρας λιτότητας, ἀλλὰ οὔτε κὰν προσπαθεῖς πού νὰ δείχνουν καποῖες ἀξιόλογες ἀναζητήσεις. Οἱ δικοὶ μας ἀρχιτέκτονες τοῦ μπετόν ἀρμέ, μολονότι δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀθῶοι γιὰ τὴ σημερινὴ διαμόρφωση τῆς Ἀθήνας, ἔχουν νὰ παρουσιάσουν πολὺ καλύτερες ἐργασίες, τουλάχιστον μερικὰς ἐργασίες πού δὲν ἐξοργίζουν.

Ὡστόσο, καὶ οἱ γερμανικὰς πόλεις, πού ἔχουν πολλὰ ἐρεῖπια, καὶ οἱ αὐστριακὰς, πού σχεδὸν δὲν ἔχουν, μεγάλες καὶ μικρὰς, καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ γκαστχότσερ πού συναντᾷ ὁ ταξιδιώτης κάθε τόσο στοὺς δρόμους τῆς ἐξοχῆς, εἶναι οἱ πρὸ ἀνθισμένες πολιτείες τῆς Εὐρώπης, εἶναι οἱ πολιτείες μὲ τὴ χαρὰ σὲ πρόσωπό τους, μὲ τὰ χρώματα πού ἔχουν τὰ ζωηρὰ καὶ δροσερὰ λουλούδια. Σὲ κάθε παράθυρο, σὲ κάθε μπαλκόνι, σὲ ὅλα τὰ σπίτια, ψηλὰ καὶ χαμηλὰ, σὲ ἀριστοκρατικὰ καὶ σὲ ἀπόμενους συνοικίες, στὴν πόλιν καὶ στοὺς ἐξοχικοὺς δρόμους, ὀργιάζει τὸ γεράνι, μεγάλο καὶ κατακόκκινο. Σὲ πολλὰ θὰ μποροῦσαν νὰ μᾶς γίνουν ὑποδείγματα οἱ γερμανικὰς καὶ οἱ αὐστριακὰς πόλεις. Ἄν ὅμως τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὑποδείγματα αὐτὰ μένουν ὄνειρα γιὰ μᾶς τοὺς φτωχοὺς καὶ τοὺς κνηνημένους ἀπὸ τόσες καὶ τόσες συμφορές, τὰ ταπεινὰ γεράνια εὐκόλο θὰ ἦταν νὰ διακοσμήσουν καὶ τὴν Ἀθήνα καὶ τίς ἄλλες μας πόλεις. Δὲν ἔχω τὴν ἀξίωση νὰ γίνῃ καὶ στὴν Ἀθήνα ὅ,τι στὴ Χαϊδελέβεργη, λ.χ., πού καλλιιεργεῖ τὰ ὠραιότερα λουλούδια καὶ στὸν παλιὸ τῆς κήπο, πού τὸν διατηρεῖ ἀπὸ τὸ 1615, ἀπάνω στὸν πύργο της, ἔχει τὴν περὶφημὴ ἐκδοσὴ ἀνθέων μὲ τίς θανατίσεις, σὲ μέγεθος καὶ σὲ χρώματα, ὀργανίσες καὶ μὲ

τὰ ἄλλα κατορθώματα τῆς ἀνθοκομίας. Ἀφοῦ ὅμως μᾶς λείπουν τόσα ἄλλα, ἃς ἔχουμε ἐπιτέλους τὰ λουλούδια κι ἃς κάνουμε χαρούμενες καὶ γελαστές τις πολίτιες καὶ τὰ χωριά μας.

Ἀπὸ ἓνα ταξίδι μπορεῖ κανεὶς νὰ φέρεῖ πολλά καὶ ὠραῖα. Ἐγὼ ἐνόμισα ὅτι ἔπρεπε νὰ δώσω μιὰ γενικὴ εἰκόνα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου ποὺ γνώρισα. Καὶ στὸ χῶρο αὐτόν, μαζὶ μὲ τόσα ἄλλα, εἶδα τὸ πιὸ χαρούμενο καλοκαιρινὸ πανηγύρι. Πόσοι ἄνθρωποι, πόσοι τροχοὶ καὶ πόσες μηχανές, — αὐτοκίνητα, σιδηρόδρομοι, ἀεροπλάνα, — στοὺς δρόμους τῆς Εὐρώπης, μέρα καὶ νύχτα, σὲ ἀδιάκοπη κίνηση, σὲ ἀναζήτησι τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ὁμορφιάς! Καὶ πόσα καράβια πρέπει ν' ἀδειάζουν στὰ λιμάνια της, γιὰ νὰ γίνεται αὐτὸς ὁ συνωστισμὸς στὴν Αὐστρία, στὴ Γερμανία, στὴ Γαλλία, στὴν Ἑλβετία, στὴν Ἰταλία, σὲ πολυάνθρωπες καὶ σὲ μικρὲς πόλεις, σὲ σιδηροδρομικοὺς σταθμοὺς καὶ σὲ λεωφόρους, στὰ μεγάλα ξενοδοχεῖα καὶ στὰ ἐξοχικὰ «πανδοχεῖα», — ποὺ μποροῦν μιὰ χαρὰ νὰ μεταφερθοῦν στὸ κέντρο καθέ βαλκανικῆς πρωτεύουσας καὶ νὰ διδάξουν τὴν καλὴ δογάνωση, τὴν καθαρότητα καὶ τὴν προθυμία, — στὰ μουσεῖα, στὰ θεάτρα, ἀκόμη καὶ στοὺς τσίρκους καὶ στὰ λούνα πάρκ! Οὐρὰ στὰ γραφεῖα συναλλάγματος ποὺ ἀλλάζουν τὰ νομίσματα ἢ στὰ ταμεῖα τῶν θεάτρων, οὐρὰ γιὰ ν' ἀνέβεις στὸν πύργο τοῦ Ἀϊφελ, πλήθη ποὺ ὀλοένα ἀνανεώνονται στὸ Λουβρο, στὶς Βερσαλλίες, στὸ Σένμπρουιν ἢ στὸ Χόφμπουργκ, κ' ἓνας κόσμος ποὺ θορυβεῖ στὴν Πιατσάλε Ρώμα ἢ στὴ Φερρόβια τῆς Βενετίας καὶ ἀδημονεῖ νὰ πηδήσει στὰ βαπορέτι ποὺ θὰ τὸν πάνε στὸν Ἅγιο Μάρκο, στὴ Μπιεννάλε ἢ στὸ Λίντο. Ὅταν ἐφτάσαμε, θυμᾶμαι, στὸ μεγάλο σταθμὸ αὐτοκινήτων τῆς Βενετίας, εἶδαμε ὅτι δὲν μπορούσαμε νὰ μείνουμε οὔτε μισό λεπτό. Οὔτε ἓνα μέτρο γῆς ἐλεύθερο. Ἀκόμη καὶ τὸ καινούριο καὶ μεγάλο κτίριο, μὲ τὰ πολλὰ πατώματα ποὺ χωράνε ἑκατοντάδες αὐτοκινήτων, γεμάτο κι αὐτό. Κι ἀπὸ παντοῦ μᾶς φώναζαν, μᾶς πρόσταζαν νὰ μὴ βραδυποροῦμε: οἱ ἀστυφύλακες τῆς τροχαίας, οἱ ὁδηγοὶ αὐτοκινήτων, ὅλοι. Κάτι προσπαθήσαμε, φέραμε ἀκόμα ἓ-

να γῦρο, κόπος ἄδικος. Γρήγορα καταλάβαμε ὅτι ἔπρεπε νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὸ συνωστισμό. Καὶ πήραμε τὸ δρόμο γιὰ τὸ Μέστρε, δέκα χιλιόμετρα ἀπὸ τὴ Βενετία, καὶ τὸ δρόμο αὐτὸν τὸν ἐκάναμε τρεῖς φορὲς τὴν ἡμέρα, πρωί, μεσημέρι, βράδυ. Ἐμεῖς στὴν πολιτεία τῶν δόγηδων καὶ τὰ πράγματά μας στὸ Μέστρε.

Παντοῦ ὁ συνωστισμὸς καὶ ὁ τόνος τῆς γιορτῆς. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἄνθρωπος, ποὺ εἶτε θορυβεῖ μὲ τὴ συντροφιά του εἶτε κινεῖται σιωπηλὸς καὶ διακριτικός, παντοῦ ὁ ἄνθρωπος ποὺ θέλει νὰ γνωρίσει. Καὶ ὄχι μόνο τὸ ξένο τοπίο, τοὺς ξένους καλλιτεχνικοὺς θησαυροὺς, τίς ξένες πολιτείες. Παντοῦ ὁ ἄνθρωπος ποὺ θέλει νὰ γνωρίσει καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, νὰ δεῖ τὰ πρόσωπά τους, νὰ διαβάσει στὰ μάτια τους ὅ,τι κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ τὸ πεί ὥς τώρα, ν' ἀκούσει τὴ φωνή τους καὶ νὰ μαντέψει τὰ σικιτήματα τῆς ψυχῆς τους, νὰ προσέξει τίς συνήθειές τους καὶ νὰ ἐξηγήσει τίς πράξεις τους, — τίς ἀτομικὲς καὶ τίς ὁμαδικές, — καὶ νὰ πᾶει ἀκόμα πιὸ πέρα: νὰ βάλει πλάι σ' αὐτὲς τίς πράξεις τὰ γεγονότα, ποὺ στάθηκαν ἡ δόξα ἢ ἡ συμφορὰ τῆς Εὐρώπης, καὶ νὰ τὰ ἐκτιμήσει καλύτερα. Ἀκουσα πολλές φορὲς μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς συνωστισμοὺς τὴν ἴδια παρατήρηση, διατυπωμένη κι ἀπὸ Ἕλληνες κι ἀπὸ ξένους: « — Ἐνας τέτοιος δυνατὸς καὶ μονοκόμματος λαὸς δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ παρασυρθεῖ ἀπὸ τὸ κήρυγμα, τὸ τρελλὸ ἔστω κήρυγμα, ποὺ τὸν καλοῦσε νὰ ξεχυθεῖ ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορά του. » Ἡ: « — Αὐτὸς ὁ λαὸς ἀληθινὰ ἔχασε τὸ λάθος του. Ὅ,τι εἶναι πόλεμος προσπαθεῖ γρήγορα νὰ τὸ οἰήσει ἀπὸ τὴ μνήμη του. » Καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις ἡ ἴδια διαπίστωση καὶ τὸ ἴδιο κέρδος. Ὁ ταξιδιώτης εἶχε γνωρίσει τὸν ἄνθρωπο, μιλοῦσε πιά βέβαιος καὶ γιὰ τὸ ἔθνος ποὺ ἦταν ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς μιὰ ἀπὸ τίς ἀναρίθμητες μονάδες του, καὶ ἀγαποῦσε περισσότερο ἢ δικαιολογοῦσε καὶ συγχωροῦσε.

Δὲ ζήτησα ἀριθμούς, — καὶ δὲν ξέρω ἂν ὑπάρχουν αὐτοὶ οἱ ἀριθμοί, — γιὰ νὰ κάνω μερικὲς χρήσιμες συγκρίσεις. Μὰ ὁ κόσμος, ποὺ ξεχύνεται τώρα κάθε καλοκαίρι στοὺς δρόμους τῆς Εὐρώπης, μοιάζει μὲ

ποτάμι πού ἔσπασε τὰ φράγματα. Καὶ πρὶν ἅπ' τὸν πόλεμο καὶ πάντα, ἡ Εὐρώπη ἤταν τὸ μεγάλο θέαμα καὶ τὸ μεγάλο μυστήριο, πού εἶχαν τὸ προνόμιο νὰ τὸ χαίρονται ὅσοι μπορούσαν νὰ γίνονται ταξιδιώτες. Τώρα, τὸ ταξίδι δὲν εἶναι ὑπόθεσις δύσκολη. Εἶναι καὶ πῶς εὐκολοὶ οἱ ἄνθρωποι, πῶς ἀπλοῖ. Λίγοι - λίγοι ἢ πολλοὶ

μαζὶ βρίσκουν τὸν τρόπο νὰ ταξιδέψουν, κ' ἐκεῖνοι ἀκόμα πού πολὺ ἀγωνίζονται γιὰ τὸ ψωμί. Καὶ κανεὶς δὲ γυρίζει μὲ ἄδεια χεῖρια. Ἡ Εὐρώπη ἔχει σὲ ὅλους νὰ προσφέρει.

Καὶ βέβαια τὸ πολὺ τὸ παίρνουν ὅσοι μποροῦν νὰ τὸ κρατήσουν. Νὰ τὸ κρατήσουν στὴν ψυχὴ καὶ στὴ μνήμη τους.

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ *

Ο ΔΙΟΝ. ΣΟΛΩΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΑ ΕΦΤΑΝΗΣΑ

Ὁ Α. Παπαδόπουλος Βρετὸς στὸ βιβλίο του «Notizie biografiche - storiche su Federico conte di Guilford etc», τὸ γραμμένο σὲ ἰταλικὴ καὶ ἑλληνικὴ γλῶσσα, γράφοντας στὴ σελίδα 71: «Εἰς τὴν ἐπέμβασιν ταύτην τοῦ Ἀγγλικοῦ Ὑπουργείου, τοῦ ὁποῦ κατ' εὐτυχίαν ἦτο μέλος πρὸ ἐνὸς ἔτους ὁ φιλέλλην καὶ περίφημος ρήτωρ Γεώργιος Κάννιγκ, ὀφειλομένον ν' ἀποδώσωμεν τὴν προθυμίαν ὁσὴν κατ' ἐπιφάνειαν τότε ἔδειξεν ὁ σὲρ Θωμᾶς Μαίτλανδ νὰ ἐκτελεσθῇ τὸ ἀρθρ. 23 τοῦ ψευδοῦς Συντάγματος (α) τοῦ 1817, τὸ ὁποῖον κατὰ ὁποῦ δια τῆς ἀπάτης καὶ τοῦ χρυσοῦ νὰ ὑπογράψωσι τεσσαράκοντα πολῖται «Ἰόνιοι», λέει στὴ σημείωσι (α): Μὲ πολλὴν ἐπιτυχίαν ἐστιγμάτισε τὸ ψευδὲς τοῦτο Σύνταγμα ὁ ποιητὴς τῆς Ζακύνθου Κύριος Δονύσιος Σολωμός εἰς τὸν περίφημον αὐτοῦ Ὕμνον ὑπερτῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ποιητὴς ἀφοῦ ἐπερίγραψε τὴν χαράν, ἣν ἠσθάνθησαν αἱ Ἰονικαὶ νῆσοι διὰ τὴν

Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, προσθέτει τοὺς ἐξῆς στίχους:

Μ' ὅλον πού εἶναι ἄλυσσώμενον
Τὸ καθ' ἓνα τεχνικὰ
Καὶ εἰς τὸ μέτωπον γραμμένον
Ἔχει ψεῦδος ἀλευθερίας.

(Notizie Biografiche - storiche su Federico conte di Guilford Pari d'Inghiltera, E Sulla da lui Fondata universita Ionica con note Critiche storiche su vari personaggi e su vari avvenimenti di A. Papadopoulos Vreto - Βιογραφικὰ - Ἱστορικὰ Ὑπομνήματα περὶ τοῦ κόμητος Φριδερίχου Γυλφφορδ ὁμοτίμου τῆς Ἀγγλίας καὶ περὶ τῆς παρ' αὐτοῦ συστηθείσης Ἀκαδημίας - Αἴνε - 1846 Ἀθῆναι. Dalla reale stamperia. Σχ. 8ο Σελ. I - XXXI καὶ I - 224).

ΗΛΙΑΣ Π. ΒΟΥΤΙΕΡΙΔΗΣ

(Ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο ἔργο του γιὰ τὸ Σολωμό)

* Ἀνακοίνωσις τοῦ κ. Γ. Ἡλ. Βουτιεριδῆ.

ΤΟ "ΜΗΝΥΜΑ,, ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ ΔΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΝ ΤΗΣ ΣΤΟΑΣ ΤΟΥ ΑΤΤΑΛΟΥ

Νομίζομεν αναγκαῖον νὰ ἐκθέσωμεν κατωτέρω τὸ ἱστορικὸν τοῦ «μηνύματος» τοῦ κ. Ὁρλάνδου πρὸς τὴν Ἀμερικανικὴν Σχολὴν Κλασσικῶν Σπουδῶν, ἵνα καταστή γνωστὸν εἰς τὸ κοινὸν ὅτι ἡ ἐκφρασθεῖσα διάφορος περὶ τινῶν σημείων τῆς ἀναστήλωσεως τῆς Στοᾶς τοῦ Ἀττάλου γνώμη τοῦ ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀρμοδιώ-

τέρου πρὸς τοῦτο ἀκοδημοῖκε καὶ καθηγητοῦ κ. Ἀν. Ὁρλάνδου ἦτο δύο καὶ πλέον ἐβδομάδας πρὸ τῆς ἀναγνώσεώς της γνωστῆ εἰς τὴν Ἀμερικανικὴν Σχολὴν, πρὸς τιμὴν τῆς ὁποίας εἶναι τὸ γεγονός ὅτι οὐδόλως ἀντιτάχῃ εἰς τὴν ἐλευθέρωσιν καὶ μάλιστα κατὰ τὰ ἐπίσημα ἐγκαινία τῆς Στοᾶς διατύπωσιν αὐτῆς.

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ

Ἴδου πῶς ἔχει τὸ ἱστορικὸν τοῦτο :

Περὶ τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου ὁ Διευθυντὴς τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν κ. J. L. Caskey ἐπισκεφθεὶς τὸν καθηγητὴν κ. Ὁρλάνδον τοῦ διευτύωσε τὴν παράκλησιν, ὅπως κατὰ τὰ ἐπίσημα ἐγκαινία τῆς νέας Στοᾶς Ἀττάλου εἴπῃ, ἐν τῇ ἰδιότητι τοῦ ὡς ἀναστήλωτοῦ, ὀλίγας λέξεις σχετικὰς πρὸς τὴν γενομένην ἀναστήλωσιν τοῦ μνημείου. Ὁ κ. Ὁρλάνδος ἀπήντησεν εἰς τὸν κ. Caskey ὅτι λυπεῖται διότι λόγῳ προσκλήσεώς του ὑπὸ τῆς Ἀκαδη-

μίας τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Μόσχας θὰ ἀπουσίαζεν ἐξ Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ἐγκαινίων (3 Σεπτεμβρίου). Τότε ὁ κ. Caskey προέτεινεν εἰς τὸν κ. Ὁρλάνδον ὅπως, ἐὰν θέλῃ, ὅτι θὰ ἔλεγε κατὰ τὰ ἐγκαινία τὰ ἀφήσῃ γραπτὰ ἵνα ἀναγνωσθῶσιν ὑπ' ἄλλου. Ὁ κ. Ὁρλάνδος συνεφώνησε τότε κατ' ἀρχὴν νὰ γράψῃ τὴν προσφώνησίν του, μετὰ τινος ὁμοῦς ἡμέρας ἀπέστειλεν εἰς τὸν κ. Caskey τὴν κάτωθι ἐπιστολήν :

Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Ἐν Ἀθήναις 8η Αὐγούστου 1956
Φίλε Κύριε Διευθυντά Caskey

Σχετικῶς πρὸς τὴν παράκλησίν σας διὰ μίαν σύντομον γραπτὴν προσφώνησιν κατὰ τὰ ἐγκαινία τῆς ἀναστήλωσεως τῆς Στοᾶς τοῦ Ἀττάλου ἐπιθυμῶ νὰ θέσω ὑπ' ὄψιν σας, ὅτι εἰς τὴν προσφώνησίν μου αὐτὴν θὰ ἐπαινέσω μὲν εὐχαρίστως τὸ μεγαλεπήβολον τοῦ ἔργου, τὴν ταχύτητα καὶ ἐπιμέλειαν τῆς ἐκτελέσεώς του καὶ τὸν ζήλον τῶν ἐργασθέντων εἰς αὐτό, δὲν θὰ δυνηθῶ ὁμως νὰ παρασιωπήσω στοιχεῖα τινὰ τῆς πραγματοποιήσεώς του, τὰ ὁποῖα ἀντίκεινται πρὸς τὴν παρ' ἡμῖν κρατοῦσαν ἀντίληψιν τῆς ἀναστήλωσεως, ὡς π.χ. τὴν μὴ τοποθέτησιν

τῆς ἀρχαίας κτητορικῆς ἐπιγραφῆς, τὴν ἐπανατοποθέτησιν ὀλίγων σχετικῶς ἀρχαίων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὴν καταστροφὴν παλαιῶν τινῶν μελῶν καὶ ἀντικατάστασιν αὐτῶν διὰ βέτον ἀμῆ καὶ τινὰς ἄλλας αὐθαίρεσίας τῆς ἐκτελέσεως. Ἐὰν ἡ κριτικὴ αὕτη πρόκειται νὰ σᾶς δυσανεστήσῃ — πράγμα τὸ ὁποῖον οὐδόλως ἐπιθυμῶ — θὰ ἦτο ἴσως προτιμότερον νὰ μὴ γράψω τίποτε, θεωρούμενος ἀπλῶς ὡς ἀπών. Παρακαλῶ νὰ εὐαρεστηθῇτε καὶ μὴ γνωρίσῃτε τὴν γνώμην σας πρὸ τῆς 13ης Αὐγούστου.

Μετὰ φιλικωτάτων πάντοτε αἰσθημάτων
ὑμέτερος
ΑΝΑΣΤ. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

Εἰς τὴν ἐπιστολήν ταύτην ὁ κ. Caskey, ἐν τῇ διακρίνοντι τοὺς Ἀμερικανοὺς φιλελευθέρῳ πνεύματι, ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἔχει ἀντίρρησης νὰ ἀναγνωσθῶν δημοσίᾳ αἱ ἐπιφυλάξεις τοῦ κ. Ὁρλάνδου ὡς πρὸς τὴν ἀναστήλωσιν.

Κατόπιν τούτου ὁ κ. Ὁρλάνδος ἀπέστειλεν εἰς τὸν κ. Caskey τὴν ἡμέραν τῆς εἰς Ρωσίαν ἀναχωρήσεώς του τὸ κείμενον τοῦ «μηνύματος» του, ἔχον ἐπὶ λέξει ὡς ἑξῆς :

ΤΟ ΜΗΝΥΜΑ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 16ῃ Αὐγούστου 1956

Πρὸς

Τὸν Κύριον J. L. Caskey

Διευθυντὴν τῆς ἐν Ἀθήναις

Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν
Ἐνταῦθα

Φίλε Κύριε Διευθυντά,

Λυποῦμαι εἰλικρινῶς διότι, λόγῳ ἀναποφάκτου ταξιδίου μου, δὲν θὰ δυνηθῶ νὰ παραστῶ εἰς τὰ ἐγκαινία τῆς νέας Στοᾶς Ἀττάλου καὶ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων.

Τὸ καλλιμάρμαρον νέον οἰκοδόμημα τῆς Στοᾶς, προῖόν τῆς γονίμου ἀμερικανικῆς πρωτοβουλίας καὶ τῆς ἀνεξαντλήτου ἀμερικανικῆς γενναιοδωρίας, ἀποτελεῖ ἕνα ἀληθὲς ἄθλον ἐκτελέσεως, τοῦ ὁποίου ὡς τεχνικός εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ θαυμάσω καὶ τὸν ὄγκον καὶ τὴν ταχύτητα τῆς ἐκτελέσεως καὶ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῆς κατασκευῆς. Ὡς φιλόλογος ὅμως καὶ ὡς ἀναστηλωτὴς διερωτῶμαι ἂν πρέπει νὰ τὸ χαρακτηρίσω ὡς ἀναστήλω-

σιν ἢ ὡς ἀνακατασκευὴν διότι ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀναστήλουν ἐνὸς μνημείου θεωροῦμεν τὴν εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν ἀνατοποθετήσιν δλων ἀνεξαιρέτως—καὶ τῶν μικροτάτων ἀκόμη—ἀρχαίων τεμαχίων τῶν, τῇ προσθήκῃ δλίων μόνον νέων υποβοηθοῦντων τὴν τοποθέτησιν τῶν παλαιῶν. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὅχι μόνον ἀρτιωτέραν τὴν παλαιὰν εἰκόνα τοῦ μνημείου ἐπιδιδώμεν νὰ παράσχωμεν ἀλλὰ καὶ νὰ σώσωμεν ἀπὸ περαιτέρω καταστροφῆς τὰ ἀπομείναντα ἀρχαῖα μέλη του. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὸ συντελεσθὲν ἔργον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναστήλωσις ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἀνακατασκευή, ἐπειδὴ ὅχι μόνον δὲν ἐπανετοποθετήθησαν ὅλα τὰ παλαιὰ τοῦ μέλη εἰς τὰς θέσεις των, μετὰ τὴν δικαιολογίαν, ὅτι τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν, ἦσαν σαθρά—, ἀλλ' οὐδ' αὐτὴ ἡ ὥραία καὶ ἀρίστα δυναμένη νὰ ἀνατοποθετηθῇ, ἔστω καὶ ἑλλιπής, μεγαλογράμματος κτητορικῆ ἐπιγραφῇ, ἡ ἀναφέρουσα τὸν φιλαθῆναιον χορηγὸν τῆς, βασιλέως τῆς Περγᾶμου Ἀττάλου. Μάτην οἱ τρεῖς ἐκ τῶν τεσσάρων ἀρχαιολόγων μελῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου ἐπεμείνανε εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ἀνατοποθετήσεως τῆς ἢ ἔντονος ἀρνησι τῶν φίλων Ἀμερικανῶν συναδέλφων, προβαλόντων ἀσθενεῖς τινὰς ἐπιστημονικοὺς λόγους, ἐπεκράτησε δυστυχῶς ἐπὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου καὶ σήμερον τὰ ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ τεμάχια τῆς ὥραιας αὐτῆς ἐπιγραφῆς ἀντὶ τὰ εὐρίσκονται ὑψηλὰ εἰς τὸ ἐπιστύλιον τοῦ μνημείου διαλαλοῦντα τὸ μέγα ἔργον τοῦ Μικρασιάτου βασιλέως ἀπόκεινται κάτω μετ' ἄλλων τῆς στοᾶς ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, φθειρόμενα ὑπὸ τῶν βροχῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων.

Πρέπει ἐν τούτοις νὰ ὁμολογήσω, ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα ὁρθόδοξος περὶ ἀναστήλωσεως ἀντίληψις ἀπῆται διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς καὶ δαπάνην μεγαυτέραν καὶ μακρότερον χρόνον, τὰ δύο δὲ ταῦτα στοιχεῖα ἐπέδρασαν προφανῶς ἐπὶ τῶν ἐργοδοτῶν καὶ τοῦ ἐκτελεστοῦ ἀρχιτέκτονος. Ἀλλὰ καὶ μίαν ἄλλην ἀκόμη καὶ σπουδαία αἰτία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ νέου κτηρίου ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ μορφῆς: ὁ νέος προορισμός του ὡς μουσείου ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ ὡς ἀγορᾶς. Εἶναι προφανές ὅτι πρὸς ἐξυπρέτησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ νέου τούτου προορισμοῦ ἔπρεπε νὰ γίνον καὶ ἐγένοντο σημαντικαὶ θυσίαι, αἵτινες ἡλλοίωσαν σημαντικῶς τὴν ἀρχαίαν μορφήν τοῦ μνημείου. Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὰς ἐλλείψεις τῆς ἀναστήλωσεως, αἵτινες ἀφορῶσι τὴν δυτικὴν στοᾶν, αἱ ἐκ τοῦ προορισμοῦ ἀλλοιώσεις ἐπηνέχθησαν εἰς τὴν ὀπισθίαν, τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, εἰς τὴν ὁποῖαν ἠνοίχθησαν

μεγάλαι παράθυρα, ἀντὶ τῶν στενωπῶν παλαιῶν, ἵνα φωτίσῃ τὰς αἰθούσας τοῦ μουσείου, χάριν τῶν ὁποίων κατηργήθησαν καὶ οἱ χωρίζοντες ἄλλοτε τὰ μικρὰ καταστήματα τῆς παλαιᾶς ἀγορᾶς τοῖχοι.

Διὰ τὰς τελευταίας ταύτας ἀλλοιώσεις—τυπικῶς δὲ καὶ διὰ τὰς πρώτας—δὲν εὐθύνεται βεβαίως ἡ Ἀμερικανικὴ Σχολή, διότι ἐνεκρίθησαν κατ' ἀνάγκην ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, ἐπειδὴ ἄλλως θὰ ἐματαιοῦτο ἡ χρησιμοποίησις τῆς Στοᾶς ὡς μουσείου, ἥτις ἀπετέλει πρωταρχικὸν ὄρον τῆς ἀνακατασκευῆς τῆς.

Πολὺ πλέον ἀνεπιφυλάκτως εὐνοϊκῇ εἶναι ἡ γνώμη μου περὶ τῆς γενομένης ἀναστήλωσεως τοῦ γειτονικοῦ πρὸς τὴν Στοάν, κομποῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐπεκράτησε τελεία συνεργασία καὶ πλήρης σύμπτωσις γνώμων καὶ μεγάλῃ ἐκ μέρους τῶν ἐκτελεστῶν κατανόησις τῶν ἀντιλήψεων τῆς κρατικῆς Διευθύνσεως Ἀναστήλωσεων. Ἐφ' ᾧ καὶ ἐκφράζω ἐκ μέρους τοῦ Ὑπουργείου τὴν ἀπόλυτον ἱκανοποίησιν αὐτοῦ καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην του.

Ἐν συμπεράσματι, παρὰ τὰς ἐπὶ μέρους διαφωνίας μου ὡς πρὸς τὸ σύστημα ἀναστήλωσεως τῆς Στοᾶς, ὀφείλω νὰ ἐκφράσω πρὸς τὴν Ἀμερικανικὴν Σχολὴν Κλασσικῶν Σπουδῶν θερμότατα συγχαρητήρια διὰ τὸ συντελεσθὲν σπουδαῖον ἔργον τῆς ἀνακατασκευῆς τῆς Στοᾶς τοῦ Ἀττάλου ὡς μουσείου, μέλλοντος νὰ περιλάβῃ τὰς σημαντικὰς ἀρχαιοτάτας, αἵτινες ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὰς μακροχρονίους καὶ μετὰ τὴν ἐπιστημονικότητος καὶ ἐπιμελείας διεξαχθεῖσας ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Shear καὶ τοῦ καθηγητοῦ Homer Thompson ἀνασκαφάς.

Τὸ συντελεσθὲν καλλιμάρμαρον κτήριον, κατασκευαζόμενον εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως, θ' ἀπετέλει ἀληθὲς κόσμημα αὐτῆς. Ἐδῶ ὅμως ὁρθούμενον, μακρόν καὶ ὀγκῶδες ὑπεράνω τῶν ταπεινῶν ἐρείπων τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς, φοβοῦμαι μήπως θὰ συναγωνίζεται καταθλιπτικῶς τὸ εἰς τὴν ἄλλην πλευράν τῆς Ἀγορᾶς ὑψούμενον Ὁθησεῖον ὅχι μόνον διὰ τοῦ μεγάλου μήκους του ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἐκθαμβωτικῆς του λευκότητος. Καὶ τὰ δύο ταῦτα μειονεκτήματα εἰμαι βέβαια, ὅτι ἐν τῇ μεγάλῃ τῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἀγορὰν ἀγάπῃ θὰ προσπαθῇ νὰ μετριάσῃ ἡ Ἀμερικανικὴ Σχολή, τὸν μὲν ὄγκον ἀποκρύπτουσα διὰ φυτεύσεως ὑψικῶμων δένδρων, τὴν δὲ λευκότητα διασκεδάζουσα διὰ χρωματισμοῦ τῶν λευκῶν μαρμάρων, ὥστε νὰ μὴ κάμουν πλέον τὸσον κτυπητὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἐρείπια τῆς Ἀγορᾶς, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὑποστῇ τὸ «φίλημα τοῦ χρόνου».

ΑΝΑΣΤ. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

JESSE STUART

Ο Τζέση Στιούαρτ είναι δάσκαλος, ποιητής, μυθιστοριογράφος και αγρότης. Ένσαρκώνει το ιδανικό του αυτοδημιούργητου ανθρώπου που είναι συνηθισμένο φαινόμενο στη γη τούτη της ευκαιρίας.

Ο Στιούαρτ είναι πληθωρικός σε όλα του. Αγροτικός Έρακλῆς στο σώμα, με πόλικη δράση μέσα κ' έξω από τη λογοτεχνία, με καθημερινή παραγωγή άσταμάτητη. Γράφει ή ασχολείται με ένα σωρό πράγματα. Κάποτε τον χτύπησαν σε κάποιο πολιτικό καυγά, κι' ο Στιούαρτ, από το νοσοκομείο, υποσχέθηκε δέκα χιλιάδες

λέξεις για κάθε σταλαγματιά αίμα που έχασε.

Η πρώτη ποιητική συλλογή του ήταν έφτακόσια τρία σονέττα που επαινέθηκαν και καταδικάστηκαν το ίδιο, αλλά κανείς δεν αρνήθηκε τη φρεσκάδα τους, τη φυσικότητά τους και τη γοητευτική τους τεχνική ατέλεια. Τα διηγήματα και μυθιστορήματα του Στιούαρτ ανήκουν στη λεγόμενη βουήσια πρόζα, κάτι σαν το κλίμα του Κρυστάλλη ή το ύφος του Βλαχογιάννη. «Μυρίζουν σά φρεσκογυρισμένοι βώλοι γῆς, μυρίζουν σά βουήσια ρυάκια.»

ΚΙΜΩΝ ΛΩΛΟΣ

JESSE STUART

W - HOLLOW, KY*

Είμαι άμερικανός λογοτέχνης και ζώ στο Ντάμπλγλου-Χόλλου, της Κομητείας Γκρήναπ, της Πολιτείας Κεντάκυ. Είναι ο τόπος όπου γεννήθηκα το 1907. Έχω γράψει 17 βιβλία, έχω πάνω από τριακόσια δημοσιευμένα διηγήματα και πάνω από χίλια ποιήματα. Δεν έχω ζήσει πουθενά άλλου από το Ντάμπλγλου-Χόλλου, έξω όντας στο Κολλέγιο, στην Εύρώπη με ύποτροφία, και στην έφεδρεία του άμερικανικού ναυτικού στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Η γενιά μου ποτέ δεν ξέκοψε από τον τόπο. Τέσσερις γενεές ζήσανε κι' ακόμα ζούν στο Ντάμπλγλου-Χόλλου.

Τώρα, το Ντάμπλγλου-Χόλλου είναι λαγκάδι καμμιά πέντε μίλια μακρος. Έχει το σχήμα του γραμματος -W- και γι' αυτό και τ' όνοματίσαν έτσι οι πρώτοι που ρίζωσαν εδώ πριν πιότερο από έναμιση αιώνα. Ο πατέρας του πατέρα μου ήρθε δω το 1896. Όταν το Ντάμπλγλου-Χόλλου είχε

δέκα σπίτια. Τα σπίτια του Ντάμπλγλου-Χόλλου είναι και σήμερα δέκα. Γεννήθηκα σε μια παράγκα μ' ένα δωμάτιο, κοντά σε μια μίνα απ' όπου ο πατέρας μου έβγαζε κάρβουνο. Τρώγαμε, κοιμόμαστε, ζούσαμε σε κείνο το μοναδικό δωμάτιο.

Αργότερα μετακομίσαμε κάτω στην κοιλάδα όπου ο πατέρας μου νοίκιασε ένα σπίτι με τρία δωμάτια και κει άρχίνησε τη γεωργική. Οργώσαμε τη γῆς με βώδια στην άρχή, εκεί στην πλαγιά του λόφου όπου είχαν κοπεί τα δέντρα. Και αργότερα βάλαμε μουλάρια καματερά. Φυτέψαμε καπνά, άραποσίτι, χορτάρι για τα ζα και ζαχαροκάλαμο για να βγάλουμε μελάσσα.

Τόν καιρό εκείνο ήξερα τον καθένα που ζούσε στο Ντάμπλγλου-Χόλλου, γιατί δούλευα για τον καθένα. Σάν κάποιος έμενε πίσω με τις δουλειές του όλοι μας βάζαμε, που λείε, μερδικό δουλειάς και τον βοηθούσαμε. Σάν κάποιος γείτονας είχε να κουδαλήσει κορμούς δέντρων από κάποιο ξέφωτο που λογάρισε να τ' όργώσει, είχαμε «δεν-

* Κομπράιτ : VOA

τροκουδάλημα». Βοηθούσαν ὅλοι. Τὴ μέρα ἐκείνη κυλούσαμε τοὺς κορμούς ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο καὶ τὴ νύχτα στήναμε γενναῖο μπάλλο. Εἴχαμε «καλαμποκοκαθάρισμα», ἔπου ὁ καθένas βοηθοῦσε τὸ γείτονα νὰ σοδιάσει τ' ἀραποσίτι του. Εἴχαμε «μηλοκαθαρίσματα», «φασολοξεφλουδίσματα», ἔπου ὅλοι οἱ ἀρσενικοὶ ἔρχονταν γιὰ δουλειὰ καὶ οἱ γυναῖκες νὰ μαγειρέψουν γιὰ τοὺς ἄντρες. Ὑστερα στήναμε χοροὺς μεγάλους. Πάντα μᾶς ἄρεσε, στὸ μέρος τοῦτο τῆς Ἀμερικῆς, νὰ χορεύουμε. Ἐχοῦμε φυλάξει τοὺς παλιούς χωριάτικους χοροὺς ποὺ οἱ προγόνοι μας ἔφεραν ἀπὸ τὴν Εὐρώπη. Καὶ περᾶσαμε ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ παλιὲς μπαλλάντες ποὺ εἶχαν ἔρθει ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὰ Νησιά τῆς Βρετανίας, καὶ ποὺ τίς ξαναστείλαμε πίσω μετὰ ποὺ εἶχανε σβύσει πιά ἐκεῖ.

Δυὸ μίλια ἀπὸ τὸ Ντάμπλιγ-Χόλλου εἶναι οἱ Λόφοι τοῦ Πλάμ Γκρόβ. Ἡ ἐκκλησιά μας, ἡ Ἐκκλησία τῆς Κοινότητος Πλάμ Γκρόβ, δὲν ἀνήκει σὲ κανένα δόγμα. Εἶναι τόπος ἔπου ὁ καθεὶς μπορεῖ νὰ πάει καὶ νὰ κάνει τὴν προσευχή του. Ὅποιο κι' ἂν εἶναι τὸ δόγμα του. Ὅποιο κι' ἂν εἶναι τὸ χρῶμα τοῦ προσώπου του. Ὅποια κι' ἂν εἶναι ἡ παιδεία του, ὅποια τὰ ρούχα του, τὸ ἔχει του — καλῶς νὰ ὀρίσει. Τὸ Πλάμ Γκρόβ ἦτανε πάντα του ἔτσι. Σταθήκαμε

λεύτεροι στοὺς τρόπους μας σὰν τὸν ἄνεμο ποὺ φυσᾷ. Καὶ μᾶς ἀρέσει ὁ τρόπος μας.

Ὅταν ἀποφάσισα νὰ πάρω μεγαλύτερη σχολικὴ μόρφωση, δὲν εἶχα τὸ χρήμα. Κι' ὁ πατέρας μου δὲν εἶχε νὰ μοῦ δώσει. Ἡ μητέρα μου εἶχε πάει ἴσαμε τὴ δεύτερη δημοτικὴ. Ὁ πατέρας μου δὲν ἤξερε ἀνάγνωση καὶ μήτε μποροῦσε νὰ γράφει τ' ὄνομά του. Εἶχε πέντε παιδιὰ καὶ ἦταν δύσκολο νὰ τὰ φέρει βόλτα καὶ νὰ μᾶς στείλει στὸ σχολιό. Ἐπὶ ἀνα ἀγρίμια καὶ πουλοῦσα τὸ τομάρι τους καὶ δούλευα σὲ φάρμες καὶ ἀγοράζα τὰ ρούχα μου καὶ τὰ βιβλία μου. Μποροῦσε νὰ τὸ κάνεις αὐτὸ τότε στὴν Ἀμερικὴ, καὶ εἶναι ἀκόμα πιὸ εὐκολο σήμερα παρὰ τότε. Πεζοποροῦσα πέντε μίλια γιὰ νὰ πάω σχολιό καὶ πέντε μίλια νὰ γυρίσω. Σήμερα ἔχομε σχολιὰ παντοῦ.

Ἀπὸ τὰ ἑπτὰ παιδιὰ τῆς φαμελίας μας ζοῦνε τὰ πέντε. Καὶ τὰ πέντε τέλειωσαν τὸ γυμνάσιο. Καὶ τὰ πέντε πήγανε στὸ Κολλέγιο, καὶ τὰ τέσσερα ἀπὸ μᾶς τέλειωσαν τὸ Κολλέγιο. Κ' ἔχομε στὸ σόι μας ἑπτὰ διάφορα κολλεγιακὰ διπλώματα. Ὁ πατέρας μου πάντα ἤθελε ἡ φαμελιά του νὰ βγάλει ἓνα δάσκαλο. Λοιπόν, βγήκαν τέσσερις δάσκαλοι!... Ἡ Ἀμερικὴ, ἔχει καὶ κάτι ἄλλο ἐξὸν ἀπὸ τὸν πλοῦτο της. Μπορεῖς νὰ τὸ δεῖς ἂν τὴν ἐπισκεφθεῖς.

Μεταφρ. ΚΙΜΩΝ ΛΩΛΟΣ

ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΔΟΚΙΑΣ

ΧΡΟΝΙΚΟ

Ήταν ένα κομμάτι ακρογιαλιάς, κοντά στο Πέραμα, μαντρωμένο, που το πολιορκούσανε κάθε πρωί κάθε λογής αυτοσχέδιοι εργάτες αναζητώντας τόν έπιούσιο. Καί ήταν τόσο φυσικό να πεινάει ο καθένας εκείνη τη χρονιά στη νεογέννητη «Ελληνική Πολιτεία», που δεν είχε ψωμί παρά μονάχα χειμώνα, σκοτάδι και πόλεμο. Καί πίσω από τη μάντρα ο' ένα βουναλάκι ορθώνονταν τέσσαρες μεταλλικές δεξαμενές με πετρέλαιο — τὰ «τάνκ» — βαμμένες πρασινοκίτρινες για να μη δίνουνε στόχο στ' αεροπλάνα. Σ' αυτή την ακρογιαλιά άράζανε τὰ πολεμικά καράβια για να πάρουνε μαζούτ ή νηίζελ από τὸ λιγοστό, που κρύβανε φιλάργυρα στὰ σιδερένια τους σπλάχνα τὰ τέσσερα «τάνκ» καί κάπου κάπου έφτανε κανένα δεξαμενόπλοιο για να φέρει μερικούς τόννους πετρέλαιο, όταν κατάφερνε να ξεγλυστρήσει ανάμεσα από τὰ έγγλέζικα περιπολικά. Καί πιὸ πέρα, μέσα στη θάλασσα πέντ' έξη μισοβουλιαγμένα καράβια ύψωνανε τους σκουριασμένους τους σκελετούς, λίγες πιθαμές πάνω από τὸ νερό.

Σε μιάν άλλη γωνία της ίδιας παραλίας καμιά πενηνταριά εργάτες έπισκευάζανε μερικά σιδερένια βαρέλια για να τὰ γιομίσουν άργότερα με πετρέλαιο. Καί καθώς τους έβλεπα εκείνο τὸ πρωινό, που έπιπασα για πρώτη φορά δουλειά σε τούτη την Έγκατάσταση, να σφυροκοπάνε ρυθμικά καί να σιγοτραγουδάνε, παρά λίγο να γελαστώ καί να πιστέψω πώς βρισκόμουν ο' έναν τόπο γαλήνιο καί εύλογο, που δέ στέναζε κάτω από τὸ φόβο, την πείνα καί τὸ θανατικό.

Εύτυχώς που ή έξοικείωση με τους άλλους εργάτες αυτής της Έγκατάστασης ήτανε πολύ εύκολη. Ίδιαίτερα για μένα που είχα τὰ «μέσα»: ένα συμμαθητή που δούλευε προπολεμικά έδω καί που όταν ήρταν οι γερμανοί στην Έγκατάσταση έκμεταλλεύτηκε τὰ λίγα γερμανικά του για να γίνει έπιστάτης ο' ένα από τὰ συνεργεία. Καί έπειδή ίσως ένιωθε λίγο — πολύ έντονος για τούτη τή «συνεργασία» του με τόν καταχτήτ ή, φρόντισε να βολέψει μερικούς φίλους του, κολλώντας τους στην ούρα που σχηματιζότανε κάθε μεσημέρι μπροστά στην άποθήκη με τις κουραμένες. Κι' όταν τόν ρώτησα με άμη-

χανία τι δουλειά θά μπορούσα να κάνω, μου είπε κοιτώντας με οίχτο τὸ κακομοιριασμένο σουλούπι μου.

— Σχεδόν τίποτα, φουκαρά μου Λεφέτερη. Θά κάθесαι σε μιὰ παράγκα με δυὸ τρεῖς εργάτες, που θά τους πῶ να σε προσέχουνε, γιατί αλοιώτικα θά τους κόψω τὰ ποδάρια. Καί θάνεβαίνεις, όταν έρχεται κανένα καράβι να πάρει πετρέλαιο, πάνω ο' ένα από τὰ «τάνκ» για να μετράς με μιὰ μεζούρα πόσο πετρέλαιο πήρε. «Τάνκμαν», μου πρόστεσε, είναι ή άλαφρότερη δουλειά δὴ μέσα.

Κι' άμέσως χωρίς να περιμένει να μου λύσει άλλες άπορίες, με πήγε στο γραφείο που ήτανε ή διεύθυνση της Έγκατάστασης. Εκεί ένας γερμανός λοχίας, άφου κοίταξε περιφρονητικά τὰ σκελετωμένα μου χέρια έκαμε μιὰ γκριμάτσα δυσπιστίας για τις ικανότητές μου, όπως κατάλαβα, μά ο φίλος μου καί τοῦτε γερμανικά καί φάνηκε να μεταπειστήκε. Έπειτα ένας διερμηνέας συμπλήρωσε μιὰ κάρτα με τὰ στοιχεία μου.

— Έλεuthérios Ίωάννου Ή;

— Μάλιστα.

— Δεν πιστεύω να χεις τίποτα δοσοληψίες με την Άσφαλεία καί μας τραβολογάνε οι Γερμανοί;

— Τίποτα, τίποτα, πρόλαβε να παντήσει για λογαριασμό μου ο φίλος. Κι' εγώ μ' ένα κούνημα τὸυ κεφαλιού μου βεβαίωσα τὸυ λόγου του τὸ άσφαλές.

Ο διερμηνέας έγραψε κάτω από τὰ στοιχεία μου την «ειδικότητά» μου κι' έναν αριθμό: Τάνκμαν 129. Κι' έμαθα πώς από δὴ καί μπρός όταν θά με χρειάζονταν θά με φωνάζανε με τὸτο τὸ νούμερο. Έπειτα τράβηξα για μιὰ από τις παράγκες, που μένανε οι «τάνκμαν». Εκεί διαπίστωσα πώς ο φίλος, που μ' έφερε δὴ, θάπρεπε να χε γερὸ δόντι, γιατί οι καινούργιοι μου σύντροφοι, που κάμανε πολύ ζεστή ύποδοχή.

Ήτανε δυὸ μεσόκοποι άντρες. Ο ένας παλῆς προπολεμικός εργάτης στην Έγκατάσταση. Ο άλλος είχ' έρτεi έδω μόλις κηρύχτηκε ο πόλεμος, που χρειάζονταν περισσότερα εργατικά χέρια, καί ξέμεινε. Κι' από την πρώτη κι' όλος μέρα κατάλαβα πώς ή σπουδαιότερη δουλειά μας ήτανε να την άράζουμε μέσα στην

παράγκα καὶ νὰ φροντίζουμε νὰ κρατᾶμε τὴν πόρτα τῆς μισάνοιχτη γιὰ νὰ μὴ βλέπουν οἱ Γερμανοί, ὅταν περνοῦσαν ἀπ' ὧς, πὼς τεμπελιάζαμε.

Ἐκεῖνοι ὁμῶς ποῦ φαίνονταν νὰ ξεθεωνοῦνται στὴ δουλειὰ ἦτανε ὅσοι ἀπὸ τοὺς ἐργάτες δουλεύανε στὰ βαρέλια, ποὺ τὰ φερναν ἀδειανὰ τὰ καίκια ἀπὸ τὶς κοντινὲς στεριὲς καὶ τὰ νησιά γιὰ νὰ τὰ ξαναπάρουνε γιομάτα μὲ μαζοῦτ ἢ ντῆζελ γιὰ τὶς διάφορες γερμανικὲς «ὕπηρεσις» τῶν νησιῶν τοῦ Σαρωνικοῦ καὶ τῆς Πελοποννήσου.

— Τοῦτοι οἱ φουκαράδες σκοτώνονται στὴ δουλειὰ, εἶπα τὴν πρώτη μέρα κι' ὅλας ποὺ τοὺς ἀντίκρουσα.

Μὰ ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς συντρόφους μου τῆς παράγκας, ὁ Καλαφάτης, εἶχε διαφορετικὴ γιῶμη: «Δὲν εἶναι καὶ τόσο φουκαράδες, μοῦ παρατήρησε, χαμογελώντας αἰνιγματικά. Ἔχουμε καὶ τὰ τυχερά τους».

Καὶ ἐπειδὴ, ἀπόμεινα νὰ τὸν κοιτάζω χωρὶς νὰ καταλαβαίνω, συμπλήρωσε τὸ ἴδιο αἰνιγματικά: «Θὰ τὸ καταλάβεις ὅταν θὰ τοὺς γνωρίσεις καλύτερα». Καὶ γιὰ νὰ μὴ πεῖσαι φρόντισε νὰ μοῦ τοὺς γνωρίσει τὴν ἴδια κι' ὅλας μέρα.

Μιὰ βάρδια ἀπὸ πέντε τέτοιους ἐργάτες ἀνηφόριζε κάθε μεσημέρι ὡς τὴν παράγκα μας μὲ τὶς караβάνες γιομάτες φασουλὰ καὶ τρώγανε μαζί μας. Ἦτανε ὅλοι φίλοι τοῦ Καλαφάτη καὶ μετὰ τὸ φαῖ ξαπλώνανε ὧς ἀπὸ τὴν παράγκα στὴ λιακάδα, περνώντας μαζί μας τὴ μεσημεριάτικη διακοπὴ τῆς μιᾶς ὥρας. Μιᾶς ὥρας ποὺ ἦτανε συχνὰ πολὺ θορυβώδης, γιὰτὶ ὁ ἄλλος ἀπὸ τοὺς δύο συντρόφους μου ὁ Πετρόχειλος, φοβερός χωρατατζής, εἶχε δύο μόνιμα θέματα γιὰ νὰ ἐρεθίζει τοὺς μεσημεριάτικους μουσαφίρους μας: τὸ πετρέλαιο ποὺ κλέβανε καὶ τὶς γυναῖκες. Τὸ τελευταῖο θέμα μάλιστα σκέπαζε τὸ πρῶτο, ὅταν ἀνηφορίζανε στὴν παράγκα μας καὶ διὸ ἐργάτισες, ποὺ καθαρίζανε τὰ καζάνια στὸ μαγέρεκο τῆς Ἐγκατάστασης: μιὰ μεσόκοπη τάλαιπωρὴμένη γυναῖκα καὶ μιὰ κοπέλλα, ποὺ ἔμοιαζε νὰ χεῖ περάσει τὰ εἴκοσι, μὰ ποὺ δὲν ἦτανε καλὰ-καλὰ, ὅπως ἔμαθα ἀργότερα, οὔτε δεκάξη.

Τὴν πρώτη μέρα, ποὺ βρέθηκα ἀνάμεσα σὲ τοῦτο τὸ τσοῦρμιο τῶν ἀγνωστων ἀνθρώπων, ἔνοιωσα δύσκολα, ὅσο κι' ἂν ὁ Καλαφάτης φρόντισε νὰ κάμει θερμὲς τὶς συστάσεις. Μὰ ἡ στεναχώρια μου δὲν κράτησε καὶ πολὺ γιὰτὶ σύντομα μᾶς ἔκαμε πολὺ οἰκτιροῦς ἡ κοινὴ μας προέλευσις: τοῦτοι οἱ ἐργάτες εἶχανε φτάσει ἐδῶ ὅπως κι' ἐγὼ ναυαγιαγμένοι μέσα στὴ φουρτούνα τῆς πείνας, ποὺ λυσσομανοῦσε ὧς ἀπὸ τὸ φράχτη αὐτῆς τῆς Ἐγκατάστασης. Ὡστόσο ἀντὶ νὰ νοιώσω συμπάθεια γιὰ τοὺς

τοὺς ἔνοιωσα ἀποστροφή ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή ποὺ τοὺς γνώρισα. Οἱ τέσσαρις μάλιστα ἀπ' αὐτοὺς μοῦ κάθονταν στὸ στομάχι γιὰ καλὰ, γιὰτὶ δὲν εἶχανε ἄλλη κουβέντα παρὰ νὰ καυχιοῦνται πόσα πιντόνια πετρέλαιο ἔκλεψαν ρίχνοντάς τα πίσω ἀπὸ τὸ μαντρότοιχο γιὰ νὰ τὰ παραλάβουν τὸ βράδι κάτου ἀπὸ τὴ μύτη τῶν γερμανῶν σκοπῶν καὶ νὰ λένε πὼς πιὸ πολὺ κλέβανε ὄχι γιὰ τὰ λεφτά μὰ γιὰ νὰ κάνουνε ζημιὰ στοὺς γερμανοὺς. Μόνο ποὺ τούτῃ τῇ θεωρίᾳ τοὺς δὲν ἐννοοῦσε νὰ παραδεχτεῖ ὁ πέμπτος ἀπὸ τοὺς μεσημεριάτικους μουσαφίρηδες μας, ἕνας περίεργος τύπος θυμώσοφου ποὺ οἱ τέσσαρις σύντροφοί του τὸν εἶχανε βαφτίσει δάσκαλο. Τοὺς κοίταζε κοροϊδευτικά ὅταν τοὺς ἀκουγε νὰ μιλοῦν γιὰ τὸ κλεμένο πετρέλαιο καὶ τοὺς ρώταγε μὲ ἀρκετὴ σοβαρόφανεia: «Πὼς πῆγε ἡ ἀντίσταση σήμερα;»

— Καὶ βέβαια ἀντίσταση κάνουμε, τὸν ἀποπέρνανε φουρκισμένοι οἱ ἄλλοι. Κλέβουμε τὸ πετρέλαιο τοῦ γερμανοῦ, ποὺ μὲ δαῦτο κουνάει τὰ καράβια του.

— Ἀ, τώρα μάλιστα, τοὺς ἀπαντοῦσε ὁ δάσκαλος μὲ τὸ πικρόχολο ὕφος του. Ἐξ αἰτίας σας τὴν πᾶσαν οἱ Γερμανοὶ στὴ ναυμαχία τοῦ Τάραντα. Χά! Χά! Χά!..

Οἱ ἄλλοι ἀγριεύανε τότες καὶ ἡ συζήτηση ἄναβε καὶ κόρωνε.

— Ἐσὺ τί κάνεις, ἔξυπνε; τοῦ ρίχνονταν καὶ οἱ τέσσαρις. Εἶναι τόσες ἄλλες καλύτερες δουλειὲς ἀπὸ τὴν κλεψιά. Καὶ μάλιστα σήμερα...

Καὶ σταματοῦσε τὴν κουβέντα, ρίχνοντάς τους μιὰ περιφρονητικὴ ματιά, ποὺ τοὺς ἐρεθίζει περισσότερο.

Ἦταν ἓνα παιδί ὡς εἰκοσιδύο χρονῶ, μὲ βαθεῖα ὥστόσο ρυτιδωμένο μέτωπο, ποὺ ἔδειχνε μιὰ πρόωγη στοχαστικότητα. Καὶ τὰ μάτια του, ποὺ λάμπανε πάντα σὰν νᾶχε πυρετό, εἶχανε μιὰν ἔκφραση, ποὺ ταλαντεύονταν ἀνάμεσα στὴν εἰρωνία καὶ στὴ δυσπιστία. Πρὶν ἔρτει ἐδῶ σπούδαζε γιὰ δάσκαλος, ἔπειτα παράτησε προσωρινὰ τὰ θρανία τοῦ διδασκαλείου γιὰ νὰ πάει στρατιώτης καὶ ἔταν γύρισε ἀπὸ τὸν πόλεμο τὰ παράτησε ὀριστικά γιὰτὶ δὲν τοῦ ἄφηνε καιρὸ πιά τὸ κυνηγητὸ τοῦ ἐπιούσιου. Ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐργάτες, ποὺ κάναμε παρέα ἦταν ὁ πιὸ λιγομίλητος καὶ μετρημένος. Ἀκόμη καὶ ὅταν οἱ ἄλλοι κομπορημονοῦσαν συχνὰ πίσω ἀπὸ τὴν πλάτη τῶν Γερμανῶν γιὰ τὸ σύντομο ἐρχομὸ τῆς λευτεριάς, ποὺ τὴν περίμεναν μαζί μὲ τὸ καλοκαίρι, περιοριζότανε σὲ μιὰν ἥρεμη ἐπιδοκιμασία, ποὺ ὥστόσο ἔκλεινε ἀρκετὴ δυσπιστία.

Μὰ ὅσο κι' ἂν ἦτανε τόσο κλειστός τύπος δὲ χάριζε κάστανα σὲ ὅποιον ἔκανε κάτι, ποὺ δὲν τῆβρισκε σωστό. Γι' αὐτὸ καὶ συχνὰ λογομαχοῦσε μὲ τοὺς ἄλλους

μεσημεριάτικους συνδαιτυμόνες μας. Εὐτυχῶς ποὺ ὄχι σπάνια τὴν ὥρα, ποὺ κόρωνε ἡ λογομαχία τους, γύρω ἀπὸ τὴ μαύρη ἀγορὰ καὶ τὰ λεφτὰ καὶ τὸ πετρέλαιο καὶ πῆγαινε νὰ γίνεи καυγάς, φτάνανε γιὰ νὰ σώνουνε τὴν κατάστασιν οἱ δυὸ γυναῖκες ἀπὸ τὰ καζάνια: ἡ μιὰ, ἡ μεσόκοπη, κρατοῦσε συχνὰ τυλιγμένο σ' ἓνα κομμάτι στραπατσαρισμένο λαδόχαρτο λίγο βούτυρο, ποὺ πάскиζε νὰ τὸ πουλήσει σὲ καλὴ τιμὴ στὸν Καλαφάτη, καὶ ἡ μικρὴ σήκωνε ξεδιάντροπα τὰ φουστάνια τῆς, προκαλώντας τοὺς ἐργάτες καὶ βγάζοντας τὴ γλῶσσα τῆς κοροϊδευτικά, ὅταν κανένας ἀπ' αὐτοὺς τύχαινε νὰ τῆς πεῖ νὰ φύγουνε μαζί τὸ βράδι.

Κι' ἀληθινὰ ἦτανε μιὰ ξετσιπωτὴ κοπέλλα ἀρκετὰ ἰδιόρρυθμη. Καθότανε σὰν ὄρνιθι καὶ τῆς χουφτώνανε τὰ γυμνά τῆς πόδια ὅλοι τοῦτοι «σαμποτέρ», μὰ ὅταν τὴν παραζορίζανε νὰ τοὺς ὑποσχεθεῖ πὼς θὰ πάει μαζί τους τὸ βράδι στὴν ταβέρνα, ὅπου ξεκοκαλίζανε τὰ λεφτὰ τους ἀπὸ τὸ κλεμένο πετρέλαιο, γιὰ νὰ τὴ μεθύσουνε κι' ὕστερα νὰ τὴν καταχτήσουνε ὁμαδικὰ, ἐπαναστατοῦσε.

— Ποτέ, βρωμιάρηδες, οὐρλιάζε ξεφεύγοντας ἀπὸ τὰ ροζιασμένα τους χέρια. Καὶ συνέχιζε νὰ χαχανίζει ἀνόητα.

Ἡ Μαρίνα, ἔτσι τὴ λέγανε, ἔμοιαζε νὰναι ἀπὸ κείνες τὶς κοπέλλες, ποὺ πέσανε ἀγούρες στὰ χέρια τοῦ πρώτου ἀσυνείδητου ἀρσενικοῦ. Εἶχε δουλέψει, ὅπως ἔμαθα ἀργότερα ἀπὸ τὸν Κολαφάτη, ποὺ κρατοῦσε ἀρχεῖο γιὰ τὸν καθένα, ἀπὸ ἔντεκα χρόνων, σὲ μιὰ Πειραιώτικη φάμπρικα, σταλμένη ἀπὸ μιὰ μάννα, χωρὶς ἄντρα καὶ μὲ μιὰ στάνη παιδιά. Καὶ φυσικὰ τ' ἀφεντικά τῆς, ὁ ἀρχιεργάτης κι' οἱ ἐπιστάτες, φρονίσανε ἄλλοτες μὲ τὴν ἀπειλὴ κι' ἄλλοτες μὲ τὴ δωροδοκία νὰ τὴν κάμουνε σύντομα γυναῖκα καὶ νὰ τὴν ἀπαλλάξουνε ἀπὸ ὅλη ἐκείνη τὴ μεσοβασίλειά τῆς ἐφηβείας μὲ τὶς ρωμαντικὲς ἀνησυχίες καὶ τὰ ὀνειροπολήματα, ποὺ συνοδεύουνε τὸ ζῦπνυμα τῆς γυναίκας. Μονάχα μὲ τὸ δάσκαλο δὲ χωράτευε ἡ Μαρίνα. Στεκότανε καὶ τότε κοίταζε μ' ἓνα ἀκαθόριστο ὕφος σεβασμοῦ τὴν ὥρα ποὺ καυγάδιζε μὲ τοὺς θαυμαστές τῆς.

* * *

Ὅταν ἔφτασε ὁ Μάρτης, ἡ ζωὴ μας στὴν Ἐγκατάστασιν ἄλλαξε. Ὡς τότες ἡ δουλειὰ ἦτανε λιγοστὴ γιὰ μᾶς τοὺς «τάνκμαν». Ἰδιαιτέρα τ' ἀπογέματα, ἀπὸ τὶς ἔξη ποὺ σκοτεινίαζε, ἤμουνα ὑποχρεωμένοι κάθε τρίτῃ μέρα, ποὺ ἦτανε ἡ βάρδια μου, νὰ κάθουμαι δεῶ ἀπὸ τὴν παράγκα καὶ νὰ κοιτάζω τὴ θάλασσα, μετρώντας τὴν ὥρα ποὺ δὲν περνοῦσε: μιὰ θάλασσα σκοτεινὴ σὰ μολύβι, ποὺ λές καὶ χώνευε μέσα στὰ σπλάχνα τῆς κι' αὐ-

τὸ τὸ λιγοστὸ φῶς τῶν ἄστρων μόλις ἔφτανε στὴν τρικυμισμένη τῆς ἐπιφάνεια. Μονάχα σπάνιες φορὲς κατάφερνες νὰ ξεχωρίσεις μακρυὰ, ἀπὸ τὴ στεριά, μιὰ λιτανεὶα ἀπὸ φῶτα ποὺ τρεμοσβύνανε. Κι' ἂν δὲν ἤξερες πὼς ἦτανε τὰ γρὶ - γρὶ, ποὺ βγαίνανε τὶς ἀφέγγαρες νύχτες γιὰ ψάρεμα, θὰ μπορούσες νὰ νομίσαις πὼς κάπου ἐκεῖ μακρυὰ ταξίδευε μιὰ χιμαιρικὴ πολιτεία, φωτεινὴ καὶ εἰρηνικὴ.

Μὲ τὸ φτάσιμο ὁμως τοῦ Μάρτη ἡ Ἐγκατάστασις ζωντάνεψε ἀπότομα. Ἐνὰ σωρὸ καινούργιοι ἐργάτες ἤρτανε μαζί μὲ τοιμενὶ καὶ κάθε λογῆς σιδηρικά. Οἱ γερμανοὶ ἀποφασίσανε νὰ φτιάξουνε δυὸ μεγάλα καταφύγια, γιὰτὶ μὲ τὸ ἀνοιγμα τοῦ καιροῦ ὁ κίντυνος ἀπὸ τ' ἀεροπλάνα θὰ γινότανε, μέρα μὲ τὴ μέρα, μεγαλύτερος. Καὶ τοῦτοι οἱ καινούργιοι ἐργάτες ἦτανε ἀρκετὰ ἰδιόρρυθμοι. Ελάχιστοι φαίνονταν νᾶναι εἰδικοί. Οἱ πῖο πολλοὶ μοιάζανε ὅ,τι ἄλλο παρὰ μὲ χτίστες καὶ σκαφτιάδες: ἦτανε κάθε λογῆς πολυτεχνίτες καὶ ἐρημοσπίτες, ποὺ ἔρχονταν πρόθυμοι σὲ τοῦτο τὸ σκληροπάζαρο, καὶ μιὰ καραβὰνα φασόλια καὶ μισὴ κουραμὰνα τῶχανε παραστήσει στὰ μάτια τους σὰν τὴ γῆ τῆς ἐπαγγελίας. Οἱ περισσότεροι ἦτανε ζωντανοὶ σκελετοί, ποὺ εἶχανε σηκώσει στοὺς ὤμους τους τὸ χειμῶνα τοῦ Σαρανταένα καὶ βλέποντάς τους ἀποροῦσες πὼς θὰ τὰ κατάφερναν νὰ χτυπήσουνε ἓνα βράχο μὲ τὴ βαρεὶά ἢ νὰ σηκώσουνε μιὰ φκιαριά χῶμα. Μαζί τους σέρνανε καὶ καμιά δεκαριά συφοριασμένα θηλυκὰ, ποὺ θὰ δούλευαν γιὰ «λαγουρέντες» στὰ καταφύγια ἢ σ' ἄλλες βοηθητικὲς δουλειές: κοκαλιάρες, ἀναμαλιασμένες καὶ βρώμικες καὶ φορῶντας ἀντὶ γιὰ φουστάνι ἓνα κακοκαμένο τσουβάκι ἀπὸ ἀλεύρι σ' ἔκαναν νὰπορεῖς, μὲ τὴ μέσα κατάφεραν νὰ πείσουνε τοὺς Γερμανοὺς νὰ τὶς πάρουνε σ' αὐτὴ τὴ δουλειά. Κι' ὅλες τους φωνάζανε ἀπὸ μακριὰ πὼς ἦτανε στρατολογημένες ἀπὸ τοὺς κοντινοὺς προσφυγικοὺς συνοικισμοὺς, ποὺ ρεύανε μέσα στὴν πεῖνα καὶ τὴν ψεῖρα.

Ὡστόσο δὲ χρειάστηκε νὰ περάσουνε πολλὲς μέρες γιὰ νὰ ξαναβροῦνε κι' αὐτὰ τὰ πολὺ ταλαιπωρημένα πλάσματα τοῦ Θεοῦ τῇ γυναίκα. Μόλις τυλώθηκε ἡ κοιλιὰ τους θυμηθῆκανε πὼς ἦτανε θηλυκὰ κι' ἀρχίσανε νὰ κάνουνε ἄνω - κάτω τὴν Ἐγκατάστασι μὲ τὰ τραγῶδια τους: κᾶτι τραγῶδια ἀνατολίτικα σὰν ἀμάνεδες ἀνάμικτα μὲ σκοποὺς γερμανικῶν ἐμβατηρίων.

Οἱ ἐργάτες ποὺ δουλεύανε στὰ πετρέλαια καὶ ποὺ δὲν καταδέχονταν αὐτοὺς τοὺς καινούργιους καὶ πεινασμένους ἀκόμη σύντροφους, δὲν ἀργῆσανε νὰ ριχτοῦνε στὰ θηλυκὰ τους, σὲ ὅσα βέβαια εἶχανε κάποια σωματικὴ εὐφορία, ποὺ ἀρχίσε νὰ γίνεται προκλητικὴ μόλις ξελιμιάζανε. Καὶ κείνες φυσικὰ δὲ φέρανε πολλὲς ἀντιρρήσεις γιὰ ν' ἀκλουθήσουνε αὐτοὺς τοὺς

ἰδιόρρυθμους προλετάρειους, πού οἱ τσέπες τους ξεχειλίζανε ἀπὸ τὰ κατοχικά χιλιάρικα, στίς ταβέρνες τῆς Δραπετσώνας καὶ ὕστερα νὰ τοὺς παραδώσουνε τὰ λειψὰ τους θέληγτρα σ' ἓνα ξεχαρβαλωμένο καναπέ κάποιου «ξενοδοχείου» τέταρτης κατηγορίας. Μὰ καὶ τὶς ὥρες τῆς μεσημεριάτικης ἀνάπαυσης, μέσα στὴν Ἐγκυκλίωση, αὐτοὶ οἱ βεριακλήδες καζανόβες δὲ λέγανε νὰ τὶς ἀφήσουνε νὰ πάνε χαμένες. Καὶ ὅχι σπάνια καυγαδίζανε μεταξύ τους γιὰ κάποιον ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀξιοθρήνητες Πηνελόπεις. Ἀκόμα καὶ οἱ γνωστοὶ μας οἱ ἐργάτες ποὺ ἀνηφόριζαν τὰ μεσημέρια κατὰ τὴν παράγκα μας ἄρχισαν νὰ κουβαλᾶνε μαζί τους καὶ δυο-τρὲς ἀπὸ δαυτέ. Βέβαια αὐτὸ τὸ τελευταῖο δὲν τὸ βλεπε μὲ καλὸ μάτι ὁ Καλαφάτης, πού νοσταλγοῦσε τὴν προπολεμικὴ ἐποχὴ καὶ μὲ ταλάνιζε συχνὰ μὲ τὶς ἀπηγῆσεις του: Ποῦ νάβλεπες τάξη καὶ ἡσυχία, πού εἶχαμε προπολεμικά! Τὴν καλὴ ἐκείνη ἐποχὴ...

Κι' ἐγὼ ἀκούγοντας αὐτὸν τὸν πρόλογο ἤμουν ἔτοιμος νὰ ὑποστῶ γιὰ μιὰν ἀκόμη φορά τὶς ἀναμνήσεις του καὶ τὶς νοσταλγίες του γιὰ τὰ παλιὰ του τ' ἀφεντικά. Γιατὶ μιλοῦσε πολὺ συχνὰ ὁ Καλαφάτης γιὰ τὰ χρόνια τῆς εἰρήνης: ἐκεῖνα τὰ χρόνια, πού ἔφταναν ἐδῶ γιὰ νὰ πάρουν πετρέλαιο μεγάλα καὶ ὠραῖα καράβια καὶ ὅχι παλιοκάραβα μεταγωγικά, βαμένα σταχτιά γιὰ νὰ ξεφύγουνε τὴν τορπίλλα ποὺ τὰ παραμονεύει νύχτα καὶ μέρα. Τὴν ἐποχὴ ποὺ τοῦτῃ ἡ Ἐγκυκλίωση ἦταν ἓνα μακρυνὸ ὑποκατάστημα μιᾶς ἐγγλέζικης ἐταιρίας πετρελαίων μὲ ἀπλωμένα τὰ πλοκάμια τῆς σ' ὅλη τὴ γῆ.

— Σὲ κεῖνο τὸ κοντάρι ἐκεῖ κάτω — συνέχιζε ὁ Καλαφάτης, δείχνοντάς μου ἓνα διχαλωτὸ καὶ μυτερὸ σίδερο — ἀνέβαινε κάθε Κυριακὴ ἢ γιορτὴ ἢ σημεῖο τῆς ἐταιρίας. Ἐνα ἄσπρο μεταξωτὸ ὕφασμα μὲ κεντημένη στὴ μέση, μὲ χρυσαφιά κλωστή, μιὰ ἀχιβάδα. Καὶ ἀπὸ τὴ δεξιά διχάλα κυμάτιζε ἡ ἑλληνικὴ σημαία καὶ ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ ἡ ἐγγλέζικη. Τὶ καιροὶ ἦταν ἐκεῖνοι, τὶ καιροὶ...

Καὶ σταματοῦσε, ἀναστενάζοντας μὲ τὴ νοσταλγία τοῦ πιστοῦ σκυλιοῦ γιὰ τὸ χαμένο του ἀφεντικό, γιὰ νὰ συνεχίσει σὲ λίγο τὴ γκρίνια του, βλέποντας τοὺς μεσημεριάτικους μουσαφίριους μας νὰ κουβαλᾶνε τὶς καινούργιες τους φιλενάδες.

— Ὅπως πᾶμε θὰ μοῦ μαγαρίσετε τὴν παράγκα, θεοσκοτωμένοι, τοὺς ἔλεγε μισοαστεῖα - μισοσοβαρά, γιατί δὲ φαινότανε καὶ νὰ τόλμαγε νὰ τὰ βάλεϊ ἀνοιχτά μαζί τους.

Ὅσο ἐκείνη, πού φουρκιζότανε πολὺ μὲ τὴ συμπεριφορὰ τους, ἦταν ἡ Μαρίνα. Ἐμοιαζε νὰ ζήλευε ἄγρια. Καὶ θὰ μπορούσε βέβαια νὰ κατατροπώσει εὐκολὰ τέτοιες φτηνὲς ἀντίζηλες, μὰ δὲν ἤθελε νὰ ὑποκύψει καὶ νὰ τραβολογιέται μὲ τοὺς

ἐργάτες τὰ βράδια, μιὰ καὶ ὥς τὰ τώρα τοὺς εἶχε περιφρονήσει. Ἀντίθετα ἔδειχνε νὰ τοὺς συχαίνεται πὺς πολὺ, καθὼς τοὺς ἄκουγε νὰ λένε τὰ ἴδια προστυχόλογα στίς καινούργιες τους φιλενάδες κι' ἔπαψε νὰ σηκώνει τὰ φουστάνια τῆς καὶ νὰ τοὺς ἐρεθίζει ὅπως ἄλλοτες. Κι' ὅταν ἐκεῖνοι τὴν προκαλοῦσαν, βλέποντας τὴ σωματικὴ τῆς ὑπεροχὴ ἀπέναντι σ' αὐτὲς τὶς νεοσύλλητες, τοὺς ἔριχνε μιὰν ἄγρια ματιά, χωρὶς νὰ τοὺς ἀπαντάει, κι' ἀποτραβιότανε κοντὰ στὸ δάσκαλο, σὰ νὰ τοῦ γύρευε προστασία. Καὶ τοῦτος ἀντιμετώπιζε αὐτὴ τῆς τὴν ἀλλαγὴ μὲ μιὰν εἰρωνία ἀνάμιχτη μὲ οἶχτο.

— Ἀποφάσεις, βλέπω, νὰ καλογερέψεις. Κάλιο ἄργα παρά ποτέ...

Μὰ φυσικὰ ἡ Μαρίνα δὲ μπορούσε νὰ γίνει, ἀπὸ τὴ μιὰ μέρα στὴν ἄλλη, ἄγγελος. Καὶ μάλιστα δὲ μπορούσε νὰ καταπίνει πάντα ἀδιαμαρτύρητα τὶς προκλήσεις τους ὅταν καταστρώνανε σχέδια γιὰ τὴ βραδυὴν τοὺς διασκέδαση. Γιατὶ σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις σπάνια κάποιος ἀπὸ τοὺς ἐργάτες θ' ἀποφευγε τὸν πειρασμὸ νὰ τῆς πεῖ χλευαστικά.

— Τώρα ποὺ ἔχουμε κι' ἄλλα κορίτσια, ἂν θέλεις, μπορεῖς νάρθεις ἄφοβα. Καὶ θὰ σὲ πᾶμε τὰ μεσάνυχτα συνοδεία στὴ μάνα σου, γιὰ νὰ μὴν πάθει τίποτα ἡ παρθενία σου...

Ἐνα μεσημέρι μάλιστα ἡ Μαρίνα ἐρεθισμένη ἀπὸ μιὰ τέια πρόταση τοὺς πού τὴ συνόδεψαν μὲ τὰ χαχανητὰ τους οἱ φιλενάδες τους, χόμμηξε πάνου σὲ μιὰ ἀπ' αὐτὲς κι' ἀφοῦ τὴν ξάπλωσε μὲ μιὰ γερὴ κλωτσιὰ κάτω ἄρχισε νὰ γροθοκοπιέται μὲ τὶς ἄλλες δυο. Οἱ ἐργάτες χάσκανε ἐπιδοκιμάζοντας κάθε γροθιά πού ἔπεφτε μὲ τὴν ἴδια εὐχαρίστηση, πού θὰ παρακολουθοῦσανε μιὰ ταυρομαχία, ἐνῶ ὁ Καλαφάτης κλαψοῦριζε μερικὲς παραινέσεις νὰ σταματήσουνε, χωρὶς ὅστόσο καὶ νὰ τολμάει νὰ τὶς χωρίσει γιατί φοβότανε μήπως φανεῖ κανένας γερμανός, ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ, καὶ τὸν νομίσει κι' αὐτὸν ἀνακατεμένο στὸν καυγᾶ. Μὰ ὅ,τι δὲν τόλμησε ὁ Καλαφάτης τὸ τόλμησε ὁ δάσκαλος: πήδηξε πάνου στίς τέσσαρες γυναικες καὶ τράβηξε τὴ Μαρίνα ἀπὸ τὰ κοτσίδα. Οἱ τρεῖς ἐργάτες ὑποχώρησαν φοβισμένες ἐνῶ ἡ Μαρίνα, πού προσπάθησε νὰ τοῦ ξεφύγει γιὰ νὰ τοὺς ξαναριχτεῖ, δέχτηκε ἓνα δυνατὸ χαστούκι στὸ μάγουλο.

Οἱ ἄλλοι ἐργάτες χαχανίζανε μισοξαπλωμένοι κι' ἓνας ἀπὸ δαύτους φώναζε στὸ δάσκαλο.

— Κοίταξε μὴν πάθει τίποτα ἡ παρθενία σου...

Μὰ ὁ δάσκαλος εἶχε ἀγριέψει καὶ δὲν τοὺς ἄφανε ἀναπάντητος.

— Ἡ τὸ βουλώνετε ἢ σὰς παίρνει ὁ διάολος, παλιοκλέφτες.

Οἱ ἐργάτες σταμάτησαν νὰ χασκογε-

λάνε ἀπότομα. Καί σηκώθηκαν καὶ ἀκολούθησαν τὶς τρεῖς φιλενάδες τοὺς πού τῶχανε βάλει στὸ μεταξὺ στὰ πόδια. Μονάχα ἓνας ἀπ' αὐτοὺς κοντοστάθηκε γιὰ νὰ πεῖ φοβισμένα καὶ σιγὰ ὅσο χρειάζονταν γιὰ νὰ μὴν ἀκουστεῖ ἀπὸ τὸ δάσκαλο:

— Χαφιέ, παληοχαφιέ...

Καὶ πραγματικὰ ἡ ἀπειλὴ τοῦ δασκάλου ἦταν ἀρκετὰ παρεξηγήσιμη, ὅπως διαπίστωσα τὴν ἄλλη κι' ἄλλας μέρα, ὅταν ὁ Πετρόχειλος, γυρίζοντας στὴν παράγκα ἀπὸ τὴν παραλλιά, εἶπε στὸν Καλαφάτη.

— Τὰ μάτια σου τέσσερα. Ὅταν τύχει καὶ ξανάρτει κανένα μεσημέρι ὁ δάσκαλος, νὰ τὸ βουλώνουμε. Καὶ πρόστεσε μὲ χαμηλότερη φωνή, κοιτάζοντας καὶ μένα σὰ νὰ μοὺ γύρευε τὴ συμβουλὴ μου: μπορεῖ νᾶναι καὶ χαφιές.

— Πᾶψε, χαζέ, τὸν ἀποπῆρε ὁ Καλαφάτης.

— Ἀκου πού σοῦ λέω, ἐπέμεινε ὁ Πετρόχειλος. Τὸ ἴδιο λένε κι' οἱ ἐργάτες κάτω στὰ βαρέλια. Δὲν εἶδες πού τοὺς φοβέρισε χτές; Τί θὰ πεῖ σὲ παρακαλῶ «θὰ σὰς πάρει ὁ διάολος, παληοκλέφτες»; Θὰ πεῖ, μ' ἄλλα λόγια πὼς θὰ τοὺς καταδῶσει στοὺς γερμανούς.

Ὁ Καλαφάτης ἀπόμεινε γιὰ λίγο σκεπτικὸς, μὰ δὲ φάνηκε νὰ πείστηκε.

— Κουταμάρες. Ἐτσι σοῦπανε ἔτσι λές...

— Τότες γιατί δὲν κλέβει καὶ κείνος, πού ἔχει τόσες εὐκαιρίες κάτω στὰ βαρέλια πού δουλεύει; Δὲν τοῦ ἀρέσουνε τὰ λεφτά;

— Μπορεῖ νὰ φοβᾶται ὁ ἄνθρωπος.

— Δὲν ξέρω τί μοὺ λές. Καλύτερα νὰ μετράμε τὰ λόγια μας...

Ὅσοσο δὲ χρειάστηκε νὰ λάβουμε καμιά προφυλαξή, σύμφωνα μὲ τὶς υποδείξεις τοῦ Πετρόχειλου, γιατί ἀπὸ τὴ μέρα τοῦ καυγὰ ὁ δάσκαλος δὲν ξαναπᾶτησε στὴν παράγκα μας, ὅπως ξέκοψαν καὶ οἱ ἄλλοι ἐργάτες. Καὶ τὰ μεσημέρια τὸν βλέπαμε νὰ τραβᾷ κατὰ τὴ θάλασσα μαζί μὲ τὴ Μαρίνα καὶ νὰ περνᾶνε τὴ μεσημεριάντικη διακοπὴ ξεμοναχιασμένοι στὰ βράχια. Καὶ τοὺς βλέπαμε νὰ μιλᾶνε συνέχεια, δηλαδὴ τὸ δάσκαλο νὰ τῆς μιλάει καὶ κείνη νὰ συμφωνοῦναι μαζί του κουνώντας τὸ κεφάλι.

— Τί διάολο, τὴν ἀλφαβήτα τῆς μαθαίνει, ἔλεε σκανταλισμένος συχνὰ ἀπὸ περιέργεια ὁ Καλαφάτης, πού σιγὰ σιγὰ ἡ ἔρμηιά τῆς παράγκας μας ἄρχισε νὰ τὸν πειράζει, ὅσο τὸν πειραζε ἄλλοτε ὁ σαματᾶς πού κάνανε οἱ ἐργάτες.

— Τί νὰ τῆς μάθει, καημένη, ἀπαντοῦσε πεικρισμένος ὁ Πετρόχειλος. Αὐτὴ εἶναι ξεσκολισμένη. Ὁ δάσκαλος ἐξασφάλισε τῆς χρονιάς του τό...

Καὶ κούναγε τὸ κεφάλι του γιὰ νὰ μὴν ἐστομίσει μιὰ ἀπὸ κείνες τὶς βρωμιές,

πού ἐνοχλοῦσαν πολὺ τ' αὐτιά τοῦ Καλαφάτη.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅμως πὼς αὐτὴ τὴ φορά ὁ Καλαφάτης ὑποχρεώθηκε νὰ παραδεχτεῖ, πὼς ὁ βρωμόστομος ὁ Πετρόχειλος εἶχε δίκιο: πὼς τοῦτο τὸ θηλυκὸ ἀγρίμι εἶχε γίνει ἀρνάκι μόνο καὶ μόνο γιὰ νᾶρσει στὸν ἄντρα, πού φαίνονταν νὰ τὸν θαυμάζει, νὰ τὸν φοβᾶται κι' ἴσως νὰ τὸν ἀγαπάει.

Σὲ λίγες μέρες, μάλιστα ὁ δάσκαλος καὶ ἡ Μαρίνα ἀρχίσανε νὰ φεύγουνε μαζί καὶ τὰ βράδια, ἔτσι πού νὰ μπορεῖ πιά ὁ Πετρόχειλος νὰ θριαμβεύει γιὰ τὶς προβλέψεις του.

* * *

Ἡ Ἄνοιξη προχωροῦσε καὶ τὰ καταφύγια, πού χτίζανε οἱ Γερμανοὶ, κοντέβανε νὰ τελειώσουν. Ἀδίκαια οἱ ἐργάτες καὶ οἱ ἐργάτισσες πασκίζανε νὰ καθυστερήσουνε τὴ δουλειὰ γιὰ νὰ μὴ χάσουνε τὴν καθημερινὴν караβάνα. Οἱ δυὸ - τρεῖς Γερμανοὶ πού ἐπιστατοῦσανε τοὺς πιέζανε νὰ δουλεύουνε πιὸ ἐντατικά κι' ὅταν δὲν εἶχε ἄμεσο ἀποτέλεσμα τὸ «ράους», μιά φασιστικὴ κλωτσιὰ στὰ πσιινὰ ἀναλάβαινε νὰ πείσει καὶ τὸν πιὸ πονηρὸ ἐργάτη πὼς ἔπρεπε νὰ βιαστεῖ. Μὰ καὶ οἱ Γερμανοὶ δὲν εἶχαν ἄδικο νὰ βιάζονται: ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ Ἀπριλίου, πού ἄρχισε νὰ ξανοίγει ὁ καιρὸς, εἶχανε κι' ἄλλας γίνεαι δυὸ ἐπιδρομὲς στὸν Πειραιᾶ καὶ ὅσο θὰ προχωροῦσε ἡ Ἄνοιξη ἦτανε βέβαιο πὼς θὰ πλῆθαιναν. Περίεργο μοῦ φαίνονταν μονάχα πὼς ὡς τὰ τώρα τ' ἀεροπλάνα, πού ἦρτανε καὶ χτυπήσανε δυὸ-τρεῖς φορές τὸν Πειραιᾶ, δὲν καταδέχτηκαν νὰ μᾶς ἐπισκεφθοῦνε.

— Μὰ τί νᾶρθουνε νὰ κάμουνε! μοὺ παρατήρησε ὁ Καλαφάτης. Νὰ χτυπήσουνε ἄδεια βαρέλια ἢ τρεῖς τόννους ντζελ, τὸ πολὺ, πού ἔχει μέσα τὸ κάθε «τάνκ».

Καὶ δὲν εἶχε ἄδικο. Τὸ πετρέλαιο ἦτανε πιά λιγοστὸ γιὰ τὸ ὅλο τὸ χειμῶνα σπάνια ἀράζανε μερικά γερμανικὰ καράβια γιὰ νὰ ἐξορτώσουν. Μὰ ἡ ἀποψη τοῦ Καλαφάτη ἔπαψε νᾶχει κάθε ἀξία, κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου, πού ἄρχισαν νὰ φτάνουν ἀπαντᾶ ἀρκετὰ μικρὰ πετρελαιοφόρα καὶ ν' ἀδειάζουνε τόννους καὶ τόννους μαζοῦτ καὶ ντζελ στὰ «τάνκ».

Ἐκεῖνοι ἀπὸ τὸ προσωπικὸ τῆς Ἑγκατάστασης, πού εἶχαν περισσότερα νταλαβέρια μὲ τοὺς Γερμανούς, ἔλεγαν ἐμπιστευτικά πὼς τὸν ἄλλο μῆνα οἱ Γερμανοὶ θάρκνιναν καινούργια ἐκατρατεῖα στὴν Ἀφρικήν καὶ τὰ καράβια τους, τὰ ὑποβρύχια καὶ τ' ἀεροπλάνα τους ἦτανε φυσικὸ ν' ἀνεφοδιάζονται ἀπὸ δῶ. Ἐτσι ὅργανος δουλειᾶς ξανάρχισε σ' ὅλη τὴν Ἑγκατάσταση, ἀπὸ τοὺς ἐργάτες πού δούλευαν στὰ βαρέλια ὡς ἐμᾶς, πού δουλεύαμε στὰ τάνκ. Κι' ἔνα μεσημέρι ἄραξε μπροστὰ στὴν προβλήτα, μεγάλῳπρεπο, τὸ ρου-

μάνικο «Ἀλμπα Γιούλια». Οἱ ἐργάτες τὸ ὑποδέχτηκαν μὲ χαρὰ γιατί θυμούνταν· πῶς ἐδῶ καὶ ὀχτῶ μῆνες ποὺ εἶχε ξανάρθει τοὺς εἶχε ἀφήσει πολὺ εὐχάριστες ἀναιμνήσεις: κονοῖρες, τσιγάρα καὶ κάτι μικρολαθρεμπόρια.

Ὅσὸσο αὐτὴ τὴν φορὰ τοὺς ἦτανε γραμμένο νὰ μείνουνε μονάχα μὲ τὴ χαροῦμενη προσδοκία, γιατί μόλις τὸ καράβι ἐρίξε ἀγκυρὰ φάνηκαν νὰ ὀρμᾶνε ἀπὸ μακριὰ κατὰ πάνου μας πέντ' ἔξη ἐγγλέζικα ἀεροπλάνα, ποὺ θὰ πρέπει νὰ τᾶχαν ἐπισημάνει ὅταν ἦταν ἀκόμα στὴν ἀνοιχτὴ θάλασσα καὶ σὲ λίγο ζυγιάζανε τὰ φτερά τους πάνου ἀπὸ τὰ κεφάλια μας.

Μὲ τὸ σύνθημα τοῦ συναγερμῶ παρατήσαμε τὴν παράγκα καὶ ριχτήκαμε μέσα σ' ἓνα χαντάκι, γιατί στὰ μισοτελειωμένα καταφύγια εἶχανε προτεραιότητα οἱ στρατιῶτες, οἱ ὑπάλληλοι καὶ τελευταῖοι ὅσοι χωροῦσαν ἀπὸ τοὺς ἐργάτες.

Δὲ θάχανε περάσει παρά λιγοστὰ δευτερόλεπτα καὶ τ' ἀεροπλάνα ἀρχίσανε ν' ἀδειάζουνε τὶς μπόμπες τους πάνου μας. Οἱ περισσότερες πέφτανε στὴ θάλασσα, σηκώνοντας θεοράτες κολῶνες νεροῦ κι' ἄλλες πάνου στὸ βουναλάκι μὲ τὰ τάνκς καὶ τινάζανε τοὺς βράχους του σὲ χιλιάδες θρύψαλα.

Ἀπὸ στιγμή σὲ στιγμή περιμέναμε μὲ τρόμο νὰ πέσει κάποια μπόμπα πάνου σὲ κανένα ἀπὸ τὰ «τάνκς», ποὺ καθῶς ἦτανε μισογιωμάτα πετρέλαιο θάφιναν νὰ ξεχυθεῖ ἀπὸ τὰ σπλάχνα τους ἓνας χείμαρρος φωτιάς, ποὺ θὰ κατηφόριζε καὶ θὰ σκέπαζε ὅλη τὴν Ἐγκατάσταση, γιὰ νὰ μᾶς κάψει ζωντανούς.

— Παναγία μου, βόηθα, μουρμούριζε πλάι μου ὁ Καλαφάτης, ἐνῶ ὁ Πετρόχειλος ἔμενε μὲ σφιγμένα τὰ χεῖλια του καὶ κάτασπρα, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ πεῖ λέξη.

Μὰ ἡ γιατί ἡ Παναγία ἄκουσε τὴν ἐπίκληση ἐνὸς ἀγαθοῦ μικρονοικοκύρη ἡ γιατί τ' ἀντιαεροπορικὰ τῶν Γερμανῶν σημαδεύανε στὸ ψαχνὸ — εἶχανε κι' ὅλας ρίξει ἓνα «Σπιτφάιρ» — καμιὰ μπόμπα δὲν ἔπεσε πάνου στὰ τάνκς. Μονάχα ἓνα σλέπι, φορτωμένο πετρέλαιο, χτυπήθηκε στὴ μέση καὶ σὲ λίγο ἡ θάλασσα πῆρε φωτιά, μιά φωτιά ποὺ ἀπλώνονταν πάνου στὴν ἀκύμαντὴ ἐπιφάνειά της καὶ ἀπειλοῦσε νὰ καταπιεῖ κάθε πλεούμενο.

Ὅταν σήμανε ἡ λήξη τοῦ συναγερμῶ, βγήκαμε ἀπὸ τὰ ὀρύγματα κάτασπροι ἀπὸ τὸ φόβο γιὰ νὰ πληροφορηθοῦμε πῶς οἱ «ἀπώλειές μας», δηλαδή τῆς Ἐγκατάστασης, ἦτανε δυὸ ἑλλήνες μαουνιέρηδες σκοτωμένοι καὶ δυὸ κομένα γερμανικὰ ποδάρια ναύτη, ποὺ εἶχε πάρει ἄδεια γιὰ τὸ Ἀμβούργο καὶ θάφευγε τὴν ἄλλη μέρα γιὰ νὰ δεῖ ἔπειτα ἀπὸ δυὸ χρόνια τοὺς δικούς του. Μὰ ἡ ζημιά γιὰ μᾶς ἦταν ἄλλη, μεγαλύτερη: τὸ ἴδιο ἀπόγεμα κι' ὅλας οἱ Γερμανοὶ βαρέσανε προσκλητήριο

καὶ σὲ λίγο καμιὰ ὀγδονταριά ἄντρες καὶ γυναῖκες μαζωχτήκαμε δέξω ἀπὸ τὰ γραφεῖα τῆς Ἐγκατάστασης.

Οἱ πιὸ πολλοὶ ἀπὸ μᾶς ἦτανε φοβισμένοι καὶ ὁ φόβος μας μεγάλωνε ὅσο περνοῦσε ἡ ὥρα χωρὶς οἱ Γερμανοὶ νὰ ἐκδηλώνουνε τὶς προθέσεις τους. Μὰ κάποτες ἀποφάσισε νὰ βγεῖ στὴν πόρτα ὁ διερμηνέας γιὰ νὰ πεῖ ξερά:

— Μέσα εἶναι ἡ γερμανικὴ ἀστυνομία. Θὰ σᾶς ζητήσῃ μερικὰ συμπληρωματικὰ στοιχεῖα. Κοιτάχτε νὰ πεῖτε τὴν ἀλήθεια γιατί ἀλλιῶς δὲ σᾶς βλέπω καλά.

Ἡ φωνὴ τοῦ ἦτανε ἡ μᾶς φάνηκε πολὺ ψυχρὴ.

— Μπρός, ξανᾶπε εὐθύς ἀμέσως. Μπεῖτε μέσα δέκα — δέκα.

Ἐνα σοῦσουρο ἀπὸ μουρμουρητὰ διαδέχτηκε τὰ λόγια τοῦ διερμηνέα, ποὺ ξαναμπήκε μέσα μαζί με τοὺς πρώτους δέκα ἀπὸ τοὺς ἐργάτες. Οἱ ἄλλοι μέινανε νὰ περιμένουμε τὴ σειρά μας ἀνήσυχτοι. Μὰ εἶναι ἀλήθεια πῶς τοῦτοι οἱ πρῶτοι δέκα δὲ μέινανε μέσα παραπάνω ἀπὸ λίγα λεπτά, ποὺ ὡστόσο μᾶς φάνηκαν αἰῶνες, καὶ ὅταν βγήκανε γιὰ νὰ μπεῖ ἡ δευτέρη δεκάδα, τοὺς ὑποδεχτήκαμε μὲ βροχὴ ἀπὸ ρωτήματα.

— Τὰ ἴδια καὶ τὰ ἴδια, βιαστήκανε νὰ μᾶς καθισοχάσουνε. Ποῦ ἐγεννήθης, ποῦ κατοικεῖς...

Ὁ βοηθὸς τοῦ διαχειριστῆ, ποὺ εἶχε βγεῖ μὲ τοὺς πρώτους δέκα, πρόστεσε πῶς οἱ Γερμανοὶ ἦτανε πολὺ φουρκισμένοι μὲ τὴν πρωτὴν ἀεροπορικὴ ἐπιδρομὴ. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἐγκατάστασης εἶχε τὴ γνώμη πῶς τὰ ἐγγλέζικα ἀεροπλάνα εἶχανε ἐπισημάνει τὸ ρουμανικὸ καράβι, τὸ «Ἀλμπα Γιούλια», καὶ ἦρτανε νὰ τὸ χτυπήσουν, μὰ ἡ Ἀσφάλεια τῆς Ἐγκατάστασης διαφωνοῦσε. Ἡ ἐπιδρομὴ γίνηκε δυὸ μέρες ἀφοῦ τὰ πετρελαιοφόρα κουβαλήσανε πετρέλαιο καὶ γιομίσανε τὰ «τάνκς», ἐνῶ στὶς προηγούμενες ἐπιδρομές τοὺς χτυπήσανε μονάχα τὸν Πειραιᾶ ἡ τὸ Ναύσταθμο χωρὶς νὰ καταδεχτοῦνε νὰ χαράμισουνε τὶς μπόμπες τους γιὰ μᾶς. Καὶ ἐπειδὴ ἡ Ἀσφάλεια εἶχε φυσικὰ τὴν τελευταία λέξη κι' ἐδῶ ἐπικράτησε τελικὰ ἡ ἀποψὴ τῆς, δηλαδή πῶς μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἐργάτες ἦτανε σίγουρα κατάσκοποι τοῦ ἐχθροῦ, καὶ φροντίσανε νὰ εἰδοποιηθεῖ μὲ τὸν ἀσύρματο πῶς εἶχε κουβαληθεῖ μπόλικο πετρέλαιο καὶ οἱ μπόμπες του δὲ θὰ πηγαίνανε χαμένες.

Εὐτυχῶς ἡ διαδικασία αὐτῆς τῆς μικρῆς ἀνάγκης δὲν κρατοῦσε πολὺ καὶ σὲ λίγο ἦρτε ἡ σειρά μας: εἰμαστε οἱ τρεῖς τῆς παράγκας καὶ μπροστὰ μας ὁ δάσκαλος καὶ πέντ' ἔξη ἀπὸ τοὺς ἐργάτες ποὺ δουλεύανε στὰ βαρέλια.

Στὸ κεντρικὸ γραφεῖο τῆς Ἐγκατάστασης μᾶς περιμένανε δυὸ καλοντυμένοι

μαντράχαλοι ὄρθιοι κι' ἕνας κοντὸς κιτρι-
νιάρης, ποὺ καθότανε κι' ἔγραφε.

— Κοιτάχτε, μὴν πεῖ κανεὶς σας ψέματα
γιατὶ θὰ πάει κατ' εὐθείαν γιὰ τὴν ὁδὸ
Μέρλιν, μὰς εἶπε ἄγρια ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς
μαντράχαλους.

Κι' ἀμέσως ἄρχισε νὰ ρωτᾷ τὸν πρῶ-
το ἐργάτη, ποὺ βρέθηκε μπροστὰ του.

— Ποῦ κάθесαι τώρα; . . .

— Μπὰ διάολε, μουρμούρισε πίσω μου ὁ
Πετρόχειλος, τούτους, κάπου τοὺς ἤξερα
στὸν Πειραιᾶ. Καὶ μὰς παρασταίνουνε
τώρα τὴ Γερμανικὴ ἀστυνομία; Μπράβοο!

— Σκασμός, τοῦ σφύριζε ἀπὸ δίπλα μου
ὁ Καλαφάτης.

Ὁ Πετρόχειλος λούφαζε. Μὰ ὄχι γιὰ
πολύ, γιατί μετὰ τὸν πρῶτο ἐργάτη ἦρτε ἡ
σειρά τοῦ δασκάλου.

— Τί ἀνάγκη ἔχει αὐτός, μουρμούρισε
πάλι κοροϊδευτικά.

— Σῶπα, μωρέ, τὸν ξανασκούντηξε ὁ
Καλαφάτης.

Μὰ ποῦ ν' ἀκούσει ὁ Πετρόχειλος, ποῦ
τὸν εἶχε πιάσει ὁ ὀστρος.

— Κοίταξέ τονε ἀπάθεια, μουρμούρισε
πάλι.

— Γιατὶ νὰ μὴν ἔχει ἀπάθεια, ψιθύρισε
κι' ἕνας ἄλλος ἐργάτης δίπλα μου γιὰ νὰ
ἐνισχύσει τὸν Πετρόχειλο. Καλὸς χαφιε-
δάκος εἶναι . . .

Ὡστόσο δὲ φάνηκε νάχει τὴν ἴδια γνώ-
μη μὲ τὸν ἐργάτη κι' ὁ ἀνακριτὴς μας.

— Ποῦ κατοικεῖς, ρώτησε τὸ δάσκαλο.

Ἐκεῖνος κόμπιασε λίγο γιὰ νὰ πεῖ:

— Χαλκοκονδύλη ἐξήντα τέσσερα.

— Ἐπάγγελμα;

— Φοιτητής.

Ὁ ἀνακριτὴς τὸν κοίταξε περίεργα κά-
νοντας ἕνα μορφασμό, ἐνῶ ὁ κιτρινιάρης
ποῦ ἔγραφε σήκωσε τὸ κεφάλι του καὶ
κοίταξε τοὺς δυὸ ὄρθιους ἀστυνομικοὺς
χαμογελώντας σὰν νάχανε κάμει κάποια
σπουδαία ἀνακάλυψη.

— Φοιτητής; ξαναρώτησε ὁ ἀνακριτὴς
δύσπιστα.

— Μάλιστα.

— Καὶ γιατί δουλεύεις ἐδῶ στὰ πετρέ-
λαια; ξαναρώτησε.

— Γιατὶ πεινάω, ἀπάντησε ἥρεμα ὁ δά-
σκαλος.

— Γιατὶ πεινᾷς . . . ἐπανάλαβε μὲ κά-
ποια ἀμνηχανία ὁ ἀνακριτὴς.

Ἐπειτα σῶπασε γιὰ λίγο καὶ εἶπε
στὸν κιτρινιάρη, χαμογελώντας ἕνα κρύο
καὶ λιεφὸ χαμόγελο.

— Ἀς εἶναι. Γράψε φοιτητὴς καὶ θὰ
δοῦμε . . .

Ὁ κιτρινιάρης ὑπάκουσε καὶ ἔπειτα ἔ-
βαλε τὴν καρτέλα τοῦ δασκάλου μαζί μὲ
δυὸ τρεῖς ἄλλες, ποῦ εἶχε στὰ δεξιὰ του,
χωριστὰ ἀπὸ τὸ σωρό, ποῦ σχηματίζανε
οἱ καρτέλες τῶν ἄλλων ἐργατῶν.

Γύρισα καὶ κοίταξα ἐξεταστικά τὸ δά-

σκαλο: ἕνα χαμόγελο πολὺ φκιαχτὸ πά-
σκιζε νὰ κρῦψει κάποια μικρὴ ταραχὴ του.
Καὶ τὸν εἶδα νὰ προχωρεῖ πρὸς τὴν ἔξοδο
μὲ ὑπερβολικὰ ἀργὸ βῆμα, σὰν νὰ φοβό-
τανε μήπως τὸν ὑποψιαστῇ κανεὶς πὼς
βιαζότανε νὰ φύγει.

Θάταν ἐξήμιση τὸ ἀπόγευμα ὅταν καὶ ἡ
τελευταία δεκάδα ἀπὸ τοὺς ἐργάτες βγή-
κε ἀπὸ τὰ γραφεῖα τῆς Ἐγκατάστασης.
Στὸ μεταξὺ οἱ φήμες ὀργιάζαν. Γιὰ ὅλους
ἦτανε σίγουρο πὼς ἀρκετοὶ ἐργάτες θά-
παιρναν ἀπολυτήριο καὶ θὰ χάνανε τὸ
ψωμί τους. Κι' αὐτὸ δὲν ἦτανε μικρὸ πρά-
μα. Ἦτανε ἡ πιὸ μεγάλη ποινὴ γιὰ κεῖ-
νες τὶς μαῦρες μέρες, ποῦ ἡ πείνα λυσ-
σομανοῦσε ἀκόμα ἔδω ἀπὸ τὸ φράχτη
τῆς Ἐγκατάστασης.

* * *

Τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρῶτ ὁ Πετρόχειλος
εἶχε συνταραχτικὰ νέα.

— Τὰ μάθατε ἔ; Ὁ δάσκαλος δὲν ἦρ-
τε σήμερα. Καὶ χτὲς τοὺς ἔδωσε καὶ λα-
θεμένη διεύθυνση.

— Μωρὲ πραχτορεῖο! εἶπε ὁ Καλαφά-
της. Ποῦ τὰμαθες πρῶτ-πρῶτ;

— Μοῦ τᾶπε ὁ Μήτσος, ὁ σπανός, ἀπὸ
τὰ γραφεῖα . . .

Καὶ πρόστεσε σὲ λίγο κάνοντας μιὰ
γκριμάτσα θαυμασμοῦ.

— Μωρὲ ἐξυπνάδα τὸν ἀθεόφοβο! Γιὰ
νὰ μὴν πᾶνε νὰ τὸν γυρεῖουνε σὲ κανένα
ἀγνωστὸ του σπῆτι καὶ βροῦνε τὸ μπελά
τους, χωρὶς νάχουνε ἰδέα ἐκεῖνοι ποῦ θά-
μεναν μέσα, ἔδωσε ἀνύπαρκτη διεύθυνση.

— Δηλαδή;

— Τοὺς εἶπε χτὲς πὼς κάθεται Χαλκο-
κονδύλη 64 στὴν Ἀθήνα καὶ ἡ ὁδὸς Χαλ-
κοκονδύλη ἔχει μονάχα ἐξήντα νούμερα.
Ἀτσιῖδα ὁ ἄτιμος, ἀτσιῖδα . . .

— Ὁ χαφιεδάκος ἔ; συμπλήρωσα εἰρω-
νικά.

— Ναι, τὸ φουκαρὰ τὸν ἀδίκησα, συμ-
φώνησε μαζί μου.

Καὶ σὰ νάθελε νὰ ἐπανορθώσει τὸ λά-
θος του πετάχτηκε πάνου.

— Δέ μπορῶ, φώναξε, κάθουμαι σ' ἀ-
ναμένα καρφιά. Τὸ φουκαρὰ! Θὰ πάω νὰ
μάθω . . .

Καὶ κατηφόρισε κατὰ τὴν παραλία.

— Μπλεξίματα θάχουμε, μουρμούρισε
στενοχωρημένος ὁ Καλαφάτης, σὰν μεί-
νανε μονάχοι.

— Ἐμεῖς; Γιατὶ; διαφώνησα.

— Ξέρω κι' ἐγώ; Τί τὰ θέλεις, τί τὰ
γυρεῖεις. Μιὰ καὶ ἀνοίξαμε λογαριασμοὺς
μὲ τίς ἀτιμολογίες . . .

Ὁ Πετρόχειλος δὲν ἄργησε νὰ γυρίσει.
Μὰ ὄχι μονάχος. Κουβαλοῦσε μαζί του
καὶ τὴ Μαρίνα.

— Δέ σὰς τάλεγα; ἄρχισε νὰ φωνάζει
ἀπὸ μακριά.

— Σκάσε, μωρὲ θεοσκοτωμένε, τὸν ἀ-
ποπῆρε φοβισμένος ὁ Καλαφάτης. Τί μπερ-

δεύεσαι ἐκεῖ πού δὲ σὲ σπέρνουνε;

Μὰ ὁ Πετρόχειλος ποῦ νὰ συγκρατηθεῖ. Εἶχε πάλι συνταραχτικά νέα, πού τοῦ καίγανε τὴ γλῶσσα: κάτω στὰ βαρέλια ἦτανε ἀπὸ μισὴ ὥρα πρὶν καὶ ἀνακρίνανε τοὺς ἐργάτες οἱ δυὸ χτεσινοὶ μαντράχαλοι τῆς «Γερμανικῆς ἀστυνομίας». Γυρίζανε ἀπὸ στέκι σὲ στέκι καὶ ρωτάγανε καὶ ξαναρωτάγανε γιὰ νὰ μάθουνε ποιοὶ ἀπὸ τοὺς ἐργάτες εἶχανε ἰδιαίτερη φιλία μὲ τὸ δάσκαλο. Καὶ καθὼς παίρνανε, ὅπως ἦτανε φυσικό, ἀρνητικὴ ἀπάντηση ἀπὸ ὅλους μιά καὶ κανεῖς τοὺς δὲν τὰχε καλὰ μαζί του, ἀγριεύανε περισσότερο.

— Καὶ σὺ τί θὰ πεῖς, φουκαριάρικο, ἂν σὲ ρωτήσουνε; εἶπε ὁ Καλαφάτης στὴ Μαρίνα, πού ἄκουγε σὰ χαμένη τὰ φουσκωμένα λόγια τοῦ Πετρόχειλου.

— Τίποτα δὲ θὰ πῶ, ἀποκρίθηκε ἀμήχανα.

— Κακόμοιρο, ἐγὼ σ' ἔφερα δῶ γιὰ νὰ σὲ ὁρμηνέψουμε, εἶπε ὁ Πετρόχειλος μὲ τὴ μεταμέλεια τοῦ ἀγαθοῦ ἀνθρώπου, πού ζήταγε νὰ ἐξιλεωθεῖ γιατί εἶχε ἀδικήσει τὸ φίλο της.

— Ὅχι, καὶ νὰ τὴν ὁρμηνέψουμε! παρατήρησε μ' ἕναν ἀρκετὰ εὐδιάκριτο φόβο στὴ φωνή ὁ Καλαφάτης.

— Γιατί ὄχι; διαφώνησε ὁ Πετρόχειλος.

Καὶ γυρίζοντας στὴ Μαρίνα πῆρε τὸ πιὸ ἐπίσημο ὕφος τοῦ γιὰ νὰ τῆς πεῖ:

— Κοίταξε, φουκαριάρικο, γιατί θὰ σὲ ρωτήσουνε σίγουρα καὶ σένα ὅταν θὰ πᾶνε στὰ καζάνια. Κοίταξε μὴν τότε κάψει τὸν ἀνθρώπο.

— Τί νὰ μὴν τὸν κάψει τὸν ἀνθρώπο, πού ἂν ξέρει τὸ σπίτι του θὰ τὰ ξεράσει ὅλα, παρατήρησε κουνώντας μὲ οἶχτο τὸ κεφάλι του ὁ Καλαφάτης. Ἀστυνομία εἶναι τοῦτη καὶ ξέρουνε νὰ σὲ κάμουνε νὰ ἐμολογηθεῖς καὶ τ' ἁμαρτήματα τῆς μάνας σου, πρὶν σὲ γεννήσει, κι' ἂς μὴν τὰ ξέρεις...

— Δὲν ξέρω, δὲν ξέρω κι' ἂν ξέρω δὲ θὰ μιλήσω, εἶπε μὲ πείσμα ἡ κοπέλλα κοιτάζοντας στὰ μάτια τὸν Καλαφάτη.

Ἐπειτα ἀπόμεινε γιὰ λίγες στιγμὲς σκεπτικὴ.

Πρώτη φορὰ ἔβλεπα τόσο ἀνήσυχο τὸ παιδικό της μοῦτρο.

— Καλὰ, δὲ μοῦ λές, μεταξύ μας, τὴ ρώτησε ἥρεμα τώρα ὁ Πετρόχειλος, δὲν σὲ πῆε καμιά φορὰ στὸ σπίτι, πού ἔμενε;

Ἡ Μαρίνα δὲν ἀπάντησε ἀμέσως. Ἐμοιαζε ἀφηρημένη.

— Ὅχι, ὄχι, εἶπε σὲ λίγο. Μέχρι τὰ Ταμπούρια, μέχρι τὸν Πειραιᾶ, τὸ πολύ, πηγαίναμε φεύγοντας μαζί τὸ βράδυ. Στὴν Ἀθήνα δὲν ἀνέβηκα ποτὲ μαζί του.

— Τώρα πῆγες δὲν πῆγες εἶναι δική σου δουλειά. Ἐπειδὴ ὅμως θὰ σὲ ρωτήσουνε, σίγουρα πρέπει νάχεις ἐτοιμάσει ἀπὸ τώρα τὸ τί θὰ πεῖς.

— Δὲ θὰ πῶ τίποτα, δὲ θὰ πῶ, φώναξε μὲ πείσμα ἡ κοπέλλα.

— Αὐτὸ θὰ τὸ δοῦμε, εἶπε κουνώντας πάλι μὲ οἶχτο τὸ κεφάλι του ὁ Καλαφάτης. Ὅταν σοῦβάλουνε δυὸ τρία αὐγὰ βρασμένα ἀνάμεσα στὰ σκέλια σου, θὰ τρέχει ἡ γλῶσσα σου σὰ ροδάνι.

Γύρισα καὶ κοίταξα ἐπιτιμητικά τὸν Καλαφάτη, μὰ ἐκεῖνος μοῦ ἀπάντησε μὲ τὸ ὕφος τοῦ πολυξέροντος, πού μεταχειριζότανε σὲ κάτι τέτοιες δύσκολες ὥρες:

— Καλλίτερα, νὰ ξαίρει τί τὴν περιμένει.

— Τί, τί; εἶπε ἡ κοπέλλα κοιτάζοντας τὸν Καλαφάτη. Καὶ τὰ μάτια της πῆραν μιὰν ἔκφραση φοβισμένου ζώου.

— Αὐτὸ πού σοῦ εἶπα, ξανάπε ὁ Καλαφάτης ξερά.

Ἡ Μαρίνα γύρισε τὰ τρομαγμένα μάτια της στὸν Πετρόχειλο, σὰν νὰ ἐκλιπαροῦσε ἀπὸ τὸ στόμα του μιὰ διάψευση, μὰ ὁ Πετρόχειλος εἶχε σκυθρωπάσει καὶ σὴναινε συμφωνώντας, γιὰ πρώτη ἱσως φορὰ στὴ ζωὴ του, μὲ τὸν Καλαφάτη.

Τὴν ἴδια ὥρα φάνηκαν, ν' ἀνηφορίζουν ἀπὸ τὴν προκουμαία πέντ' - ἔξη ἐργάτες πού τοὺς εἶχανε στὴ μέση τέσσαρες γερμανοὶ στρατιῶτες καὶ πίσω τοὺς ἀκλουθούσανε οἱ δυὸ Ἕλληνες τῆς Γερμανικῆς Ἀστυνομίας.

— Τοὺς πᾶνε στὰ γραφεῖα τῆς Ἐγκατάστασης, μουρμούρισε τρομοκρατημένος ὁ Καλαφάτης. Μπεῖτε στὴν παράγκα γιὰ τὸ καλὸ πού σὰς θέλω.

— Εἶναι χειρότερα, τοῦ παρατήρησα. Μᾶς εἶδανε ἀπὸ μακριὰ καὶ θὰ λένε πὼς τοὺς ἀποφεύγουμε.

Καὶ δὲν εἶχα ἄδικο. Ἐνας κι' ὅλας ἀπὸ τοὺς ἐργάτες, πού τραβολογούσανε οἱ Γέρμανοι, φώναζε:

— Γιατί δὲ ρωτᾶτε καλλίτερα αὐτὴ τὴν πούτανα πού τὸν εἶχε φίλο, παρὰ φορτωνόσατε μᾶς;

Ἡ κουστουδία σταμάτησε. Οἱ δυὸ τῆς ἀστυνομίας προχώρεσαν κατὰ τὴν παράγκα μας καὶ πρὶν καλὰ-καλὰ φτάσουνε φώναζανε τὴ Μαρίνα:

— Ἐλα δῶ ἐσύ, μορφονιά...

Ἡ Μαρίνα ἔκαμε μερικά φοβισμένα βήματα κατὰ μπρός.

— Τὸν ἤξερες καλὰ ἐσύ ἔ;

Ἡ κοπέλλα δὲν πρόλαβε νὰ ἀποκριθεῖ γιατί ἕνας ἄλλος ἀπὸ τοὺς ἐργάτες οὐρλιαξε μὲ φωνὴ ἔντρομου ναυαγοῦ πού βλέπει αἰφνίδια μιὰν ἀναπάντεχη σάνίδα σωτηρίας:

— Τὸν ἤξερε τὸν ἤξερε! Μαζί του ἔφευγε κάθε βράδυ...

— Σκάσε σύ, φώναξε ἄγρια ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δυὸ μαντράχαλους σ' αὐτὸν τὸν ἀξιόθρηνητο Ἰούδα.

Καὶ γυρίζοντας πάλι στὴ Μαρίνα τῆς εἶπε ψυχρά:

— Ἐλα μαζί μας.

— Δὲν ἔχω νὰ πῶ τίποτα, φώναξε ἡ κοπέλλα.

— Θὰ μᾶς τὰ πείς καὶ θὰ πείς κι' ἓνα τραγούδι, κάγχασε ὁ ἄλλος μαντράχαλος πού ὡς τὰ τῶρα μᾶς κοιτοῦσε ἀμίλητος μ' ἓνα τσιγάρο κρεμασμένο ἀπὸ τὰ σουρωμένα του χεῖλια.

— Ὅχι, δὲ θὰ πῶ τίποτα, ξαναφώνησε ἡ κοπέλλα μὲ μιὰ φωνὴ πού ἔμοιαζε περσότερο μὲ οὐρλιαχτὸ πληγωμένου ζωντανοῦ.

— Χά, χά, χά, ἀγρίμι μου, γέλασε ἓνα κρύο γέλιο ὁ πρῶτος. Κι' ἔκαμε μιὰ νωχελικὴ κίνηση, μὲ τὴ χερούκλα του, γιὰ ν' ἀρπάξει τὴν κοπέλλα ἀπὸ τὰ μαλλιά.

Μὰ ἡ Μαρίνα πῆδησε πίσω κι' ἀμέσως τῶρα στὰ πόδια σάν τὸ ζαρκάδι.

Ἦτανε τόσο ἀναπάντεχη τούτη ἡ ἀντίδρασή της γιὰ ὅλους μᾶς, πού οἱ ὑποψήφιοι δῆμιό της αἰφνιδιάστηκαν καὶ δὲ σκέφτηκε κανένας τους νὰ τὴν κυνηγήσει. Ἔτσι μέσα σὲ λίγα δευτερόλεπτα ἡ κοπέλλα βρέθηκε κάτω στὸ φράχτη κι' ἄρχισε νὰ σκαρφαλώνει γιὰ νὰ πηδήξει στὸ δρόμο. Μὰ ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς «ἀστυνομικοὺς» ἔβγαλε τὸ πιστόλι του καὶ πυροβολώντας κατὰ τὸν οὐρανὸ τῆς φώναξε:

— Στάσου, γιατί σὲ σκότωσα, παληο που ...

Καὶ ξεστόμισε μιὰ ἀπὸ κείνες τίς βρισιές, πού δὲν ἐνοχλοῦσαν ποτὲ τὴ Μαρίνα.

Ἡ κοπέλλα γύρισε τὸ κεφάλι της κατὰ μᾶς καὶ μαζεύοντας ὅλη τὴ δύναμή της

ἀντὶ νὰ κατέβει πῆδησε πάνου στὴν κορφή τοῦ φράχτη. Μὰ δὲν ἐπρόφτασε νὰ τὸν δρασκελλήσει γιὰ νὰ πηδήσει στὸ δρόμο. Μιὰ δεύτερη πιστολιά τὴ γκρέμισε κάτω. Κανείς δὲν ἔβγαλε τσιμουδιά, καθὼς τὸ παιδικὸ της κορμὶ σωριάζονταν κατὰ γῆς. Μονάχα οἱ δυὸ τῆς ἀστυνομίας, πού τρέξαν κοντὰ της, ἀκούστηκαν νὰ βρίζουνται μεταξύ τους:

— Κόπανε, τὴν ἄφησες στὸν τόπο καὶ δὲ θὰ μάθουμε τίποτα ...

— Ἀς τῆς ἔριχνες ἐσύ, πού εἶσαι σκοπευταρᾶς ...

Ὑστερα βάλανε τὰ πιστόλια τους στὶς τσέπες καὶ πῆγανε κοντὰ στοὺς ἐργάτες, πού κοιτάζανε ἄφωνοι, μαζὶ μὲ τοὺς δεσμοφύλακές τους, τὸ ἐξίλαστήριο θύμα τους.

— Μπρός, τσακιστῆτε ...

Οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ ἐργάτες ξεκίνησαν πάλι μὲ ἀργὸ βῆμα γιὰ τὰ γραφεῖα τῆς Ἐγκατάστασης καὶ οἱ δυὸ φονηάδες τοὺς ἀκολουθῶσανε κουβεντιάζοντας σάν νὰ μὴν εἶχε γίνει τίποτα.

— Γουρούνια, μουρμούρισε ὁ Καλαφάτης καὶ τὰ μάτια του βουρκώσανε, πού θὰ πᾶτε; Σὰν ἔρτουν οἱ Ἑγγλέζοι θὰ σᾶς στήσουν τὴν πρώτη κι' ὅλας μέρα στὸν τοῖχο!

Καὶ ἡ φωνὴ του ἦτανε σταθερὴ ὅσο καὶ ἡ πλίστη τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ...

ΣΠ. ΓΙΑΝΝΑΤΟΣ

ΠΟΡΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΛΛΟ

Ἀγαπηθήκαμε τὴ νύχτα.

Καυτερές Ἀφρικὲς σαλεύουν στὶς φλέβες μας...

Μόνο σὶν καταρράχτη τῶν μαλλιῶν σου

ἀνασαίνω τὴν ὑγρασία τοῦ δάσους.

Σκοιὰδι πανάσχαλο.

Ἐκμηδένιση.

Τὰ κορμιά μας

ντυμένα τὴν ἀρχέγονη γύμνια τους

ὁδοιποροῦνε μαζὶ.

Μ' ἀγωνία κυττάζω τὰ μάτια σου,

— ἀστραπὴ μέσ' σὶν ἄβυσσο.

Οἱ ψυχές μας πῶν νᾶναι;

Μοναξιά καὶ σὶν Ἑρῴτα...

Σὲ λίγο ξημερώνει.

Ποιά προσοπίδα θὰ διαλέξουμε;

Ἀπὲλπισία.

ΔΗΜ. Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΤΑ «ΗΘΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΙΑ» ΤΟΥ Μ. ΒΕΡΝΑΡΔΟΥ ΚΑΙ Η ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΣΤΟ ΙΑΣΙΟ

Τὸ 1814 τυπώθηκε στὸ 'Ιάσιο τῆς Μολδαβίας συλλογὴ ποιημάτων ἀπ' τὸν Μαυροῦλ Βερνάρδου τὸν Κρήτα¹ μὲ τίτλο 'Ηθικά τινα ποιήματα, ἐρανισθέντα καὶ τύποις ἐκδοθέντα ἐν τῇ δι' ἐράνου φιλομοουσῶν ἀνδρῶν νεοσυστάτῳ 'Ελληνικῇ Τυπογραφίᾳ, ἐπιμελείᾳ καὶ δαπάνῃ Μανουὴλ Βερνάρδου τοῦ Κρητός. 'Εν 'Ιασίῳ 1814, 'Απριλ. 23. Τῆς συλλογῆς αὐτῆς ἔχει διασωθῇ ἀντίτυπο στὴν 'Εθνικὴ Βιβλιοθήκη 'Ελλάδος (Ν. Φ. 937² R³), ποῦ σήμερα τουλάχιστο πρέπει νὰ θεωρῆται καὶ τὸ μοναδικό, ἀφοῦ δὲν ἔχουμε πληροφορίες γιὰ τὴν ὑπάρξιν καὶ ἄλλων ἀντιτύπων σὲ ἑλληνικὲς ἢ ξένες βιβλιοθήκες.

'Αλλὰ καὶ τὸ ἀντίτυπο αὐτὸ τῆς συλλογῆς δὲν ἦταν στὴ διάθεσιν τῆς ἔρευνας τὰ τελευταῖα χρόνια, γιὰτὶ περιπλέχθηκε μὲ ἄλλα σπάνια βιβλία κατὰ τὸν ἐγκιβωτισμὸ τοὺς στὴν περίοδο τοῦ πολέμου καὶ παρ' ὅλες τὶς προσπάθειες δὲν ἐπαυερίσκόταν. 'Ετοί δὲν ἤμαστε σὲ θέσιν νὰ ξαίρουμε τί ἀκριβῶς ποιήματα περιλάμβανε ἡ συλλογὴ τοῦ Βερνάρδου⁴, καὶ μάλιστα τώρα ποῦ ἡ ἔρευνα γιὰ τὴν ἐπαλήθευσιν τῆς γνησιότητος ὁρισμένων τραγουδιῶν τοῦ Ρήγα, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀνακάλυψιν ἀγνώστων, ἔστρεψε τὴν προσοχὴ τῆς πρὸς κάθε προεπαναστατικῇ ἀνθολογίᾳ, καὶ κυρίως πρὸς ἐκεῖνες ποὺ τυπώθηκαν σὲ κέντρα τοῦ ἑξωτερικοῦ συνδεμένα κατὰ κάποιο τρόπο μὲ τὸν πρωτομάρτυρα (Βιέννη, 'Ιάσιο, Βενετία κ. ἄ.). Εἰδικότερα στὰ 'Ηθικὰ ποιήματα τοῦ Βερνάρδου ἐστήριξε πολλὰς ἐλπίδες γιὰ τὴν διαφώτιση σοβαρῶν προβλημάτων σχετικῶν μὲ τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα ὁ φιλόλογος Λ. Ι. Βρανούσης, ἐκφράζοντας τὴν ὑπόνοιαν μήπως σ' αὐτὰ κρύβεται ἡ πρώτη συλλογὴ τῶν πατριωτικῶν τραγουδιῶν τοῦ Ρήγα. 'Ο Λ. Ι. Βρανούσης ὑποστηρίζει⁵ πὼς ἡ πληροφορία τοῦ 'Ιακώβου Ρίζου Νερουλοῦ, ποῦ ἀναφέρει⁶ ἡ ἐκδοσὴ συλλογῆς τῶν

τραγουδιῶν τοῦ Ρήγα τὸ 1814 στὸ 'Ιάσιο, καὶ ἡ μεταγενέστερη πληροφορία τοῦ Γεωργίου Γαζῆ, ποῦ ὁμιλεῖ⁷ γιὰ τὴν ὑπάρξιν ἀπ' τὸ 1815 τυπωμένου τραγουδιοῦ τοῦ ἐθνομάρτυρα στὴν ἴδια πόλιν, μᾶς ἀναγκάζουν νὰ παραδεχθῶμε πὼς στὴν πρωτεύουσα τῆς Μολδαβίας ἔγινε τὸ 1814 ἡ ἐκδοσὴ τῶν τραγουδιῶν τοῦ Ρήγα. Κι' ἐπειδὴ ἀρνείται νὰ πιστέψῃ πὼς ἓνα βιβλίο ἀπροκάλυπτα ἐπαναστατικόν, σὰν αὐτὸ μὲ τοὺς πατριωτικοὺς θουρίους καὶ τοὺς ὕμνους τοῦ Ρήγα, ἦταν δυνατόν νὰ τυπωθῇ τὸ 1814 στὸ 'Ιάσιο μὲ τὸν προκλητικὸν τίτλον μὲ τὸν ὁποῖο τὸ βιβλιογραφεῖ ὁ Α. Παπαδόπουλος-Βρετὸς (Ρήγα Βελεστινλή, 'Υμνοὶ καὶ Ὁδαὶ. Μετὰ προσθήκης καὶ ἄλλων τινῶν. 'Εν 'Ιασίῳ 1814)⁸, θεωρεῖ ὡπωσδήποτε πλαστὸ τὸν τίτλον ποῦ σημειώνει ὁ Α. Παπαδόπουλος-Βρετὸς καὶ διατυπώνει τὴν ὑπόνοιαν μήπως «τὸ περιζήτητο φυλλάδιο μὲ τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα δὲν εἶναι ἄλλο, παρὰ τὰ 'Ηθικὰ ποιήματα»⁹ τοῦ Βερνάρδου.

'Η εἰκασία πὼς ἴσως τὰ 'Ηθικὰ ποιήματα περιέχουν τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα καὶ εἶναι αὐτὴ ἡ συλλογὴ ποῦ ἀναφέρεται ἀπ' τὸν Ρίζο Νερουλό δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ αὐθαίρετη, ὅσο κι' ἂν ἡ ἀνέυρεση τοῦ σπανιστάτου ἀντιτύπου τῶν 'Ηθικῶν ποιημάτων τὴν ἀνατρέπει. 'Ο τόπος καὶ ὁ χρόνος τῆς ἐκδόσεως—'Ιάσιο, 1814—συνήπτιουν μὲ τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον ποῦ κατὰ τὸν Ρίζο Νερουλό τυπώθηκε ἡ συλλογὴ τῶν τραγουδιῶν τοῦ Ρήγα¹⁰ ὁ τίτλος 'Ηθικὰ ποιήματα εἶναι ἀκίνδυνος καὶ δὲν ἔχει κάτι τὸ ἐπαναστατικόν ἢ τὸ παρὰ νόμον¹¹ τέλος ὁ ἐκδότης τοὺς Μ. Βερνάρδος παρουσίασε ἀξιόλογη συνωμοτικὴ δράσιν κατὰ τὴν προεπαναστατικὴν περίοδον καὶ διακρίθηκε γιὰ τὰ πατριωτικὰ του φρονήματα. 'Ολα αὐτὰ συνηγοροῦσαν στὸ νὰ δημιουργηθῇ ἡ ὑπόνοιαν μήπως τὰ 'Ηθικὰ ποιήματα ἦταν ἡ περιζήτητη

συλλογὴ τῶν τραγουδιῶν τοῦ Ρήγα. Μόνο ποὺ καὶ ἡ ὑπόνοια αὐτὴ ἐξασθενίize ὡς ἓνα σημεῖο ἐξαιτίας τῆς μὴ ἀνωνυμίας τῆς συλλογῆς. Θὰ ἦταν πολὺ ριψοκίνδυνο νὰ τὴν ὠνεῖ ὁ Βερνάρδος μὲ τὸ ὄνομα τοῦ στοῦ 'Ιάσιο καὶ μάλιστα τὸ 1814 βιβλίο ποὺ θὰ περιλαμβάνει καὶ τὰ φλογερά ἐπαναστατικά τραγούδια τοῦ Ρήγα καὶ τῶν μιμητῶν του. Ἀλλ' ὅμως οἱ ὀχι ἀδικοιολόγητες αὐτὲς ἐλπίδες τοῦ Α. Ι. Βρανούση διαφεύδονται μὲ τὴν ἀνεύρεση τοῦ ἀντικειμένου τῆς συλλογῆς τῶν «Ἡθικῶν ποιημάτων». Τὸ σπάνιο αὐτὸ φυλλάδιο τοῦ 'Ιασίου, ποὺ γιὰ πολλὰ χρόνια ἦταν ἀπρόσιτο στὴν ἔρευνα καὶ τὸ ξαίραμε μόνο ἀπ' τὶς βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις, τὸ ἔχομε σήμερα στὴ διάθεσίν μας. Ἐπίμονες ἀναζητήσεις στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἑλλάδος τὸ ἔφεραν στὸ φῶς, γιὰ νὰ μᾶς βεβαιώσω πὼς δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα καὶ γενικά μὲ τὴν ἐπαναστατικὴ ποίηση καὶ πὼς εἶναι μίᾳ μικρῇ ἀνθολογίᾳ, ποὺ περιλαμβάνει τέσσερα στιχοῦργήματα ἠθικολογικοῦ περιεχομένου.

Τὰ «Ἡθικά ποιήματα» εἶναι ὀλιγοσέλιδο τεύχος σ.χ. 16 (σελ. 1-4 χωρὶς ἀριθμῆση [5-16]), τυπωμένο σὲ γαλάζιο χαρτί καλῆς ποιότητος καὶ μὲ καινούργια τυπογραφικὰ στοιχεῖα. Ἡ ὅλη ἐκδοτικὴ τρὸς ἐμφάνισις (στοιχειοθεσίᾳ κι' ἐκτύπωση) προδίδει ἐπιμέλεια καὶ τιμὰ τὴν νεοσύστατη τότε Ἑλληνικὴν Τυπογραφίαν τοῦ 'Ιασίου¹⁰. Εἶναι φανερὴ ἀπὸ ἐκδοτικὴ ἀποψη ἡ ὑπεροχὴ τῆς συλλογῆς αὐτῆς ἀπέναντι σὲ ἄλλες παρόμοιες, ποὺ τυπώθηκαν λίγος πρὶν ἢ μετὰ τὴν τυπογραφείαν τῆς Βιέννης καὶ τῆς Βενετίας, ὅπως εἶναι τὰ «Ερῶτος Ἀποτελέσματα» (α' καὶ β' ἐκδόσεις στὴ Βιέννη, 1792 καὶ 1809, γ' καὶ δ' στὴ Βενετία, 1816 καὶ 1836)¹¹ καὶ τὰ Διάφορα «Ἡθικά καὶ Ἀστεία Στιχοῦργήματα» τοῦ Ζήση Δαούτη τοῦ Τυρναβίτη (Βιέννη 1818)¹². Τὰ «Ἡθικά ποιήματα» ἔχουν ἀφιέρωση «Τῷ Ἐκλαμπροτάτῳ καὶ Περιβλέπτῳ Πρίγκιπι Κυρίῳ Κυρίῳ Ἀλεξάνδρῳ Καλλιμάχῳ» ἀφιερῶν τὰ παρόντα «Ἡθικά Ποιήματα» ὁ τῆς Αὐτοῦ Ἐκλαμπρότης ἐλάχιστος δοῦλος Μανουὴλ Βερνάρδος ὁ Κρής» καὶ περιλαμβάνουν ποιήματα τριῶν στιχοῦργῶν, δύο τοῦ Σκαρλάτου Γκίκα καὶ ἀνὰ ἓνα τοῦ Δημητρίου Γοβδελά καὶ τοῦ Μανουὴλ Βερνάρδου. Στὴν κορυφὴ τοῦ κάθε ποιήματος ἀναγράφεται ὡς ἐπίτιτλος: «Ἐκ τῶν τοῦ Ἐκλαμπροτάτου Πρίγκιπος Κυρίου Σκαρλάτου Γκίκα», «Τοῦ αὐτοῦ», «Ἐκ τῶν τοῦ Κυρίου Δημητρίου Γοβδελά», «Ἐκ τῶν τοῦ Μανουὴλ Βερνάρδου».

Τὰ στιχοῦργήματα τοῦ «Μπεγζαδὲ» Σκαρλάτου Γκίκα εἶναι ἡ «Ὡδὴ κατὰ φθόγῳ» (σελ. 5-6) καὶ Περὶ Ὑπομονῆς (σελ. 6-8). Τὸ πρῶτο ἀποτελεῖ-

ται ἀπὸ 48 ἱαμβικοὺς στίχους, ποὺ κατανέμονται σὲ 8 ἑξάστιχες στροφές. Στὴν κάθε στροφή ὁμοιοκαταληκτοῦν οἱ στίχοι 1-2, 3-6, 4-5. Οἱ στίχοι 3 καὶ 5 εἶναι ἑπτασύλλαβοι, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ὀχτασύλλαβοι. Τὸ Περὶ Ὑπομονῆς χωρίζεται σὲ δύο μέρη, ἀπ' τὰ ὁποῖα τὸ πρῶτο περιλαμβάνει 28 στίχους, τὸ δὲ δεύτερο 36, ὅλους δεκαπεντασύλλαβους τροχαϊκοὺς. Ὁμοιοκαταληκτοῦν οἱ στίχοι 1-2, 3-4 κέξ. Τοῦ Δημητρίου Γοβδελά, ποὺ στὴν ἐποχὴ τοῦ ἀνάπτει σημαντικὴ ἐπιστημονικὴ δράση στὴν Πέστη, τὴ Βιέννη, στὸ Παρίσι καὶ στὸ Ἰάσιο καὶ ποὺ παράλληλα μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐνασχολήσιν τοῦ ἐκαλλιέργησε καὶ τὴν ποίησιν¹³, ἔχει περιληφθῇ στὴ συλλογὴ τὸ Εἰδύλλιον, Τύχη, ἡ Σοφία καὶ ἡσις (σελ. 9-14). Εἶναι ἓνα στιχοῦργημα, ποὺ ἐκτείνεται σὲ 28 πεντάστιχες στροφές. Οἱ στίχοι τοὺς εἶναι σὲ δακτυλικὸ διμετρο καὶ ὁμοιοκαταληκτοῦν 1-3-4, 2-5. Ὁ ἐκδότης τῆς συλλογῆς, ὁ Μανουὴλ Βερνάρδος, ἐκπροσωπεῖται μὲ τὸ στιχοῦργημα Περὶ Φιλίας (σελ. 14-16), ποὺ περιλαμβάνει 60 στίχους δεκαπεντασύλλαβους τροχαϊκοὺς. Ὁμοιοκαταληκτοῦν οἱ στίχοι 1-2, 3-4 κέξ.

Δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ ποιητικὴ ἀξία στὰ «ποιημάτια». Σὲ ἀρχαῖζουσα καθαρεύουσα καὶ ὀχι σὲ ἄσπονη πάντοτε μετρικὴ ἀπόδοσις στιχοῦργοῦνται σκέψεις καὶ ἰδέες ἠθικολογικοῦ περιεχομένου. Ὁ διδακτισμός, ποὺ ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα στὴν πνευματικὴ κίνησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὰ τέλη τοῦ 18^{ου} καὶ σὲ ἀρχὲς τοῦ 19^{ου} αἰῶνα¹⁴, κυριαρχεῖ σὲ ὁλόκληρὴ τὴ συλλογὴ. Παρόμοια πρὸς αὐτὰ στιχοῦργήματα ἐγράφονταν κι' ἐκυκλοφοροῦσαν σὲ καταπληκτικὴ ἀφθονία σὲ παραδουναβίτες ἡγεμονίες τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Μερικὰ μάλιστα εἶχαν τὴν τύχην τὰ συμπεριληφθῶν καὶ σ' ἐντυπες ἀνθολογίες. Κι' ἐνῶ τὰ ὅμοια στὸ εἶδος στιχοῦργήματα, ποὺ στὸ μεγαλύτερο μέρος ἀνθολογήθηκαν ἀπὸ χειρόγραφες συλλογές, τὶς «μισμαγίες», ἢ κι' ἀπ' τὴ στοματικὴ παράδοσις, ἀδέσποτα ὅπως ἦσαν, ἔχουν συγκεντρωθῇ σὲ ἀνθολογίες χωρὶς αὐστηρὴ ἐπιλογὴ, σὲ ἀσφυκτικὸ πληθωρισμό, ἀκρωτηριασμένα ἢ παραφθαρμένα τὶς περισσότερες φορές, καὶ τὸ χειρότερο, μαζὶ μὲ γελοῖες ἑμμετρες ἑρωτικὲς ἱστορίες, τὰ τέσσερα «ποιημάτια» τῆς ἀνθολογίας τοῦ Βερνάρδου εὐτύχησαν νὰ παρουσιασθοῦν μὲ τυπωτικὴ ἀνέση κι' ἐπιμέλεια, σὲ ὁλοκληρωμένους στιχοῦργικὲς συνθέσεις καὶ ἀσφαλῶς ἀπὸ κείμενα ποὺ ἔδωσαν οἱ ἴδιοι οἱ δημιουργοὶ τοὺς, ἀφοῦ τυπώθηκαν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ κάθε στιχοῦργοῦ καὶ ὀχι ἀνώνυμα. Ἐστὶ τὰ «Ἡθικά ποιήματα» αὐτὰ διακρίνεται ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἄρτια ἐκδοτικὴ ἐμφάνισιν καὶ ἡ πολὺ ἐπιμελημένη κι' εὐπρόσωπη παρουσίᾳ τῶν ποιημάτων. Καὶ ὅσο κι' ἂν περιλαμβάνουν μόνο τέσσερα στιχοῦρ-

γήματα τριῶν στιχουργῶν, μοταταῦτα εἶναι ἡ πρώτη νεοελληνικὴ ποιητικὴ ἀνθολογία. Τὸ «Ερωτός» Ἀποτελέσματος, ποὺ τυπώθηκε εἴκοσι δύο χρόνια παλιότερα, δὲν εἶναι ἀποκλειστικὰ ποιητικὴ ἀνθολογία, μὰ συλλογὴ τριῶν πεζογραφημάτων, στὰ ὁποῖα παρεμβάλλονται πολλοὶ στίχοι διαφόρων στιχουργῶν. Ποιητικὴ ἀνθολογία, ὅμοια στὸ εἶδος τῆς μετὰ τὰ Ἠθικὰ ποιήματα, εἶναι τὰ Διάφορα Ἠθικὰ καὶ Ἀστεῖα Στιχουργήματα τοῦ Ζήση Δαούτη. Ἀλλ' ὅμως αὕτῃ ἡ ἀνθολογία, τυπωμένη τὸ 1818, εἶναι κατὰ τέσσερα χρόνια μεταγενέστερη ἀπ' τὴν ἀνθολογία τοῦ Βερνάρδου. Ἐπὶ πλέον ἡ συλλογὴ τοῦ Βερνάρδου, μετὰ τὸ νὰ παρουσιάσῃ τὰ «ποιήματα» ἐνυπόγραφα, βρίσκεται ἀπολύτως κοντὸν στὸν τοποῖ τῆς πραγματικῆς ἀνθολογίας καὶ ἰκανοποιεῖ ἀπόλυτα τὴν ἔννοια ποὺ σήμερα δίνουμε στὸν ὄρο.

Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ τονισθῇ πὼς ὄχι μόνο σὲ κανένα στιχούργημα τῆς συλλογῆς δὲν ἐκφράζονται πατριωτικὰ συναισθήματα, μὰ καὶ ὁ παραμικρὸς ὑπαινιγμὸς δὲν γίνεταί γιὰ κάτι σχετικὸ μετὰ τὴν μεγάλῃ ὑπόθεσιν τοῦ Γένους, ἂν καὶ σὲ ὁρισμένα θέματα, ὅπως ἡ φιλία καὶ ἡ ὑπομονή, δινόταν ἡ κατάλληλη εὐκαιρία. Τὸ θέμα τῆς ὑπομονῆς ὁ ἀναγνώστης οἱ στιχουργοὶ τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου, γιατί μποροῦσαν ἀκίνδυνα νὰ ἐκφράσουν μετὰ αὐτὸ συμβουλὲς καὶ παραινήσεις γιὰ ἐγκάρτιση ἀπέναντι στίς ἀντιξοότητες τῶν δυσκόλων καιρῶν καὶ γιὰ ἀποφυγὴ παρατόλμων ἐνέργειων. Στὸ «Ερωτός» Ἀποτελέσματος καὶ τὰ Διάφορα Ἠθικὰ καὶ Ἀστεῖα Στιχουργήματα ἔχουν περιλήφθῃ στίχοι, στοὺς ὁποίους οἱ στιχουργοὶ ἐξάφρουν καὶ ἔγκωμιάζουν τὴν ὑπομονὴ ἀποβλέποντας σὲ οὐσιαστικότερους, σὲ πατριωτικοὺς σκοποὺς. Στὸ Περὶ Ὑπομονῆς τοῦ Σκαρλάτου Γκίκα τὸ θέμα ἐξετάζεται ἀπ' τὴν καθαρὰ ἠθικολογικὴν τοῦ πλευρὰ καὶ καθόλου δὲν φαίνεται νὰ γίνωνται ὑπαινιγμοὶ καὶ νὰ κρύβωνται ὑπονοούμενα. Καὶ αὐτὸς ὁ ἐπιλόγος τοῦ στιχουργήματος, ποὺ θὰ μπορούσε ἴσως νὰ μᾶς παρασύρῃ στὸ νὰ τὸν θεωρήσουμε σὺν μία συγκεκαλυμμένη προτροπῇ πρὸς τὸ Γένος, δὲν βγαίνει ἔξω ἀπ' τὸ ἠθικολογικὸ κλίμα τοῦ ὅλου στιχουργήματος :

Εἰς ἡμᾶς λοιπὸν τοιοῦτος καὶ ὁδύσκολος καιρὸς,
ἢ οὐκ ἔστι δυσμερὶς, ὁ χειμὼν ὁ θλιβερός,
Ναί, τῷ ὄντι, τοῦ μὲν βίου ὁδὸς λέγεται χειμὼν,
πλὴν πολλάκις τὰς καρδίας ἐξεκάθην ἡμῶν.
Ἡ αὐτοῦ σωτηριώδης αὐστηρότης ὠφελεῖ,
καὶ εἰς μέλλουσιν πολλάκις εὐτυχίαν συντελεῖ.
Τὸ λοιπὸν ἡ δυστυχία τὰς ψυχὰς παιδαγωγεῖ,
καὶ εἰς ἀρετὴν πολλάκις τοὺς παθόντας ὁδηγεῖ.
Ὅθεν, ἄνθρωπε, ἂν πάσῃς, τῆς καρδίας σου ἐντός,
τὴν ἀνυπομονήσαν κάτεχε διὰ παντός,

Εἰδῶς ὅτι καταβάλλεις διὰ τῆς ὑπομονῆς,
τὸ νῦν δάκρυον ὡς σπέρμα τῆς μελλούσης χαρμονῆς.

Μετὰ τὴν ἀνεύρεση τοῦ ἀντιτύπου τῶν Ἠθικῶν ποιημάτων δὲν ἀποκαλύφθηκε ἡ ἀναζητούμενη πρώτη συλλογὴ τῶν τραγουδιῶν τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, αὕτῃ ποὺ ἀναφέρεται ἀπ' τὸν Νερουλό. Ἔτσι δὲν βρῆκε τὴν ἀμεση λύση τοῦ ἑνα πρόβλημα ποὺ ἀπασχολεῖ πολλὰ χρόνια τὴν ἔρευνα. Ἡ γνώση ὅμως τοῦ περιεχομένου τῶν Ἠθικῶν ποιημάτων, ὅσο κι' ἂν διάψευσε τὶς μεγάλες προσδοκίες, μᾶς φέρνει ἔμμεσα στὴ λύση τοῦ προβλήματος καὶ συντελεῖ στὴν ἐξαγωγή ὁριστικῶν συμπερασμάτων. Τὸ πρόβλημα ἐντοπίζεται τώρα σὲ ὁρισμένα σημεῖα, ποὺ μετὰ τὴ βοήθεια τῶν γνωστῶν μαρτυριῶν εἶναι δυνατό νὰ διαφωτισθοῦν σὲ ἰκανοποιητικὸ βαθμὸ.

Γιὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν τραγουδιῶν τοῦ Ρήγα στὸ Ἰάσιο τὸ 1814 υπάρχουν δύο ῥητές μαρτυρίες, ἡ παλιότερη τοῦ Νερουλοῦ καὶ ἡ μεταγενέστερη τοῦ Ἀνδρ. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ, ποὺ ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθῇ καὶ τὸ ὅλο πρόβλημα. Οἱ δύο αὐτὲς μαρτυρίες πρέπει νὰ ἐξετασθοῦν σὲ στενὸ συσχετισμὸ μετὰ τὰ νέα στοιχεία ποὺ ἔχει σήμερα στὴ διάθεσιν τῆς ἔρευνας.

Ὁ Ἰακωβάκης Ρίζος Νερουλός στὴ γαλλόγλωσση ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ποὺ ἐξέδωκε τὸ 1827 στὴ Γενεύῃ, μᾶς πληροφορεῖ πὼς α) συλλογὴ μετὰ τραγουδιὰ τοῦ Ρήγα εἶχε τυπωθῇ κρυφὰ (clandestinement) στὸ Ἰάσιο τὸ 1814, β) στὴ συλλογὴ αὕτῃ εἶχαν παρεμβληθῇ (on y a inséré) καὶ ἄλλα ποιήματα τοῦ αὐτοῦ εἰδους (du même genre), ἀλλὰ κατώτερα πολὺ ἀπ' τὸ πρότυπο τοὺς (modèle), καὶ γ) πρὶν ἐκδοθῶν τὰ ποιήματα τοῦ Ρήγα στὴ συλλογὴ, εἶχαν περάσει γιὰ πολλὰ χρόνια ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, εἶχαν ὑποστῇ ἀντιγραφὰς στὰ κρυφὰ καὶ εἶχαν παραφθορὰ ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ δὲν διέθεταν παρὰ ἐνθουσιασμό, μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ χάσουν μεγάλο μέρος ἀπ' τὴν ἀρχικὴν τοὺς ἀξία¹⁶. Ἡ μαρτυρία τοῦ Νερουλοῦ εἶναι σαφὴς καὶ κατηγορηματικὴ, καὶ τὸ σπουδαιότερο δὲν περιέχει κάτι ποὺ θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογήσῃ ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἀξιοπιστία τῆς καὶ τὴν ἀκρίβειά της, ὅσο κι' ἂν ἡ παράλειψιν τοῦ τίτλου τῆς ἀνθολογίας δείχνει πὼς ἴσως ὁ Νερουλός δὲν εἶδε καὶ δὲν ἐχρησιμοποίησε τὸ βιβλίον, μὰ ἐστήριξε τὰ γραφόμενά του σ' ἐξακριβωμένες πληροφορίες, ποὺ τοῦ ἔδωσαν πρόσωπα ἐνημερωμένα στὸ ζήτημα τῆς ἔκδοσης καὶ τῆς κυκλοφορίας τῶν πατριωτικῶν τραγουδιῶν τοῦ Ρήγα στὸ Ἰάσιο.

Ἀντίθετα προκαλεῖ βασικὰ ἀντιρρήσεις γιὰ τὴν ἀξιοπιστία τῆς ἡ μεταγενέστερη μαρτυρία τοῦ Ἀνδρ. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ¹⁷. Μετὰ αὕτῃ παρέχονται βέβαια οἱ

κυριότερες βιβλιογραφικές ἐνδείξεις τῆς συλλογῆς, ὅπως τὸ ὄνομα τοῦ ποιητῆ, ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος τῆς ἐκδόσεως, καὶ τὸ σχῆμα τοῦ ἐντύπου: Ρήγα Βελεστινλή, "Ὑμνοὶ καὶ Ὄδαί. Μετὰ προσθήκης καὶ ἀλλων τινῶν. Ἐν Ἰασίφ 1814 (Εἰς 120 ν). Ἀλλ' ὅμως πολὺ παρακινδυνευμένο εἶναι νὰ δεχθῇ κανεὶς ὅτι ἐκδόθηκε ποτὲ ἡ συλλογὴ τῶν τραγουδιῶν τοῦ Ρήγα, πού ἀναφέρεται στὴν παραπάνω βιβλιογραφικὴ ἐνδειξη. Δὲν θὰ ἦταν δυνατό, καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ λόγος, νὰ ἐκδοθοῦν στὴν πρωτεύουσα τῆς Μολδαβίας καὶ μάλιστα τὸ 1814 τὰ πατριωτικὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα καὶ τῶν μιμητῶν του μὲ ἓνα τόσο προκλητικὸ τίτλο, μὲ αὐτὸν πού ἀναγράφει ὁ Βρετὸς. Στὰ χρόνια ἐκεῖνα, κατὰ τὰ ὁποῖα ἡ ἀπελευθερωτικὴ προσπάθεια τῶν ὑποδούλων ἔπαιρνε συγκεκριμένο πιά σχῆμα καὶ προχωροῦσε γοργὰ πρὸς τὴν τελικὴ καὶ κρίσιμη φάση τῆς, ὁ συνωμοτισμὸς ἐκάλυπτε συνήθως τὶς ἐπαναστατικὰς ἐκδηλώσεις. Εἰδικότερα στὸν ἐκδοτικὸ τομέα ἡ ἀνωνυμία ἢ ἡ ψευδωνυμία, οἱ γενικοὶ καὶ ἀφηρημένοι τίτλοι, παραπειστικοὶ πολλὰς φορές, ἢ παράλειψη τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐκδόσεως ἢ ἀναγραφὴ ἄλλου τόπου, κάποτε καὶ ἀνυπαρκτοῦ, ἀποτελοῦσαν τὰ ἀναγκαῖα προφυλακτικὰ μέτρα, πού οἱ στοιχειώδεις συνωμοτικοὶ κανόνες ἐπέβαλλαν γιὰ τὴν ἀποφυγὴ σοβαρῶν συνεπειῶν. Δὲν εἶναι λίγα τὰ ἔντυπα πού ἐκυκλοφόρησαν κατὰ τὴν τελευταία προεπαναστατικὴ τριακονταετία καὶ στὴν ὑπόδουλη Ἑλλάδα καὶ κυρίως στὶς ἐλληνικὰς κοινότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ χωρὶς ὄνομα συγγραφέα ἢ μὲ ψευδώνυμο, καὶ μὲ τίτλους πού δὲν ἐπρόδιδαν τὸ περιεχόμενόν τους. Καὶ δὲν εἶναι σπάνιες οἱ περιπτώσεις πού κρύβεται καὶ ὁ τόπος τῆς ἐκδόσεως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ τυπογραφείου. Τὰ ἔντυπα αὐτὰ δὲν περιέχουν πάντοτε κείμενα, πού μποροῦν νὰ συγκριθοῦν σ' ἐπαναστατικὴ φλόγα καὶ μὲ τὰ ἐθνεγερτικὰ θόρυα τοῦ Ρήγα, καὶ οὔτε τυπώθηκαν σὲ τουρκοκρατούμενες περιοχές, ὅπως ἡ Μολδαβία. Ὅταν λοιπὸν ἀποφεύγεται συστηματικὰ ἐκεῖνη τὴν περίοδο νὰ ἐμφανισθοῦν ἐνυπόγραφες καὶ μὲ χτυπητοὺς τίτλους καὶ αὐτὲς ἀκόμα οἱ ἀμφισβητούμενες ἀλληγορίες καὶ οἱ ἀθῶες προτροπές, τυπωμένες σὲ τυπογραφεῖα τῆς Βιέννης, τοῦ Λιβόρνου, τῆς Βενετίας κ. ἄ., θὰ ἦταν τὸ λιγότερο μοναδικὴ ἐξαίρεση, πού θὰ μαρτυροῦσε ὅχι ἀπλῶς ἀσυλλόγιστη τὸλμη μὰ πραγματικὴ αὐτοθυσία, ἢ ἐκδόση στὸ Ἰάσιο τὸ 1814 τῆς συλλογῆς τῶν τραγουδιῶν τοῦ Ρήγα μὲ τὸν τίτλο πού σημειώνει ὁ Βρετὸς. Ἀλλὰ καὶ πῶς θὰ ὑπῆρχε τρόπος τότε στὴν πρωτεύουσα τῆς Μολδαβίας νὰ κατορθωθῇ τὸ τύπωμα καὶ ἡ κυκλοφορία ἐνὸς τέτοιου βιβλίου.....Κι' ἐπειδὴ μέχρι σήμερα δὲν ἔχει ἀνευρεθῇ κανένα ἀντίτυπο τοῦ βιβλίου αὐ-

τοῦ καὶ οὔτε ἀπὸ ἄλλη καμιὰ πηγὴ ἐπιβεβαιώνεται ἡ μαρτυρία τοῦ Βρετοῦ, εἰμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ θεωρήσουμε τὴ μαρτυρία ψευδῇ καὶ τὴν ἐκδόση ἀνυπαρκτή. Ὁρθότατα ἡ ἔρευνα διατύπωσε μέχρι τώρα πολλὰς ἀμφιβολίας σχετικὰ μὲ τὴν ἀκρίβεια τῆς μαρτυρίας τοῦ Βρετοῦ καὶ τὴν ὑπαρξὴ τῆς συλλογῆς πού μνημονεύεται σ' αὐτή¹⁸. Ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα διαπιστώνεται αὐτὸ πού τὸν τελευταῖο καιρὸ ὑποστήριξε¹⁹ ὁ Α. Ι. Βρανούσης, δηλαδὴ πῶς ὁ Βρετὸς ἐπλασε τὸν πλαστὸ τίτλο, συμπληρώνοντας τὴν εἰδηση τοῦ Νερουλοῦ. Ἀσφαλὸς ὁ βιβλιογράφος, πού δὲν ἐπιτρέπεται γι' αὐτὸ καὶ μόνο νὰ χαρακτηρισθῇ ἀναξιόπιστος, θὰ ἔγινε θύμα κακῶν πληροφοριοδοτῶν. Στὴν ἐπιθυμίᾳ του νὰ μὴ ἀφήσῃ ἀκάλυπτο τὸ κενὸ πού παρουσίαζε ἡ μαρτυρία τοῦ Νερουλοῦ, υἱοθέτησε ψευδεῖς πληροφορίες.

Ἀλλὰ ἡ διαπίστωση πῶς ἡ μαρτυρία τοῦ Βρετοῦ εἶναι ἀνακριβής, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ καὶ στὸ συμπέρασμα πῶς δὲν τυπώθηκε τὰ χρόνια ἐκεῖνα στὸ Ἰάσιο καμιὰ συλλογὴ μὲ τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα καὶ τῶν μιμητῶν του. Ἄν δεχόμεστε αὐτὸ, θὰ ἦταν ἐπόμενο νὰ θεωρήσωμε τὸ ἴδιο ἀνακριβὴ καὶ τὴ μαρτυρία τοῦ Νερουλοῦ. Τὰ γραφόμενα ὅμως τοῦ Νερουλοῦ, πού ὑπῆρξαν ἡ βάση γιὰ νὰ πλασθῇ τοῦ Βρετοῦ ἡ ἀνακριβὴς μαρτυρία, ἐπαληθεύονται στὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπ' τὰ νέα στοιχεῖα πού ἔχουμε σήμερα στὴ διάθεσίν μας. Διαπιστώθηκε βέβαια πῶς ἡ συλλογὴ πού ἀναφέρεται ἀπ' τὸν Νερουλό δὲν εἶναι τὰ Ἡθικά ποιήματα. Ἡ συλλογὴ ὅμως τῆς μαρτυρίας τοῦ Νερουλοῦ πρέπει νὰ ταυτισθῇ χωρὶς διαταγμὰς μὲ μία ἄλλη ἀνθολογία, πού φέρνει τίτλο: Ἀσματα καὶ πονημάτια διαφόρων. Ἐν Κοσμοπόλει. Αὐτὴ ἡ ἀνθολογία ἦταν αὐτὰ πρῶτα μεταεπαναστατικὰ χρόνια γνωστὴ, ἀφοῦ τὴν ἀναφέρουν ὁ Iken²⁰ καὶ ὁ Kind²¹, μὰ τελείως ἀγνοημένη ἀπ' τοὺς μεταγενέστερους καὶ νεώτερους ἐρευνητές. Ὡσπου λίγο πρὶν ἀπ' τὴν κήρυξη τοῦ τελευταίου πολέμου ὁ Ρουμάνος φιλόλογος Ν. Καμαριανὸς βρῆκε ἀντίτυπὸ τῆς στὴ βιβλιοθήκη τοῦ δαίμνηστου Δημοσθ. Ρούσου τοῦ Βουκουρέστι καὶ μᾶς ἔδωσε τὴν πλήρη βιβλιογραφικὴ ἀναγραφὴ τῆς, σημειώνοντας τὸ σχῆμα τοῦ ἐντύπου, τὸν ἀριθμὸ τῶν σελίδων, τὸ εἶδος τοῦ περιεχομένου καὶ τὸν κατὰ τὴ γνώμη του τόπο καὶ χρόνον τῆς ἐκδόσεως. Ἡ ἀναγραφὴ τοῦ Καμαριανοῦ εἶναι²²:

«Ἀσματα καὶ πονημάτια διαφόρων. Ἐν Κοσμοπόλει.

(Εἰς 80ν μικρόν. 1 φ. ἄ. ἀ.+73+1 ἄ. ἀ. λευκὴ+1 ἄ. ἄ.+4-36 σ.)

Φαίνεται νὰ τυπώθηκε στὸ Γιάσι στὰ 1821. Περιέχει διάφορα πατριωτικὰ ποιήματα, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ τὰ τοῦ

Ρήγα Βελεστινλή. Στὸ τέλος ὑπάρχει τὸ «Σάλπισμα πολεμιστήριον» τοῦ Α. Κοραΐ».

Γίνεται ἀμέσως φανερό, καθὼς καὶ τὸ ἔχει παρατηρήσει ὁ Α. Ι. Βρανούσης²⁴, ὅτι πρόκειται γιὰ παράνομο ἔντυπο. Δὲν ἀναγράφεται σ' αὐτὸ ἐκδότης, χρόνος καὶ πραγματικὸς τόπος ἐκδόσης, τυπογραφεῖο· δηλαδὴ ἔχουν ληφθῇ ὅλες οἱ προφυλάξεις, οἱ ἀπαραίτητες γιὰ βιβλίο μὲ ἐπαναστατικὸ περιεχόμενο. Μόνο ἔτσι θὰ ἦταν κατορθωτὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη νὰ τυπωθοῦν καὶ νὰ κυκλοφορήσουν, καὶ πάλι ὄχι χωρὶς μυστικότητα καὶ προσοχή, πατριωτικὰ ποιήματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα καὶ τὸ Σάλπισμα πολεμιστήριον τοῦ Κοραΐ. Καὶ ἡ παράνομη αὐτὴ ἀνθολογία πατριωτικῶν ποιημάτων δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλη ἢ τὴ συλλογὴ ποὺ ἀναφέρεται στὴ μαρτυρία τοῦ Νερουλοῦ.

Α'. Τὸ περιεχόμενο.

Ἀπ' τὴν ἀποψη τοῦ περιεχομένου παρατηρεῖται πλήρης ταυτότης μεταξὺ τῶν Ἀσμάτων καὶ πονημάτων διὰ φόρων καὶ τῆς συλλογῆς τῆς μαρτυρίας. Τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα, ποὺ κατὰ τὸν Νερουλό εἶχαν τυπωθῇ κρυφὰ στὸ Ἰάσιο, καὶ τὰ ἄλλα ποιήματα τοῦ αὐτοῦ εἰδους, ποὺ κατὰ τὴν αὐτὴ μαρτυρία εἶχαν παρεμβληθῇ στὴ συλλογὴ, ἀποτελοῦν τὸ ἴδιο ἀκριβῶς περιεχόμενο καὶ τῶν Ἀσμάτων.

Β'. Ἡ παρανομία τοῦ ἐντύπου.

Ὁ Νερουλὸς γράφει πὼς ἡ συλλογὴ τῶν πατριωτικῶν τραγουδιῶν τυπώθηκε στὸ Ἰάσιο κρυφὰ (clandestinement). Φυσικὰ, δταν τὸνίζεται πὼς ἡ ἐκδοσὴ εἶναι κρυφὰ, ὑποδηλώνεται παράνομη ἐκδοσὴ. Καὶ τέτοια δὲν εἶναι ἡ ἐκδοσὴ βιβλίου μὲ χτυπητοὺς τίτλους καὶ μὲ ἀκριβῆ βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα, μὰ ἡ ἐκδοσὴ ἐντύπου μὲ ἀόριστο καὶ παραπλανητικὸ τίτλο καὶ χωρὶς ἐνδείξεις πραγματικοῦ τόπου καὶ χρόνου. Ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ ἐντύπου, ποὺ ἔχει τυπωθῇ καὶ κυκλοφορήσῃ παράνομα, τὰ συγκεντρώνει τὸ Ἀσματα καὶ πονήματα διὰ φόρων, ὅπου κάτω ἀπ' τὸν ἄνω τίτλο ἀναγράφεται μόνο ἡ ἀνύπαρκτη Κοσμοπολίς.

Γ'. Ὁ τόπος.

Στὴ μαρτυρία τοῦ Νερουλοῦ ἀναφέρεται συγκεκριμένα πὼς ἡ ἐκδοσὴ τῶν ποιημάτων πραγματοποιήθηκε στὸ Ἰάσιο. Κατὰ συνέπεια, γιὰ νὰ εἶναι ἡ ἐκδοσὴ αὐτὴ τὰ Ἀσματα καὶ πονήματα διὰ φόρων, θὰ πρέπη καὶ τὰ Ἀσματα νὰ ἔχουν τυπωθῇ στὴν πρωτεύουσα τῆς Μολδαβίας. Ὁ Ν. Καμαριανὸς στὸ βιβλίο

γραφικὸ τοῦ σημείωμα πληροφορεῖ πὼς τὸ ἔντυπο «φαίνεται» νὰ τυπώθηκε στὸ Ἰάσιο, χωρὶς καὶ ν' ἀναφέρῃ ποῦ στηρίζῃ τὴ διαπίστωσίν του. Ἀντίθετα ὁ Α. Ι. Βρανούσης πιστεύει²⁴ πὼς τυπώθηκε στὴ Βενετία, ταυτίζοντας μὲ τὴν πόλιν αὐτὴ τὴν ἀνύπαρκτη Κοσμοπολί. Στὴν ταύτιση τῆς Κοσμοπολὲως μὲ τὴ Βενετία ὁδηγήθηκε ἀπ' τὸ ὅτι ἔνα ἄλλο βιβλίο, τὸ Γνωμαὶ μονόστιχοι Ἑμμανουὴλ Χρυσολωρὰ καὶ τὰ ἀποφθέγματα τῶν Ζ' σοφῶν τῆς Ἐλλάδος παρὰ Δαμασκηνοῦ ἱερομονάχου παπᾶ Παναγιωτοπούλου Πελοποννησίου τοῦ ἐκ Δημιτρίτσας, ὅπου σημειώνεται τόπος καὶ χρόνος ἐκδόσης ἐν Κοσμοπολὲι 1815, βεβαιωμένα πιά²⁵ ἔχει τυπωθῇ στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Νικολάου Γλυκοῦ στὴ Βενετία. Ἡ ἐκδοσὴ ὅμως τῶν Ἀσμάτων δὲν εἶναι στὴ Βενετία, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Α. Ι. Βρανούσης, μὰ στὸ Ἰάσιο. Διαπιστώνεται μάλιστα καὶ πὼς ὁ ἐκδότης εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἐτύπωσε καὶ τὰ Ἠθικά ποιήματα, δηλαδὴ ὁ Μανουὴλ Βερνάρδος.

Ἦταν γνωστὸ στὴν ἔρευνα ὅτι ὁ δραστήριος ὅσο καὶ πατριδολάτρης αὐτὸς λόγιος εἶχε τυπώσει πρὶν ἀπ' τὸ 1824 στὴ Μολδαβία συλλογὴ πατριωτικῶν τραγουδιῶν καὶ ὅτι ἀντίτυπὸ τῆς περὶ τὸν Ζάκυνθο στὴν ἐπιστροφή του στὴν Ἐλλάδα εἶχε δανείσῃ στὸν κόμη Γεώργιο Κανδιάνο Ρώμα, ποὺ αὐτὸς τὸ ἔδωσε γιὰ νὰ τὸ διαβάσῃ στὸν Διονύσιον Σολωμό. Τίς σημαντικὲς αὐτὲς πληροφορίες τίς ὀφείλουμε σὲ περικοπὴ ἐπιστολῆς, ποὺ ὁ Βερνάρδος ἔστειλε ἀπ' τὰ Κύθηρα στίς 25 Αὐγούστου 1824 στὸν Ρώμα:

«Ἐκλαμπρότατε ἀρχων Κόμη Ρώμα Κύριε Γεώργιε Κανδιάνε, Τολμᾷ ἐκλαμπρότατε ἀρχων, νὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ φυλάξητε ἐπιμελῶς τὸ φυλλάδιον ἐκεῖνο τῶν τραγουδιῶν τῆς Ἐλευθερίας, τὸ ὁποῖον ἔχων τυπωμένον εἰς τὴν Μολδαβίαν, σᾶς εἶχον δώσει διὰ νὰ τὸ θεωρήσετε ὁμοίως καὶ τὸ *allons enfants de la Patrie*, ἅμα μὲ τὰς νότας τῆς μουσικῆς, καὶ δταν ἀποκαταστήθω εἰς κανὲν μέρος, θέλω στείλει νὰ σᾶς τὸ ζητήσω διὰ νὰ τὰ μετατυπώσω. Τὴν φυλλάδα μοὶ φαίνεται, ὅτι ἔδωσατε τῷ ἀρχοντὶ Κόμητι Δ. Σολωμῷ . . . Μανουὴλ Βερνάρδος»²⁶.

Ἄν δὲν ξαίραμε τὸ εἶδος τῶν ποιημάτων ποὺ περιλαμβάνονται στὰ Ἠθικά ποιήματα, δικαιολογημένα θὰ μπορούσαμε νὰ υποθέσωμε πὼς τὸ «φυλλάδιον τῶν τραγουδιῶν τῆς Ἐλευθερίας», ποὺ χρησίμευσε γιὰ νὰ γνωρίσῃ τὴν πατριωτικὴν ποίησιν τοῦ Ρήγα καὶ τῶν μιμητῶν του ὁ Σολωμός καὶ ποὺ καὶ τότε ἦταν σπάνιο, ἀφοῦ τόσο ἐνδιαφέρεται γιὰ

τὴν ἀσφαλὴ φύλαξή του ὁ ἐκδότης του, εἶναι τὰ Ἡθικά ποιήματα. Τώρα ὅμως πού με τὴν ἀνέγερση ἀντιτύπου τῶν Ἡθικῶν ποιημάτων ξαίρουσε τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενό τους, θ' ἀναζητήσουμε τὴν ἀνθολογία τῶν πατριωτικῶν ποιημάτων πού ἐξέδωκε ὁ Βερνάρδος σὲ ἄλλο ἔντυπο. Χωρὶς δυσκολία ὁ δρόμος μᾶς ὁδηγεῖ στὸ «Ἀσμάτα καὶ πονημάτια διαφόρων. Δὲν ἔχουμε καὶ ἄλλο κανένα ἔντυπο ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, πού νὰ περιλαμβάνη πατριωτικά τραγούδια καὶ νὰ τυπώθηκε στὴ Μολδαβία, γιὰ νὰ εἴμαστε διστακτικοὶ στὴν ταύτιση τοῦ «φυλλαδίου τῶν τραγουδιῶν τῆς Ἐλευθερίας» μετὰ τὸ «Ἀσμάτα τῆς Κοσμοπόλεως». Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἐντύπου ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν ἐκδότη του ὡς «φυλλαδίου τῶν τραγουδιῶν τῆς Ἐλευθερίας» φανερώνει κατὰ τρόπο ἀναφωβήτητο τὴν ὑπαρξὴ ἀνθολογίας μετὰ τραγούδια ὅχι ἀποκλειστικὰ τοῦ Ρήγα ἀλλὰ καὶ ἄλλων στιχουργῶν, καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν καλύτερη ἀπόδειξη τῆς ταυτότητος τοῦ περιεχομένου τῶν δύο συλλογῶν. Ἐπειτα καὶ οἱ προφυλάξεις μετὰ τίς ὁποῖες ἐμφανίστηκαν τὰ «Ἀσμάτα εἶναι ἐκείνης πού πραγματικὰ ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν σὲ ἔντυπο μετὰ τραγούδια τῆς Ἐλευθερίας.

Τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς γνώμης ὅτι τὰ «Ἀσμάτα καὶ πονημάτια διαφόρων» τυπώθηκαν στὴ Μολδαβία καὶ ὅτι κατὰ φυσικὴ συνέπεια εἶναι αὐτὰ ἡ συλλογὴ τῶν «τραγουδιῶν τῆς Ἐλευθερίας» τοῦ Βερνάρδου, θὰ τὴν ἔχουμε ἀδιάψευστη πιά μετὰ τὴ σύγκριση ἀπὸ ἐκδοτικὴ ἀποψη τοῦ σπάνιου ἀντιτύπου τῶν «Ἀσμάτων» πρὸς τὸ ἐπίσης σπάνιο ἀντίτυπο τῶν Ἡθικῶν ποιημάτων. Ἀσφαλῶς ὁ Ν. Καμαριανός, πού χωρὶς πολλὰς ἐπιφυλάξεις ὁρίζει τόπο ἐκδόσεως τῶν «Ἀσμάτων» τὸ Ἰάσιο, θὰ ἔχη διαπιστώσει τοῦτο συγκρίνοντας τὸ βιβλίον πρὸς ἄλλα πού τυπώθηκαν τότε στὴ Μολδαβία καὶ κυρίως πρὸς αὐτὰ πού τυπώθηκαν στὴν Ἑλληνικὴ Τυπογραφία τοῦ Ἰαίου. Ὅπως ὅποτε δὲν θὰ παραβλέψωμε ὅλα τὰ ἄλλα στοιχεῖα, πού συνηγοροῦν στὴν τοποθέτηση τῶν «Ἀσμάτων» στὸ κλίμα τοῦ Ἰαίου καὶ στὴν ταύτισή τους μετὰ τὴν πατριωτικὴ ἀνθολογία τοῦ Μανουὴλ Βερνάρδου, καὶ δὲν θὰ θελήσουμε νὰ τὰ θεωρήσουμε βενετικὴ ἐκδόση, ἐπειδὴ ἕνα καὶ μόνο βιβλίον, πού φέρνει καθὼς καὶ τὰ «Ἀσμάτα» τόπο ἐκδόσεως τὴν ἀνύπαρκτη Κοσμοπόλιν, ἐξακριβωμένα τυπώθηκε στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Νικολάου Γλυκοῦ. Κι' ἂν ἀκόμα ὑποτεθῇ πὼς ἡ Κοσμοπόλις ἦταν γιὰ τοὺς ἐκδότες καὶ συγγραφεῖς βιβλίων συγκεκριμένα ἡ Βενετία καὶ ὅχι μίαν φανταστικὴ πόλη, πού ἐκάλυπτε γιὰ ποικίλους λόγους διάφορους πραγματικοὺς τόπους, καὶ πάλι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μὴ δεχθοῦμε δικαιολο-

γημένα πὼς ὁ ἐκδότης τοῦ ἐπαναστατικοῦ φυλλαδίου τῶν τραγουδιῶν τῆς Ἐλευθερίας ἐπίτηδες ἀνάφερε τόπο ἐκδόσεως τὴν ἀνύπαρκτη αὐτὴ πόλη, μὴ κρύβοντας ἀπλῶς ἔτσι τὸν πραγματικὸ τόπο, μὰ καὶ ἀπομακρύνοντας τὸν σὲ μακρινὴ ἀπόστασι. Ὁ Δημήτριος Σ. Γκίνης καταγράφει²⁷ σειρὰ ὁλόκληρη βιβλίων, πού φέρνουν ψευδὴ τόπο ἐκδόσεως καὶ ἀνύπαρκτα τυπογραφεῖα. Π.χ. τὸ «Ἀσμάτα πολέμιστῆριον τῶν ἐν Αἰγύπτῳ περὶ ἑλευθερίας μαχομένων Γραικῶν τοῦ Ἀδ. Κοραῆ, πού τυπώθηκε τὸ 1800 στὸ Παρίσι καὶ στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Eberhart, ἔχει στὸν τίτλον γιὰ τόπο ἐκδόσεως τὴν Αἴγυπτον καὶ τυπογραφεῖο τὸ ἀνύπαρκτον Ἑλληνικόν. Τὸ Σάλαπισμα Πολέμιστῆριον, τοῦ Κοραῆ ἐπίσης, τυπωμένο τὸ 1801 στὸ Παρίσι, φέρνει τόπο ἐκδόσεως τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τυπογραφεῖο Ἀτρομήτου τοῦ Μαραθῶν (οὐ). (Στὴν ἀνατύπωσιν, πού ἔγινε τὸ 1821 ἀπ' τὸν Φίλιππον Φουρναράκη, τόπος ὁρίζεται ἡ Πελοπόννησος, μὰ τὸ ἴδιο τυπογραφεῖο). Ἡ Προτροπὴ πατριωτικὴ πρὸς τὸ γένος τῶν Γραικῶν τοῦ Κων. Νικολοπούλου, πού τυπώθηκε τὸ 1821 στὸ Παρίσι, ἔχει τόπο ἐκδόσεως τὴ Σπάρτη. Τὸ Συμβούλιον τριῶν ἐπισκόπων, κι' αὐτὸ τοῦ Κοραῆ, τυπωμένο τὸ 1820 στὸ Παρίσι, ἔχει τόπο ἐκδόσεως τὸ Λονδίον καὶ γιὰ τυπογραφεῖο τὸ τοῦ W. Truthlover.

Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι πὼς ἡ ἀνύπαρκτη Κοσμοπόλις δὲν ἦταν κάποιος συγκεκριμένος τόπος, ἡ Βενετία, μὰ πόλη φανταστικὴ, πού κατὰ μίαν συνήθειαν τῆς ἐποχῆς τὴν χρησιμοποιοῦσαν οἱ συγγραφεῖς καὶ οἱ ἐκδότες, ὅταν εἶχαν λόγους ν' ἀποκρούσων τὸν πραγματικὸ τόπο ἢ κι' ἐπιθυμοῦσαν ν' ἀκολουθήσουν ἀπὸ πνεῦμα νεωτεριστικὸ τὴν ἐκδοτικὴν καινοτομία. Ὅπως πληροφορεῖ²⁸ ὁ Δημήτριος Σ. Γκίνης, ἡ ἀναγραφή τῆς ἀνύπαρκτης Κοσμοπόλεως σὰν τόπου ἐκδόσεως συνηθιζόταν στοὺς προηγούμενους τοῦ 18 αἰῶνος, ἐνῶ ἀπ' τὴς ἀρχῆς τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ ἔπαψε ἡ Κοσμοπόλις νὰ εἶναι τοῦ συρμοῦ. Ἀλλες ἀνύπαρκτες πόλεις, πού ἀναφέρονται τὴν ἐποχὴ ἐκείνη σὰν τόποι ἐκδόσεως βιβλίων εἶναι ἡ Φιλαδέλφεια, ἡ Θεὰ Τρούπολις (ἴσως τὸ Ἰάσιο κατὰ Γκίνην) καὶ ἡ Ἑλευθερούπολις.

Δ'. Ὁ χρόνος.

Τὰ «Ἀσμάτα καὶ πονημάτια διαφόρων» δὲν φέρνουν χρόνο ἐκδόσεως. Ἀφοῦ ὅμως περιλαμβάνουν καὶ τὸ Σάλαπισμα πολέμιστῆριον, εἶναι ἡ χρονολόγησή τους εὐχερής. Ἀν τὸ Σάλαπισμα εἶναι στὴ μορφή μετὰ τὴν ὅποια ὁ γραμματεὺς τοῦ Κοραῆ Φίλιππος Φουρναράκης τὸ ἐτύπωσε στὸ Παρίσι τὸ

1821, τότε ἡ ἔκδοσις τῶν Ἀσμάτων νῦν ἔγινε τὸν χρόνον αὐτὸν ἢ καὶ λίγο ἀργότερα. Ὅχι ὁμοῦ καὶ μετὰ τὸ τέλος τοῦ 1823 καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1824, ἐπειδὴ ὁ Μανουὴλ Βερνάρδος ἐγκατέλειψε στὶς ἀρχὲς τοῦ 1824 τὴ Μολδαβία καὶ βρισκόμενος τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1824 στὴ Ζάκυνθο. Ἀναγκαστικά λοιπόν, ἂν τὸ Σάλαπισμα ἔχη τὴ μορφή τῆς ἔκδοσης τοῦ Φουρνάρου, θὰ περιορισθῇ ἡ ἔκδοσις τῶν Ἀσμάτων νῦν στὴν τριετία 1821-1823. Ἰσως ἀπ' τὴ μορφή τοῦ Σάλαπισματος πολεμιστηρίου νὰ προσδιόρισε καὶ ὁ Καμариανὸς γιὰ χρόνον ἔκδοσης τὸ 1821. Ἀν πάλι τὸ ποίημα τοῦ Κοραῖ εἶναι στὴ μορφή μετὰ τὴν ὁποία τυπώθηκε στὸ Παρίσι τὸ 1801, ἡ ἔκδοσις τῶν Ἀσμάτων νῦν θὰ εἶναι παλιότερη τοῦ 1821 καὶ θὰ πρέπει νὰ ἔγινε γύρω στὰ 1814, καθὼς μαρτυρεῖται ἀπ' τὸν Νερουλό. Ἀλλὰ καὶ στὴν περίπτωση ποὺ τὰ Ἀσματα τυπώθηκαν στὰ χρόνια 1821 - 1823, δὲν ὀφίσταται λόγος ν' ἀμφισβητηθῇ—ἐξαιτίας καὶ μόνο τῆς ἀσυμφωνίας μεταξὺ τοῦ χρόνου ποὺ αὐτὸς ἀναφέρει καὶ τοῦ πραγματικοῦ χρόνου τῆς ἔκδοσης—ἡ μαρτυρία τοῦ Νερουλοῦ στὸ σύνολο τῆς. Γιατὶ ὁ Νερουλό μιλάει γιὰ βιβλίο ποὺ δὲν ἔχει σημειωμένον χρόνον, καὶ ἀπόλυτα φυσικὸ εἶναι νὰ προσδιόρισε καὶ τὸν χρόνον κατὰ τὶς πληροφορίες ποὺ διέθετε. Ἡ μικρὴ διαφορὰ ποὺ προκύπτει μετὰ τοῦ χρόνου τῆς μαρτυρίας του καὶ τοῦ πραγματικοῦ χρόνου, εἶναι συνέπεια τῆς μὴ ἀναγραφῆς στὸ ἔντυπο χρόνου ἔκδοσης.

Ὅτε καὶ ἡ πληροφορία τοῦ Γεωργίου Γαζῆ τοῦ Δελβινακιώτη (1795-1855), ποὺ ἔχει περιωρῆθαι τὸ Λεξικὸν τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων²¹ καὶ ποὺ εἶναι σχετικὴ μετὰ τὴν ἔκδοσιν καὶ τὴν κυκλοφορίαν τῶν τραγουδιῶν τοῦ Ρήγα, μᾶς ὑποχρεώνει νὰ δεχθούμε ὁπωσδήποτε, ἂν βέβαια τὰ Ἀσματα τυπώθηκαν στὰ 1821-1823 καὶ ὄχι στὰ 1814, πὼς ὑπάρχει καὶ ἄλλη συλλογὴ μετὰ τὰ τραγούδια τοῦ Βελεστινλή, τυπωμένη πρὶν ἀπ' τὸ 1821, καὶ συγκεκριμένα πρὶν ἀπ' τὸ 1815. Καὶ τοῦτο, γιατί ὁ Γαζῆς δὲν ἀναφέρει πὼς εἶδε στὸ Ἰάσιο τὸ 1815 τυπωμένη συλλογὴ τραγουδιῶν τοῦ Ρήγα, μὰ ἔνα μόνο τραγούδι του, ποὺ μάλιστα δὲν εἶχε συμπεριληφθῇ στὰ «ἄσματικὰ βιβλία τῆς Ἐπαναστάσεως», δηλαδὴ στὶς ἀνθολογίες²² μετὰ ἐπαναστατικὰ τραγούδια, ποὺ τυπώθηκαν στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὸ 1821: «Ὁ Ρήγας ἐσύνθεσε καὶ τραγούδια πολλὰ ἐρεθιστικά, ἐξ ὧν ἔντυπώμενον τὸ εἶδεν εἰς Ἰάσιον τῆς Μολδαβίας Γεώργιος ὁ Γαζῆς Δελβινακιώτης, ὅταν ἐμαθήτευεν εἰς τὸ Σχολεῖον, εἰς τὰ 1815, τὸ ὁποῖον δὲν τὸ βλέπει καταχωρημένον εἰς τὰ ἄσματικὰ βιβλία τῆς Ἐπαναστάσεως, ἐκδοθέντα εἰς τύπον μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν, καὶ εἶναι ἀπρεπὲς νὰ ἀγνοῖται ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας

τὸ τοιοῦτον ἀριστούργημα τοῦ Ρήγα. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ προστεθῇ ἐνταῦθα, μόνον ἔτι ἀπαράλλακτον εἰς τὴν μνήμην τοῦ Γαζῆ ἔκτοτε, καὶ ἔναυλος ἡ φωνὴ τῶν ἁδόντων αὐτό...»²¹. Ἀπ' τὰ γραφόμενα τοῦ Γαζῆ, ποὺ ὁμολογημένα τὰ διακρίνει κάποια ἐκφραστικὴ ἀδυναμία, δὲν φαίνεται νὰ ἐννοῖ αὐτός, ὅτι εἶχε δεῖ τυπωμένα στὸ Ἰάσιο καὶ ἄλλα τραγούδια τοῦ Ρήγα καὶ ὅτι μόνο ἓνα ἀπ' αὐτὰ δὲν τὸ βρῆκε καταχωρημένον στὰ «ἄσματικὰ βιβλία τῆς Ἐπαναστάσεως», καθὼς μετὰ πολλὰς βέβαια ἐπιφυλάξεις νομίζει ὁ Λ. Ι. Βρανούσης, ἀλλὰ πὼς ἓνα τραγούδι τοῦ Ρήγα τὸ εἶδε νὰ κυκλοφορῇ τυπωμένο στὸ Ἰάσιο, καὶ ποὺ αὐτὸ δὲν εἶχε ἀνθολογηθῇ μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν. Δὲν εἶναι δυνατό νὰ συμφωνήσῃ κανεὶς μετὰ τὸν Λ. Ι. Βρανούση, γιατί, ὅσο κι' ἂν ὁ Γαζῆς «ἀπὸ ἐκφραστικῆς ἀδεξιότητος ἔκανε ἀσάφη τὴ διατύπωσίν του»²², δὲν ἀφήνει καὶ νὰ φανῇ πὼς εἶχε δεῖ στὸ Ἰάσιο τυπωμένη αὐτοτελὴ συλλογὴ μετὰ τραγούδια τοῦ Βελεστινλή. Τὸ πῶς φυσικὸ εἶναι νὰ δεχθούμε πὼς τὰ πατριωτικὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα καὶ τῶν मिμητῶν του δὲν κυκλοφοροῦσαν τότε στὴ Μολδαβία μόνο ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, ἔτσι ποὺ νὰ διατηρῆται στὴ μνήμην τοῦ Γαζῆ «ἔναυλος ἡ φωνὴ τῶν ἁδόντων αὐτῶν», μὰ καὶ τυπωμένα σὲ παράνομες αὐτοτελεῖς φυλλάδες, καὶ πὼς ἀσφαλῶς ἔνα τέτοιο ἔντυπο ὑπονοεῖ ὁ Γαζῆς στὴ μαρτυρία του. Ἀς μὴ ξεχνᾶμε πὼς οἱ ἀρχαιότερες ἐκδόσεις καὶ αὐτοῦ τοῦ Θουρίου, τοῦ αὐθεντικοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα, καὶ τοῦ Ὑμνοῦ Πατριωτικοῦ, ποὺ ἡ προσγραφή του στὸν Ρήγα δὲν προσκρούει σὲ σοβαρὰς ἀντιρρήσεις, εἶναι τὰ δύο αὐτοτελεῖς κερκυραϊκὰ ἔντυπα (1798)²³.

Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, ποὺ παραπάνω ἀναφέρθηκαν, δικαιολογεῖται ἡ ταύτισις τῶν Ἀσμάτων καὶ πονημάτων διὰ φῶρον μετὰ τὴ συλλογὴ ποὺ μαρτυρεῖται ἀπ' τὸν Νερουλό. Καὶ τὰ Ἀσματα καὶ πονήματα δὲν εἶναι ἄλλη συλλογὴ, παρὰ αὐτὴ ποὺ ἐκδόθηκε στὸ Ἰάσιο ἀπ' τὸν Μανουὴλ Βερνάρδο. Ἐστὶ ἐπαληθεύεται καὶ ἡ ὑπόθεσις τοῦ Νικολ. Β. Τωμαδάκη, ὅτι τὰ Ἀσματα «πιθανὸν νὰ εἶναι τὸ φυλλάδιον τὸ ὁποῖον ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ κατελθὼν ὁ Μαν. Βερνάρδος εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ὁποῖον περιήλθεν εἰς τὸν Σολωμόν»²⁴. Στὴν ταύτισιν τῶν Ἀσμάτων μετὰ τὴ συλλογὴ τοῦ Βερνάρδου ἔρχεται ἀπρόσμενα ἐνισχυτικὴ καὶ ἡ πληροφορία τοῦ Δημοσθένη Ρούσσου (1869-1938), ποὺ ἀνακινώθηκε τὸ 1934 στὸν καθηγητὴ Κων. Ἀμναντὸ καὶ ποὺ μετὰ τὴν ἀορίστια τοῦ περιεχομένου τῆς ἔγινε ἀφορμὴ νὰ περιπλακῇ τότε περισσότερο τὸ ὄλο ζήτημα. Ὁ Ρούσος εἶχε ἀνακινώσῃ «ὅτι εἶρε καὶ ἔχει

τὸ σπανιώτατον βιβλίον τῶν Ὑμνων καὶ Ὡδῶν, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἐτυπώθη τὸ 1814 ἀλλὰ πολλὸ ἄργότερα, ὑπὸ Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητός³⁵. Ὑπῆρχε λοιπὸν ὡς τώρα ἡ ἀπορία στὴν ἔρευνα, ποῖο εἶναι αὐτὸ τὸ βιβλίο, ποῦ εἶχε στὴ διάθεσὶ τοῦ Ὁρῶσσο. Καὶ τὴν ἀπάντησιν στὴν ἀπορία, ποῦ δὲν μᾶς τὴν ἔδωκε ὁ Ἰδιος, γιὰ τὸν ἐπρόλαβε δυστυχῶς ὁ θάνατος, τὴν ἔχουμε, καθὼς πιστεύω, μὲ τὴ βιβλιογραφικὴ παρουσίαση ἀπ' τὸν Καμαριανὸ τῶν Ἀσμάτων καὶ πονημάτων τῶν διαφόρων. Ἡ ὑπαρξὴ στὴν προσωπικὴ του βιβλιοθήκῃ τοῦ σπανιστάτου ἀντιτύπου τοῦ βιβλίου καὶ ἡ μὴ ἀνεύρεση μεταξὺ τῶν καταλοίπων του ἄλλου σχετικῶ ἐντύπου, μᾶς πείθουν πῶς τὸ βιβλίο γιὰ τὸ ὁποῖο κάμνει λόγος στὴν ἀνακοίνωσιν πρὸς τὸν συνάδελφό του Κων. Ἀμαντὸ εἶναι τὰ Ἀσματα καὶ πονημάτια διαφόρων. Ἀφοῦ καὶ ὅλες οἱ ἐνδείξεις ποῦ ἀναφέρονται στὴν ἀνακοίνωσιν, βρίσκονται σὲ πλήρη συμφωνία μὲ αὐτὲς ποῦ ἀφοροῦν τὰ Ἀσματα: Οἱ Ὑμνοὶ καὶ αἱ Ὡδαὶ ποῦ ὑπάρχουν στὸ βιβλίο τῆς μαρτυρίας τοῦ Ροῦσσο, περιέχονται καὶ στὰ Ἀσματα. Ὁ Μανουὴλ Βερνάρδος, ποῦ κατὰ τὸν Ροῦσσο εἶναι ὁ ἐκδότης τοῦ βιβλίου, εἶναι καὶ ὁ ἐκδότης τῶν Ἀσμάτων, καθὼς πῶς πάντως ὑποστηρίχθηκε. Τέλος ἡ πληροφορία πῶς τὸ βιβλίο «δὲν ἐτυπώθη τὸ 1814 ἀλλὰ πολὺ ἀργότερα», ἐπιβεβαιώνει τὴ γνώμη πῶς τὰ Ἀσματα δὲν τυπώθηκαν τὸ 1814, μὰ μεταξὺ 1821-1823. Ὡστε δὲν γεννᾶται ἀμφιβολία, ὅτι τὰ Ἀσματα εἶχε στὴ διάθεσὶ τοῦ Ὁρῶ-

σσο, ὅταν ἔκανε τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ στὸν Κων. Ἀμαντὸ. Ἰσως καὶ ὁ Ν. Καμαριανὸς ἐστήριξε τὶς διαπιστώσεις του, μὲ τὶς ὁποῖες συνόδευσεν τὴ βιβλιογραφικὴ ἀναγραφὴ τῶν Ἀσμάτων, σὲ κάποια σχετικὴ ἐνθύμηση, ποῦ θὰ εἶχε ἀπ' τὸν Δημοστ. Ροῦσσο.

Μποροῦμε λοιπὸν νὰ δεχθοῦμε σήμερα, ποῦ οἱ παλιᾶς μαρτυρίες ἐξετάζονται μὲ τὰ νέα στοιχεῖα τῆς ἔρευνας, ὅτι στὸ Ἰάσιο κυκλοφόρησαν μεταξὺ τῶν χρόνων 1814-1823 σὲ συλλογὴ τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα καὶ ὅτι ἡ συλλογὴ αὕτη εἶναι ὅχι οἱ Ὑμνοὶ καὶ αἱ Ὡδαί, δηλαδὴ ἡ ἔκδοσις ποῦ ἀναγράφεται ἀπ' τὸν Βρετὸ καὶ ποῦ στὴν πραγματικότητά εἶναι ἀνυπαρκτή, ὅτε τὰ Ἠθικά ποιημάτια, μὰ τὰ Ἀσματα καὶ πονημάτια διαφόρων, ποῦ ἐκδόθηκαν ἀπ' τὸν Μανουὴλ Βερνάρδο καὶ ποῦ πρέπει νὰ ταυτισθοῦν μὲ τὴ συλλογὴ ποῦ ἀναφέρει ὁ Νερουλό. Ἐστὶ τὸ πρόβλημα ποῦ ἀφορᾷ τὴν ἔκδοσιν καὶ τὴν κυκλοφορίαν τῶν πατριωτικῶν τραγουδιῶν τοῦ Ρήγα στὴ Μολδαβία καὶ ποῦ ἀπὸ πολλὰ χρόνια δὲν ἔπαυσε νὰ συγκινῇ καὶ ν' ἀπασχολῇ τὴν ἔρευνα, διαφωτίζεται τώρα σχεδὸν στὸ σύνολό του. Δὲν θὰ εἶχε κατορθωθῇ αὐτὸ, ἂν ἐξακολουθοῦσαμε ν' ἀγνοοῦμε δύο σημαντικὰς γιὰ τὸ θέμα ἐκδόσεις, τὰ Ἀσματα καὶ πονημάτια διαφόρων καὶ τὰ Ἠθικά ποιημάτια. Ἡ ἀνεύρεσις τῶν δύο αὐτῶν βιβλαρίων καὶ ἡ γνώσις τοῦ περιεχομένου τους μᾶς ἔδωσαν τὴ δυνατότητα νὰ ἔχουμε τὴν ἀπάντησιν σὲ βασικὰ ἐρωτήματα καὶ νὰ ξεδιαλύνουμε πολλὰς ἀπορίες.

ΚΩΣΤΑΣ Α. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μονογραφία γιὰ τὸν Μανουὴλ Βερνάρδο τὸν Κρητὰ ἔχει γράψῃ ὁ ἀπόγονός του ναύαρχος Περικλ. Α. Ρεδιάδης, Μανουὴλ Βερνάρδος ὁ Κρητὴς, Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητικῶν Σπουδῶν 1, 1938, σελ. 62-116, ἀρκετὰ καλὴ σὰν πρώτη προσφορὰ στὴν ἔρευνα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἀξιολόγου αὐτοῦ φιλικῶ. Σημαντικὰ γιὰ τὰ εἰδικὰ θέματα ποῦ ἐξετάζουν εἶναι τὰ νεώτερα μελετήματα τῶν Νίκου Α. Βέη (Bees), Ὁ Μανουὴλ Βερνάρδος (αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν Ζακύνθιον οἶκον Ρώμα καὶ τὸν Διονύσιον Σολωμόν), ἐφ.μ. Πρωτὰ 26 Ἀπριλίου 1942, καὶ τοῦ Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Διονύσιος Σολωμός καὶ Μανουὴλ Βερνάρδος Κρητὴς, Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά, ΣΤ' 1949, σελ. 114-118.

2. Βλ. Δημ. Γκίνη - Βαλ. Μέξο, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863, Α', Ἀθῆναι 1939, (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 11), σ. 131, ἀριθ. 812.

3. Τὰ Ἠθικά ποιημάτια δὲν τὰ ἀναφέρει στὴ μελέτη του ὁ Περικλ. Α. Ρεδιάδης, ὁ.π.

4. Α. Ι. Βρανούση, Συμβολὴ στὴν ἔρευνα γιὰ τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα καὶ τῶν μιμητῶν του. Μ' ἓνα ἄγνωστο «Θούριον ᾄσμα», περ. Νέα Ἑστία, τόμ. 44, τεύχ. 510 (1 Ὀκτωβρίου 1948), σελ. 1235 καὶ 1236.

5. Jacovaky Rizo Neroulo, Cours de littérature Grecque Moderne... Genève: 1827, σελ. 43 καὶ 146.

6. Βλ. τὸ ἀνέκδοτο Λεξικὸν τῆς Ἑπαναστάσεως τῶν Ἑλλή-

νων, περιέχον σύντομον ιστορίαν των ενδόξων ανδρών του αιώνος, πόλεων, θανάτων, χωρίων και παντοδαπών συμβεβηκότων συντεθέν μὲν ὑπὸ Γεωργίου Γαζή του ἐκ Δελβινακίου τῆς Ἡπείρου, χιλιάρχου καὶ γράμματός τοῦ στρατηγού Καραϊσκάκη ἀφιερωθὲν δὲ τῷ ἐντιμωτάτῳ κυρίῳ Σιδέρῳ Πράττικῳ 1847, τόμ. Β' σ. 291. Τὸ χειρόγραφο ἀνήκει στὸν Νικ. Β. Πατσέλη. Πρβλ. καὶ Α. Ι. Βρανούση, δ. π. σελ. 1231 καὶ 1232.

7. Ἄνδρ. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Β', ἐν Ἀθήναις 1857, σ. 174, ἀριθ. 531.

8. Α. Ι. Βρανούση, δ. π. σ. 1236.

9. Θεοφῶς ὑποχρέωσέ μου νὰ εὐχαριστήσω καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὸν Διευθυντὴ τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἑλλάδος κ. Εὐάγ. Φωτιάδη, γιατί σ' αὐτὸν ὀφείλεται ἡ ἀνεύρεση τοῦ ἀναζητούμενου ἀντιτύπου τῶν Ἡθικῶν ποιημάτων.

10. Ἡ νεοσύστατη στὰ 1814 Ἑλληνικὴ Τυπογραφία τοῦ Ἰασίου ἰδρύθηκε «δι' ἐράνων φιλομούσων ἀνδρῶν» λίγο πρὶν ἀπ' τὸ 1810, καθὼς τοῦτο μπορούμε νὰ τὸ συμπεράνουμε ἀπ' τὸ ὅτι τὸ παλιότερο βιβλίον ποὺ ἔχει ἐκδοθῇ ἐκεῖ (ἐν τῷ ἑλληνικῷ τυπογραφίῳ, βλπ. Γκίνη-Μέξα, δ. π. σ. 95, ἀριθ. 272α) εἶναι αὐτοῦ τοῦ χρόνου. (Πρβλ. καὶ Νικολάου Β. Τωμαδάκη, δ. π. σ. 115α). Ἀπὸ μαρτυρίες δὲ ποὺ ὑπάρχουν στὸ περιοδικὸ Ἐρωτὶς δὲ Ὀδύτης (1817 σελ. 220-21, καὶ 1820 σελ. 79-82) καὶ ποὺ ἔχουν προσεχθῇ ἀπ' τὸν Νικ. Τωμαδάκη (δ. π. σελ. 114β καὶ 115α) διαπιστώνεται πὺς ὁ Μανουὴλ Βερνάρδος ὑπῆρξε ἡ ψυχὴ τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας, ἔχοντας στήν ἀρχὴ τὴν θέσιν τοῦ «Ἐπιστάτου» (= Διευθυντῆ) καὶ ἀργότερα τὴν τοῦ «Ἐπιτρόπου» μαζί με τὸν Ἀναστάσιο Μιχαὴλ Γεϊτζά. Στὴ μαρτυρία τοῦ 1817 ἀναγράφεται: «Ὁ ἐν Ἰασίῳ τῆς Μολδαβίας ἑλλόγιμος ἡμῶν φίλος κύριος Μανουὴλ Βερνάρδος Κρής, ἐπιστάτης τῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ πρῶτων χρόνων συσταθείσης Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας...» στὴ μαρτυρία τῶν ἀρχῶν τοῦ 1820, ποὺ εἶναι ἀγγελία γιὰ τὴν ἐκδόσιν τῶν ἔργων τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ἀναφέρονται οἱ Μανουὴλ Βερνάρδος Καμινάρης Κρής καὶ Ἀναστάσιος Μιχαὴλ Γεϊτζάς ὡς οἱ ἐπιτρόποι τοῦ Τυπογραφείου.

11. Γιὰ τὸ βιβλίον Ἐρωτὶς Ἀποτελέσματα (περιεχόμενο, συγγραφέα, ἐκδόσεις κλπ.) βλπ. Κώστα Α. Παπαχρίστου, Τὸ βιβλίον Ἐρωτὶς Ἀποτελέσματα καὶ ὁ Ψαλίδας, Ἀφιέρωμα εἰς Κωνσταντῖνον Ἀναντόν, Ἀθήναι 1940 σελ. 393-408 Πρβλ. καὶ Ariadna Camariano, Influenta poeziei lirice neo-ecceste asupra celei românești... București 1935,

σ. 9 κ.ἐξ., καὶ Α. Ι. Βρανούση, Ρήγας, Ἀθήναι (1953) σελ. 201 κ. ἐξ.

12. Ζήση Δαούτη, Διάφορα ἠθικά καὶ ἀστεία στιχοιουγγήματα, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, ἐκ τῆς τυπογραφίας τοῦ Ἰωάννου Βαρθ. Ζβεκίου, 1818, σελ. 128.

13. Στὸν κατάλογο «τῶν φιλοκάλων καὶ φιλομούσων συνδρομητῶν» τοῦ βιβλίου τοῦ Διονυσίου Φωταίου, Ἱστορία τῆς παλαιᾶς Λακτίας, τὰ νῦν Τρῶαν-σιλβανίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἰω. Βαρθολ. Σβεκίου, 1819, τ. Γ' σ. 152, ἀναφέρονται συνδρομητὲς ἀπ' τὸ Ἰάσιο: «Ὁ ἐκλαμπρότατος Μπεγζαδὲς Ἀλέξανδρος Καλλιμάχη.—Ὁ ἐκλαμπρότατος Μπεγζαδὲς Σκαρλάτος Γκίκας».

14. Βλπ. Γ. Ζαβίρα, Νέα Ἑλλάς... Ἀθήναι 1872, σελ. 280 κ. ἐξ.

15. Βλ. Κ. Θ. Δημαρά, Οἱ πηγὲς τῆς ἑμπνεύσεως τοῦ Κάλβου, περ. Νέα Ἑστία, τ. Μ, 1946, τευχ. 167 σελ. 112, 113 καὶ 130 σημ. 40. (Στὸ ἀνάντυπο σελ. 8, 9 καὶ 26 σημ. 40).

16. j. Rizo Neroulo, δ. π. σελ. 43 καὶ 146. Ἡ μαρτυρία τοῦ Νερούλου εἶναι: «Le recueil des chansons de Riga a été imprimé clandestinement à Jassy en 1814. On y a inséré d'autres pièces du même genre, mais très intérieures au modèle». Καί: «Avant d'être imprimés, ils avaient long-temps passé de bouche en bouche, on avait été transcrits clandestinement et défigurés par des hommes qui n'avaient que de l'enthousiasme; ils avaient donc perdu beaucoup de leur valeur primitive, lorsqu'on les a imprimés à Jassy en 1814». Πρβλ. καὶ Α. Ι. Βρανούση, Συμβολὴ στὴν ἔρευνα γιὰ τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα... περ. Νέα Ἑστία, τόμ. 44, τευχ. 511 (15 Ὀκτωβρίου 1948), σ. 1237α, σημ. 40 καὶ 41.

17. Ἄνδρ. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ, δ. π. σ. 174, ἀριθ. 531.

18. Βλπ. Δημ. Γκίνη—Βαλ. Μέξα, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1868, Α' σ. 133, ἀριθ. 828, καὶ Ν. Α. Βέης, Παραλλαγή τῆς πρῶτης στροφῆς τοῦ θουρίου τοῦ Ρήγα, περ. Νέα Ἑστία, τόμ. 25, τευχ. 295 (1 Ἀπριλίου 1939), σ. 444β. Ὁ Ν. Α. Βέης κατηγορηματικὰ ὑποστηρίζει πὺς «... ἡ παρὰ πολλῶν μνημονευμένη ἐκδόσις τῶν ποιημάτων τοῦ Ρήγα ἐν Ἰασίῳ τῷ 1814 εἶναι ἀνύπαρκτος».

19. Α. Ι. Βρανούση, Συμβολὴ... περ. Νέα Ἑστία, τόμ. 44, τευχ. 510, σ. 1236 β.

20. Karl Iken, Eunomia, τόμ. Β', Grimma 1827 σελ. 250 κ.ἐξ.

21. Theodor Kind, Beiträge zur besseren Kenntnis des neuen Griechenlands, in historischer, geographischer und literarischer Beziehung, Neustadt 1831, σ. 2 σημ. 2.

22. Ν. Καμαριανού, Προσθήκες, συμπληρω-

σεις καὶ διορθώσεις στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν Δημ. Γκίνη καὶ Βαλ. Μέξα, περ. Νέον Κράτος, τόμ. Δ', τευχ. 37 (30 Σεπτεμβρίου 1940), σ. 891, ἀριθ. 60.

23. Α. Ι. Βρανούσης, Συμβολή... περ. Νέα Ἑστία, τόμ. 44, τευχ. 511, σ. 1242 α.

24. Α. Ι. Βρανούσης, δ. π. σ. 1243 - 4.

25. Βλπ. Δημ. Γκίνη - Βαλ. Μέξα, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863, Α' σ. 136, ἀριθ. 841, καὶ Δημ. Γκίνη, Συμπληρώσεις τοῦ καταλόγου τῶν ἐκδόσεων Ν. Γλυκέως, περ. Ἡπειρωτικὰ Χρονικά, τόμ. ΙΒ' 1937, σ. 177.

26. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Διονυσίου Ρώμα, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1901, σ. 278. Βλπ. καὶ Νικ. Α. Βέη (Bees), Ὁ Μανουὴλ Βερνάρδος... ἐφημ. Πρωτὰ (26 Ἀπριλίου 1942), καὶ Νικολάου Β. Τωμαδάκη, δ. π. σ. 117.

27. Δημητρίου Σ. Γκίνη, Προεπαναστατικὰ ἀνύπαρκτα τυπογραφεῖα, περ. Ἡώς, περ. Β', ἔτ. 3, ἀριθ. 1 (35) Ἰούλιος 1947, σ. 23 β καὶ γ.

28. Δημητρίου Σ. Γκίνη, δ. π. σ. 23 β.

29. Γεωργίου Γαζή, Λεξικὸν τῆς Ἑπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων, δ. π. σ. 291.

30. Μία μεταεπαναστατικὴ ἀνθολογία ποὺ τυπώθηκε τὸ 1835 στὸ Ναύπλιο («Ἐκ τῆς τυπογραφίας Κωνσταντίνου Τόμπρα Κυθωνιέως καὶ Κωνσταντίνου Ἰωαννίδου Σμυρναίου») καὶ ἔχει

τίτλο " Ἀσματα διαφόρων ποιητῶν, τοῦ τε ἀειμνήστου Ρήγου, καὶ ἁλλῶν φιλελευθέρων Ἑλλήνων. Οἷς προσετέθησαν καὶ εὐτράπελα ἐξ ἀντιγράφων ὥς οἰδόντες ἐξηκριβωμένων, παρουσιάζει πολὺ κοινὰ γνωρίσματα μετὰ τὰ Ἀσματα καὶ πονημάτων διαφόρων. Τίτλος, εἶδος περιεχομένου κλπ. θυμίζουν τὰ Ἀσματα. Μήπως ἡ συλλογὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν ἀνατύπωση τοῦ «φυλλαδίου τῶν τραγουδιῶν τῆς Ἑλευθερίας», ποὺ τὴν ἐσχεδιάζετο στὸ Ναύπλιο τὸ 1824 ὁ Μανουὴλ Βερνάρδος; Ἡ γνώση τοῦ ἀκριβοῦς περιεχομένου τῶν Ἀσμάτων καὶ πονημάτων διαφόρων θὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἀπάντησιν στὸ ἐρώτημα.

31. Γεωργίου Γαζή, Λεξικὸν τῆς Ἑπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων, τόμ. Β', σ. 291.

32. Α. Ι. Βρανούσης, Συμβολή... περ. Νέα Ἑστία, τόμ. 44, τευχ. 510, σ. 1234 β.

33. Βλπ. Σπ. Λάμπρου, Μικτὰ ἱ Σελίδες, Ἀθῆναι 1905, σελ. 643 - 646, καὶ Μιχ. Π. Λάμπρου, στὸ περ. Παρνασσός, τόμ. Η' 1884, σελ. 327 - 330. Πρόχ. βλπ. Α. Ι. Βρανούσης, Ρήγας, Ἀθῆναι 1953, σ. 391 κ.ἑξ.

34. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, δ. π. σ. 118 α.

35. Βλπ. Κ. Ἀμάντου, Ὁ Θεοφύλιος τοῦ Ρήγα, περ. Ἑλληνικά, τόμ. Η' 1935, σ. 203.

ΟΙ ΝΑΝΟΙ

Στὸ τοίρκο τὸ περαστικὸ
ὑπάρχουνε δυὸ νάνοι,
ποὺ ὀλονυχτὲς κι' ὀλημερὲς
χορεύανε ἀντάμα
ὥσπου ξεχάσαν
νὰ περπατάνε.

Τὰ παιδιὰ
σὰν τοὺς εἶδαν
μ' αὐθόρμητ' ἀπορία
μὲ τὰ μάτια τὴν αἰτία
ρωτήσαν.

Καὶ κάποιοι ἄλλοι,
τῆς σκέψης
ἄσπονδοι ὁπαδοί,
ποὺ γίνανε φανατικοὶ
ἀβίωτης ζωῆς θιασῶτες,
τοὺς κύτταξαν,
ἐδάκρυσαν τὰ μάτια τους,
μὰ δὲν ρωτήσαν.

ΙΩΑΝΝΑ ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ

ΙΔΟΥ Ο ΝΥΜΦΙΟΣ ΕΡΧΕΤΑΙ...*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΔΡΑΜΑ ΣΕ 4 ΠΡΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ 9

ΠΡΑΞΗ ΤΡΙΤΗ

ΕΙΚΟΝΑ Β'

("Αξιος! "Αξιος! 1035)

(Στην αίθουσα του θρόνου, το ίδιο βράδυ)

(Στο θρόνο κάθεται η Ζωή, είναι ντυμένη με μιὰ μεγάλη φαρδιά κάτασπρη μπέρτα που καλύπτει το φανταχτερό της φόρεμα καθὼς και τὸ προπόλωμά της. Μόλις ἀνοίξει ἡ αὐλαία μπαίνει ὁ Ὁρφανοτρόφος καὶ πάει κοντὰ της. Ἡ συνοδεία της μ' ἓνα νόημά της χάνεται πρὸς τὸ πίσω μέρος. Φόντο με κυπαρίσσια)

Ζωή.— (Μὲ ἀγωνία) — Ντύθηκε;

Ὁρφαν.— Ἀχ! Αὐγούστα. Περισσότερος ἦτανε ὁ κόπος νὰ τὸν ἀναγκάσεις τώρα, παρὰ τὸ ... ἄλλο.

Ζωή.— (Βραχνά) — Γιὰ σένα.

Ὁρφαν.— Στὸ τέλος τὸν κατάφερα.

Ζωή.— Μόλις χτυπήσω τὰ χέρια φέρτον...

Ὁρφαν.— (Μ' ἀγωνία) — Τί θὰ τοὺς πείς, Αὐγούστα;

Ζωή (Περιφρονητικά).— Ἐκανες τὸ χρέος σου, τὰ ὑπόλοιπα εἶναι δικά μου. Ἦσυχασε... Ἐφυγε ἡ Θεοδώρα;

Ὁρφαν.— Τὴν πῆγα μὲ συνοδεία σὸ μοναστήρι, ὅπως μὲ διάταξες... Τὴν κούρεψανε μπρός μου... ἀπ' αὐτὴ τὴ μεριὰ εἴμαστε ἡσυχοὶ...

Ζωή.— Καλὰ! (Κατ' ἰδίαν σὰ δικαιολογία) — Τὸ βλέμμα της δὲ θ' ἄφινε ποτὲ τὴ χαρὰ νὰ θερμάνει τὰ σωθικά μου. (Δυνατά) — Διάταξε τὰ βῆλα νὰ μπούν! Ἀ! στάσου! Μίλησες μὲ τὸν Σεβαστοκράτορα Ἐπαρχο; Τοῦ εἶπες ἐκεῖνο πού σέ διάταξα; Τὸν ἄφισες νὰ πιστέψει ὅτι μπορεῖ νὰ διαλέξω κι' αὐτὸν τὸν ἴδιο;

Ὁρφαν.— Μάλιστα, Αὐγούστα, μοῦ εἶπε

πὼς ἂν καὶ δὲν καταλαβαίνει τὸ νόημα τῆς προσαγῆς σου, θὰ ὑπακούσει ἀπόψε κι' ὅλας...

Ζωή.— Καλὰ! Πές νὰ μπούν τὰ βῆλα! (Ἀρχίζει μιὰ τελετὴ. Σάλπιγγες. Μπαίνουν τὰ βῆλα, στρατιωτικοί, πατρίκιοι κλπ. Τοποθετοῦνται δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ἡ εἴσοδος κλπ. Μπορεῖ νὰ κανονιστεῖ ἀπὸ τὸν σκηνοθέτη ἀκολουθώντας δυὸ κλασσικὲς περιγραφές: Α) Βασιλείου τάξης — Κωνστ. Πορφυρογέννητου καὶ Β) Τὸ περὶ Ὁφικιαλίων τοῦ Κουροπαλάτη. Μόλις τακτοποιηθοῦνε ἡ Ζωὴ σηκώνει λίγο τὸ χέρι της κι' ἀμέσως δυὸ σάλπιγγες ἤχουν. Ἦσυχία, Ἀρχίζει ἀργά, ἐπίσημα, λίγο ἀδιάφορα. Εἶναι καθιστή).

Ζωή.— Καλοὶ καὶ πιστοὶ μου Πατρίκιοι. Καὶ σεῖς μεγάλοι τοῦ Βυζαντίου στρατηγοὶ πού εἴσαστε τὰ κοφτερά σπαθιά μου — σὰς κάλεσα ἀπόψε γιὰ νὰ σὰς πῶ ἓνα λυπητερό μαντάτο. Ρωμαῖοι! Ξαφνικὸ κακὸ ἔπεσε σὰν ἀστροπελέκι πάνω στὸ φτωχικό μου καλύβι, κ' ἔκαψε τὰ ξερόφυλλα πού τὸ σκεπάζανε. Ἡ στέγη του εἶναι τώρα πιά ὀρθάνοιχτη καὶ φόβος οἱ βροχές, οἱ μπόρες καὶ τὰ χαλάζια νὰ τὸ πλημμυρίσουν. Ρωμαῖοι! Ὁ πατέρας σας (Σηκώνεται) ὁ βασιλεὺς Ρωμανὸς Ἀργυρὸς γύρισε στοὺς κόλπους τοῦ Κυρίου. (Ὅλοι γονατίζουν. Παύση). Ἡ θλίψη μας εἶναι ἀνάλογη μὲ τὴ μεγάλη μας ὀρφάνια. Ἐδῶ καὶ

ὀκτῶ χρόνους ὁ μακαρίτης Ἰσαπόστολος Κωνσταντῖνος, ὁ πατέρας μας, ὁ Θεὸς ἅς ευφραίνει τὴν ψυχὴ του, εἶχεν ἐνώσει τὰ χέρια μας γιὰ νὰ μπορέσουν ἀντάξια νὰ κρατήσουν τὸ συμβολικὸ σκήπτρο, καὶ τὴ βαρεὶά σπάθη. (Παύση. Ἀκούγεται ἀπὸ τὸ πλῆθος ἓνας στεναγμὸς σὰν ἓνα μοιρολόγι) — Καὶ νᾶμαι ἐγὼ, ἡ μητέρα σας, ἡ μητέρα τῶσαν λαῶν τῆς Χριστιανικῆς Βασιλείας ὀρφανὴ κι' ἀδύναμη πιά νὰ προφυλάξει τ' ἀγαπημένα της παιδιὰ. (Ζωντανεύει) — Ρωμαῖοι! ἀπὸ τὰ δάκρυα ποὺ εἶτε ἄθελα εἶτε ἀπὸ χρέος θὰ χύσετε γιὰ τοῦ Ρωμανοῦ τὸ χαμό, φυλάχτε — κρατήστε ὅσα μπορεῖτε γιὰ τὴν ἀδύναμη μάννα — γιὰ τ' ἀπροσάτευστο βασίλειο. Αὐτὰ τὰ δάκρυα θὰ τὰ χρειαστήτε ἰσως μιὰ μέρα γιὰ σπονδὴ στὴ δική σας τὴν ἀκαρδὴ μοῖρα. Τέκνα μου ὀρφανὰ, ἔρμαια καθεὶ ἐπιβουλῆς κι' ἐπιδρομῆς. Ποίμνιό μου ἄγαθὸ (μὲ λυγρὸ) ποὺ μόνῃ προστασίᾳ ἔχεις πιά τὴν ἀλαφριά ποιμαντορικὴ μου ράβδο. (Δείχνει τὸ σκήπτρο) — Τὸ χέρι ποὺ κρατοῦσε τὴ σπάθη παράλυσε. Ἡ σπάθη βρίσκεται κατὰ γῆς.

Φωνή. — Μητέρα! Αὐγοῦστα! Ἰσαπόστολη! Ζωή!

Ζωή. — Ρωμαῖοι! Ποιὸς ἀπὸ σᾶς θὰ σηκώσῃ τὴν πεσμένη σπάθη; (Αἰσθησι, θόρυβος) Ρωμαῖοι! Κάνετε τὸ χρέος σας στὸ Κράτος. (Κάθειται).

Στρατ. Α'. — (Μὲ λευκὴ γενειάδα, πηδαίει ἐμπρὸς) Αὐγοῦστα. Τὸ χέρι αὐτὸ ποὺ βλέπεις, πολεμáει εἰκοσι χρόνους τώρα, ἀπὸ τὴ Συρία στὰ βάθη τῆς Περσίας, κι' ἀπ' τὴ Σικελία στὸν Καύκασο. Χρόνους τώρα κράτησε τὸ σπαθί, ἐνῶ τὸ ζερβί μου κουβαλοῦσε τὸ λάβαρο τὸ ἱερὸ, ὅπου ἡ χρεια τοῦ κράτους τὸ καλοῦσε. (Γονατίζει). — Τὰ χέρια μου ὅπως καὶ ἡ ψυχὴ μου κι' ἡ κεφαλὴ μου βοσκοῦνται στὴ διάθεση τῆς Αὐγοῦστας, τῆς μητέρας μας. (Οἱ ἄλλοι χειρονομοῦν, ζωηρεύουνε, μαλλώνουν).

Στρατ. Β'. — (Τινάζεται μπρός) Δὲ τὸ θαρρῶ γιὰ σωστό, Αὐγοῦστα, σὲ τέτοια σοβαρὴ στιγμή ὁ καθένας νὰ ξεπετιέται καὶ νὰ παῖναί τὸν ἑαυτοῦ του. Νομίζω πὼς τὸ κατάλληλο γιὰ τὴν ἀρχιστρατηγία πρόσωπο μονάχα οἱ σύντροφοί του μποροῦν νὰ τὸ ὀνοματίσουνε.

Στρατ. Α'. — (Γυρίζει πρὸς τὸν δεύτερο) Ἡ φράση σου φαντάζει, δίκαιη καὶ καρπερὴ, σὰν τὰ χρυσὰ τῶν Ἑσπερίδων μῆλα, ὅμως κλείνει μέσα της τὸ βρώμικο σαράκι τῆς ὑπόψιας. Πολλὰς φορές, ὡς τὰ σήμερα, τὰ σπαθία μας, λαβὴ στὴ λαβὴ καὶ μπράτσο κολλημένο στὸ μπράτσο, γνωρίσανε ἀντάμα τὴ νίκη. Ἐφάσσε, βλέπω, ἡ ὥρα νὰ κἀνουν κι' οἱ αἰχμὲς τους γνωριμιά. (Ξεσπᾷ θῶναι. Τὸ ἴδιο κι' ὁ ἄλλος)

Ζωή. — (Σηκώνεται βασιλικὰ) — Ἀρκεῖ. Μονάχα στὰ λευκὰ σας γένια χρωστᾷτε τῆς ἱερδουλῆς πράξης σας τὴ συγχώρεση. Γιὰ τὴν ὥρα ὅμως πηγαίνετε. (Δείχνει) — Πηγαίνετε νὰ προσκυνήσετε μέσα τὸ κλινάρι τῆς λύπης. Ζητήστε συγχώρεση ἀπὸ τὸν παλιὸ σας σύντροφο καὶ κύρη, γιὰ τὸν τρόπο ποὺ διαλέξατε νὰ δεῖξετε τὴ δύναμὴ σας μὸλις αὐτὸς ἔκλεισε τὰ μάτια. Πηγαίνετε. (Φεύγουν. Προχωροῦν τρεῖς Στρατηγοὶ ἄλλοι).

Γ' Στρατ. — Αὐγοῦστα! "Ἄν θέλεις μεταξὺ μας νὰ διαλέξουμε τὸν ἱκανότερο.

Δ' Στρατ. — Δῶσε μερικὲς μέρες προθεσμία, Δέσποινα.

Ε' Στρατ. — Ὑπάρχουν τρανὰ σπαθία στὰ φουσάτα τῶν Ἀκριτῶν.

Ζωή. — (Σηκώνει πάλι τὸ χέρι. Σάλπιγγες. Ἡ συνία. Θυμῶναι) — Ἀρχόντες Στρατηγοί. Σιωπὴ! Θαρρῶ πὼς τὰ καλὰ μητρικὸ μου λόγια ἀντὶ νὰ θερμάνουνε τὴ στοργὴ γιὰ τὸ ἔθνος, ποὺ ὅλοι πιστεύω κλείνετε στὴν καρδιά, φωτίσανε τὶς πιὸ σκοτεινὲς γωνιὲς της, κεῖ ποὺ κρύβεται ἡ ὑπεροψία καὶ φωλιάζει ὁ φθόνος. Ρωμαῖοι. Ζήτησα ἰσως δὲν τὸ νοιώσατε καλὰ — ζήτησα, τὴ συμβουλὴ σας μοναχὰ — ἡ ἐκλογὴ κι' ἡ ἀπόφαση ἀνήκουνε σὲ μένα. Στὴ στερνὴ Μακεδόνισσα! Ἡ φωνὴ μου εἶναι χρησμός, χρησμός βγαλμένος ἀπὸ τὸ αἷμα τοῦ Βουλγαροκτόνου, ποὺ κυλάει στὶς φλέβες μου μέσα. Στρατηγοὶ Ρωμαῖοι, ποιοὶ ἀπὸ σᾶς θὰ σταθοῦν δίπλα μου, στηρίζοντας, μὲ τὸ σπαθί τους, τὴ φωνὴ τῶν μεγάλων μας νεκρῶν; (Θόρυβος. Ὁμάδα δόλοκληρη προχωρεῖ καὶ στέκει δεξιὰ-ζερεβά ἀπὸ τὸ θρόνο. Βγάζουνε τὰ σπαθία, τ' ἀκουμπᾶνε στὴ γῆ, κυττάζονται, κι' ὁ Καῖσαρ Φιλανθρωπινός, λέει).

Καῖσ. Φιλ. — Αὐγοῦστα! Δέσποινα! Μητέρα! Ἰσαπόστολη! "Ὅποια καὶ νᾶναι ἡ ἀπόφασί σου, τὰ κορμιά μας τοῦτα ποὺ οἱ λαβωματῖες τους μονάχες παριστάνουν ζωντανὸ χάρτι ἀπ' ὅλες τὶς μάχες ποῦδωσεν ἡ Βασιλεῖα τὰ στερνὰ τριάντα χρόνια, τὰ κορμιά μας, λέω, θὰ σταθοῦνε πύργος μπροστὰ στὸ λόγο σου καὶ τὰ σπαθία μας πύρινες ρομφαῖες στὶς προσταγές σου — τ' ὀρκιζόμαστε. (Σηκώνουν ὅλοι τὰ σπαθία καὶ φωνάζουν: «Τ' ὀρκιζόμαστε! Τοποθετοῦνται δεξιὰ - ζερεβά της σά φρουροί).

Ζωή. — Καῖσαρ Φιλανθρωπινέ, τὰ λόγια σου σταλάζουν βάλαμο στὴν πονεμένη μου καρδιά. Μ' ἅς ἀκούσουμε τοὺς Σεβαστοὺς ποὺ δὲ μιλήσανε ἀκόμα. Σεβαστοκράτωρ Ἐπαρχε τῆς Θεοφύλαχτης Πόλης, ἐσὺ ποὺ ἐκτός ἀπὸ τὴν πορφύρα καὶ ἄλλα αὐτοκρατορικὰ σοῦ χαρίζει ἡ θέση σου προνόμια...

Ἐπαρχ. (Προχωρεῖ) — Αὐγούστα, πάντα στίς προσταγές σου.

Ζωή.—Ἐσὺ, ποὺ τὰ λευκά σου μαλλιά ἀσημοκοπᾶνε ἀπὸ τὴ σοφία τῆς πείρας — συμβούλεψε τὴν ἀπραγὴ γιὰ τέτοιες τρανές ἀποφάσεις γνώμης μας.

Ἐπαρχ. — Αὐγούστα! Μ' ὅλο πού βαρὺς θὰ πέσει ὁ λόγος μου κι' ἄστοργος ἴσως θὰ φανεῖ μιὰ τέτοια σκοτεινὴ καὶ πένθιμη μέρα, ὅμως χρέος μου τὸ πιστεῦω — ζητώντας σου πρὶν συγχώρεση γιὰ τὴν ἀποκοτιά μου — νὰ πῶ ἐκεῖνο ποῦναι τὸ ὀρθὸ καὶ τὸ ἐθνοσωτήριο.

Ζωή.—(Νευρικά, βλέπει κανεὶς ὅτι κάτι περιμένει) — Στὸ θέμα, Ἐπαρχε, στὸ θέμα!

Ἐπαρχ.—Ἡ Βασιλεία σου εἶδεν ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή — ἀπόψε κι' ὅλας, ποὺ στὸ κλινάρι τῆς λύπης ὁ Ἰσαπόστολος Ρωμανὸς προσμένει τὸ στερεὸ προσκύνημα — εἶδε, λέγω, πόσες διαφορετικὲς βουλὲς κινᾶνε τὰ χέρια τὰ πρόθυμα ν' ἀδράξουνε τὴ σπάθη π' ὀρφάνεψε. Δὲν ἀρνιέμαι, Αὐγούστα, σὲ κανένα τὴν καλὴ πρόθεση, μὰ κι' ἡ καλὴ ἀκόμα πρόθεση πολλὰ κακὰ μπορεῖ νὰ γεννήσῃ! Ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς γενναίους πολεμιστὲς μας εἶναι πρόθυμος νὰ στηρίξει τὸ τρανὸ, τὸ περιλαμπρὸ οἰκοδόμημα τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου, λίγοι ὅμως, Αὐγούστα, θάτανε πρόθυμοι νὰ δοῦνε ἕναν ἄλλον, ἕναν παλιὸ φίλο καὶ συμπολεμιστὴ γι' ἀρχηγό! Δίχως νὰ θέλω νὰ κατεβάσω τὴν ἀξία κανενός, Ἰσαπόστολη, Δέσποινα, μπορῶ ἔτσι σὰν ἔπαινό τους ν' ἀναγνωρίσω πὼς κανεὶς δὲ στέκει τόσο ψηλότερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὥστε ὅλοι νὰ σκύβουν τὸ κεφάλι καὶ νὰ τὸν προσκυνήσουνε!

Ζωή.—Κι' ἡ συμβουλὴ σου, Σεβαστοκράτωρ;

Ἐπαρχ.—Ἡ συμβουλὴ μου εἶναι ἀπλὴ, Αὐγούστα, καὶ ἀναδεύει μονάχη τῆς ἀπὸ τὰ πράγματα.

Ζωή.—(Μ' ἀγωνία) — Δηλαδή;

Ἐπαρχ.—Ἀφοῦ κανεὶς δὲ στέκει ἀρκετὰ ψηλά, πρέπει εἰς, ὁ ρυθμιστὴς τῆς τάξης τοῦ βασιλείου, ν' ἀνεβάσῃ ἕναν ἀπάνω κεῖ ποὺ οἱ ἄλλοι νὰ πρέπει νὰ σηκώσουν τὸ κεφάλι πρὸς τὰ ὕψη γιὰ νὰ τὸν ἀντικρύσουν. (Ἡ Ζωὴ σηκώνεται ὀρθία) — Συγχώρεσέ με, Αὐγούστα! Μοῦ ζήτησες τὴ γνώμη μου, σὴν εἶπα. Μονάχα τὸ ἀθώρητο ἀνάστημα τοῦ χρόνου θ' ἀνεβάσῃ τὸν κοινὸ θνητὸ μέσα ἀπὸ τὴν παλαιστρα τῆς καθημερινῆς τριβῆς, καὶ θὰ τοῦ δώσει τὸ δικαίωμα νὰδράξῃ τὸ σπαθί, ποὺ σὰν πύρινη ρομφαία θὰ κρατῇ πέρα μας, κάθε κίνδυνο καὶ ἐπιβουλὴ. (Ἡ Ζωὴ ὅσο ἀκούει τὰ ἄνω, ἔχει αἰγὰ - αἰγὰ ἀλλάξει. Θριαμβεῖ

πιά, γιὰτὶ πέτυχε ἐκεῖνο πού προσπαθοῦσε).

Ζωή (Ἐπίσημα, συνοψίζοντας) — Ζητῶ τὴ μαρτυρία ἀπ' ὅλα τὰ βῆλα τοῦ Βυζαντίου πὼς ἡ ἀπόφαση ποὺ μοῦ ζητᾶτε τέτοια μέρα πένθους καὶ συντριβῆς, εἶναι ἀπαίτηση καὶ ὑπόδειξη δικιά σας. Ἄν τὴν εἰσακούσω δὲ θὰ κρατήσω γιὰ τὸν ἑαυτό μου παρὰ μονάχα τὸ ἐλάχιστο αὐτοκρατορικὸ προνόμιο τῆς ἐκλογῆς.

Φωνές.—Μάλιστα! Μάλιστα, Αὐγούστα! Ἀποφάσισε, Δέσποινα. Σῶσον τὸν λαόν σου, Ἰσαπόστολη!

Ζωή. (Ξακολουθώντας ἐπίσημα, κάνοντας τώρα πιά πού πέτυχε, καὶ πολιτικὴ τοῦ στέμματος) — Κι' ἀκόμα, πὼς κι' ἂν ζητήσα τὴ γνώμη τῶν βῆλων σ' αὐτὴ τὴν κρίσιμη περὶ σταση, κανένας νόμος μὴτε τοῦ Θεοῦ, μὴτε τοῦ Κράτους δὲ μ' ἀναγκάζει νὰ τὴν ἀκολουθήσω. Σὰς μίλησε ἡ μάνα, ἡ ἀδύναμη χήρα καὶ σὰς συμβουλευτήκε, ζήτησε λίγο ἀπὸ τὸ φῶς σας, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ προχωρήσῃ στὸ σκοτεινὸ δρόμο ποὺ οδηγεῖ στὸ χρέος. Ἡ Βασίλισσα ὅμως, σὰν Ἰσαπόστολη ποὺ τίς βουλὲς τίς πορίζεται ἀπὸ πηγὴ θεϊκία, τὴν ἀπόφαση θὰ τὴν πάρει μονάχη... Κι' αὐτὸ τὸ σημερινὸ σας προσκύνημα κι' ἡ γνώμη ποὺ σὰς ζητήθηκε ἀπόψε, δὲν ἀποτελοῦνε μὴτε συνήθεια μὴτε ἐγκαινιάζουνε προνόμιο γιὰ τὸ μέλλον. Γράψτε το αὐτό, Μέγα Λογοθέτη.

Ἐπαρχ.—Ἰσαπόστολη, ποτές τὰ βῆλα τοῦ Βυζαντίου δὲ θὰ θέλανε ν' ἀρπάξουνε προνόμια σὰ λεία πολεμικὴ, χρωστώντας τὰ στήν καλωσύνη μιᾶς ἀδύναμης στιγμῆς. Αὐγούστα, Σὺ ἔχεις τὸ πένθος, Σὺ ἔχεις τὸ βάρος! Σὺ φέρεις τὸ σκῆπτρο! Σὺ ἔχεις τὸ πρόσταγμα!

Φωνές.—Ἀξία! Ἀξία! Ἀξία!

Ζωή.—Ἀς περάσουν τὰ βῆλα νὰ προσκυνήσουν τὸ κλινάρι τῆς λύπης! (Ἀρχίζει μιὰ πομπή, ὁ ἕνας πίσω ἀπὸ τὸν ἄλλον φεύγουν. Ἀρχόντες, στρατιωτικοί, ἀρχόντισσες πρὸς τ' ἀριστερὰ καὶ ἐξαφανίζονται. Μένουν ἡ Ζωὴ καὶ ὁ Ἐπαρχος).

Ἐπαρχ. (Σὲ τόνο ἐμπιστευτικό).— Αὐγούστα, καθὼς εἶδες, καὶ ἡ παραμικρὴ σου ἐπιθυμία εἶναι γιὰ μένα διαταγή!

Ζωή (Μ' ἀπάθεια).—Χρέος σου, Σεβαστοκράτωρ.

Ἐπαρχ.—Χρέος μου, Αὐγούστα, μὰ καὶ εὐχαρίστηση. Ὁ Ὀρφανοτρόφος μ' ἄφισε νὰ καταλάβω...

Ζωή (Ψυχρά).— Ὁ Ὀρφανοτρόφος εἶναι ἕνας ἀνόητος.

Ἐπαρχ. (Ἐμπιστευτικά).—Μήπως θάθελες νὰ ἐμπιστευτεῖς στὸν πιστό σου δοῦλο τὴν ἀπόφασί σου, Δέσποινα, ἵσως θὰ μπορούσα νὰ σ' εὐκολύνω.

Ζωή (Ἠρεμα).—Θὰ τὴν μάθεις, Σεβαστοκράτωρ. Θὰ τὴν ἀκούσεις μαζί με τοὺς ἄλλους... (Ἀρχίζει νὰ ἐπιστρέφει ἡ πομπή, μπαίνοντας ὁ καθένας κάνει τὸ σταυρό του. Μόλις τοποθετηθοῦν, ἡ Ζωὴ κουνάει τὸ δάχτυλο. Σάλλινγγες. Σιωπὴ. Σηκώνεται).

Ζωή.—Καλοὶ καὶ πιστοὶ μου Πατρίκιοι. Ἀφοῦ δώσατε τὸν τελευταῖον ἀσπασμό στὸν Ἰσαπόστολο, ποὺ κοιμάται πιά τὸν ὕπνο τοῦ δικαίου, ἦρθε ἡ στιγμή νὰ σὰς κάνω γνωστὴ τὴν ἀπόφασί μου σχετικὰ μετὰ τὴν παράκληση ποὺ μοῦ ὑποβάλατε πρὶν. Καίσαρ Φιλανθρωπινέ, καὶ σεῖς ἀγαπημένοι μου πιστοὶ στρατηγοί, ποὺ ὀρκιστήκατε νὰ στηρίξετε μετὰ τὸ σπαθί σας τὴ γνώμη μου. Πάρτε τὴ θέση σας κοντὰ μου. (Τοποθετοῦνται δεξιὰ ξερὰ). Ἔτοι! Ἡ τιμητικὴ αὐτὴ θέση σὰς ἀξίζει, τὴν κερδίζετε γιὰ πάντα μετὰ τὴν ἀφοσίωση καὶ τὴν πίστη ποὺ τόσο αὐθόρμητα διατρανώσατε! (Ἀγέρωχα, κυττάζοντας σὰν ἀστρίτης ὅλους τοὺς παρόντες). Ὅχι πὼς κάνω σὲ κανέναν τὴν προσβολὴ νὰ πιστέψω πὼς ἡ ὁποια μου ἀπόφασίς θὰ χρειάζετο ἄλλο στήριγμα δὴ μέσα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ λόγο μου. (Πολλοὶ σκύβουν τὰ κεφάλια, ἀπορία γενικὴ γιὰ τὸν πρόλογο αὐτόν. Ἡ Ζωὴ ἤρρει πάλι). Ὅμως ἡ ἀφοσίωση ἀξίζει τὴν ἀμοιβή της ὅσο ἀχρείαστέ κι' ἂν εἶναι. Ἀς ἀκούσουμε λοιπὸν τὰ βήλα ποῖαν ἀπόφασίς πήραμε. (Παύση ἀναμονῆς). Ζυγιάζοντας ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὴν καλοπροαίρετὴ παράκλησίν σας καὶ ἀναγνωρίζοντας πὼς ἀποτελεῖ μιὰ πραγματικὴ ἀνάγκη τῆς στιγμῆς αὐτῆς—βλέποντας ὅμως τὶς δυσκολίες κι' ἐριδες καὶ τὸν ὀλέθριον διχασμὸ ποὺ θάχε ὡς ἀποτέλεσμα ἡ ἀνύψωση ἑνὸς ἀπὸ τοὺς μεγάλους μας στρατηγούς στὸ θρόνον τοῦ Μακεδόνα, ἀποφασίσαμε, (Παύση, ἀγωνία, τοὺς κυττάζει). Ἀποφασίσαμε νὰ πράξωμε τὸ ἕνα ἀποφεύγοντας τὸ ἄλλο! (Αἰσθησις). Ὅλοι κυττάζουν τὸν Ἐπαρχο, ποὺ κορδώνειται θριαμβευτικῶς. Νὰ μοιραστοῦμε δηλαδὴ τὸ βάρος καὶ τὶς εὐθύνες τοῦ θρόνου μ' ἕναν ἀπὸ σὰς... (Τοὺς κυττάζει, βλέπει τὴν ὑπεροπτικὴ φάτσα τοῦ Ἐπαρχο καὶ τοῦ χαμογελᾷ ἕνα δευτερόλεπτο μ' ἐπιείκεια).

Φωνές.—Αὐγούστα! Δέσποινα! Μητέρα!

Ζωή.—(Ἐξακολουθεῖ).—Ὅμως νὰ μὴ τὸν διαλέξουμε ἀνάμεσα στοὺς Ἀρχηγούς τῶν

θεμάτων, μήτε στοὺς μεγιστάνες, Δομέστιχους καὶ... (Ματὰ τὸν Ἐπαρχο)—Σεβαστοκράτορες... (Αἰσθησις. Ὁ Ἐπαρχος προσπαθεῖ νὰ συνέλθει ἀπὸ τὴν ταραχὴ).

Φωνές.—(Κάπως λιγώτερες). Στὴν προσταγὴ σου, Ἰσαπόστολε. Ἐχεις τὸ πρόσταγμα, Αὐγούστα.

Ζωή.—(Ὁρῶνεται, χτυπάει τὰ χεῖρα. Ἐνα γόγγυς ἀκούγεται πίσω της. Ἀπὸ δεξιὰ ἐμφανίζεται ὁ Ὁρφανοτρόφος καὶ πίσω του ὁ γνωστός ἀπὸ τὴν προηγούμενη εἰκόνα Σπαθάριος, κι' ἕνας τρίτος. Στὴ μέση τους ὁ Μιχαήλ, ντυμένος τὸ αὐτοκρατορικὸ δαυματικὸ καὶ τὸν πορφυρένιο Μανδύα. Πίσω, πάνω σὲ πελώριο πορφυρὸ μαξιλάρι, τὸ στέμμα. Πρὶν πίσω ἄλλο μαξιλάρι μετὰ τὸ σκήπτρο καὶ τὸ μῆλο. Αἰσθησις δυσκολοπερίγχαλτη. Ὅλοι ὑποχωροῦν ἕνα βῆμα πίσω. Αἰσθάνεται κανεὶς ὅτι ἡ ἐκκλησιὰ τους εἶναι σὰν ἐκεῖνὴ τῶν φρουρῶν ποὺ εἶδαν ἀδειο τὸν τάφο τοῦ Χριστοῦ. Οἱ φανφάρες ἤχουν με μανία).

Ζωή.—(Κατεβαίνει ἕνα σκαλοπάτι καὶ καλεῖ με μιὰ κίνηση τὶς ὑπασπίστριές της ποὺ τρέχουνε πίσω της καὶ τῆς ἀφαιροῦν τὸ λευκὸ πέπλο τοῦ πένθους. Ἀπὸ κάτω εἶναι ντυμένη μετὰ τὸ αὐτοκρατορικὸ ἄμφια. Κατεβαίνει ἀκόμα, παίρνει ἀπὸ τὸ χεῖρ τὸν Μιχαήλ, τὸν ἀνέβάζει στὸ θρόνον, τὸν καθίζει, τοῦ φορεῖ τὸ στέμμα, τοῦ δίνει τὸ σκήπτρο καὶ τὸ μῆλο καὶ μετὰ με μιὰ φωνὴ θριαμβευτικὴ ἐνῶ οἱ φανφάρες σταματοῦν ἀπτότομα).—Πατρίκιε τῆς Βασιλείας μου! Προσκυνήστε τὸ νέο σας Ἰσαπόστολο Μιχαήλ τὸν 4ον. (Βλέπει μιὰ ἀναταραχὴ, νοιώθει τὴν παθητικὴ ἀντίστασις). Σεβαστοκράτωρ, δώσε τὸ σύνθημα γιὰ τὶς κανονικὲς ἐπευφημίες! Καὶ σὺ Καίσαρ Φιλανθρωπινέ, διατρᾶνσε ἀκόμα μιὰ φορὰ τὸν ὄρκο ποὺ μόλις τώρα δὰ ἐστούμισες! (Ἐντασις ἀποπνικτικὴ, ἡ Ζωὴ σὰ θηριοδύμαστῆς, ὁρῶν διπλά στὸ Μιχαήλ, ποὺ κάθεται στὸ φόντο τεττωμένος μετὰ κλειστὰ τὰ μάτια του, κυττάζει ἀργὰ ἕνα-ἕνα γύρω της καὶ μπροστὰ στὴ χαλύβδινη θέλησή της ὅλοι σκύβουν τὰ κεφάλια. Ἀργὰ, διαταχτικὰ γονατίζουν καὶ ὁ Ἐπαρχος μετὰ μιὰ φωνὴ στεγγυή, μουντή, ἀκούζει τὸ πρῶτο «Ἄξιος! Ἄξιος!»).

(Ὁ Φιλανθρωπινὸς με κόπο βγάζει τὸ σπαθί του ἀπὸ τὸ θηκάρι καὶ στέκεται σὲ προσοχή, τὸν ἀκολουθοῦν οἱ ἄλλοι. Οἱ φωνές σιγά-σιγά ξωγντανεύουν ἐνῶ τὸ πρόσωπο τῆς Ζωῆς ποὺ βλέπει τὴν μεταλλαγὴν ὅσο προχωρεῖ μαλακώ-ναι, καὶ σὰν γενικευθοῦν οἱ φωνές, πέφτει σ' ἕνα εὐτυχισμένο χαμόγελο. Μετὰ τὴν ὀχλαλοὴ αὐτὴ, κλείνει ἡ

ALBERTO MORAVIA

Ο ΑΓΓΛΟΣ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΣ *

ΔΙΗΓΗΜΑ

«Έκλεισα την ὀξώπορτα» τῆς εἶπε εὐχαριστημένος.

«Πολύ καλά ἐκάματε, εἶπε ἡ γυναῖκα χωρίς νά τὸν κοιτάξει». Τὸ τάισμα τῶν πουλιῶν εἶχε τελειώσει κ' ἔβαλε τὴ γαβάθα χάμου. «Σὰς ἀρέσουν οἱ κότες;» τὸν ρώτησε, ἐνῶ σηκώνοταν ἀπάνου.

«Πραγματικά ὄχι, ἀπάντησε χαμογελώντας ὁ νέος.

«Κάνουν αὐγά», εἶπ' αὐτὴ μὲ σοβαρὸ ὕφος, σὰν νά ἐπρόκειτο γιά κάτι πολὺ σημαντικόν. «Θέλω νά πῶ δηλαδή πὼς εἰμαι πολὺ φτωχιά καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς καιροὺς εἶναι πολὺτιμες οἱ κότες πού κάνουν αὐγά».

Ὁ κόκορας, πού στεκόταν στό πλάϊ, ξαφνικά, τάχα τυχαία, πῆγε κοντά σέ μιὰ ἀπ' τὶς κότες, στήν πιὸ φουσκωτὴ καὶ περήφανη, καὶ τῆς κάθισε πίσω της. Ἡ κότα κάθισε καὶ δὲν προσπάθησε νά φύγει. Ὁ κόκορας τῆς ἀρπoξε τὸ λοφίον μὲ τὴ μύτη του ἀγρία καὶ χτυπήθηκε μιὰ στιγμὴ ἀπὸ πάνω της. «Εἰπετα τὴν ἀφησε καὶ μὲ ὕψος πολιόσχολο ἀρχισε νά τσιμπάει καὶ νά τρώει τοὺς σπόρους. Ἡ κότα ξανασηκώθηκε, τίνανε τὰ φτερά καὶ τὸ κορμί της, ταχτοποιήθηκε καὶ ὅσο ποτὲ καμαρωτὴ καὶ περήφανη ξανάρχισε καὶ αὐτὴ νά τσιμπάει τὸ φαί κοντά του. «Κάνουν ἔρωτα», εἶπε ὁ ἀξιωματικός χαμογελώντας μὲ ἀναίδεια. Ἡ γυναῖκα σέφτηκε πὼς ἦταν κακόγουστη ἢ φράση σὺν τῇ, ἀλλὰ δὲν εἶπε τίποτε. «Πηγαίνουμε», πρότεινε ὕστερα ἀπὸ λίγο μ' ἓναν τόνο ψυχρὸ καὶ κοσμικόν. Βγήκανε κ' οἱ δύο ἀπ' τὸ κοτέτσι καὶ περπατώντας κοντά στὸν τοῖχο τῆς βιλλίτσας πῆγαν κατὰ τὴν εἰσοδόν.

Τὸ καταλασπωμένο μικρὸ αὐτοκίνητο στεκόταν καὶ μπροστά στὸν ἐξώστη.

«Ερχόσαστε ἀπ' τὸ μέτωπο;» ἐρώτησε ἡ γυναῖκα δείχνοντας τ' αὐτοκίνητο.

«Ναί, ἀπ' τὸ μέτωπο.»

«Πολεμᾶνε, ἐκεῖ;» εἶπε ἡ γυναῖκα ἀνεβαίνοντας τὰ σκαλιά καὶ χαμογελώντας. Μά δυσωρεστήθηκε μόλις τὴν εἶπε αὐτὴ τὴ φράση, χωρίς νά ξαίρει γιατί. «Ναί, πολεμᾶνε, ἀπάντησε μὲ ἀδιαφορία ὁ ἀξιωματικός.

Ἡ γυναῖκα ἔβγαλε τὸ κλειδί ἀπ' τὴν τοάντα της, ξεκλείδωσε τὴν πόρτα καὶ μπήκε. Ὁ ἀξιωματικός μπήκε ὕστερα κ' ἔβγαλε τὸ μπερὲ του ἀπ' τὸ κεφάλι. Μιὰ σκάλα μὲ σιδερένια

κάγκελα μπροστά τους καὶ ὕστερα βρεθῆκανε σ' ἓναν πηχτὸ καὶ παγωμένον ἱσκιόν.

«Εγὼ κάθουμαι, στό πρῶτο, στό δευτέρου κατοικοῦν ἄλλοι» εἶπε προχωρώντας μπροστά. Ἐκεῖνος δὲν εἶπε λέξη.

Στὸ πρῶτο πάτωμα ἀνοίξε αὐτὴ μιὰ πόρτα, τὸν ἔμπασε μέσα, τὴν κλείδωσε τὴν πόρτα καὶ ἀφησε τὸ κλειδί στὴν κλειδυριά. Τοῦ πῆρε τὸ μπερὲ ἀπ' τὰ χέρια του καὶ τὸ κράσσε. Μὲ τὴ σειρά του καὶ αὐτὸς ἔβγαλε κ' ἐκρέμασε τὸ μανδύα του μαζί μὲ τὸ καπέλο. Ἡ κρεμάστρα ἦταν ἀπὸ γυαλιστερὸ ξύλο καὶ μέταλλο καὶ βοισκότανε σ' ἓνα διάδρομο μὲ σκοτεινοὺς καὶ ξεβαμμένους τοίχους. Περάσανε στὸ σαλόνι, μιὰ κάμαρα ἀρκετὰ μικρὴ μὲ τὸ ἴδιο ξεβαμμένο χρῶμα τοῦ διαδρόμου. Ἐνα ντιβάνι, δυὸ πολυθρόνες κοντά σ' ἓνα τραπέζι ἀπὸ γυαλὶ καὶ νίκελ, ἓνα ραδιόφωνο στὴ γωνιά, πάνω σ' ἓνα σκαμνί. Αὐτὴ πῆγε καὶ τράβηξε τοῦ παραθυριοῦ τὸ διχτυωτὸ χωρὶς νά μπεῖ πολὺ φῶς, γιατί πίσω ἀπ' τὰ τζάμια ἦτανε κάτι κουρτίνες μπλέ καὶ πίσω τους φαινότανε ἱσκιὸν πυκνὸν ἀπὸ ἓνα δέντρο ἀπέξω. Ὁ ἀξιωματικὸς κοιτάζε γύρω του κ' ἐδίσταζε νά καθήσει σ' αὐτὸ τὸ ντιβάνι, πού ἄλλου ἦταν σκληρὸ καὶ ἄλλου βούλιαζε καὶ εἶχε κ' ἓνα πολὺ ἀσκημο χρῶμα μπλέ.

«Κάθισε, κάθισε» εἶπε αὐτὴ περνώντας ἐπίτηδες μὲ ζωηρότητα στὸν ἐνικό. Ὁ ἀξιωματικὸς ἐκάθισε καὶ καθὼς τὸν εἶχε πιά στόχο ἡ γυναῖκα, πῆρε θάρρος καὶ ἀπὸ τὸν ἐνικό καὶ ἔκαμε νά τῆς πιάσει τὸ χέρι. «Ὁχι... Ὁχι μιὰ στιγμὴ», τοῦπε καὶ βγήκε ἀπ' τὴν κάμαρα.

Πῆγε στὸ βάθος τοῦ διαδρόμου, σ' ἓνα μικρὸ ἐσωτερικὸ τηλεφώνον, καὶ ξεκρέμασε τὸ ἀκουστικόν. Σχεδὸν ἀμέσως ἀκουσε τὴ φωνὴ τῆς μητέρας της, πού μὲ τὸ συνηθισμένον ἐκνευριστικὸ ὕφος της τὴ ρωτοῦσε ἀν γύρισε. «Ἐννοεῖται πὼς γύρισα, ἀφοῦ σοῦ τηλεφώνῳ», τῆς εἶπε μὲ σκληρότητα. Καὶ πρόσθεσε. «Μὴν ἀφήσεις τὴ μικρὴ νά κατέβει... Ἐχω μιὰ ἐπίσκεψη... Ὑστερα θ' ἀνέβω ἐγὼ». Ἡ μητέρα κάτι ἤθελε ἀκόμα νά ρωτήσει, μ' αὐτὴ τὸ ξανακρέμασε ἀπότομα τὸ ἀκουστικόν.

Ἀναρωτιότανε τώρα ἀν τῆς ἀρεσε ἀρκετὰ ὁ ἀξιωματικὸς γιὰ νά ἐξακολογήσει τὸν ἴδιον τρόπο τῆς συμβατικῆς περηφάνειας ἐνάντια σὲ κάθε χρηματικὸ ζήτημα, ὅπως εἶχε κάμει ἀπ'

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος καὶ τέλος.

την άρχή της συνάντησής τους. «Αυτή τη φορά τουλάχιστον» σκεφτότανε, «δὲ θά πρέπει νά πληρωθῶ». Στὴν πρώτη φορά πὺν ἀφέθηκε νά πάει μ' ἕνα στρατιωτικὸ πὺν γύρευε μιὰ περιπέτεια, αἰσιάνθηκε ἀδιάφορη ἐντελὼς γιὰ τὸ κέρδος. Ἀλλὰ ὕστερα, τὴ στιγμή τοῦ χωρισμοῦ, ὁ ἄντρας τῆς εἶχε προσφέρει λεφτά. Καὶ σχεδὸν χωρὶς καλὰ-καλὰ νά τὸ καταλάβει, ἐντελὼς αὐθόρμητα, μ' εὐχαρίστηση καὶ ἐλαφρότητα, πὺν βαθιὰ τῆς ἔκαμε κατάπληξη καὶ πὺν στὸν ἄντρα θά μπορούσε νά φανεί καὶ προμελετημένη, καὶ πὺν δὲν ἦτανε παρὰ τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς στιγμῆς πὺν βρέθηκε ἀπροετοίμαστη, αὐτὴ εἶχε δεχτεῖ τὰ λεφτά. Μετάνιωσε ἔπειτα πὺν εἶδε, ἡ τῆς φάνηκε πὺς εἶδε σὰ μιὰ κάποια περιφρόνηση στὸ φέροισιμο αὐτοῦ τοῦ πρώτου τυχαίου ἀγαπητικοῦ. Καὶ εἶχε ὀρκιστεῖ στὸν ἑαυτὸ τῆς, κλείνοντας ὥστόσο τὰ λεφτά μέσα στὴν τσάντα τῆς, εἶχε ὀρκιστεῖ πὺς αὐτὴ θάταν ἡ τελευταία φορά. Ἀλλὰ μὲ τὸν δευτέρου, δὲν ἤξερε οὐτε καὶ αὐτὴ γιὰτί ἔκαμε πάλι τὰ ἴδια αὐθόρμητα καὶ μὲ τὴν ἴδια εὐκολία, πρᾶγμα πὺν τὴν εὐχαρίσταγε μαζί καὶ τὴν ταπεινῶνε. Καὶ μὲ τὸν τρίτου ἀγαπητικὸ ἔκαμε πάλι τὰ ἴδια, ὥσπου παραδόθηκε σ' αὐτὴ τὴν ἀθέλητη καὶ συμφέρουσα κλίσση τῆς γιὰ τὴ δουλειὰ τοῦτη. Μὰ πάντα μὲ κάποιο μελαγχολικὸ πεισμα πὺν ἔξοικισε καὶ τὴν ἡμέρα αὐτῇ, χωρὶς σχεδὸν νά τὸ θέλει, στὰ ἀπόμερα καὶ ἄχαρ λόγια πὺν εἶπε στὸν ἀξιωματικὸ. Τώρα εἶχε πάλι μπροστά τῆς τὸ ἴδιο ζήτημα. Νά πληρωθεῖ, ἡ νά μὴν πληρωθεῖ; Ὁ ἀξιωματικός, ἦτανε βέβαιου, δὲν τῆς ἄρρεσε πὺν πολὺν ἀπ' τοὺς ἄλλους. Ἦτανε ὅμως ἕνας λόγος γιὰ νά τοῦ δινότανε χωρὶς νά τοῦ πάρει λεφτά. Ἦτανε τόσο νέος, πέντε-ἕξι χρόνια πὺν νέος ἀπ' αὐτὴν, ἕνα παιδί σχεδόν. Κι αὐτὸ, ἄλλωστε, τὸ σκέφτηκε, ἀπάνω στὴ δειλία του καὶ στὸν τρόπο πὺν τῆς φέρθηκε, εὐγενικὰ καὶ μὲ σεβασμὸ. Ἰσως ἦτανε φοιτητῆς, σκέφτηκε ἀκόμα, ἴσως ἕνα παιδί ἀπὸ καλὴ οἰκογένεια. Καὶ ποῖος ἔξεραι ἂν εἶχε κιόλας γνωρίσει γυναῖκα πρὶν ἀπ' αὐτὴν. Ἔτσι, ἀμφιβάλλοντας γιὰ ὅλα αὐτά, μπῆκε σὲ μιὰ μικρὴ καὶ καθαρὴ κουζίνα, πήρε ἀπ' τὸ ντουλάπι ἕνα μπουκάλι μὲ δυὸ ποτήρια, τᾶβαλε στὸ δίσκου καὶ βγήκε.

Ἦταν ἡ ὥρα τοῦ δειλινοῦ. Τὸ διαμέρισμα βυθισμένο στοὺς ἰσκιους. Φαίνονταν ἔτσι ὅλα πὺν τυχαία καὶ πὺν ἀπίστευτα. . . Ἐνας ἀξιωματικὸς καθισμένος στὸ χαμηλὸ ντιβάνι, μὲ ἀπλωμένα τὰ πόδια καὶ μὲ τὰ χέρια στὶς τσέπες του, ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἀδιανῆς πολυθρόνες, καὶ μπροστά του ἕνα τραπέζι ἀδειανό. Ἐβαλε τὸ δίσκου στὸ τραπέζι, ξεβούλωσε τὸ μπουκάλι, ἔγειρε στὸ πλάι γιὰ νά τῆς πέσουνε τὰ μαλλιά τὸ κουτέλο, κάπ πὺν τῆς πρόσθετε στὸ πρόσωπο περισσότερη χάρη, καὶ γιόμισε δύο ποτήρια.

«Ἐγγλέζος εἴσαστε;» εἶπε μὲ χαμόγελο καὶ κάθισε κοντὰ του. «Σὰς ἀρέσει τὸ λικέρ;»

«Ναί, εἶναι ὥρατο» τῆς ἀπάντησε. Ἐβγαλε τὸ κουτί καὶ πρόσφερε τσιγάρα.

«Τσιγάρα;» τοῦ εἶπε μὲ ὑπερβολικὴ ζωηρότητα. . . Εὐχαριστῶ. . . Ἐχω. . . Κοιτάχτε».

Καὶ ἀνοίξε τὴν τσάντα τῆς. Ὁ ἀξιωματικὸς ἔκαμε ἕνα κίνημα ἐπιμονῆς σὰν νά τῆς ἔλεγε «μὰ πάρε», καὶ αὐτὴ ἀμέσως ἔπαψε νά ψάχνει στὴν τσάντα καὶ μὲ τὴν ἴδια ταπεινωτικὴ εὐκολία, πὺν τὴν ἔκανε νά δέχεται καὶ τὰ λεφτά, πήρε καὶ τὸ τσιγάρο. Καπνίσανε λίγες στιγμὲς χωρὶς νά μιλάνε. Εἶχε βγάλει τὸ παλτό τῆς ἡ γυναῖκα, ἔμεινε μ' ἕνα στενὸ καὶ κοντὸ φόρεμα καὶ ἔτρεμε ἀπ' τὸ κρῦν μέσα σ' ἐκεῖνο τὸ παγωμένο δωμάτιο.

«Κρῦν κάνει», εἶπε χαμογελώντας καὶ φύσηξε στὸν ἀέρα γιὰ νά τοῦ δείξει τὸ συγγεφάκι πὺν ποὺκανε ἡ ἀνάσα τῆς μέσα στὸν κρῦν ἀέρα.

«Ναί πολὺ», τῆς ἀπάντησε αὐτὸς ἡσυχα.

«Σεῖς οἱ Ἀγγλοὶ ἔχετε συνηθίσει πὺν πολὺ ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς στὸ κρῦν, γιὰτί στὸν τόπο σας πάντοτε κάνει κρῦν».

«Καὶ στὸ Λονδίνο φέτο κάνει πολὺ κρῦν», εἶπε ὁ ἀξιωματικὸς χωρὶς νά τὴν κοιτάξει.

«Γιὰτί;»

Τὸν εἶδε νά σηκώνει τοὺς ὤμους.

«Τὰ τραῖνα τάχουν γιὰ τίς στρατιωτικὲς ἀνάγκες καὶ δὲ φέρνουνε κάρβουνα».

«Σεῖς κάνετε στὴν Ἀγγλία πόλεμο σοβαρό. . . Ὅλοι ἐκεῖ πάνου δουλεύουνε γιὰ τὸν πόλεμο, ἀκόμα καὶ οἱ γυναῖκες. Δὲν εἶν' ἔτσι;»

«Α. . . ναί, εἶπε μὲ πεποίθηση ὁ ἀξιωματικός. Ὅλοι κάνουμε πόλεμο, ἀκόμα καὶ οἱ γυναῖκες».

Ἔγινε μακριὰ σιωπὴ. Ὁ ἀξιωματικὸς τὴν κοίταξε ἐπίμονα μ' αὐτὰ τὰ μικρὰ βαθουλωμένα γαλανὰ του μάτια καὶ κάτω ἀπ' τὸ βλέμμα του αὐτὴ αἰσιανότανε νευρικὴ καὶ σὰν νά τάχε κάπως χαμένα. «Τώρα θά ἐπιχειρήσει νά μὲ φιλήσει» σκεφτότανε καὶ σχεδὸν ἐδοκίμαζε τρόμο καὶ, χωρὶς νά τὸ θέλει, σὰ μιὰ ἐπανάσταση ἀπὸ μέσα τῆς ἔδινε στὸ στόμα τῆς τὸ μορφασμὸ τῆς ἀρνησης. Πάντοτε ἄλλωστε, πρὶν νά τῆς δώσουν τὸ πρώτο φιλ, τῆς ἔμπναιαν μέσα τῆς ἐκεῖνα τὰ αἰσθήματα τῆς ἀγανάκτησης καὶ τῆς ἀποτροπῆς. Ἦτανε παντορμενῆς, εἶχε μιὰ κόρη, εἶχε ἀγαπητικούς, ἀλλὰ δυὸ ἀγνωστα χεῖλια πὺν ἐρχόντανε κοντὰ στὰ δικά τῆς ἀρκοῦσαν γιὰ νά τῆς ξυπνήσουν μιὰ σεμνοτυφία ὑστερικὰ παρθενικῇ. Ἀντίθετα ὁ ἀξιωματικὸς πήρε τὸ χέρι τῆς καὶ δείχνοντάς τῆς τὴν χρυσὴ βέρα τῆς εἶπε:

«Εἰσαι παντορμενῆς;»

«Ναί».

«Καὶ ὁ ἄντρας σου πὺν εἶναι;»

Ἐκείνη δίστασε. . . Ἐπρεπε νά τοῦ πεῖ τὴν ἀλήθεια; Ὅτι ἦταν χωρισμένη ἀπ' τὸν ἄντρα τῆς; Μ' ἕναν ἄλλον ἀξιωματικὸ, χωρὶς καὶ αὐτὴ νά ἔξεραι τὸ γιὰτί, τῆς ἦρθε στὸ νοῦ νά τοῦ ἀπαντήσει πὺς ὁ ἄντρας τῆς ἦταν αἰχμάλωτος πολέμου καὶ σὲ μιὰ στιγμή τὸ πῆμα αὐτὸ τῆς φάνηκε σὰν δικαιολογία. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά βέβαια τὸ πῆμα τοῦτο ἔκανε τὴ συμπεριφορὰ τῆς πὺν ἄσχημη, ἀλλ' ἀπ' τὴν ἄλλη τὴν ἔφερνε σὲ λυπητερὴ θέση, τάχα πὺς ἀπ' τὴ φτώχεια καὶ τὴ μοναξιά κατάντησε ἐκεῖ. «Εἶναι αἰχμάλωτος», εἶπε τέλος μὲ ἀναίδεια κοιτάζοντάς τον στὰ μάτια,

Ὁ ἀξιωματικός τὴν κοίταξε χωρίς νὰ μιλήσει. Ἀλλὰ τῆς φάνηκε πὺς εἶδε στὰ μάτια του ἓν κάποιο φῶς συμπόνιας. «Ἐμεινα μόνη», ἐξακολούθησε, λέγοντας ἀργὰ τὶς συλλαβές. «Ὁ ἄντρας μου κέρδιζε ἀρκετὰ καὶ τώρα δὲ λαβαίνω πιά λεφτὰ καθόλου».

Τῆς φαινόταν πὺς λέει τὴν ἀλήθεια, ἀν καὶ ταυτόχρονα τόνωθε πὺς δὲν ἦταν ἀλήθεια αὐτὸ καὶ πὺς ὁ ἄντρας τῆς δὲν ἦταν αἰχμάλωτος. Ὁ ἄντρας τῆς, ὅταν τὸν εἶχε, ἔδινε ἀρκετὰ λεφτὰ γιὰ τὶς ἀπαραίτητες ἀνάγκες τῆς, ἀλλὰ τὰ λεφτὰ πὺς κέρδιζε, κι ἔβαζε τὰ δυνάττου γιὰ νὰ κερδίσει ἀκόμα περσότερα, τὰ ξώδευε αὐτὴ γιὰ ν' ἀγοράζει πράματα περιττά. Ὡστόσο, τῆς φαινόταν πὺς λέει τὴν ἀλήθεια κι αἰσθανότανε συγκινημένη σὰν ἐκείνονε πὺς λέει μιά μικρὴ καὶ κουραστικὴ ἀλήθεια.

«Εἶσαι κ' ἐνὺ παντρεμένος;»

«Ἀρραβωνιασμένος». Τὸν εἶδε νὰ βγάζει ἀπὸ τὴν πίσω τοῖπη τοῦ πανταλονιοῦ τὸ πορτοφόλι του καὶ νὰ τῆς δείχνει μιά φωτογραφία ποῦχε μέσα. Μιά κοπέλλα οὔτε ὁμορφῇ, οὔτε ἁσκημῇ, ἀκουμπισμένη σὲ μιά μοτοσυκλέτα, στὸ βάθος μιᾶς δενδροστοιχίας. Ἐκαμε μιά κοτυλῆ κίνησι στὸ πρόσωπο, κ' ἔτσι, γιὰ νὰ φανεῖ καθαῖς πρέπει, κοίταξε τὴ φωτογραφία καὶ γυρίζοντας τὴν εἶπε: «Χαριτωμένη».

«Ναί, πολὺ χαριτωμένη», εἶπε ὁ ἀξιωματικός μ' εὐχαρίστησι ξαναφυλάγοντας τὴ φωτογραφία.

Ἡ γυναίκα μιά στιγμὴ φοβήθηκε πὺς, ἀφοῦ εἶδε τὴ φωτογραφία, θάτανε πὺς ψυχρὸς μαζὶ τῆς κ' αἰστανόθηκε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ προσκαλέσει τώρα αὐτὴ τὸ φιλὶ ποῦχε τόσο πολὺ φοβηθεῖ προωτότερα.

«Γνωρίζομαστε ἐδῶ καὶ μιά ὥρα μόλις, εἶπε χαμογελώντας, κ' εἶναι σὰν νὰ γνωρίζομαστε καιρό».

Ἔτσι λέγοντας τοῦβαλε τὸ χέρι τῆς μέσ' στὸ δικό του, παίζοντας μὲ τὰ δάχτυλά του.

Τώρα εἶχε πέσει τὸ σούρουπο. Ὁ ἱσκιος αὐτῆς γωνιᾶς ἔφτασε στὸ ντιβάνι καὶ στοὺς δύο τους πὺς ἦταν καθισμένοι ἐκεῖ.

Ὁ ἀξιωματικός ἔσφιξε τὸ χέρι τῆς γυναίκας καὶ μὲ τὸ ἄλλο του χέρι τῆς ἔσυρε τὸ κεφάλι ὅχι κατὰ τὸ στόμα ἀλλὰ κατὰ τὸν ὦμο του. «Ἔτσι, σ' αὐτὸν τὸ γκριζο παγωμένον ἱσκίον, μείναν λιγάκι ἀκίνητοι. Αὐτὴ τὸ κεφάλι ἀκουμπισμένο στὸν ὦμο του καὶ τὰ μάτια τῆς μέσ' στὸ σκοτάδι. Δὲν ἦταν ἡ πρώτη φορὰ πὺς ἀνακάλυπτε αὐτὸν τὸν αἰσθηματισμὸ τῆς. Ἦταν συγκινημένη καὶ σὰ θυμωμένη κάπως τὴ στιγμὴ πὺς θάπρεπε νὰ δείξει τὴ μεγάλῃ καὶ τὴν πὺς ἐλεύθερη τόλμῃ. Ἐπιτέλους ἔπειτα ἀπὸ πολλή, ὅπως τῆς φάνηκε, ὥρα, ὁ ἀξιωματικός κουνήθηκε γιὰ νὰ τὴν φιλήσει. «Περίμενε» τοῦπε προνοητικὰ. Μὲ τὸ μαντήλι ἔβγαλε τὸ κόκκινο ἀπ' τὰ χεῖλιά της καὶ φιληθήκανε.

Ἐπει' ἀπὸ τὸ φιλημα ὁ ἀξιωματικός τῆς ἔβαλε καὶ πάλι τὸ κεφάλι στὸν ὦμο του κι ἄρχισε νὰ τῆς χαϊδεύει τὸ μέτωπο καὶ νὰ τῆς ἀνακατεῖναι τὰ μαλλιά. Τὸ χάδι αὐτὸ ἦταν σὰν μιά βουβὴ μανία. Σὰν νάθελε μὲ τοῦ χαιδιῦ τὴ δύναμιν νὰ τῆς βαθύνει τὸ κούτελο, ὅπως

τὸ νερὸ τρώει τὸ χαλίκι ποῦναι στὴν ἀκτὴ. Ἡ γυναίκα κατυλάβαινε πὺς εἶχε περσότερη ἀνάγκη ἀπὸ τρυφερότητα κ' ἀφοσίωση παρὰ ἀπὸ ἔρωτα φυσικὸ καὶ ἀκολασία, κι ὥστόσο ἀφήνοντας τὸν νὰ τὴν χαϊδεύει, ἐπληττε φοβερά. Κάθε τόσο ὁ ἀξιωματικὸς σταματοῦσε τὸ χάδι γιὰ νὰ τῆς δώσει ἓνα σύντομο φιλὶ καὶ ξαναρχίζε περνώντας τὸ χέρι ἀπ' τὸ μέτωπο στὰ μάτια τῆς, καὶ πὺς βαθιὰ στὶς ρίζες τῶν μαλλιών. Τὸ χέρι του ἔλαφρὸ καὶ πεσιτικὸ ἔλαφρὸ γιὰτὶ τὸ κινούσε ἓνα εἶδος πυρετοῦ καὶ βαρὺ γιὰτὶ ἐπῆξε πολὺ σὰν νάθελε τὸ χάδι του νὰ μπεῖ κάτω ἀπ' τὸ δέρμα, σὰν νάτανε μιά ἀλοιφή. Σαφνικά, σ' αὐτὴ τὴ βαθιὰ σιωπῇ, χτύπησε ἡ πόρτα.

«Συγγνώμη», εἶπε αὐτὴ καὶ σηκώθηκε. Μέσ' στὸ σκοτάδι πῆγε καὶ ξεκλείδωσε στὸ διάδρομο τὴν πόρτα. Δὲν ἔβλεπε τίποτα στὴν ἀρχὴ κ' ὕστερα χαμηλώνοντας στὴ χερσαμάδα τὰ μάτια τῆς, εἶδε τὸ στρογγυλὸ πρόσωπο, μὲ τὰ μακριὰ μαλλιά δεμένα στὴν κορυφὴ τοῦ κεφαλιοῦ, εἶδε τὸ στρογγυλὸ προσωπάκι τῆς κόρης τῆς.

«Εἶχα πεῖ στὴ γιαιγιά νὰ μὴν ἔρθεις κάτω, ἔχω ἐπίσκεψιν», εἶπε χωρίς ν' ἀνοίξει τὴν πόρτα.

«Ἡ γιαιγιά ρωτᾷε ἀν θάρρεις γιὰ νὰ φάμε».

«Ναί, θάρθω γιὰ φαί, ἀλλὰ πῆγαινε τώρα καὶ μὴ γυρίσεις πιά ἐδῶ».

«Καλὰ.»

Ὑποταχτικὴ ἡ μικρὴ γύρισε κι ἀνάμεσα ἀπ' τὴν πόρτα ἀκουγότανε ν' ἀνεβαίνει ἓνα-ἓνα σιγὰ τὰ σκαλιά. Ὅταν σταμάτησε ν' ἀκούγεται ὁ θόρυβος, ἔκλεισε αὐτὴ τὴν πόρτα. Γυρίζοντας αἰστανόθηκε τὴν παρουσίαν του στὸ κεφαλόσκαλο καὶ, μὲ τὸ κεφάλι σκυφτὸ καὶ τὰ μαλλιά ἀνακατωμένα ἀκόμῃ καὶ ριγμένα στὰ μάτια τῆς, εἶπε.

«Θέλετε νὰ πάμε στὴν κάμαρά μου;»

Ἀπ' τὸ διάδρομο πῆγαν στὴν κρεβατοκάμαρα. Κ' ἐδῶ ὁ κρύος ἱσκιος, σὰ μιά ἀπείραχτη σκόνῃ, ἔδινε στὸ χαμηλὸ κρεβάτι καὶ στὰ δύο-τρία κοινότατα ἐπιπλα, μιά αἰσθησι ἐρημίας. Ἡ γυναίκα ἄφησε νὰ περάσει ἐκεῖνος πρῶτα κ' ἔκλεισε τὴν πόρτα. Μόλις ἔστριψε, βρέθηκε στὴν ἀγκαλιά του. Τούτῃ τὴ φορὰ τ' ἀγκάλιασμα ἦτανε τόσο ὀρηκτικὸ κι ἀπότομο, πὺς πέσανε κ' οἱ δύο τους στὸ κρεβάτι. Ἀναψε ἡ γυναίκα τὸ λαμπάκι στὸ κομοδίον, ἔφυγε ἀπ' τὴν ἀγκαλιά του καὶ μὴ ξαίροντας τί νὰ πεῖ τὸν ρώτησε:

«Τί σκέπτεσαι γιὰ μένα;»

Τὴν κοίταξε προσεχτικά. Γιὰ μιά στιγμὴ φοβήθηκε μὴν ἀκούσει καμιὰ σκληρὴ καὶ προσβλητικὴ φράσιν καὶ μετάνιωσε πὺς ἔκαμε τὴν ἐρώτησιν.

«Σκέπτομαι», εἶπε αὐτὸς μὲ βαθιὰ εἰλικρίνεια καὶ μὲ ταπεινωσύνῃ σχεδόν, «σκέπτομαι πὺς εἶσαι πολὺ ὁμορφῇ.»

Χαμήλωσε τὰ μάτια ἱκανοποιημένη.

«Εὐχαριστῶ, εἶσαι πολὺ εὐγενής».

Σηκώθηκε. «Πάω νὰ κλείσω τὸ παράθυρο», εἶπε.

Πῆγε καὶ χαμήλωσε τὸ διχτυωτὸ καὶ σκεφτότανε. «Τώρα θὰ πρέπει νὰ πεῖ νὰ γδυθοῦμε». Κ' αἰστανότανε ἐρεθισμένη πάλι. Σὰν νάτανε τέλεια ἀπειρη, δὲν τὰ κατάφερνε νὰ διώ-

Ξε μια κάποια ψευτοσυστολή. Στο μεταξύ εκείνος έβγαλε τη χλαίνη του, την ακούμπησε σε μια καρέκλα και άρχισε να ξεκουμπώνει και το πανταλόνι. Την ερέθιζε ή ζωηρότητά του αυτή, τέλεια αντίθετη με τη δειλία πουδειςε στο πρώτο άγκάλισμά τους.

Κάθισε στο κρεβατιού την άκρη ή άμλητη σφίγγοντας τα δόντια της έσκυψε να βγάλει τα παπούτσια. Ο νέος χαπλώθηκε στο κρεβάτι πίσω της και ξαφνικά ή ιδέα πως την εκοίταζε αυτός της φάνηκε άνυπόφορη.

«Παρακαλώ», ειπε άπότομα, γυρίζοντας. «Μήν κοιτάτε. Δέν μπορώ να αισθάνομαι πως με βλέπουν όταν γδύνομαι». Ειδη πως ό τόνος της τότε έκανε να έκπληγει, αλλά γύρισε ύποταχτικά το κεφάλι στο μαξιλάρι από την άλλη μεριά, πάντα ανάσκελα άπάνου στο κρεβάτι με το γυμνό του στήθος «όω άπ' την κουβέρτα. Σηκώθηκε ή γυναίκα όρθια και πολύ βιαστικά, άνατριχιάζοντας, τάβγαλε όλα τα ρούχα της. Άλλά ή από άνυπομονησία ή από περιέργεια, ό νέος γύρισε το κεφάλι του στην πιο άχαρή της στιγμή. Τόνα γόνατό της στην άκρη του κρεβατιού, το πόδι τ' άλλο χάμου, σκυμμένη μπρός, τα μαλλιά και το στήθος να κουνιούνται. Έπεσε δίπλα του, αλλά ήτανε ακόμα πιο πολύ θυμωμένη. Ός τόσο χαπλώθηκε δίπλα στο νέο πουχε καρφώσει τα μάτια του στη ζεστή σκιά της άμασκάλης της και έσβησε στο κομοντίνο τη λάμπα.

Αργότερα άγκαλιαστήκανε κάτω άπ' τη σκληρή κουβέρτα που σκέπαζε τα κορμιά τους γυμνά. Στο σκοτάδι αισθάνθηκε το χέρι του να ξαναρχίζει το επίμονο πρωτερινό του χάδι στο μέτωπο και στα μάτια της. Αισθηματικά όπως και πριν, αλλά όχι χωρίς το ζηλιάριο τρέμουλο του άντρα που γυρεύει την κατάκτηση. Σ' όλες τις μεριές του κορμιού της που δέν άγγιζανε το δικό του κορμί, εκείνη αισθανότανε κρύο και κάτω από τα άφθονα χάδια του στο στόμα της αυτή ειχε ένα μορφασμό σκεπτικό και πικρό, μια πολύ κακή διάθεση. Θάθελε να μη σκέπτεται τίποτα, αλλά ό νούς της χωρίς να το θέλει, ό νούς της δέν έπαψε να σκέπτεται ζυλιστικά. Για να πουμε το σωστό, δέν ήταν άκριβώς σκέψεις, ήτανε φαντασίες παράλογες, τρελλές, άνακατωμένες με άλλόκοτες θήμησης και σκέψεις. Σκεπτότανε π.χ. πως ό νέος ήταν τρελλά έρωτευμένος μαζί της και θα την έπαιρνε να την φέρει στον τόπο του. Αιτές οι φαντασίες την τραβούσαν άπ' την πραγματικότητα, άπ' τη ζωή πουχε κάμει, άπ' τα πρόσωπα πουχε συναντήσει, άπ' το σπίτι της, άπ' τη μάνα και το παιδί της. Άπ' αυτές τις σκέψεις περνούσε σε άλλες πολύ πιο μακρινές που με τη σειρά τους και αυτές χωριζόντανε και ξεδιπλώνοντανε περίεργα και άναπάντεχα. Σε μια στιγμή, σκέφτηκε ποιος νάταν αυτός, που το άπόγευμα, πριν συναντήσει τον άξιωματικό, την ειχε χαιρετήσει στο δρόμο. Αυτές οι άθέλητες φαντασίες φοβερά την ταράζανε. Τόσο περισσότερο που ταυτόχρονα επίμονα κι ενοχλητικά, όπως το κρύο που της πάγωνε τη ράχη, την τραντάζε ή σκέψη: «Πρέπει ή δέν πρέπει να πληρωθώ».

Μείνανε λιγάκι στο σκοτάδι και στη σιγαλιά. Τώρα πιά ήτανε νύχτα. Της φάνηκε πως ήταν ναρκωμένη βαθιά και ξύπνια ύστερα από καιρό, που δέν μπορούσε να τον λογαριάσει. Και ειδη τότε τον άξιωματικό πουχε σηκωθεί, ειχε ξαναυπνθεί και κούμπωνε τη χλαίνη του. Η άνομμένη λάμπα φωτίζε την κάμαρα και φαινότανε ή άκαταστοσία που συνοδεύει πάντα τις τέτοιες συναντήσεις.

«Πάω να σε περιμένω εκεί», ειπε αυτός δείχνοντας την πόρτα και βγήκε. Μόλις που βγήκε αυτός, εκείνη έμεινε άκίνητη μια στιγμή στο άνακατωμένο κρεβάτι και την έπιασε φόβος ξαφνικά πως εκείνος θάφευγε χωρίς να την πληρώσει. Τόκαναν οι άλλοι. Γιατί βγήκε έτσι βιαστικά; Αυτός ό φόβος την τάρανε, αλλά στο βάθος της σάν να το ήθελε πραγματικά νάχε φύγει. Τουλάχιστο έτσι κάτι θα της χρωστούσε. Σηκώθηκε, νύθηκε βιαστικά, χωρίς να μπορέσει να τινάξει μακριά της αυτόν τον ταπεινό φόβο που της ειχε κολλήσει μέσα της σαν άρωμα έρωτικό.

Στον καθρέφτη που στάθηκε να χενιστεί ειδη τα μάτια της δλάνοιχα, άχόρταγα, άστραφτερά, γιομάτα δυσιπιστία, λές και ήταν πολύ θυμωμένη. Καθώς όμως κοιτάζε τα μάτια αυτά στον καθρέφτη, στο κομοντίνο άπάνου ειδη τα λεφτά διπλωμένα στα τέσσερα. Τα μέτρησε με σουφρωμένο μέτωπο και με πικρή περιέργεια. Ήταν πολύ περισσότερα άπ' όσα περίμενε. Τότε ειλαι που φοβήθηκε ακόμα πιο πολύ μην ειχε φύγει εκείνος κ' έτρεξε να βγει άπ' την πόρτα.

Καθισμένος στο ντιβάνι ειχε άνανει τη λάμπα, έκάνιζε την πίστα του κ' έπινε ένα λικέρ. Αυτή πήγε κοντά του λαχανιασμένη και τοίπε:

«Κάμια πολύ καλά να πάρετε λικέρ. Δόστε μου τώρα κ' έμεινε».

Της έριξε στο ποτήρι της και το ήπιε άχόρταγα εκείνη. Όπως λίγο πρωύτερα φοβόταν το φιλή, τώρα φοβότανε μην τύχει και της φύγει. Ένωθε ένα αισθημα σκληρού χωρισμού και έρήμωσης, μια φυσική άγωνία. Άς καθότανε... Άς πίνανε μαζί να μεθύσουν... Ηθελε να πει, γιατί πίνοντας θα μπορούσε να πει στον άξιωματικό τόσα και τόσα, που δέν τον ένδιαφέρανε άκριβώς αυτόν βέβαια, αλλά που κάποια μέρα σε κάποιονε θα τάλεγε.

Έριξε και δεύτερο ποτήρι και ήπιγε να γιομίσει το δικό του. Έκενι της έκαμε με το χέρι του «Όχι»:

«Δε θέλεις άλλο;» ρώτησε φοβισμένη.

«Όχι, εύχαριστώ».

«Α... μια ιδέα», φώναξε ή γυναίκα με μάτια που τα φωτίσε μια ξαφνική έλπίδα. Γιατί δε μένεις να φάμε. Έγώ θα έτοιμάσω το φαί. Θα σου κάμω μακαρόνια, σ' άρέσουνε; «Ναι, μου άρέσουνε», της άπάντησε μ' ένα ύφος δυσαρεστημένο, «μου άρέσουνε, αλλά πρέπει να φύγω σε λίγο».

«Μη φεύγεις... Μείνε να φάμε... Μείνε και τη νύχτα εδώ».

«Όχι, άδύνατο».

« Τώρα πού έγινε . . . α ὅ τ ὅ, δὲν μπορεῖς νὰ μὲ ὑποφέρεις; »

Σὰν νὰ παρηγορήθηκε πού τὸν εἶδε νὰ κου- νάει τὸ κεφάλι μὲ ἀπορία λὲς καὶ τὸν εἶχανε κατηγορήσει γιὰ πράξη πού δὲν τὴν εἶχε κάμει.

« Θάθελα νὰ μείνω », τῆς εἶπε ἀπλά, « κα- θέντας στὴ θέση μου θάθελε νὰ μείνει, μὰ δὲν μπορῶ ». Καὶ σηκώθηκε . . . Τὴν ἔπιασε ἓνα εἶδος πανικοῦ, τοῦ ἄρπαξε τὸ χέρι καὶ τῶφερε στὰ χεῖλια τῆς.

« Μὴ φύγετε », παρακάλεσε. Καὶ χωρὶς νὰ λογαριάζει τὰ λόγια τῆς πρόσθεσε.

« Ἄν θὰ μένατε, αἰσθάνομαι πὼς θὰ σᾶς ἀ- γαποῦσα ».

« Γιὰ λόγους στρατιωτικὸς πρέπει ἀμέσως νὰ φύγω », τῆς ἐξήγησε. Καὶ τῆς πρόσθεσε μὲ μιὰ κάποια κακία. « Ἀὔριο κάποιος ἄλλος . . . ἐμὲ θὰ μὲ ξεχάσεις ».

Δὲν τόλμησε νὰ τοῦ φέρει ἀντίρρηση καὶ τὸν ἀκολούθησε ταραγμένη, λυπημένη, διορ- θώνοντας τὰ μαλλιά καὶ δαγκώνοντας τὰ χεῖ- lia τῆς. Φόρεσε τὸ μανδύα ὁ ἀξιωματικὸς, ἔβγαλε ἓνα ἠλεκτρικὸ φανάρι ἀπὸ τὴν τσέπη του καὶ βγήκε στὴ σκάλα. Στὸ βάθος, μέσ' στὰ σκοτάδια τοῦ κήπου, ἡ ἀχτίδα τῆς λάμπας φώ- τισε τὰ πλαῖνα τοῦ καταλασπωμένου αὐτοκινή- του.

(Μετάφραση ἀπ' τὸ ἰταλικό)

Κατεβήκανε τὰ τελευταῖα σκαλιά.

« Λοιπόν, καλὴ ἀντάμωση », τῆς εἶπε τότε αὐτὸς καὶ τῆς ἔδωσε τὸ χέρι του.

Τοῦσφιξε αὐτὴ τὸ χέρι. « Καλὴ ἀντάμωση » τοῦπε. « Ἀνέβα, ἐγὼ πάω ν' ἀνοίξω τὴν αὐλό- πορτα ».

Ἐκεῖνος μπήκε στ' αὐτοκίνητο, ἄναψε τὴ μηχανὴ καὶ αὐτὴ ἔτρεχε λαχανιασμένη ν' ἀ- νοίξει διάπλατα καὶ τὰ δύο φύλλα τῆς πόρτας.

Τ' ἀμάξι προχώρησε καὶ βγήκε πιά στὸ δρό- μο. Θυμήθηκε τότε ἐκείνῃ πὼς λίγο πρωτότερα, ὅταν ἦρθε ὁ ἀξιωματικὸς καὶ τοῦ ἀνοίξε τὴ μεγάλη πόρτα, θυμήθηκε πὼς πῆγε στὸ κοτέτσι καὶ πὼς μαζί μὲ τὸ νέο δίπλα τῆς εἶχανε δεῖ τὸν ἔρωτα πού κáναν τὰ πουλιά. Πὼς ἦτανε φουσκωμένη καὶ περηφανὴ ἔπειτ' ἀπ' τὸν ἔρω- τα ἡ κότα. Καὶ πόσο γρήγορα ἐλευθερώθηκε ἀπὸ τὸν ἔρωτα αὐτόν. Ἕνα τίναγμα τῶν φτε- ρῶν καὶ δρόμο . . . Μὰ πόσο ψεύτικη τῆς φά- νηκε αὐτὴ ἡ περηφάνεια, πόσο τιποτένιο τὸ τί- ναγμα τῶν φτερῶν.

Ξαφνιάστηκε π' ἄκουσε τ' αὐτοκίνητο νὰ φεύγει μέσ' στὴ νύχτα. Ἐκλεισε τὴν αὐλόπορτα, τὸ ἓνα φύλλο ἔπειτα ἀπὸ τ' ἄλλο, καὶ προχώ- ρησε στὴ σκάλα γιὰ νάμπει. « Μὲ περηφάνεια καὶ τινάζοντας τὰ φτερά » σκέφτηκε μπαίνοντας μέσα στὸ σπίτι.

Μεταφρ. ΙΣΜΗΝΗ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΜΝΗΜΟΣΥΝΟ

ΣΤΟΝ ΑΔΕΡΦΟ ΜΟΥ

Ἀντρίκια στάθηκαν ὀρθὸς
μὲ τὸ χαμόγελο στὰ χεῖλη.
Γλυκὰ σὲ χαῖδενε τὸ φῶς
ὅπως χρυσόσβυνε τὸ δεῖλι...

Νὰ σὲ ἱστορήσῃ ποιὸ κοντύλι
καὶ νὰ σὲ ψάλλῃ ποιὸς σκοπὸς ;
Καὶ πού νὰ βρῶ τὴν ἄξια σμίλη
ἐγὼ, ἀνάξιος ἀδερφός ;

Ποῦ φτωχικὰ μόνο τραγοῦδια
μπορῶ νὰ κάνω ταιριαστά.
Κι' αὐτὰ — τοῦ σίχον τὰ λουλούδια —
στρώνει στὸν τάφο σου μπροστά.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΛΟΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ANDRÉ MAUROIS
τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας

ΣΑΤΩΒΡΙΑΝΔΟΣ*

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗΣ: ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΡΑΤΣΙΚΑΣ

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ

Ἀποβιβάστηκε στὴ Χάβρη στὶς 2 τοῦ Γενάρη τοῦ 1792, ἔπειτ' ἀπὸνα ταξίδι τό-
σο ἐλεεινὸ πού τὸ καράβι εἶχε χάσει τὰ
κατάρτια του. Ὁ Σατωβριάνδος, πού λίγο
ἔλειψε νὰ χαθεῖ, σημείωσε ὥστόσο στὰ
καρνέ του ὅλες τὶς φάσεις τῆς τρικυμίας
πού, ἀργότερα, θὰ τοῦ χρησίμευαν στοὺς
«Μάρτυρες» καὶ στ' «Ἀπομνημονεύματα».
Ὁ καπετάνιος γύρευε νὰ πληρωθεῖ. Ὁ τα-
ξιδιώτης, πού δὲν εἶχε μήτε ἕνα τάλληρο,
ἔγραψε στὸν ἀδελφό του, τὸν Ἰωάννη Βα-
πτιστή, ἀλλ' ἡ γενναιοδωρία ὑπῆρξε φαί-
νεται ἔν' ἀπ' τὰ ἐλάχιστα ἐλαττώματα
τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ τῆς οἰκογενείας· δια-
βίβασε τὸ γράμμα στὴ γριά μητέρα τους
κ' ἐκέλην, ἀπ' τὸ Σαίν-Μαλό, ἔστειλε στὸ
νεότερο γιὸ τὸ ἀναγκαῖο ποσό. Μὲ τὸ ἴδιο
γράμμα τὸν πληροφόρησε πῶς ὁ θεῖος
του Μπεντέ κ' ἡ ἀδελφή του Λουκίλη εἶ-
χαν καταφύγει κοντὰ της. Ὁ Φραγκίσκος-
Ρενέ ἀποφάσισε νὰ πάει νὰ τοὺς βρεῖ καὶ
νὰ τοὺς συμβουλευτεῖ.

Τὸ ταξίδι ἀπ' τὴ Χάβρη ὡς τὸ Σαίν-
Μαλό τοῦ ἀπόδειξε πῶς ἦταν ἀνάγκη νὰ
φύγει. Στὶς ἐξοχικὲς περιοχὲς ἡ ἀναταρα-
χὴ καταντούσε ἀπειλητικὴ. Παντοῦ οἱ ἐ-
παύλεις, ἐγκαταλελειμμένες, εἶχαν λεηλα-
τηθεῖ· οἱ ἰδιοκτῆτες τοὺς εἶχαν καταφύγει
στὶς πόλεις· πόσον καιρὸ ἀκόμα θὰ ἦταν
ἀσφαλεῖς; Καὶ στὸ πιδ ἀσήμαντο χωριὸ
ξεφύτρωνε μιὰ λέσχη, παράρτημα τῶν
Κορντελιέ** τοῦ Παρισιοῦ. Τὸν «ἀφοπλι-
σμένο κι ἄχρηστο δεσποτισμὸ» τῆς πα-
λιᾶς μοναρχίας διαδεχόταν ἡ πιὸ σκληρὴ
ἀπ' τὶς τυραννίες, ἡ τυραννία τῶν μαζῶν,

καὶ κάθε χωριὸ ἔτρεμε μπρὸς σὲ κάποιον
τοπικὸ Τιβέριο. Ἕνας Γάλλος δὲν θάπρε-
πε ποτὲ νὰ ἐγκαταλείψει τὴ Γαλλία; Αὐτὴ
βέβαια ἦταν ἡ γνώμη τοῦ Σατωβριάνδου,
ἀλλ' ὅποιος σκέφτεται ἔτσι μιλάει γιὰτὶ
δὲν ἔχει ἔγνοιες, «κανέννας δὲν τὸν κατα-
διώκει, μπορεῖ νὰ κάνει τὸν περίπατό του
ὅπου τοῦ ἀρέσει χωρὶς νὰ φοβᾶται μήπως
τὸν βρίσουν, μήπως μάλιστα τὸν δολοφο-
νήσουν, δὲν βάζουν φωτιά στὸ σπίτι του,
δὲν τὸν διώχνουν σὰν ἄγριο θηρίο, ὅλ' αὐ-
τὰ γιὰτὶ λέγεται Ἰάκωβος κι ὄχι Πέτρος
καὶ γιὰτὶ ὁ παπούς του, πού πέθανε πρὶν
σαράντα χρόνια, εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ κά-
θεταί σ' ὀρισμένο στασίδι τῆς ἐκκλησίας,
ἔχοντας γιὰ συνοδοὺς δυὸ-τρεῖς Ἀρλεκί-
νους «ἐν στολῇ».

Στὸ Σαίν Μαλό ἡ μητέρα του, ὁ θεῖος
Μπεντέ κι αὐτὴ ἀκόμα ἡ Λουκίλη τὸν ἐν-
θάρρυναν στὴν ἀπόφασή του. Ὅσο εὐτυ-
χεῖς κι ἂν ἦταν· πού τὸν ξανάβλεπαν, λυ-
πόντανε πούχε γυρίσει σὲ μιὰ τόσο ἀκα-
τάλληλη στιγμή. Τὸν πληροφόρησαν πῶς
ὁ ἀδελφός του, πού κινδύνευε παραπολὺ
ἀπ' τὴ βιαιότητα τῶν ἀπόψεών του, ἐτοι-
μαζόταν νὰ φύγει. Ὁ ἴδιος ἔπρεπε, — ἦταν
ἡ γνώμη τῆς οἰκογενείας — νὰ πάει νὰ συ-
ναντήσῃ τὸ ταχύτερο τὸ στρατὸ τῶν πριγ-
κῆων· ἡ τιμὴ καὶ ἡ φρόνηση ἐνώνονταν
γιὰ νὰ υπαγορεύσουν αὐτὴ τὴν ἀπόφαση.
Γιὰ νὰ φύγει ὅμως χρειάζονταν χρήματα.
Εἶχε φάει ὅλη του τὴν κληρονομιά. Ποιὸς
μποροῦσε στὸ ἐξῆς νὰ τὸν βοηθήσει; Τότε
μεσολάβησαν οἱ ἀδελφές. Τὰ εἶχαν σκε-
φτεῖ ὅλα καὶ εἶχαν φροντίσει νάχουν στὴ
μπάντα μιὰ πλούσια μνηστή. Αὐτὴ λεγό-
ταν Οὐρανία Μπουσσὸν Ντέ Λά Vigne· ὀρ-
φανὴ ἀπ' τὰ δέκα ἑπτὰ της χρόνια, ζοῦσε
στὸ Σαίν· Μαλό, στὸ σπίτι τοῦ παποῦ
της, ἐνὸς γέρου ναυτικοῦ. Εὐγενής; Ἐντε-
λῶς πρόσφατα, ἀλλ' ἀπὸ ἐντιμὴ οἰκογέ-

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος.

** Λέσχη τῶν Κορντελιέ (Cordeliers), πού τὴν ἱδρυ-
σαν τὸ 1790 ὁ Δαντῶν, ὁ Μαρά κι ὁ Καμίλ Ντεμου-
λέν, στὸ παλιὸ μοναστήρι τῶν Κορντελιέ. Οἱ ἄρχες
τοὺς ἦταν πιὸ προοδευτικὲς ἀπ' τὶς ἄρχες τῶν Ἰακω-
βινῶν. (Σημ.τ.Μετ.)

νεια. Πλούσια; Πεντακόσιες ὡς ἑξακόσιες χιλιάδες λίρες, ἔλεγαν οἱ ἀδελφές· ὁ πατέρας ἦταν ἄλλοτε διευθυντὴς τῆς Ἑταιρείας τῶν Ἰνδιῶν. Ὁμορφή; Ὅα μπορούσε κανένας νὰ ἐπικρίνει τὸ κοινὸ ἀνάστημα, τὴν κάπως μακριὰ μύτη, τὸ ἀκανόνιστο πηγούνι, ἦταν ὅμως λευκὴ, λεπτὴ, ἀδύνατη, καλοφτιαγμένη κι «ἀφόνοντας νὰ πέφτουν στοὺς ὤμους τῆς σὰν παιδί ὠραία ξανθὰ μαλλιά μπουκλαρισμένα ἀπὸ φυσικοὺς τοὺς». Ἐξυπνὴ; Ξεροκέφαλη καὶ σπιρτόζα, ἀναθρεμμένη στὸ μοναστήρι τῶν Βενεδικτινῶν τοῦ Σαίν Μαλό, μιλώντας λατινικά, τελειώνοντας τὰ γράμματά της μ' ἓνα *Vale et me ama**, ἔγραφε τὰ γαλλικά μὲ ζωηρὸ καὶ πικάντικο ὕφος. Ἀλλωστε πῶς μιά κοπέλα δίχως μόρφωση θὰ συνδεόταν μὲ τὴ Λουκίλη; Αὐτὴ θὰ τὸ δεχόταν; Ἡ Λουκίλη, ποὺ ἡ μικρὴ αὐτὴ Οὐρανία τὴ λάτρευε, εἶχε ἀναλάβει νὰ τὴν κατηχήσει καὶ τῆς εἶχε ἐγκωμιάσει τόσο πολὺ τὸν ἀδελφὸς τῆς ποὺ ἡ νέα τὸν ἀγαποῦσε πρὶν ἀκόμα τὸν γνωρίσει. Τότε τί θὰ γινόταν ὅταν θὰ τὸν γνώριζε;

Δὲν ἐνοιῶθε τὸν ἐαυτὸ τοῦ πλασμένο γιὰ τὸ γάμο. Πῶς ν' ἄρκεστεί σὲ μιά γυναίκα, αὐτὸς ποὺ τίς εἶχε ὅλες στὰ ὄνειρά του; Πῶς νὰ δεχτεῖ δεσμούς μιά κ' ἐνοιῶθε πῶς ἡ πάντα φλογερὴ ἐνεργητικότητά του εἶχε διπλασιαστεῖ μὲ τίς μοναχικὲς περιπλανήσεις του κ' εἶχε ἀνάγκη, γιὰ νὰ γράφει, ἀπ' τὴν ἐλευθερίά του; Ἡ Ξερε πῶς θάταν τρέλλα ἂν δεχόταν, αἰσθανόταν ὅμως ἀποστροφή γιὰ τίς οἰκογενειακὲς συγκρούσεις καὶ ἤξερε τὸν ἐαυτὸ του ἱκανὸ «γιά ν' ἀποφύγει τὴν ἐνόχληση μιᾶς ὥρας, νὰ σκλαβωθεῖ ὀλόκληρον αἰῶνα». Ἐδῶσε τὴν προσφιλεῖ του ἀπάντηση: «Ἐμπρός, λοιπόν.» Ἡ Λουκίλη τοῦ δειξε, στὸ Σιγιόν, τὴ Δίδα Ντέ Λά Βίγνε καὶ συήθισε νὰ τὴν ἀναγνωρίζει ἀπ' τὸ ρόζ γούνινο καλὸ τῆς, ἀπ' τὸ ἄσπρο τῆς φόρεμα καὶ τὰ ξανθὰ τῆς μαλλιά ποὺ ἀνέμιζαν.

Ὁ γάμος ὕψηρε δύσκολος καὶ μᾶλλον παραμυθένιος. Στὴν οἰκογένεια Μπυϊσσὸν Ντέ Λά Βίγνε ὑπῆρχαν ὁπαδοὶ τῶν νέων ἰδεῶν ποὺ ἔγιναν ἔξω φρενῶν βλέποντας τὴν κοπέλα αὐτὴ ἀπ' τὸ αἶμα τους νὰ παντρεύεται ἕναν καταστρεμμένο ἄριστοκράτη. Ἐξάλλου, ἡ κυρία Ντέ Σατωμπριάν, πολὺ θηρσκα, ἀπαιτοῦσε ὁ γάμος τοῦ γιοῦ τῆς νὰ εὐλογηθεῖ ἀπὸναν παπὰ ποὺ δὲν εἶχε ὀρκιστεῖ**, πρᾶγμα ποὺ ἔγινε στὶς 29 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1792, ἀπ' τὸν Ἀββᾶ Μπόαρ, στὸ σαλόνι τῆς κυρίας Ντέ Σατωμπριάν, ὁδὸς τῶν Μεγάλων - Βαμίδων, ἀνάμεσα στὶς πολυθρόνες μὲ τὸ κίτρινο δαμασκηνό, ποὺ ἡ γριὰ κυρία τοὺς ἔμενε πιστή. Παρατηροῦμε στὴ ληξιαρχικὴ πρά-

ξη πῶς, ἂν ἡ κυρία Ντέ Μαρινὸ καὶ ἡ Λουκίλη Ντέ Σατωμπριάν τὴν ἔχουν ὑπογράψει, κανένα ὄνομα δὲν ἀντιπροσωπεύει τὴν οἰκογένεια τῆς μνηστῆς. Ἐνας θεῖος τῆς, ὁ κ. Μποσσινὸ Ντέ Βωβέρ, λακωβίνος, διαμαρτυρήθηκε κ' ἔβαλε τὸν παποῦ νὰ κάνει μὴνυση. Ὁ ἀντρας τῆς ἔκλεψε τὴ νέα κυρία Ντέ Σατωμπριάν, ὅστερ' ἀπὸ δικαστικὴ διαταγὴ καὶ τὴν ἔκλεισε σὲ μοναστήρι, περιμένοντας τὴν ἀπόφαση. Ἡ δίκη εἶχε ἀρχίσει ὅταν, γιὰ ν' ἀποφύγουν οἱ δυὸ σεβαστὲς οἰκογένειες τὸ βέβαιο σκάνδαλο, συνθηκολόγησαν. Ὁ συνταγματικὸς ἐφημέριος Ντυαμέλ δέχτηκε νὰ εὐλογήσει τὸ γάμο. Ἐνα νόμιμο συμβόλαιο ἔγινε στὸ σπίτι τοῦ κ. Μπυϊσσὸν Ντέ Λά Βίγνε καὶ τούτῃ τῇ φορᾷ τὸ ὑπέγραψε ὁ ἴδιος ὁ Μποσσινὸ. Τὸ συμβόλαιο αὐτὸ δειχνεῖ πῶς ἡ Οὐρανία ἦταν πολὺ λιγότερο πλούσια ἀπ' ὅ,τι εἶχαν φανταστεῖ οἱ ἀδελφές τοῦ ἀρραβωνιαστικοῦ. Δὲν εἶχε πραγματικὰ παρὰ ἑκατὸν τριάντα τέσσερες χιλιάδες πεντακόσιες λίρες· τὸ ποσὸ αὐτό, τοποθετημένο σὲ ἀκίνητα τοῦ κλήρου κατασχέμενα, δὲν ἀπόδιδε κανένα εἰσόδημα· ὅσο γιὰ τὸ κεφάλαιο, δὲν ἦταν δυνατό νὰ ἐξαργυρωθεῖ πρὶν ἀπ' τὴν ἐνθλικίωση τῆς νεαρῆς γυναίκας· ἐξάλλου, ἦταν ἀδιαίρετο ἀνάμεσα σ' αὐτὴ καὶ μιά παντρεμένη ἀδελφὴ τῆς κ' ἔτσι κάθε δάνειο ἦταν ἀδύνατο. Ὅταν, στὶς 19 Μαρτίου, ὁ καταρμένος αὐτὸς γάμος ἔγινε γιὰ δεύτερη φορὰ, ὁ Σατωβριάνδος γινώριζε πῶς, δίχως ἔρωτα, μάταια πούλοῦσε τὴν ἐλευθερίά του.

Ἀπόμενε νὰ κάνει τὴ γνωριμιά τῆς γυναίκας του. Ἀμέσως κατάλαβε πῶς δὲν θὰ τὴν ἀγαποῦσε ποτέ. Ὅχι γιατί δὲν εἶχε μεγάλα προτερήματα· ἦταν θηρσκα, ἐνάρετη, λεπτὴ· παρατηρητικὴ· διηγόταν θαυμάσια· ἀλλὰ, ἂν καὶ καλύτερὴ του, ἡ συντροφιά τῆς ἦταν λιγότερο εὐχάριστη. Εἶχε τόση ἐξυπνάδα ποὺ περισσεύε καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ οὔτε ἴχνος ἀπὸ ποίηση· δίχως αὐτὴ, ὁ Σατωβριάνδος δὲ μπορούσε οὔτε ν' ἀναπνεύσει. Ὅπως οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι ποὺ ζοῦν πολὺ μὲ τὴ φαντασία, ἦταν ἕτοιμος νὰ παραχωρήσει τὰ πάντα (ἐκτὸς ἀπ' τὰ ζητήματα τιμῆς), φτάνει νὰ τὸν ἀφῆναν νὰ ὀνειροπολεῖ μὲ τὴν ἡσυχία του. Ὅμως ἡ γυναίκα πούχε παντρευτεῖ δειχνόταν ξεροκέφαλη, ζηλιάρα, σκωπτικὴ, καί, γιὰ δυστυχία του, τῆς μῆκε ἡ ἰδέα νὰ τὸν ἀγαπήσει. Ἡ Λουκίλη εἶχε κάνει ἕνα ἐπικίνδυνο σφάλμα.

Ὡστόσο, ἦταν ἐπείγουσα ἀνάγκη νὰ προετοιμάσουν τὴν ἀναχώρηση τοῦ Ἰππότη. Ἡ Νομοθετικὴ Συνέλευση εἶχε μόλις κηρύξει τὸν πόλεμο στὴν Αὐστρία καὶ τὸ γεγονός αὐτὸ ἀνάγκασε ὅ,τι ἀπέμενε ἀπ' τοὺς εὐγενεῖς νὰ βιαστοῦν καὶ νὰ φύγουν ἀπ' τὴ Γαλλία. «Δὲν ἐπιτρεπόταν ἔτι πιά στοὺς βασιλικούς νὰ μείνουν στὰ σπίτια τοὺς δίχως νὰ χαρακτηριστοῦν δειλοί.» Ἐπεῖτ' ἀπὸνα σύτομο ταξίδι στὴ Φουζέρ,

* Χαῖρε καὶ ἀγάπα με. (Σημ.τ.Μετ.)

** Στὰ 1790 ἄλλοι παπάδες εἶχαν ὀρκιστεῖ πίστη στὴν κυβέρνηση καὶ τὸ σύνταγμα, κι ἄλλοι ὄχι. (Σημ.τ. Μετ.)

τὸ νεαρὸ ἀντρώπου Σατωβριάνδου, συνοδευμένο ὅπως ἄρμοζε ἀπ' τὴν Ἰουλία καὶ τὴ Λουκίλη, ἔφυγε γιὰ τὸ Παρίσι. Ἀνάμεσα στοὺς τρεῖς νεοσσούς, ἡ παρείσακτη ἦταν ξένη. Στὸ Παρίσι ἡ οἰκογένεια ἔιχε κρατήσει ἕνα διαμέρισμα στὴν ἀδιέξοδο Φερου, στὸ πρόασιό τοῦ Ἀγίου Γερμανοῦ. Ὁ Σατωβριάνδος βρῆκε τὴν πόλη πολὺ διαφορετικὴ ἀπ' τὸ Παρίσι ποῦχε ἀφήσει τὸ 1790. Ἐπειτ' ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Μιραμπώ, ὅπου ἀπόμεινε μιὰ ἐλπίδα συμβιβασμοῦ, εἶχε ἔλθει ἡ ἐποχὴ τοῦ Δαντών. Ἡ καρμανιόλα ὑποστήριζε κίολας μοναχὴ «ἕνα καθεστὼς σιδηροῦ καὶ αἵματος». Στοὺς δρόμους, τὴν περιέργεια καὶ τὸν ἐνθουσιασμό τῶν πρώτων ἡμερῶν, εἶχαν διαδεχθεῖ στὰ πρόσωπα ἡ σκληρότητα καὶ ὁ φόβος.

Ὁ Σατωβριάνδος πόθησε νὰ ξαναδεῖ ἐκείνους πού ἄλλοτε εἶχε γνωρίσει. Ὁ Ζενγκενέ, ὁ Σαμφόρ, ὁπαδοὶ τῆς βιαιότητος, τὸν δυσαρέστησαν καὶ τὸν ἀνησούησαν. Πῆγε στὸν κ. Ντὲ Μαλζέρμπ, πού τόσο τὸν εἶχε συμβουλεύσει νὰ φύγει γιὰ τὴν Ἀμερικὴ, καὶ τοῦ διηγήθηκε τί εἶχε κάνει, ἐκθέτοντάς του συνάμα τὰ σχέδια ἐνὸς δευτέρου ταξιδιοῦ πού θὰ διαρκοῦσε ἐννιά χρόνια. «Ἐίτρεχα στὴ στρατιὰ τῶν πριγκίπων» ξαναγύριζα τρέχοντας γιὰ νὰ κόψω στὰ δυὸ τὴν Ἐπανάστασιν ὅταν ὅλα τέλειωσαν σὲ δυὸ-τρεῖς μῆνες, ἀνοίξα τὰ πανιά καὶ ξαναγύρισα στὸ Νέο Κόσμο μὲ μιὰν ἐπανάστασιν λιγότερο κ' ἕνα γάμο περισσότερο.» Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς φυγῆς, συμβουλευτέθηκε τὸν κ. Ντὲ Μαλζέρμπ. Ἡ τιμὴ ἀπαιτοῦσε πραγματικὰ ὥστε ὁ Φραγκίσκος Ντὲ Σατωμπριάν νὰ πάρει τὰ ὅπλα ἐναντίον τῆς χώρας του, γιὰ ἕνα καθεστὼς πού δὲν τοῦ εἶχε ἐμπιστοσύνη; Ἀπόμεινε κατάπληκτος, διαπιστώνοντας πὼς ὁ κ. Ντὲ Μαλζέρμπ πολεμοῦσε μὲ πάθος τὴν Ἐπανάστασιν. Τέτοια ἦταν ἡ φρίκη ποῦχε ἐμπνεύσει σ' αὐτὸ τὸ γέρο ἡ ἀναρχία—ὑπῆρξε μάρτυς τῆς— ὥστε ὁ μεγάλος αὐτὸς Γάλλος, ποῦχε ὑποφέρει τὴν ἐποχὴ τοῦ Λουδοβίκου ΙΣΤ'. ἀπὸ τὸ φιλελευθερισμὸ του καὶ τὴν ἀνοχή του, νὰ εὐχεται τὴν ξένη ἐισβολὴ καὶ τὸ θρίαμβο τοῦ δεσποτισμοῦ. Ἔτσι ἡ βία γεννᾷ τὴ βία. Ὁ κ. Ντὲ Μαλζέρμπ ἀνάφερε παραδείγματα: οἱ Ἀγγλοὶ τῆς Ἀμερικῆς δίστασαν ἄραγε νὰ καλέσουν, ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας, τὰ στρατεύματα καὶ τοὺς στόλους τῆς Γαλλίας; «Κάθε κυβέρνησις, εἶπε ὁ κ. Ντὲ Μαλζέρμπ, πού, ἀντὶ νὰ δώσει ἐγγυήσεις στοὺς βασικοὺς νόμους, τῆς κοινωνίας, παραβαίνει ἡ ἴδια τοὺς νόμους τῆς εὐθυδικίας, τοὺς κανόνες τῆς δικαιοσύνης, παύει νὰ ὑπάρχει καὶ ξαναγυρίζει τὸν ἄνθρωπο στὴ φυσικὴ του κατάστασιν. Εἶναι τότε νόμιμο ν' ἀμυνθεῖς ὅπως μπορεῖς, νὰ μεταχειρίσῃς τὰ μέσα πού σοῦ φαίνονται πιὸ κατάλληλα γιὰ ν' ἀνατρέψεις τὴν τυ-

ραννία καὶ ν' ἀποκαταστήσεις τὰ δικαίωματα τοῦ καθενὸς καὶ ὅλων.»

Ὁ νεαρὸς Σατωβριάνδος δὲν πείστηκε ἀπ' αὐτὲς τὲς σκέψεις. Πνεῦμα ἀπὸ φυσικοῦ του συσχετικὸ, ἀντιλαμβανόταν καλὰ πὼς ἐγκρίνουμε, γιὰ χάριν τῶν ἰδεῶν μας, τὲς πράξεις πού θὰ κατηγορούσαμε ἂν γίνονταν γιὰ χάριν τῶν ἀντίθετων ἰδεῶν. ἤξερε πὼς δὲ θὰ μπορούσε ν' ἀποφύγει τὴν ἀποδημία, ἀλλὰ σκεπτόταν πὼς ἡ ἀποδημία ἦταν «μιὰ ἀνοησία καὶ μιὰ τρέλλα». Πράξις πολὺ χαρακτηριστικὴ: πῆγε, πρὶν νὰ φύγει, νὰ κάνει ἕνα προσκύνημα στὸ Μονμωρανσύ γι' ἀνάμνησιν τοῦ ἀνθρώπου πού, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον, ἦταν ὑπεύθυνος γιὰ ὅ,τι ὁ ἴδιος στὸ ἐξῆς θὰ πολεμοῦσε, καὶ πέρασε δυὸ ὁλόκληρες μέρες στὰ δάση πού εἶχαν στεγάζει τὸ Ἐρημητήριό τοῦ Ζάν-Ζάκ Ρουσσώ. Ἦταν ἕνας τρόπος περιέργως συμβιβασμοῦ τῶν πεθαμένων ἐλπίδων του καὶ τῆς τωρινῆς ὀργῆς του.

Ἀπόμεινε νὰ λύσει τὸ χρηματικὸ ζήτημα. Ἡ Οὐρανία, μὴ μπορώντας νὰ πάρει κατὰ ἀπ' τὴν περιουσία τῆς, ἀδίαireτη μὲ τὴν περιουσία μιᾶς «ἐμυγκρῆς», βρισκόταν ἀσφαλῶς σὲ ἀδυναμία νὰ ἐξυπηρετήσει τὸν ἄντρα τῆς. Ἡ Λουκίλη, πού τῆς ἔκαναν ἀκόμα κάποια πίστωση χάριν στὸ ποσό ποῦχε κληρονομήσει, ὑπέγραψε κ' ἕνας συμβολαιογράφος ἔδωσε μιὰ προκαταβολὴ δέκα χιλιάδες φράγκα. Ὁ Σατωβριάνδος τὰ μετέφερε σὲ χαρτονομίσματα στὴν ἀδιέξοδο Φερου ὅταν, στὴν ὁδὸ Ρισελίε, συνάντησε ἕναν παλιὸ συνάδελφό του ἀπ' τὸ σύνταγμα τῆς Ναβάρρας, πού τὸν παρέσυρε σ' ἕνα χαρτοπαίγνιο. Ἐκεῖ τὰχασε ὅλα, ἐκτός ἀπὸ χίλια πεντακόσια φράγκα πού τὰχε λησμονήσει στ' ἀμάξι του. Εἶχε τὴν τύχη νὰ βρεῖ τὸν ἄνθρωπο, πού εἶχε πάρει τ' ἀμάξι ὕστερ' ἀπ' αὐτόν, ἕναν τίμιον καλόγερο, πού τοῦ ᾗδωσε τὰ χίλια πεντακόσια φράγκα του. Ἄν δὲν ξανάβρισκε αὐτόν τὸν καλόγερο, δὲν θὰ μπορούσε νὰ φύγει· ποιά θὰ ἦταν τότε ἡ ἱστορία του; Συχνὰ τὸ ἀναρωτήθηκε, ἀλλὰ ἐμεῖς πού ξέρουμε πὼς οἱ φύσεις εἶν' ἀμετάβλητες, φρονόυμε πὼς θὰ ἦταν ἡ ἴδια, τουλάχιστο στὴ γενικὴ γραμμὴ ἂν ὄχι στὰ γεγονότα, ἴσως μόνο ν' ἄρχιζε ἀπ' τὸ ἄλλο στρατόπεδο.

Ὁ κ. Ντὲ Μαλζέρμπ ἐννοοῦσε νὰ φύγει κι ὁ Ἰωάννης-Βαπτιστὴς μὲ τὸ Φραγκίσκο. Οἱ δύο ἀδελφοί, ἐθνοφρονεοὶ τοῦ Παρισίου, ἐφοδιίστηκαν μὲ ψευδτικά διαβατήρια γιὰ τὴ Λίβη καὶ μεταμφιέστηκαν σὲ ἐμπόρους κρασιοῦ, πού πῆγαιναν στὴ Λίβη νὰ ὑποβάλλουν προσφορὰς γιὰ τὲς προμήθειες τοῦ στρατοῦ. Ἡ ἀναχώρησις εἶχε ὀριστεῖ στὲς 15· πέρασαν τὴ 14ν στοὺς κήπους τοῦ Τίβολι πού ἀνῆκαν σ' ἕνα συγγενὴ τοῦ Μαλζέρμπ. Μὲ τὲς σπηλιές του, τὲς στέρνες του, τ' ἀγάλματά του, καὶ τὸ

μικροσκοπικό τεχνητό ποτάμι του «πού έμοιαζε με ποταμό σά δυο σταγόνες νερό», ήταν ένα μέρος πού τό θεωρούσαν τότε χαριτωμένο. Ή οικογένεια Ροζανμπό ήταν εκεί, καί ή κ. Ντέ Φαρσύ, κ' ή Λουκίλη, κ' ή Ούρανία, καί φυσικά οί δυο άδελφοί Σατωβριάνδοι, όλοι τους πάρα

πολύ χαρούμενοι γιατί ή έξοδος έμοιαζε τότε με ταξίδι θπεραι. Τήν άλλη μέρα οί ταξιδιώτες, αφού φόρεσαν τή ρεδιγκότα τοῦ έθνοφρουρού καί τήν τρίχρωμη ζώνη, ανέβηκαν, στις έξη τό πρωί, στην ταχυδρομική άμαξα τής Αίλλης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ο ΣΤΡΑΤΟΣ ΤΩΝ ΠΡΙΓΚΗΠΩΝ

Από χαμένα μονοπάτια ανάμεσα στά στάρια, από λακκούβες, οί δυο άδελφοί πέρασαν, σά νύχτωσε, τό έδαφος πού χώριζε τά στρατεύματα, όπου περιπολούσαν γάλλοι καί αυστριακοί. Τέλος, στό σταυροδρόμι ενός δάσους, ένας λόχος από ούλάνους όρμησε έναντίον τους. «Αξιωματικοί πού πάνε νά συναντήσουν τους πρίγκηπες», φώναξαν. Έλουσαν με βρισιές τις τρίχρωμες ζώνες τους. Αργότερα ό Σατωβριάνδος, άνιστορώντας αυτό τό έπεισόδιο, εύχαριστιόταν καθώς σκεφτόταν πώς τά χρώματα αυτά, πού γι' αυτόν ήταν τότε έχθρικά, έμελλαν σέ λίγο νά έπιβληθούν άπ' τή νικήτρια Γαλλία σέ μιάν Εύρώπη ύποτελή.

Κάθε έκστρατεία γεννάει τους κουραμπίδες καί τους ήρωες. Στις Βρυξέλλες, ό Σατωβριάνδος βρήκε τους «έμικγκρέδες» κούφους καί κοσμικούς, — καί τους περιφρόνησε. «Τό πανηγύρι τών ματαιοδοξιών είχε φτάσει ακόμα ώς τό κανόνι τοῦ Ντυμουριέ.» * Όμορφες γυναίκες είχαν τό σαλόνι τους, όπως στην εποχή πού ή ζωή ήταν γλυκεία, καί κρατούσαν κοντά τους, σέ άπιθανες θέσεις ύπασπιστών τους συγγενείς τους καί πρό πάντων τους έραστές τους. «Ποτέ, λέει ό Ρέντερερ, δέ φρόντισαν με τόσο θρησκευτικότητα νά φυλάξουν στή Ρέντ τό άγιον μύρον πού έστεφαν μ' αυτό τό Βασιλιά τής Γαλλίας όσο νοιάστηκαν οί έμικγκρέδες νά διατηρήσουν τά άναγκαία βίτσια γιά τήν ύποστήριξη ενός θρόνου.» Ό Σατωβριάνδος κοίταζε δίχως έπιείκεια τις όλοκαίνουργιες στολές τών λαιμπρών αυτών ίπποτών πού, ανατρέποντας τήν παράδοση τών έπικών κατορθωμάτων, προετοιμαζόνταν νά καταχτήσουν τή δόξα με τόν έρωτα. Είχε βρεί στις Βρυξέλλες τά πράματά του, σταλμένα κρυφά. Λίγα άσπρόρουχα, τήν παλιά του στολή άπ' τό σύνταγμα τής Ναβάρρας καί τό χειρόγραφο τών «Νατοξέ», «τά πολύτιμα αυτά χαρτιά», μοναδικό αντίκειμενο πού, από πατρική στοργή δημιουργού, δέν θάχε τό θάρρος ν' άποχωριστεί. Οί φανταχτεροί

ύπασπιστές τών Βρυξελλών κοίταξαν περιφρονητικά τόν κοντό αυτόν έπαρχιώτη εύπατρίδη πού πήγαινε, με τό τριμμένο ρούχο του, στά μέρη όπου πολεμούσαν. Στόν Φραγκίσκο Ντέ Σατωμπριάν, φτωχό καί μόνο, ή Αύλη αυτή τοῦ προκάλεσε φρίκη, άλλ' ό Ιωάννης Βαπτιστής, πούχε χρήματα καί σχέσεις, θεώρησε καλό νά παραμείνει στις Βρυξέλλες σάν ύπασπιστής τοῦ Βαρώνου Ντέ Μονμπουασσιέ, θείου τής γυναίκας του. Είναι τό ίδιο δύσκολο γιά έναν άντρα καλοπαντρεμένο νά ζει σάν ήρωας, όσο καί γιά ένα φτωχό διάβολο πού τραβάει, με τό γυλιό στόν ώμο, νά μὴν είναι καί λιγάκι Ιακωβίνος.

Ό Σατωβριάνδος έφυγε γιά τό στρατό «μέσω» Λιέγης, Κολωνίας καί Κόμπλεντς. Φτάνοντας στην Τρέβ, βρήκε τους ήρωικούς έμικγκρέδες πιδ σεβαστούς άπ' τους άνόητους έμικγκρέδες, λιγότερο όμως καταδεχτικούς. Στά μάτια τών εύπατρίδων πού αποτελούσαν τό στρατό τών Πριγκηπων, αυτός ό άργοπορημένος ήταν άπ' τους καιροσκόπους εκείνους πού άναμένουν τό γεγονός γιά ν' άποφασίσουν. «Ό νεαρός αυτός Βρετανός έρχόταν όταν ή νίκη ήταν εξασφαλισμένη. Δέν τόν χρειάζονταν πιά.» Γιατί ήταν σίγουροι πώς τά στρατεύματα τής Δημοκρατίας θά τό σκαζαν μπροστά τους με τήν πρώτη συνάντηση. «Δέν ύπήρχε μήτε ένας Ιππότης τής Μάγχης, άρρωστος, κουτσός, φορώντας ένα νυχτερινό σκούφο κάτω άπ' τό καστόρι του με τά τρία φτερά πού νά μὴν πίστευε σταθερά πώς ήταν ικανός νά τρέψει σέ φυγή, μονάχος αυτός, πενήντα νέους χεροδύναμους πατριώτες.» Εύτυχώς ό Άρμάνδος Ντέ Σατωμπριάν, ό γιός τοῦ θείου Πέτρου, ήταν στό βρετανικό λόχο καί πήρε τόν ξάδελφό του στην προστασία του. Χάρη σ' αυτόν, ό Σατωβριάνδος μόρεσε νά δώσει έξηγήσεις έρχόταν άπ' τήν Αμερική, είχε ζήσει στούς άγρίους αυτό τόν έκανε ν' άργοπορήσει άλλωστε δέν είχε φτάσει πρίν άκουστοῦν καί οί πρώτοι πυροβολισμοί; Ό Άγριος ήταν γοητευτικός κι όλα τακτοποιήθηκαν. Μπήκε στό βρετανικό λόχο, γιατί ό στρατός αυτός ήταν χωρισμένος σ' έπαρχίες καί οί εύπατρίδες ύπηρετούσαν σάν άπλοι στρατιώτες, πράγμα πού επανέφερε, κατά πε-

* Γάλλος στρατηγός (1739 - 1823), γεννημένος στό Καμπραί. Κέρδισε τις μάχες τοῦ Βαλμού, τοῦ Ζερμάπ καί κατάκτησε τό Βέλγιο. (Σημ.τ.Μετ.)

ρίεργο τρόπο, τούς εγγενείς «εκεί απ' όπου κατάγονταν».

Ήταν ένας στρατός πολύ γενναίος, συγκινητικός απ' το ανάκατωμα των γενεών και την ελικοκρίνεια των αισθημάτων, ἀλλ' ὁ πῶς κακὰ ἐξοπλισμένος τοῦ κόσμου. Τούς εἶχαν δώσει γιὰ τουφέκια τ' ἀπομεινάρια τῶν Γερμανῶν. Ὁ Σατωβριάνδος πέρασε ὅλη τὴν ἐκστρατεία μ' ἓνα μουσκετό πού ἡ σκανδάλη του δὲν ἔπεφτε. Τοῦ ἄρεσε ὅμως ἡ ζωὴ τοῦ στρατοπέδου. Τὰ ταξίδια τὸν εἶχαν προετοιμάσει γι' αὐτό· εἶχε μάθει, ἔλεγε, στοὺς Ἰροκέζους ν' ἀνάβει φωτιά στὸ ὑπαιθρο· ἔφτιανε περίφημη σούπα σύμφωνα μὲ τὴ συνταγὴ τῆς Βρετάνης· ἀγαποῦσε τὰ δέντρα καὶ τὰ πουλιά. Μόλις εἶχε λίγο διαθέσιμο καιρὸ, διάβαζε τὸν Ὅμηρο, θαύμαζε τὴ φύση ἢ ἀπλώνοντας στὰ χόρτα τὰ χειρόγραφα του, διόρθωνε τὶς ἀμερικάνικες σημειώσεις του σὲ κάποιο ρηναϊκὸ λιβάδι. Μετὰ ξανάχωνε τὰ φύλλα στὸ γυλιό του, μαζί μὲ τὸν μανδύα του καὶ τὸν Ὅμηρό του. Ὅλα αὐτὰ ἦταν τόσο βαρεὰ γιὰ τοὺς ἀσυνήθιστους ὡμούς του πού εὐλόγησε τὸ θεὸ ὅταν ἔνας κλέφτης, παίρνοντάς του τὰ πουκάμισά του, τὸν ξαλάφρωσε λιγάκι ἀπ' τὸ βάρος του.

Περνώντας ὀπλισμένος τὰ γαλλικὰ σύνορα, αἰσθάνθηκε «τὴν καρδιά του νὰ σφιγγεταί.» Τὸ παράξενο ἦταν πὼς μόνο οἱ ἐπαναστατικὲς προλήψεις κ' ἡ ἀφηρημένη ἰδέα ἑνὸς ἀνακλητικοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου θὰ μπορούσαν τὸ πολὺ πολὺ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἐπιχείρηση τῶν πριγκήπων. Σ' ἓνα μαθητὴ τοῦ Ρουσώ καὶ σ' αὐτὸν μόνο, ἡ πατρίδα μπορούσε νὰ φαίνεται ὄχι σὰν ἓνα κομάτι γῆς, ἀλλὰ σὰ σύνολο νόμων καὶ ἐγγυήσεων. Ἀκυροτὸ συμβόλαιο, νεκρὸ τὸ καθῆκον. Ἡ πείρα ἔμελλε ν' ἀποδείξει στὸ Σατωβριάνδο πὼς ἡ ἀληθινὴ πατρίδα, γῆ τῶν ἀναμνήσεων, τῆς πνευματικῆς καλλιέργειας, τῆς γλώσσας καὶ τῶν νεκρῶν δὲ μπορεῖ νὰ μετατρεθεῖ ἀπὸνα συλλογισμὸ. Τοῦ ἦταν ὀδυνηρὸ ν' ἀκούει, ἀπ' τὰ δυὸ στρατόπεδα, στὴν ἴδια γλώσσα, χρωματισμένη μὲ προφορὰ βρετανικὴ, ἐπαρχιακὴ ἢ πικάρδικη, τὴν ἴδια κραυγὴ: «Σκοπέ, προσοχή!» Τὴ στιγμή πού ἀρχίζει ἡ ἐπίθεση, οἱ βρισιὲς διασταυρώνονται: «Ἀριστοκράτες! Πατριστατές!» φώναζαν οἱ ὑπερασπιστὲς τῆς Τιονβίλ· «Ληστές! Προδότες!» ἀπαντοῦσαν οἱ ἐπιτιθέμενοι. Δὲν ἦταν ὅμως τίποτ' ἄλλο παρὰ λόγια γαλλικά.

Ποτὲ οἱ ἐμικρέδες, δίχως πυροβολικὸ, κακὰ ὀπλισμένοι, κακὰ διοικούμενοι, δὲν εἶχαν τὴν παραμικρὴ τύχη νὰ νικήσουν. Ἡ μοναδικὴ τους ἐλπίδα ἦταν ἡ ἐπιτυχία τοῦ πρωσικοῦ στρατοῦ. Ὅσο γιὰ τὸ Σατωβριάνδο ἦταν πάρα πολὺ ἔξυπνος γιὰ νὰ πιστέψει, ἔστω καὶ μιά στιγμή, πὼς μιά φύχτα ἀπὸ γενναίους εὐπατρίδες μπορούσε νὰ νικήσει ἓναν ὀπλισμένο λαό.

Σὲ κάποιον ἀπ' τοὺς συντρόφους τοῦ ἰσχυρίστηκε πὼς ὁ βασιλιάς θὰ ἦταν τὸ θῦμα τῆς ἐξόδου. Σὲ λίγο ὁ Βρετανὸς Ντ' Ἀμποβίλ, διοικητὴς στὴ μάχη τοῦ Βαλμύ τοῦ γαλλικοῦ πυροβολικοῦ, κατετρόπωσε τὸ γερμανικὸ πυροβολικὸ· οἱ Γερμανοὶ παραιτήθηκαν ἀπ' τὴν ἐπιχείρηση κι ὁ στρατὸς τῶν πριγκήπων σκόρπισε. Ὁ Σατωβριάνδος δὲν κατάφερε ν' ἀκολουθήσει τοὺς συντρόφους του· εἶχε πληγωθεῖ στὸ μερί ἀπὸ ὀβίδα καὶ τὸ τραῦμα φαίνονταν πολὺ σοβαρὸ. Ἐξάλλου ὁ πυρετὸς τὸν ἔκαιγε καὶ ἔκκοι τέσσερες ὥρες ἀργότερα ἐκδηλώθηκε ἀνεμβολογία. Μισοπεθαμένος, γεμάτος σπειριά, μὲ μακριὰ γένεια, μὲ τὸ μερί ματωμένο καὶ τυλιγμένο μὲ ἄχερα, μὲ τὴ στολὴ κουρελιασμένη, σοῦρθηκε, μέσ' ἀπ' τὶς Κάτω Χώρες καὶ τὸ Λουξεμβούργο, ὡς τὶς Βρυξέλλες ἀπ' όπου ἔλιπιζε νὰ φτάσει στὴν Ἱερσέη, ὅπου εἶχε καταφύγει ἡ οἰκογένεια Μπεντέ.

Ζώντας ἀπ' τὴν ἐλεημοσύνη τῶν γυναικῶν, λιγοθυμώντας στὰ χαντάκια, θυμώταν πολλές φορές, στίς τρομερὲς αὐτὲς στιγμές, τὴ θρησκεία. Τέλος, χάρις σὲ ἀξιοθρήνητους ὁδηγοὺς κάρρων, μπόρεσε νὰ φτάσει στίς Βρυξέλλες. Ἐκεῖ, παρουσιάστηκε στὸ μέγαρο τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ εἶδε τὸν Κόμη Ντέ Σατωμπριάν νὰ κατεβαίνει ἀπ' τ' ἀμάξι μαζί μὲ τὸ Βαρώνο Ντέ Μονμπουασιέ. Ὁ Ἰωάννης-Βαπτιστὴς τρόμαξε ἀπ' αὐτὸ τὸ φάντασμα· φρόντισε νὰ περιποιηθοῦν τὸ νεώτερο ἀδελφὸ του, τοῦ διηγήθηκε τὶς σφαγὲς τοῦ Σεπτέμβρη* καὶ τοῦ δωσε ἔκκοι πέντε λουδοβίκια γιὰ νὰ πάει στὴν Ἱερσέη. Ὅσο γι' αὐτόν, προετοιμαζόταν νὰ ξαναγυρίσει στὴ Γαλλία, ὅπως τὸν συμβούλευε ὁ κ. Ντέ Μαλζέρμπ, γιὰ ν' ἀποφύγει τὴν κατάσχεση τοῦ Κομπούρ. Εἶχε καταφέρει ὡς τότε, μὲ ψεύτικα πιστοποιητικὰ φιλοπατρίας καὶ διαμονῆς, ν' ἀποφύγει τὴν ἀναγκαστὴ τὸν νόματός του στὸν κατάλογο τῶν ἐμικρέδων, ἀλλ' ὁ ἔλεγχος τῶν περιφερειῶν γινώταν ὅλο καὶ πῶς αὐστηρὸς. Ὅσο γιὰ τὸν Σατωβριάνδο, ἂν καὶ τὸ πόδι του εἶχε γάγγραινα, βιαζόταν νὰ τὸ σκάσει ἀπ' τὶς Βρυξέλλες πού τὶς πλημμύριζαν ξανά «οἱ ἥρωες τῆς μετοικεσίας.»

Στὴν Ὀστάνδη, μπῆκε σ' ἓνα ἱστιοφόρο ἢ θαλασσοταραχὴ τὸν ἐξάντλησε· νόμιζε πὼς θὰ πέθαινε στὴ Γκέρνευτ. Ὅταν τέλος τὸ ἱστιοφόρο μπόρεσε νὰ φτάσει στὴν Ἱερσέη, παραληροῦσε. Ὁ θεῖος Μπεντέ, πού τὸν εἶχαν ἰδοποιήσει, πῆγε νὰ τὸν παραλάβει. Τέσσερις μῆνες ὁ Σατωβριάνδος ἔμεινε στὸ κρεβάτι σὲ μιά κάμαρα, πού τὴν εἶχε νοικιάσει ὁ θεῖος του γι' αὐτόν, ἀπ' όπου ἔβλεπε τὴ θάλασσα· ἐκεῖ οἱ καλοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι τοῦ δειχναν στορ-

* Οἱ σφαγὲς τῶν πολιτικῶν κρατουμένων πού ἔγιναν στίς φυλακὲς τοῦ Παρισιῦ, σὺν Σατελέ, στίς Κάμ, κλπ. στίς 2, 3, 4 καὶ 5 Σεπτεμβρίου τοῦ 1792. (Σημ. τ. Μετ.)

γῇ καὶ τὸν περιποιήθηκαν μ' ἀφοσίωση. Παρ' ὅλες τὶς στενόχωρες περιστάσεις, οἱ Μπεντέ ἔβρισκαν τὸν τρόπο νὰ εἶναι στὴν ἐξορία τὸ ἴδιο χαρούμενοι ὅσο καὶ πρὶν ἀπ' τὴν Ἐπανάσταση καὶ τὰ τρία νεαρά κορίτσια λησμονοῦσαν τὶς τωρινὲς δυστυχίες τους, θυμίζοντας στὸν ξάδελφό τους τ' ἀστεία τους στὸ Μονσουά.

Ἀπ' τὸ Σαίν-Μαλό στὴν Ἱερσέη γράμματα διαβιβάζονταν, μὲ λαθρεμπορικὰ σκάφη, ἀνάμεσα στὴν κυρία Ντέ Σατωμπριάν καὶ τὸν ἐνοικιαστή τοῦ ἀδελφοῦ της. Γραμμένο μὲ μυστηριώδεις φράσεις γιὰ νὰ μὴ ἀποκαλυφτεῖ τὸ καταφύγιο τῶν ἐμικρέδων, ἐν' ἀπ' αὐτὰ ἀνάγγελλε «ἐφακτόσιες ὀγδόντα δύο λίρες σὲ χαρτονομίσματα γιὰ τὸ παιδί πού ὑποφέρει ἀπὸ ἀνεμοβλογιά, καθὼς καὶ δώδεκα μῆλα χρυσᾶ». Οἱ «κίτρινοι αὐτοὶ ρενέδες» ἦταν φυσικὰ λουδοβίκια κ' ἡ καυμένη κυρία σύσταται μεγάλες οἰκονομίες «γιατί ὅλοι εἶν' ἐξαντλημένοι καὶ δὲν πρέπει νὰ περιμένετε χρήματα τόσο γρήγορα... Γυρέψαμε ἀπ' τὴν Οὐρανία ἕνα χειμωνιάτικο φόρεμα καὶ κάθε τί πού ἡ ἐλεημοσύνη της μπορεῖ νὰ προσφέρει καλύτερο... Ἡ καρδιά μου εἶν' ἐξασθενημένη κάτω ἀπ' τὸ βάρος πού τὴν πιέζει». Ἡ Οὐρανία βρισκόταν, μὲ τὴν Ἰουλία καὶ τὴ Λουκίλη, στὸ σπίτι τῆς κ. Ντέ Φαρσύ, στὴ Φουζέρ. Εἶχαν καταφέρει νὰ φύγουν ἀπ' τὸ Παρίσι, ὅχι δίχως δυσκολία, ὕστερ' ἀπ' τὶς σφαγὲς τοῦ Σεπτέμβρη' ἡ Φουζέρ ὅμως ὅπου οἱ Σουάνοι * καὶ οἱ Ἰακωβίνοι ἀντιμετωπίζονταν, κάθε ἄλλο ἦταν παρὰ σίγουρο καταφύγιο. Ὁ Ἰωάννης-Βαπτιστὴς ἦταν ἔτοιμος νὰ ξαναγυρίσει στὴ Γαλλία «κ' οἱ γονεῖς του δὲν ἤξεραν πού νὰ τὸν βάλουν». Ἡ Τρομοκρατία ἦταν πάνω στὴ βράση της. Στὶς τελευταῖες μέρες τοῦ Γενάρη τοῦ 1793, ὁ Σατωβριάνδος εἶδε νὰ μαινέται στὴν κάμαρά του, στὴν Ἱερσέη, τὸ θεῖο του, ντυμένο στὰ μαῦρα. Τρόμαξε, γιατί φοβήθηκε μήπως μάθαινε κανένα οἰκογενειακὸ πένθος* ἐπρόκειτο γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Λουδοβίκου ΙΣΤ'. «Δὲ μοῦ κανε ἐντύπωση, εἶπε, τὸν εἶχα προβλέψει.»

Ἄν καὶ τὸ στήθος του τὸν πονοῦσε, ἄρχισε νὰ μπορεῖ νὰ σηκώνεται. Ἐβλεπε τὸν καυμένο τὸ θεῖο του Μπεντέ νὰ μὴ μπορεῖ νὰ τὰ βγάξει πέρα καὶ μεμφτόταν τὸν ἑαυτὸ του γιὰ τὸ γινόνταν βάρος. Ὁ κ. Ντέ Μπεντέ εἶχε κιάλας στείλει στὸ Λονδίνο τὸ γιό του, τὸ Λαμπουσαρνταί γιὰ νὰ τραφεῖ ἐκεῖ ἀπὸ «ἐλπίδας». Τί ἔπρεπε νὰ κάνει; Νὰ ξαναγυρίσει στὴ Βρετάνη; Οἱ εἰδήσεις πού λάβαιναν κάθε ἄλλο ἦταν παρὰ καλές. Ὁ Μαρκήσιος Ντέ Λαροβερί, πού εἶχε ἰδρῦσαι ἕνα Βρετανικὸ Σύνδεσμο εἶχε πεθάνει* οἱ φίλοι του εἶχαν

συλληφθεῖ, καρατομηθεῖ. Ἕνας νέος τόσο ἀδύνατος ὅπως ἦταν ὁ Σατωβριάνδος θὰ ἄντεχε στὴ ζωὴ τῶν σπηλαίων καὶ τῶν δασῶν, πού ἦταν τότε ἡ ζωὴ τῶν Σουάνων; Ὁ πρίγκιπας Ντέ Μπουγιόν, πού ἦταν ἀπασχολημένος στὴν Ἱερσέη μὲ τοὺς ἐμικρέδες, δὲν ἦταν αὐτῆς τῆς γνώμης. Νὰ πάει νὰ συναντήσῃ στὸ Λονδίνο τὸν ξάδελφό του Λαμπουσαρνταί; Πῶς θὰ ζοῦσε ἐκεῖ. Κι' ὅμως ἦταν ἡ μόνη λύση. Τριάντα χρυσᾶ λουδοβίκια, σταλμένα ἀπ' τὴν καυμένη κυρία Ντέ Σατωμπριάν, πραγματοποιήσαν αὐτὸ τὸ ταξίδι. Ὁ ἀποχαιρετισμὸς ὑπῆρξε γεμάτος θλίψη. Ἀραγε θὰ ξαναβλέπονταν ποτέ; Ἐγκαταλείποντας τὴν οἰκογένεια Μπεντέ, ἀφῆνε πίσω του τὶς μόνες εὐτυχισμένες ἀναμνήσεις του.

Τὸ καράβι πού τὸν πῆγε στὸ Σαού-θαμπτον ἦταν γεμάτο ἐμικρέδες. Στὸ διάστημα τοῦ ταξιδίου μίλησε μὲ πολλὴν εὐχαρίστηση μὲ τὸν κ. Χίνγκαντ, ἕνα σύμβουλο στὸ παρλαμένο τῆς Ρέν καὶ ξαναβρῆκε ἀκόμα τὸ φίλο του ἀπ' τὸ Σαίν-Μαλό καὶ τὴ Βρέστη, τὸ Ζερλί. Γιὰ ὅλους τὸ μέλλον ἦταν ἀπρόβλεπτο. Μποροῦσε ὅμως νὰ ἦταν πιὸ ἀλλόκοτο ἀπ' τὸ παρελθόν; Τὸ Μάη αὐτὸν τοῦ 1793, ὁ Φραγκίσκος Ντέ Σατωμπριάν ἦταν εἰκοσι τεσσάρων χρονῶ. Ἦταν ἄλλοτε ὁ Βενιαμὴν μῆς μεγάλης οἰκογένειας, ἀξιωματικὸς, ἐξερευνητής, φύγας, ἀπλὸς στρατιώτης, ἐτοιμοθάνατος* εἶχε διασχίσει τοὺς ὠκεανούς καὶ τὰ σύνορα* εἶχε πάει στὸν πόλεμο καὶ εἶχε παντρευτεῖ. Ξαναβρισκόταν μόνος στὴ γέφυρα αὐτοῦ τοῦ καραβιοῦ, δίχως οἰκογένεια, δίχως σύζυγο, δίχως χρήματα, πλούσιος μονάχα μὲ τὰ τριάντα λουδοβίκια τῆς κυρίας Ἀπολλίνας καὶ μὲ τὰ χειρόγραφα του, πού δὲν εἶχε θελήσει νὰ τ' ἀποχωριστεῖ. Τί μποροῦσε νὰ σκεφτεῖ, ἐνῶ ἀκόμα μιά φορά ἡ πρώτη του παραμάνη, ἡ θάλασσα τὸν νανοῦριζε; Τὴν καυμένη τὴ γριά, ἀφηρημένη καὶ χαμένη, πού χωρὶς ἄλλο προσευχόταν κάθε πρωὶ γιὰ κείνον στὴν ὥρα αἰτέρη πόλη, δαρμένη ἀπ' τοὺς ἀνέμους; Τὶς τρεῖς γυναῖκες πού ἴσως αὐτὴ τὴ στιγμὴ, στὴ Φουζέρ, μιλοῦσαν γι' αὐτὸν γυρίζοντας γύρω ἀπ' τὸ μικρὸ κῆπο τοῦ μεγάρου τῶν Φαρσύ; Τὸ θάνατό του πού τὸν φανταζόταν πολὺ κοντά; Μᾶλλον, χωρὶς ἄλλο, τὰ πλάσματα τῶν ὀνείρων του: τὸν Κάκτας, τὴν Ἀτάλα, τὴ Σελούτα. Ἦταν ἄραγε πολὺ διαφορετικὸς, ὕστερ' ἀπ' αὐτὰ τὰ δύο χρόνια, τὰ τόσο σκληρὰ καὶ τόσο γεμάτα, ἀπ' τὸ νέο πού, μαζὶ μὲ τὸν κ. Ντέ Μαλλζέρμπ, εἶχε σκύψει πάνω στὸ χάρτη τῆς Ἀμερικῆς; Οἱ γυνῶμες, γεννημένες ἀπ' τὰ πάθη, καὶ τὰ αἰσθήματα παρὰ ἀπ' τὰ γεγονότα, τροποποιοῦνται ἀργὰ ἀπ' αὐτά. Ἀλλὰ στὴν ἐπιείκεια γιὰ τὶς πεποιθήσεις θὰ συνυπάρχει στὸ ἐξῆς σ' αὐτὸν ὁ φόβος γιὰ τ' ἀποτελέσματά τους. Ἀπ' τὰ ταξίδια του ἔχει ἀποχτήσει ἀκόμα μίαν ἰδέα νέα κι ἀρκετὰ ἐνδοξη γιὰ τὸν

* Βασιλικοὶ ἐπαναστάτες τῆς Βρετάνης, τῆς Νορμανδίας, τῆς Βανδέας, στὴν ἐποχὴ τῆς πρώτης Δημοκρατίας. Ἀρχηγὸς τῶν Σουάνων (Chouans) ἦταν ὁ Jean Chouan. (Σημ.τ.Μετ.)

ἑαυτοῦ του, θὰ εἶναι τώρα στὰ δικά του μάτια ὁ ἀνθρώπος τῶν ὠκεανῶν καὶ τῶν ἐρήμων, ὁ ἀνθρώπος τῶν τρικυμιῶν καὶ τῶν θυελλῶν, ὁ ἀνθρώπος ποὺ δὲ φοβήθηκε νὰ πάει νὰ ζήσει ἀνάμεσα στοὺς ἀγρίους τῆς Ἀμερικῆς. Κάθε ἀνθρώπινο πλάνημα ἔχει ἀνάγκη, γιὰ ν' ἀνέχεται τὸν ἑαυτό του, τὸν τόσο διαφορετικὸ ἀπ' ὅ,τι θὰ τὸ εὐχόταν, νὰ πλάθει ἕνα πρόσωπο ποὺ τὸ θέλει στὴν ἀρχή, ποὺ ὕστερα τὸ πιστεύει πῶς εἶναι καὶ ποὺ κάποτε στὸ τέλος γίνεται. Τὸ πρόσωπο τοῦ Σατωβριάνδου, ἔπειτ' ἀπ' τὶς περιπέτειες τῆς νιότης του, ἀρχίζει νὰ σκιστάρεται στὸ μυαλό του.

Γιὰ τοὺς ταξιδιωτὲς ποὺ τὸν συναντοῦν τὸ 1793 σ' αὐτὸ τὸ παραφορτωμένο καράβι, στ' ἀνοίχτὰ τῶν ἀγγλικῶν ἀκτῶν, δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἕνας νέος ἡμιγκρέ, χλωμός, ἀδύνατος, κακοντυμένος, ποὺ τὸν πνίγει ὁ βήχας. Δὲν μποροῦν νὰ μαντέψουν πῶς τὸ καυμένο αὐτὸ παιδί συνοδεύε-

ται ἀπὸναν κόσμῳ γεμᾶτο ποίηση. Ὁ Σατωβριάνδος ὁ ἴδιος τὸ ξέρει κ' ἐλπίζει κιόλας συγκεχυμένα πῶς οἱ ἐξαίσιες εἰκόνες ποὺ κουβαλάει ἀπ' τοὺς ὠκεανούς καὶ τὰ δάση, οἱ ὠραῖες αὐτὲς νύχτες, οἱ δέσμες αὐτὲς τοῦ φεγγαρίσιου φωτός, οἱ οὐρανοὶ αὐτοὶ σπαρμένοι ἀπὸ ἀστέρια τοῦ ὠκεανοῦ θὰ τοῦ δώσουν μιὰ μέρα, ἂν συγκινοῦν τοὺς ἄλλους τόσο ὅσο συγκίνησαν καὶ τὸν ἴδιο, «τὴ δόξα γιὰ ν' ἀγαπηθεῖ».

Ὁ Δήμαρχος τοῦ Σαούθαμπτον, δταν ξεμπαρκάρισε, τοῦ δωσε, στὶς 18 Μαΐου 1793, ἕνα φύλλο πορείας ποὺ ἔγραφε ἀγγλικά τούτα τὰ χαρακτηριστικά: «Φραγκίσκος Ντὲ Σατωμπριάν, γάλλος ἀξιωματικὸς τοῦ στρατοῦ τῶν ἡμιγκρέδων. Ἀνάστημα πέντε πόδια, τέσσερις Ἴντσες. Ἀδύνατος. Φαβορίτες καὶ μαλλιά καστανά.» Ἰσῶς αὐτὸς ὁ δήμαρχος θὰ πρεπε νὰ προσθέσει: «Ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά: Ἀδιαφορία, ἀλαζονεία καὶ μεγαλοφυΐα.»

(Ἀκολουθεῖ)

ΕΦΤΑ ΚΟΡΜΙΑ

Ἔχουμ' ἕνα χωραφάκι πέρα στὸ γιαλό,
μιὰ χούφτα, ὀλόδιό μας, γῆς κι' ἀστέρια,
ποὺ τὸ φιλοῦν οἱ ἀνέμοι, τὸ βλέπει ἡ θάλασσα
κι' ἔχει ἀγκάθια στὴ σειρὰ - σειρὰ, στολίδια.

Ἀσπαρτο ἕνα χωραφάκι πατρογονικὸ
καὶ δὲν ξέρουμε οἱ τρελλοὶ τί νὰ τὸ σπείρουμε.

Θᾶρτει ἡ ἀνοιξη, φεύγει ἡ ἀνοιξη καὶ νάτο,
σκάει, βροχὴ χρυσή, τὸ καλοκαίρι.
Εἴμαστε ἑφτὰ ἀδερφοί, ἑφτὰ ὄρφανοί
μ' ἕν' ἀσπαρτο χωράφι κληρονόμοι.

Πάει, τραβιέται καὶ τὸ καλοκαίρι,
φύγανε οἱ χρονιές, ἦρθε ἡ χιονιά, βροχὴ θολή,
κι' εἴμαστε ἑφτὰ ἀδερφοί, ἑφτὰ γερόντιοι:

Ἑφτὰ κορμιά στὴ γῆ θὰ σπείρουμε.

ΑΛΕΞΗΣ ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ

Ι. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΑ ΕΦΤΑ ΚΟΙΜΙΣΜΕΝΑ ΠΑΙΔΙΑ *
ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

“Ο πραιτορας σκύλιασε, πού τόσο γρήγορα του ξέφυγε ο Άριστόδουλος. Αυτό πιά δεν είταν ένα παράδειγμα για το λαό, είταν μιὰ ντροπή για την έξουσία. Πολλοί θά είπαν: τόσο εύκολο πράμα είναι ο θάνατος; Κι ο πραιτορας δεν ήθελε να το πουν. Έπρεπε ο θάνατος να είναι μιὰ πολὺ μακριὰ ιστορία, να πεθαίνεις μέρα τη μέρα, σιγά σιγά, να μὴ μπορεῖς να τὸν υπομείνεις τὸν παιδεμὸ κι ὡστόσο τὸ κορμί σου ν’ ἀντέχει.

Συμμάζωξε στὸ παλάτι του τοὺς πιστοὺς του, νὰ πεῖ καὶ νὰ μάθει. Εἶταν οἱ βασιανιστὲς κ’ οἱ φονιάδες, ἄνθρωποι πὺ εἶχαν σκοτώσει πολλοὺς ἀνθρώπους, διψασμένοι πάντα γιὰ αἷμα. Πρόσωπα, πὺ τὰ εἶχε ξεράσει ὁ Ἄδης. Θυμούνταν τὸν Ἄριστόδουλό καὶ γελοῦσαν, μὰ ὁ πραιτορας δὲν εἶχε καθόλου ὀρεξὴ νὰ γελάσει. Φώναζε καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν λεγεώνων σιμά του, καὶ τοὺς γραμματικούς, καὶ τοὺς μαντατοφόρους, ἀλογοκράτορες καὶ πεζοὺς κι ἄρματοδρόμους. Κ’ ἔγινε πυκνὴ ὁλόγουρά του ἡ σύναξη, μιὰ μικρὴ Ρώμη, μέσα στὴν Ἐφεσο, κ’ ἓνας δεῦτερος Δέκιος ὁ πραιτορας.

— Θέλω νὰ μάθω, πόσα ἀπ’ αὐτὰ τὰ καταραμένα σκυλιὰ ξαναγύρισαν στοὺς θεοὺς τῶν προγόνων, ἐφώναζε.

Οἱ ἄνθρωποι τοῦ κοιτάχτηκαν. Ἐνας γραμματικὸς μπόρεσε νὰ πεῖ:

— Ἐχω τέσσερις ἀναφορές. Εἶναι τέσσερις χριστιανοί, πὺ τὸν ἀπαρνῆθηκαν τὸ Χριστὸ κ’ ἔρχονται νὰ ζητήσουν τὸ ἑλεός σου.

— Καὶ ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ;

— Ἐνας βαστάζος, ἓνας δοῦλος ρογιασμένος σὲ πλούσιο σπίτι, τοῦ Λουκίλιου τοῦ ἀφέντη, δυὸ γυναῖκες.

— Καὶ τί νὰ τοὺς κάμω τοὺς βαστάζους καὶ τοὺς δούλους καὶ τίς γυναῖκες; Οἱ ἄλλοι τί γίνονται; Τὰ ὀνόματά τους τὰ πήρατε, τοὺς ἔχετε καταγράψει στὰ βιβλία σας; Ποιοὶ εἶναι οἱ ἄλλοι; Εἶναι πολλοί;

“Ο πραιτορας εἶχε σηκωθεί καὶ περπατοῦσε ἀνάμεσα στὴ σύναξη καθὼς τὸ θεριό, πὺ νιώθει τὸν ἑαυτὸ του περικυκλωμένο ἀπὸ μυριάδες ἐχθροὺς.

— Πόσοι εἶναι αὐτοὶ; Θέλω νὰ τὸ μάθω. Νὰ ξέρω, μὲ πόσους θά ἔχω νὰ κάμω.

Ἐνας τραχὺς πολεμιστὴς ἀνασηκώθηκε:

— Εἶναι γραμμένοι χίλιοι πεντακόσιοι. Μὰ εἶναι πολὺ περισσότεροι. Ρίξαμε τοὺς ἀνθρώπους μας ἀνάμεσά τους· νὰ ξεσκαλίζουν καὶ νὰ μαθαίνουν. Στιγμὴ τὴ στιγμὴ ὁ κατάλογος μεγαλώνει.

“Ο πραιτορας στάθηκε, συλλογίστηκε.

— Κ’ εἶναι οἱ χίλιοι πεντακόσιοι σωστοί; Ἡ μήπως ὁ ἐχτρὸς προδίνει τὸν ἐχτρὸ κ’ οἱ Ρωμαῖοι πάνε ν’ ἀφανιστοῦν σὺναμεταξύ τους κ’ οἱ ἔνοχοι βρίσκουν τὴν εὐκαιρία καὶ κρύβονται;

Κανένας δὲν ἀποκρίθηκε.

— Θέλω ἀπόκριση! Περιμένω ἀπόκριση! Ξεφώνισε ὁ πραιτορας μανιάσμενος. Ἡ ἐξουσία τῆς Ρώμης στηρίζεται ἀπάνου στὸ σωστὸ καὶ τὸ δίκιο. Ἄνθρωπος ἀθῶος δὲν πρέπει νὰ πάθει κακὸ. Μὰ καὶ ἄνθρωπος φταιχτὴς νὰ μὴ γλιτώσει. Ἀφήστε τοὺς ἄλλους. Ἄς ποῦμε γι αὐτοὺς τοὺς χίλιους πεντακόσιους. Εἶναι ὅλοι τοὺς χριστιανοί, εἰστε βέβαιοι;

Ἐνας ἐφώναζε:

— Εἴμαστε βέβαιοι!

— Καὶ τί εἶναι αὐτοὶ; ρώτησε καὶ πάλι ὁ πραιτορας. Βαστάζοι καὶ δοῦλοι;

— Ἄνθρωποι τοῦ θεοῦ! ἀποκρίθηκε ἓνας

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος.

γραμματικός, συμμαζωμένος ανάμεσα στους άλλους, ένας μικρόσωμος με μάτια γεμάτα φλόγα και θάνατο.

— "Ανθρωποι τοῦ θεοῦ, εἶπε ὁ πραιτορας. Βέβαια, ἔτσι λένε! "Ανθρωποι τοῦ θεοῦ! "Οχι, ἄνθρωποι τῶν θεῶν, ὅχι ἄνθρωποι τῆς πατρίδας, τῆς Ρώμης.

Ξανακάθισε, οἱ ἄλλοι κοιτάζονταν, ψυχρὴ σιωπὴ εἶταν χυμένη παντοῦ. Ὁ πραιτορας συλλογιόταν. Ξαφνικά, σηκώθηκε μακίναςμένος καὶ πάλι :

— Ποιὸς εἶταν αὐτός, ποῦ ἐφώνησε τοῦτο τὸ λόγο; "Ας περάσει μπροστά μου!

Μέσα στὸ μεγάλο παλάτι τὸ πλῆθος ἀνατρίχιασε σύγκορμο. "Ανοῖξαν τόπο νὰ περάσει ὁ γραμματικός. Γιά μιὰ στιγμή ὅλη ἐκείνη ἡ σύναξη ἐνίσωσε τὸν ἀνεμο τῆς παραφροσύνης νὰ ἐξουσιάζει τὴν πλῆσιν. Εἶχαν ἀκούσει σωστά κ' εἶχαν νιώσει σωστά; Αὐτὸ δὲν εἶταν πληροφορία, εἶταν, φυσικά, ὑπεράσπιση. Καὶ ποιὸς εἶταν ὁ ἄνθρωπος, ποῦ εἶχε τόση δύναμη μέσα του, ὥστε νὰ μαρτύρῃ νὰ πεῖ λόγο καλὸ γιὰ τοὺς ἀντιμαχούς τῆς Ρώμης μέσα σὲ τούτη τὴν αἴθουσα, ἀνάμεσα σὲ τοῦτο τὸ πιστὸ καὶ ἀφοσιωμένο πλῆθος; Δὲν εἶταν ἄνθρωπος, εἶταν ἀνθρωπάκι. "Ενα τιποτένιο πλάσμα. Ὁ πραιτορας τὸν γνῶρισε, ἡ καρδιά του ἀλάφρωσε κάπως.

— Εἶσαι ὁ Λυσίμαχος ὁ Κυζικηνός;

— Μάλιστα, εἰμαι ὁ Λυσίμαχος ὁ Κυζικηνός, ἀπόγονος τῶν Ἑλλήνων καὶ πιστὸς τοῦ θεοῦ.

— Καὶ τότε γιὰ τὸν εἶπες τοῦτο τὸ λόγο;

— Γιὰ τὴν πίστη, πῶς ὁ δρόμος ποῦ ἔχουμε πάρει δὲν εἶναι σωστός. "Η πίστη δὲν πολεμιέται με τ' ἄρματα, πολεμιέται με μιὰν ἄλλη πίστη.

Ὁ πραιτορας πάσκιζε νὰ γελάσει.

— Διαβάζεις πολλὰ βιβλία, καλὲ μου Λυσίμαχε, καὶ τὸ μυαλό σου δὲ μοῦ φαίνεται νὰ εἶναι πλασμένο γιὰ πολλὰ βιβλία. Αὐτὰ λοιπὸν λένε οἱ φιλόσοφοι σου;

— Δὲ μοῦ χρειάζονται οἱ φιλόσοφοι. "Εχω συνηθισεῖν ἀστοχάζεσθαι, αὐτὸ εἶναι ὄλο.

Οἱ φονιάδες σκουντιοῦνταν ἀναμεταξύ τους. Ἐκοίταζαν τὸ γραμματικὸ φιλοπερίεργα. Ξεσκάλιζαν τὸ κορμί του, γιὰ νὰ ἰδοῦν, ἂν θὰ τὸν ἀξίζει τὸν κόπο.

— Θέλω νὰ πῶ, ἐξακολούθησε ὁ γραμ-

ματικός με θάρρος περίσσιον, τόσο ποῦ εἶταν νὰ τὴν τρέμει τὴν τύχη του, πῶς ἡ Ρώμη ἔχει χάσει τὴν πίστη στὸν ἑαυτὸ τῆς. Πιστεύει μονάχα στὴν ὀλικὴ δύναμή της, ἐσθ' τῆς μένει ἀκόμη. Οἱ χριστιανοὶ πιστεύουν στὴν ἀγάπη. "Εμεῖς θὰ ἔπρεπε νὰ πιστεύουμε στὴ δικαιοσύνη. Καὶ δὲ μᾶς ἔχει ἀπομένει παρὰ ἡ βία.

Ὁ πραιτορας ξανακάθισε. Οἱ ἄλλοι σὺναιναν. Ὁ πραιτορας ἔκαμε νόημα νὰ φύγουν, ν' ἀδειάσει ἡ αἴθουσα. Κράτησε τὸ Λυσίμαχο σιμὰ του.

— Καὶ δὲν εἶναι τοῦτο δικαιοσύνη, νὰ ξεπαστρεύουμε τοὺς ἐχτροὺς, ποῦ συμμαζώχτηκαν ν' ἀφανίσουν τὴν Ρώμη;

— "Οχι, δὲν εἶναι δικαιοσύνη, ἀποκρίθηκε ὁ Λυσίμαχος. Τοὺς χριστιανούς τοὺς φτιάχνει ἡ Ρώμη, δὲν τοὺς φτιάχνει κανένας ἄλλος. Τοὺς φτιάχνει ἡ πείνα, ἡ ἀρρώστια, ἡ δυστυχία, ὁ θάνατος. Εἶναι οἱ ἄνθρωποι ποὺ δὲν ἔχουν ἐλπίδα. Τί θέλεις νὰ κάμουν; Πηγαίνουν στὸ Χριστό. Κ' ἐκεῖνος τοὺς τάζει μιὰ ζωὴ ἀτελεύτητη, πέρ' ἀπὸ τὴν δδὴν τοῦ κόσμου τούτου. Κι ὁ Χριστὸς τοὺς μαθαίνει, πῶς δὲν ὑπάρχει διαφορά ἀνάμεσα στὸ φτωχὸ καὶ στὸν πλούσιον, στὸ βασιλιά καὶ στὸ στρατιώτη. Καὶ φυσικά δὲν ὑπάρχει.

— Πιστεύεις καὶ σὺ, πῶς δὲν ὑπάρχει, Λυσίμαχε;

— Πιστεύω, πῶς δὲν ὑπάρχει, ἀποκρίθηκε ἡσυχὰ ἡσυχὰ ὁ Λυσίμαχος. "Ενα μάτσο κόκκαλα, ἓνα κομμάτι βρώμικο κρέας εἶμαστε ὅλοι μας.

Ὁ πραιτορας ἄρχισε καὶ πάλι νὰ περπατεῖ μέσα στὴν ἀδεια αἴθουσα ὀργισμένος.

— Μήπως εἶσαι καὶ σὺ χριστιανός, φίδι φαρμακερό, ποῦ τὸ ζεσταίνω στὸν κόρφο μου;

— "Οχι, δὲν εἰμαι χριστιανός, αὐτὸ τὸ ξέρεις. Εἰμαι μονάχα ἓνας ἄνθρωπος ποῦ δὲν ἐπιτρέπει τοὺς ἄλλους νὰ συλλογιῶνται γιὰ λογαριασμό του. Προσπαθῶ νὰ ἐννοήσω, ὁλοένα αὐτὸ προσπαθῶ. Κατέχω μιὰ ἀξιοπρέπεια, τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου ποῦ στοχάζεται.

— Δὲ σὲ καταλαβαίνω τί θέλεις νὰ πεῖς, εἶπε ὁ πραιτορας.

Ὁ Λυσίμαχος δὲν ξεστόμισε λέξη. Συλλογίστηκε, πῶς ἴσως εἶχε προχωρήσει πολὺ. "Εσίγησαν καὶ πάλι τὰ πάντα. Κ' εἶ-

ταν ἡ ὥρα μαλακὴ καὶ γλυκιὰ, μιὰ ὥρα τῆς Ἰωνίας. Ὑστερα, ξαναρώτησε ὁ πραιτορας :

— Μήπως εἶσαι κ' ἐσὺ χριστιανός;

Γιὰ τὸν πραιτορα δυὸ κόσμοι μπορούσαν νὰ ὑπάρχουν μονάχα: οἱ χριστιανοὶ κ' οἱ ἀφοσιωμένοι τῆς Ρώμης. Αὐτὰ τ' ἀνάμεσα δὲν εἶταν ἱκανὸς νὰ τὰ νιώσει.

— Ὅχι, δὲν εἰμαι, κι αὐτὸ τὸ ξέρεις, τοῦ ἀποκρίθηκε καὶ πάλι μὲ φανερὸ πείσμα ὁ Λυσίμαχος.

— Ἀλλόκοτοι ἄνθρωποι εἰστε, μὰ τὴν ἀλήθεια, ἐσεῖς οἱ Ἕλληνες.

— Δὲν εἴμαστε ἀλλόκοτοι. Εἴμαστε λεύτεροι. Ἀντίκρου σὲ δλους, ἀντίκρου σὲ δλα. Δὲν ἀγαποῦμε τὴ βία. Μᾶς ἀρέσει νὰ μιλοῦμε καὶ νὰ συνομιλοῦμε, καμιὰ φορὰ ἴσαμε πού νὰ τ' ἀφανίζουμε τὸ θέμα τῆς συνομιλίας καὶ νὰ μᾶς μένει μονάχα ἡ μεγάλη χάρὰ τῆς. Κανένας ἄλλος λαὸς σὲ τοῦτον τὸν κόσμον δὲν ἔχει νιώσει ὅσο οἱ Ἕλληνες τὸ πόσο ἀκριβὸν χάρισμα τῶν θεῶν στοὺς ἀνθρώπους εἶναι ὁ λόγος. Εἴχαμε κάποτε τὴν Πνύκα. Εἶναι μιὰ βραχοτοπιὰ στὴν Ἀθήνα.

— Ναί, τὴν ξέρω τὴν Πνύκα. Ἔχω πάει μιὰ φορὰ στὴν Ἀθήνα. Ἕνας βράχος, μέσα στὸν ἄνεμον τοῦ χειμῶνα.

Ὁ πραιτορας θυμήθηκε τὴν Ἀθήνα, ἡ καρδιά του μαλάχωσε.

— Ἐκεῖ μιλοῦσαν, εἶπε ὁ γραμματικὸς, ὁλοένα μιλοῦσαν. Ὁ λαὸς ὁλόγυρά τους τοὺς ἄκουε ἐκείνους πού μιλοῦσαν καὶ τοὺς ἀγαποῦσε, ἂν ἄνθρωποι μιλοῦσαν, ἀκόμη κι ἂν δὲν εἶταν ἄξιοι νὰ ποῦν τὸ σωστό. Μαγεύονταν ἀπὸ τὴ δύναμη κι ἀπὸ τὴ χάρη τοῦ λόγου. Αὐτὸ εἶναι πολὺ σημαντικότερο ἀπ' ὅσο φαίνεται. Οἱ Ῥωμαῖοι ἀγαποῦν τὴ σιωπὴ καὶ τὴν ἐνέργεια. Μὰ ἡ πράξη, καὶ μόνο γιατί εἶναι ἡ πράξη, εἶναι πιὸ βάνουση ἀπὸ τὸ λόγο.

— Δὲ σὲ καταλαβαίνω, τοῦ εἶπε καὶ πάλι ὁ πραιτορας. Μὰ μὲ καταδιασκεδάξεις, καταραμένε!

Καὶ χαμογέλασε φιλικά. Ὑστερα, εἶπε :

— Εἶταν ἁπλοῦς οἱ γυναῖκες ἐκεῖ στὴν Ἀθήνα.

Μισόκλεισε τὰ μάτια, συλλογίστηκε. Τὸ πρόσωπό του ἀναπαύτηκε. Ἔτσι εἶναι, σὰ λάχει καὶ θυμηθῶμε τίς γυναῖκες.

— Λοιπόν, τί πρέπει νὰ κάμω; ρώτησε

ὁ πραιτορας. Ἐσὺ παιδί μου, εἶσαι σοφός.

— Κάμε ὅ,τι νομίζεις σωστότερο.

Ὁ πραιτορας καὶ πάλι δὲ μίλησε, γιὰ ὥρα πολλή. Ὑστερα, εἶπε :

— Πάρε καὶ γράψε. Αὐτοὺς τοὺς χίλιους πεντακόσιους χριστιανοὺς νὰ τοὺς βάλουν στὰ σίδερα καὶ νὰ προσμένουν τίς προσταγές μου. Καὶ νὰ φάξουν νὰ βροῦν καὶ τοὺς ἄλλους. Ἀπὸ τότε πού ἄφησε ἡ Ρώμη τοὺς Ἕλληνες νὰ τὴ μαγεύουν μὲ τὰ ὁμορφα λόγια ἔχασε τὴν παλιὰ δύναμή της. Βάλε τοὺς φιλόσοφους στὴ βιβλιοθήκη σου καὶ πρόσταξε τοὺς πραιτωριανούς, ἀπὸ μέρος μου, νὰ συναχθοῦν αὐριο, μόλις ὁ ἥλιος ἀνεβεῖ ἀπὸ βουνό, νὰ τοὺς πῶ τί πρέπει νὰ κάμουν. Κ' ἐσὺ, μὴ διαβάζεις τόσο πολὺ. Μπορεῖς νὰ πηγαίνεις, Λυσίμαχε.

Ὁ Λυσίμαχος ἔφυγε. Κ' ἔμεινε ὁ πραιτορας σ' ἐκεῖνον τὸ μεγάλο τόπον νὰ συλλογιέται.

Οἱ ἀκόλουθες μέρες εἶταν πικρότατες σ' ὅλη τὴν αὐτοκρατορία. Οἱ μαντατοφόροι εἶχαν καὶ εἶχαν νὰ διηγιοῦνται. Τὸ αἷμα εἶχε γίνει ποτάμι, μιὰ θάλασσα αἷμα πού περισκέπαζε τίς πολιτείες, πού περισκέπαζε τὰ πάντα. Ἡ Ρώμη εἶχε καταντήσει ἕνας στεναγμὸς κ' ἕνας θρήνος. Ἡ ἐξουσία εἶταν πεισματωμένη ἀπὸ τὴν ἀντίσταση, πού συναπαντοῦσε, ἀπὸ τὴν ἐπίμονη σιωπηλὴ ἄρνηση. Αὐτὸ πιὰ εἶταν ἀκατανόητο! Ἐαφνιαζόταν κι ὁ πιὸ ἀδιάφορος νὰ βλέπει μὲ πόση πίστη, μὲ πόση ἀπάθεια, πλάσματα ταπεινὰ καὶ φτωχὰ, πλάσματα συφοριασμένα ὑπόμεναν τὸ μαρτύριο καὶ τὸ θάνατο. Ὁ Δέκιος εἶχε χάσει τὰ λογικά του, δὲν ἤξερε, τί νὰ πεῖ, τί νὰ κάμει. Ὁ Ἀντιγένης εἶταν σταλμένος στὶς μακρινὲς ἐπαρχίες, νὰ καταστρώνει τὰ σχέδια, νὰ διευθύνει τὸν ἀλλόκοτον τοῦτον πόλεμον. Κάποτε ἔφτασε καὶ στὴν Ἐφεσο. Ἀνέβηκε στὸ πραιτώριον μὲ πολλὴ κουστωδία, βρῆκε τὸν πραιτορα. Ὁ ἐρχομὸς του συντάραξε τὴν πολιτεία, ἔσπειρε τὸν τρόμον στὰ σπλάχνα της.

«Ὁ Ἀντιγένης ὁ πιστὸς τοῦ αὐτοκράτορα ἦρθε νὰ δυναμώσει τὸν καταδιωγμό!»

Αὐτὸ συλλογίστηκαν ὅλοι. Συνομίλησε μὲ τὸν πραιτορα. Πῆρε στὰ χέρια του τὸν κατάλογο τῶν ἐνόχων. Ἀνασήκωσε τὰ φρύδια, μουρμούρισε :

— Εἶναι πολλοί!

— Εἶναι κι ἄλλοι, εἶπε ὁ πραιτορας. Οἱ ἄνθρωποι μου εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ τοὺς ἀνακαλύψουν ὅλους. Δὲν ἄφησαν φτωχογειτονιά, χαμόσπιτο, λαγούμι, τρύπα τῆς γῆς νὰ μὴν τὴν φάξουν! Θὰ καθάρισω τὴν Ἐφεσο ἀπὸ τὸ μῦλημα.

— Καὶ τί θὰ τοὺς κάνεις αὐτοὺς τοὺς χίλιους πενταχόσιους; ρώτησε ὁ Ἀντιγένης. Καὶ τοὺς ἄλλους, ποὺ θὰ πέσουν στὰ χέρια σου ἀργότερα;

— Τί θὰ τοὺς κάμω; Θὰ τοὺς ἀφανίσω! Μὲ τὸ μαρτύριο, μὲ τὸ θάνατο.

— Ἀνθρώποι μὲ βίος ὑπάρχουν ἀνάμεσά τους; ρώτησε ὁ Ἀντιγένης.

— Νομίζω, πὼς εἶναι λιγοστοί. Δὲν ξέρω, θὰ ἐρευνήσω προσεχτικὰ τὸν κατάλογο.

— Εἴταν τὸ πρῶτο, ποὺ ἔπρεπε νὰ κοιτάξεις, εἶπε ὁ Ἀντιγένης. Τὸ αὐτοκρατορικὸ ταμεῖο χρειάζεται χρήματα, ὅλοι μας χρειάζομαστε χρήματα, ὁ αὐτοκράτορας ἔχει φτωχύνει.

— Ἐχει φτωχύνει ὁ αὐτοκράτορας; ρώτησε ξαφνιασμένος ὁ πραιτορας. Καὶ πότε πρόφτασε νὰ φτωχύνει;

— Ἡ ἐξουσία φτωχαίνει μὲ τὸ παραμικρὸ στοὺς καιροὺς μας, εἶπε ὁ Ἀντιγένης. Αὐριο οἱ πραιτωριανοὶ στὴ Ρώμη θὰ ζητήσουν κι ἄλλα δοσμάτα. Κι ἂν δὲν τὰ πάρουν, θὰ τὸν ἀλλάξουν τὸν αὐτοκράτορα.

— Εἶναι ἀκόμη πολὺ νωρίς! ἀποκρίθηκε ὁ πραιτορας.

Ὁ Ἀντιγένης τοῦ ἔρριξε μιὰ μακρόσερτη ματιά γεμάτῃ νόημα. Ὑστερα, εἶπε:

— Ὑπάρχουν ἕνα σωρὸ δυσареστημένοι σὲ κάθε πολιτεία, ἄνθρωποι μὲ βίος καὶ ὑπόληψη. Εἶναι καὶ τοῦτοι ἔχτροί. Θὰ τοὺς βαπτίσουμε χριστιανούς, στοὺς δύσκολους καιροὺς τὰ δύσκολα μέσα χρειάζονται.

— Θὰ εἶναι πρόθυμοι νὰ θυσιάσουν στοὺς θεούς, εἶπε ὁ πραιτορας, γιατί δὲν τοὺς ἔχουν ἀπαρνηθεῖ τοὺς θεούς.

— Ἀς μὴν τοὺς ζητήσουμε τὴ θυσία. Ἀς μὴν τοὺς ἀφήσουμε νὰ μιλήσουν.

— Τέτιο πράμα δὲ μπορῶ νὰ τὸ κάμω, εἶπε ὁ πραιτορας.

— Θὰ μπορέσεις! τοῦ ἀποκρίθηκε μὲ τρόπο ποὺ δὲ σήκωνε ἀντίρρηση ὁ Ἀντιγένης.

Ὁ πραιτορας σῶπαινε. Στὸ τέλος εἶπε:

— Θὰ προσπαθίσω.

Ὁ Ἀντιγένης ἐνίσωσε λεύτερη τὴν ἀνάστα του. Καὶ πλήθυναν οἱ μαῦρες κ' οἱ σκότεινες μέρες στὴν Ἐφεσο. Τὸ αἷμα φέρνει τὸ αἷμα. Ὁ πραιτορας, ποὺ ἤξερε τὴν τέχνη τοῦ ἀργοῦ θανάτου καὶ ποὺ ζητοῦσε ἀπὸ τοὺς βασανιστὲς καὶ τοὺς φονιάδες νὰ βρίσκουν ὁλοένα καὶ νέους παιδεμούς, ἐγένινεν ἕνας βιαστικὸς αἱματοπόττης δαίμονας, ποὺ ὁλοένα ἔπινε κι ὁλοένα διψοῦσε. Μπουλούκια μπουλούκια τοὺς ὀδηγοῦσαν τοὺς χριστιανούς στὶς νεροσυρμές, ἀνάμεσα στὰ χωράφια, καὶ τοὺς ἔσφαζαν. Καὶ κοκκίνισαν τὰ νερά καὶ κοκκίνισαν τὰ χωράφια. Τοὺς ἔσφαζαν καὶ μέσα στὴν πολιτεία, νὰ βλέπουν οἱ ἄλλοι καὶ νὰ φρονιμεῦν. Τέτιο εἴταν τὸ κακό, ποὺ παραλόγισε ὁ νους τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ μῆτε ποὺ ἄφηγε στὸ ἀναμεταξύ καὶ τὴν παλιὰ του τέχνη ὁ πραιτορας. Τὰ σιδερένια κρεβάτια κ' οἱ πυρωμένες τοιμπίδες κ' οἱ μάστιγες μὲ τίς φονικὲς οὐρὲς κ' οἱ ἀκατονόμαστες στρέδλες καὶ τὰ φλογισμένα στεφάνια καὶ τὰ καζάνια τῆς πίσσας—κι ὅλα τὰ σύνεργα τῶν δαιμόνων ἔδιναν κ' ἔπαιρναν. Κ' ἐγινε ἕνας ἀπειράριθμος γόος, ἕνας ἀκαταμέτρητος θρήνος ἢ Ἐφεσος.

Κι ὥστόσο, δὲν εἴταν καὶ λίγοι ἐκεῖνοι, ποὺ μπόρεσαν νὰ γλιτώσουν εἴτε κρυμμένοι σὲ σπήτια Ρωμαίων εἴτε ξενιτεμένοι σὲ μακρινὰ ἔρημις, μέσα στὴ γύμνια καὶ στὴ σιωπῇ. Ἔτσι πάντα γινόταν. Ἡ Ρώμη ἐθέριζε τὸν καρπὸ. Ὁ σπόρος ἀπόμεινε στὴν εὐφορῇ γῆς. Κι ἀνάμεσα σὲ τούτους καὶ τὰ ἑπτὰ κοιμισμένα παιδιὰ. Αὐτὴ ἡ ἱστορία εἶναι ἀληθινὰ θαυμαστή, τὸ πὼς στοχάστηκαν τὸ δρόμο τῆς σωτηρίας, τὸ πὼς ἐσώθησαν. Καὶ δὲν εἶναι καμωμένη γιὰ τοὺς ἀπίστους. Ἡ καὶ γιὰ ὅσους δὲν κατορθώνουν νὰ νιώσουν τὴν οὐσία τοῦ θαύματος.

Στρατιῶτες τῆς Ρώμης εἴταν τὰ ἑπτὰ παιδιὰ. Καὶ ν' ἀπιστήσουν στὸ νόμο τῆς Ρώμης δὲν τὸ εἶχαν ποτὲ στοχασθεῖ. Καὶ ν' ἀπιστήσουν στὸ Χριστὸ πολὺ περισσότερο δὲ θὰ μπορούσε ἡ καρδιά τους νὰ τὸ βασιτάξει. Κ' ἐνιωθάν μέρα τὴ μέρα τὴν ὑπόφια νὰ τοὺς περιζώνει καθὼς ἕνα σιδερένιο στεφάνι, ποὺ ὅλο μίχραινε, ὅλο λιγότευε καὶ θὰ γινόταν δαχτυλίδι στὸ τέλος. Ὁ ἔξω κόσμος τοὺς ἐγινε ξένος. Δὲν ἤξεραν ποῦ βρισκόταν οἱ γονεῖς, ποῦ βρισκόταν τ' ἀδέρφια, τὰ πρόσωπα τ' ἀγαπημένα εἶχαν χαθεῖ. Καὶ πὼς νὰ ζήσει ὁ ἔρμος ὁ ἄνθρω-

πος χωρίς τὰ πρόσωπα τ' ἀγαπημένα ; Βδομάδες και βδομάδες ὁ λεγεώνας τους, ἀφωσιωμένος σὲ ἀλλότρια ἔργα, δὲν εἶχε πάρει μέρος στὸν καταδιωγμό. Ζούσαν σὲ μιὰν ἔρημιά, πέρ' ἀπὸ τὴν Ἑφεσο· μὲ τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης. Καὶ μάθαιναν κι ἀνατρώμαζαν, μὰ τὸ κακὸ δὲν εἶχε σιμώσει σ' ἐκείνη τὴν ἔρημιά. Κ' ἦρθε ἡ ὥρα νὰ ἐπιστρέφουν στὴν πολιτεία. Καὶ τότε, διηγιέται τὸ παλιὸ χρονικὸ, ὁ ἴδιος ὁ κεντυρίωνας, ὁ δικός τους, ποὺ τοὺς εἶχε πολὺ ἀγαπήσει καὶ ποὺ τοὺς ἤξερε χριστιανούς, τοὺς εὐκόλυνε

νὰ γλιτώσουν τὸν ἀφανισμό. Κ' ἓνα ἄλλο χρονικὸ διηγιέται, πὼς τὰ ἴδια τὰ παιδιὰ πήραν τὴν ἀπόφασή τούτη. Καὶ πὼς ἔλαχε τὴν πρώτη μέρα, ποὺ ξαναπάτησε ὁ Ἰάμβλιχος, ὁ πρῶτος κι ὁ μακαριστός, τὸ πόδι του στὴ γῆ τῆς Ἑφέσου, νὰ δεῖ στὸ δρόμο νεκρούς, μὲ τὰ κεφάλια χωρισμένα καὶ πεταμένα στὴν κόκκινη λάσπη, νὰ δεῖ καὶ τὸ ποτάμι τὸ αἷμα, κ' ἔλιωσε ἡ καρδιά του καὶ φώναξε καὶ τοὺς ἄλλους μὲ τρόπο καὶ τοὺς φώτισε στὸ ἀναμεταξὺ ὁ Θεὸς καὶ βρήκαν καταφυγὴ καὶ γαλήνη.

(Ἀκολουθεῖ)

Κ Α Λ Ε Β Α Λ Α *

ΑΣΜΑ 7^ο

ΒΕΝΑΜΕΝΕΝ ΚΑΙ ΛΟΥΧΙ

Μέρες ὀχτὼ καὶ νύχτες ἄλλες τόσες
τὸ Βεναμένεν ἔδερνε τὸ κῦμα,
δμοια μὲ πεῦκο ποὺ ξερίζωσ' ὁ ἀγέρας
ἦ μ' ἐλατόκλωνο ποὺ κόπηκε ἀπ' τὸ δέντρο.

Πουλὶ μεγάλο τότε πέταξε κοντά του
ἀπ' τοῦ βοριᾶ κι' ἀπ' τῆς ἀνατολῆς τὰ μέρη,
ἀητός ἀπὸ τῆς Λαπωνίας τὴ χώρα.
Φέροντας γῦρο κι' ἀγναντεύοντας τὸ κῦμα,
τὸ Βεναμένεν εἶδε καὶ τὸν ρώτησε
εἰ στὸν πλατὺ τὸν ὠκεανὸ τὸν εἶχε φέρει.

Τὰ πάθη του τοῦ ἱστόρησεν ἐκεῖνος
καὶ τῶν πουλιῶν ὁ βασιλεὺς ἔτοι ἀποκρίθη :
— « Ἀπὸ τίς ἔγνοιες λεύτερη ἄς εἶν' τὴν ἡ καρδιά σου.
Σκαρφάλωσε στὴ ράχη μου καὶ κάτσε στὰ φτερά μου
κι' ἀπάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα ἐγὼ θὰ σὲ περάσω
καὶ θὰ σὲ πάω στὸ μακρυνὸ τὸν τόπο ποὺ γυρεύεις.
Γιατὶ θυμάμαι τὸν καιρὸ καὶ τὴν καλὴ τὴ μέρα
ποὺ σώρισες τῆς Κάλβαλα τὸν πρᾶσινο τὸ λόγγο
κι' ἄφησες μοναχὸ δεντιρί, μιὰν ὁμορφὴ σημύδα
ὀλόρθη, γιὰ νὰ κάθονται πουλιὰ νὰ ξαποσταίνουν. »

Ὅξω ἀπ' τὸ κῦμα πήδηξεν ὁ Βεναμένεν,
ἀνέβηκε σι' ἀητοῦ τὴ ράχη
κι' ἔκατσε στίς φτεροῦνγες του.
Πέταξε τὸ πουλὶ κι' ἀνέερο δρόμο πήρε,
ἀλαργινὸ, κατὰ τοῦ ἡλιοῦ τὰ μέρη,

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος.

κι' ἀπόθρεσε τὸν ἥρωα σ' ἀπόμακρ' ἀκρογιάλια,
στῆς Πόγια τῇ σκοταδερεῇ, καταχνιασμένη χώρα.

Ἀπόμεινεν ἐκεῖ τρεῖς μέρες καὶ τρεῖς νύχτες,
ἀναμαλλιάρης, ἔρμος, λαβωμένος,
βαρυγγομῶντας μὲ τῇ μοῖρα
ποὺ σ' ἄγνωρα τὸν ἔριξε λημέρια,
τοῦ γρυισμοῦ τὸ δρόμο μὴ μπορῶντας
νὰ βρεῖ γιὰ τὴν πατρίδα.

Τῆς Πόγια ὥστόσοσον ἡ ξανθόμαλλη κοπέλλα
ποὺ τῶχε τάμα μὲ τὸν ἥλιο νὰ ξυπνάει,
ξύπνησε κείνη τὴν αὐγὴ πρὶν ἀπὸ τ' ἄστρο,
προτοῦ λαλήσει πετεινός, προτοῦ νὰ κραῖξει δρόνθι.
Τὰ πρόβατά της κούρεψε κι' ἔξανε τὸ μαλλί τους
καὶ τὸ ὕφανε σιτὸν ἀργαλειὸ καὶ σάρωσε τὸ σπῖτι,
πρὶν ν' ἄβγει τ' ἄστρο τῆς αὐγῆς, πρὶν πετεινὸς λαλήσει.
"Ὅξ' ἀπ' τὸ σπῖτι πῆρε τὰ σκουπίδια
κι' ἀπόμερα νὰ τὰ πειάξει πῆγε.
"Ἀκουσε βόγγο νᾶρχεται πέρ' ἀπὸ τὸ ποτάμι
καὶ γύρισε στὴ μάνα της καὶ τ' ἀκουσμά της εἶπε.

Στὴ βάρκα μπῆκεν ἡ γερόντισσα τῆς Πόγια
καὶ τράβηξε γιὰ κεῖ ποὺ ὁ θρηῆνος ἀκουγόταν.
— «Τοῦτο δὲ μοιάζει κλάψιμο μικροῦ παιδιοῦ ἢ γυναίκας,
τοῦτο εἶν' ἀντρίκιο βογγητό, ἥρωας εἶναι ποὺ κλαίει,
ἄτυχος ποὺ τὸν ἔριξε σὲ ξένον τόπο ἢ μοῖρα.»
Στὴ Λούχι ἔτσι ἀποκρίθηκεν ὁ γέρο - Βεναμένεν·
— «Ἡμουν τρανὸς σιτὸν τόπο μου καὶ ξακουσμένος
στῆς Βάνελα τὰ μαλακὰ λιβάδια
καὶ σ' ἀπλωτὰ τῆς Κάλβαλα τὰ χερσοτόπια.
Μὰ τίσος εἶν' ὁ πόνος μου, ποὺ τῶρα πιά δὲν ξέρω
μῆτε κι' ἐγὼ ποιὸς ἤμουννα.» Κι' ἀπάντησεν ἡ Λούχι·
— «Ἐβγ' ἀπ' τοὺς βάλτους, ἥρωα, πάρε τὸ μονοπάτι
κι' ἔλα νὰ πεῖς τὰ πάθη σου καὶ τίς κατοικιχίες σου.»

Τὸν μάζεψε σιτὸ σπῖτι της τὸ γέρο - Βεναμένεν,
τὸν ζέστανε καὶ τοῦτριψε τὰ ξυλιασμένα μέλη,
τοῦ χόρτιασε τὴν πεῖνα του μὲ πλούσιο φαγοπότι.
Καὶ σὰν ἐκεῖνος ἔφαγε κι' ἤρθε σιτὰ συγκαλά του,
ισιόρησε πῶς βρέθηκε σιτὸν ξένο κείμενον τόπο
καὶ τὴν κουβέντα τέλειωσε μὲ τοῦτα ὅσα τὰ λόγια·
— «Γιούμαλα παντοδύναμε καὶ σπλαχνικέ μου Πλάστη,
κάμε νὰ πάω στὴ χώρα μου, νὰ πάω σιτὸ σπιτικό μου.
Κάλλιο νερὸ σιτὸν τόπο μου κι' ἀπὸ ξυλένια κούπα,
παρὰ κραοὶ στὴν ξενητεῖα κι' ἀπὸ χρυσὲς κανάτες.»

Τὸν ρώτησεν ἡ Λούχι τί τῆς δίνει,
γιὰ νὰ τὸν στείλει πίσω στὴν πατρίδα.
Τῆς ἔταξεν ἀσήμι καὶ χρυσάφι,
μὰ κείνη δὲν τὰ δέχτηκε.

— «Δὲ θέλω τὸ χρυσάφι σου, δὲ σοῦ γυρεύω ἀσήμε.
 Ὁ Δοημοκούδουνα κρεμᾷν σιτ' ἄλογα γιὰ στολίδια
 καὶ γιὰ παιχρίδι σιτὰ παιδιὰ δίνουνε τὸ χρυσάφι.
 Μόνο ἐγὼ θέλω σὰ χαλκιᾶς τὸ Σάμπο νὰ μοῦ φτιάσεις,
 νὰ μοῦ σκαρώσεις σοῦ ζητῶ τὸ μαγικὸ τὸ μύλο
 καὶ νὰ τοῦ βάλεις πλουμιστό, χιλιόχρωμο καπάκι,
 ἀπὸ τίς μύτες τῶν φτερῶν τίς κάτασπρες τοῦ κύκνου,
 ἀπὸ δαμάλας ἄγεννης τὸ γάλα, ἀπὸ ἓνα μόνο
 ποκάρι προβατόμαλλο κι' ἓνα σπειρὶ κριθάρι.
 Τότε τῇ θυγατέρα μου σοῦ τάξω νὰ σοῦ δώσω
 καὶ πῶσω στήν πατρίδα σου νὰ κάμω νὰ γυρίσεις,
 ν' ἀκοῦς κελιάδημα πουλιῶν στῆς Κάλβαλα τοὺς κάμπους,
 ν' ἀκοῦς τὸν κοῦκο νὰ λαλεῖ σιτῶν χωραφιῶν τίς ἄκρες. »

Σὲ τοῦτα ἔτσι ἀποκριθῆκεν ὁ γέρο - Βεναμένεν :
 — « Ἐγὼ δὲν ξέρω σὰ χαλκιᾶς τὸ Σάμπο νὰ σοῦ φτιάσω
 καὶ νὰ τοῦ βάλω πλουμιστό, χιλιόχρωμο καπάκι.
 Ὅμως πῶσω σιτὸν τόπο μου κάμε με νὰ γυρίσω
 κι' ἐγὼ, σὰν φτάσω, τὸ χαλκιᾶ στέλνω τὸν Ἰλμαρίνεν,
 τὸ Σάμπο νὰ σκαρώσει γιὰ χατήρι σου,
 τὸ μαγικὸ τὸ μύλο νὰ σοῦ φτιάσει,
 μὲ τὸ πολύχρωμο, τὸ πλουμιστό καπάκι.
 Κεῖνος μπορεῖ τῆς θυγατέρας σου ν' ἀρέσει,
 μπορεῖ καὶ τὴν καρδιά της νὰ κερδίσει.
 Μάστορας εἶναι πὺν τὸν ὅμοιο του δὲν ἔχει
 κι' ἄλλος δὲν ξέρει τὸ σφυρὶ σὰν τοῦτον νὰ δουλεύει.
 Αὐτὸς εἶναι πὺν σκάρωσε τὸ θόλο τὸν οὐράνιο
 κι' αὐτὸς εἶναι πὺν στέριωσε τὰ θέμελα τοῦ ἀγέρα. »
 Κι' ἔτσι τῆς Πόγιολα ἡ κυρὰ ἀπάντησεν, ἡ Λούχι :
 — « Ἐγὼ τῇ θυγατέρα μου ἔταξα νὰ τῇ δώσω
 σ' ἐκεῖνον πὺν τὸ μαγικὸ τὸ μύλο θὰ σκαρώσει
 καὶ θὰ τοῦ βάλει πλουμιστό, χιλιόχρωμο καπάκι. »

Πουλάρη κοκκινότριχο τοῦξεψε τότε
 σ' ἑλκηθρο καὶ τὸν ἔβαλε νὰ κάτσει,
 ἑιοῦτες δίνοντάς του τίς ὁρμήγειες :
 — « Νὰ μὴ σηκώσεις τὸ κεφάλι
 κι' οὔτε τὰ μάτια νὰ γυρίσεις,
 πρὶν πέσει ἡ νύχτα γύρω σου.
 Ἀλλιῶς κακοτυχιὰ θὰ σ' εὔρει,
 μέρα κακὴ γιὰ σὲ θὰ ξημερώσει. »

Χτύπησε τ' αἶτι ὁ Βεναμένεν
 καὶ κεῖνο γοργοπόδαρο πῆρε τὸ δρόμο,
 ἀφήνοντας τῆς Πόγιολα τὴ σκοτεινὴ τὴ χώρα,
 τὴ Σάριολα πὺν ἡ καταχνιὰ πάντα τήνε σκεπάζει.

Περὶληπτικὴ ἀπόδοσις
 σ' ἐλεύθερο μέτρο ἀπὸ τὸν

ΣΤΑΘΗ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟ

Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ ΚΙ' Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ*

Τό κεντρικό λοιπόν πρόβλημα πού άπα-
σχολεῖ τοὺς πνευματικούς ανθρώπους τοῦ
4ου αἰ. εἶναι τὸ πολιτικό καὶ τὸ σημεῖο ἐ-
κείνο πού τονίζουν ὅλοι, ὁ καθένας ἀπ' τῆ
σκοπιά του βέβαια, τὸ σημεῖο πού πιστεύ-
ουν ὅτι εἶναι τὸ θεμέλιο τῆς πόλης — ἡ ρί-
ζα τοῦ μύθου — εἶναι ἡ μετοχή τοῦ κάθε
πολίτη στὰ ζητήματα τῆς πολιτείας του.
«Κι' εἴμαστε οἱ ἴδιοι πού φροντίζουμε μα-
ζι καὶ γιὰ τὰ σπῆτια μας καὶ γιὰ τὰ πο-
λιτικά κι' ἐνῶ καθένας μας κοιτάζει τὴ
δουλειά του, ἄλλος ἄλλῃ, δὲν κατέχουμε
γι' αὐτὸ λιγότερο τὰ πολιτικά πράγματα.
Γιατὶ εἴμαστε οἱ μόνοι πού ὅποιον δὲν
παίρνει μέρος σ' αὐτά, τὸν θαρροῦμε ὅχι
ἐναντὶ ἀνθρώπο ἥσυχῃ, μόνο ἄχρηστο...»¹.
Τώρα βέβαια εἶναι ἄλλο ζήτημα ἂν ὁ Θου-
κυδίδης λημονεῖ πῶς ὁ Περικλῆς γιὰ νὰ
μπορέσει νὰ φέρει τοὺς Ἀθηναίους πολί-
τες στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου καὶ νὰ τοὺς
πέσει ν' ἀναλάβουν κάποιο ἀξίωμα, τοὺς
μισθοδοτεῖ. Κι' ἀκόμα πῶς χίλιοι δυὸ πα-
ράγοντες κάνουν ν' ἀτονῇσῃ ὁ δημοκρα-
τικός χαραχτήρας τοῦ πολιτεύματος, ὅπως
λ. χ. τὸ ὅτι πολλὰ ἀξιώματα ἀνήκουν ἀπο-
κλειστικά στις ἀνώτερες τάξεις κι' ὅτι
ἐνας σοβαρὸς τομέας τῆς δημόσιας δρα-
στηριότητας, πού ἔχει σημαντικὴν ἐπίδραση
στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, ἡ θρησκεία στέκε-
ται πάντα ἀντίμαχῃ πρὸς τὴν ἐλευθερία
τὴν πνευματικὴ ἢ τὴ δημοκρατία. Παράδει-
γμα ἡ ἐξορία τοῦ Ἀναξαγόρα, τὸ πρῶτο ση-
μάδι τῆς παρακμῆς² κι' ἀδιάψευστη μαρτυ-
ρία γιὰ τὴ δύναμη τῶν ὀλίγων πού ξανα-
σηκώνεται στερεωμένη ἀπὸ τὴν ἀδυναμία
τῆς πόλης νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν ἀλλογῇ.

Τὴν τραγικὴ ἀντίθεση ἀνάμεσα στοὺς
δυὸ αἰῶνες τὴ βλέπουμε νὰ διαγράφεται μ'
ὅλη της τὴν ἀναγλυφικότητα στὸ ἔργο τοῦ
Δημοσθένη³. Καὶ στοὺς Φιλιππικούς του
καὶ στοὺς Ὀλυνθιακούς, γιὰ νὰ περιορι-
στοῦμε σ' αὐτοὺς μόνο, ὅταν ἀγωνίζεται
νὰ προβάλλῃ μπρὸς στὰ μάτια τῶν Ἀθη-
ναίων τίς αἰτίες τῆς «ξαφνικῆς» ἀνόδου
τοῦ Φιλίππου, ἕνα πρᾶγμα τονίζει πάντα
πῶς φταίνει αὐτοὶ γιατί ἔπαψαν πιά νὰ πο-

λεμάνε οἱ ἴδιοι⁴ κι' ἀφήνουν τὴν τύχη τους
στὰ χέρια τῶν μισθοφόρων⁵. Μὲ μιὰν ὀδυ-
νη χωρὶς τέλος τοὺς θυμίζει πῶς μιὰ φορὰ
κι' ἔναν καὶρο οἱ πρόγονοί τους ἔστησαν
μιὰ χάλκινη στήλῃ στὴν Ἀκρόπολιν πού κα-
ταδίκασε σὲ ἀτιμία κάποιον Ἀρθμιο ἀπὸ
τὴ Ζέλεια τῆς Μ. Ἀσίας, γιατί ἔφερε τὰ
χρήματα τοῦ Πέρση βασιλῆα στὴν Πελο-
πόννησο⁶ — πράξη πού φανερώνει τὸ
πνεῦμα τῆς εὐρύτερης πολιτικῆς κοινότη-
τας — καὶ τὸ χρῆμα ἐκεῖνο ἦταν προορι-
σμένο νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς Σπαρτιάτες νὰ
βοηθήσουν τοὺς ἐπαναστατημένους Αἰγύ-
πτιους⁷.

Ἐνᾶ ἄλλο σημεῖο πού τονίζεται ἰδιαί-
τερα στὸν κατὰ Τιμάρχου λόγο τοῦ Αἰσχί-
νη εἶναι τὸ ἥθος τῶν προγόνων, ἐνῶ γίνε-
ται σύγχρονα μιὰ συντριπτικὴ σύγκριση
ἀνάμεσα σὺς δυὸ αἰῶνες, ἔτσι πού ὁ
5ος νὰ λάμπει καθαρισμένος ἀπὸ κάθε
ρύπο κι' ὁ 4ος νὰ γονατίζει ἀφανισμένος
ἀπ' τὴ φτώχεια του.

Τὸν παλιὸ καιρὸ, λέει ὁ Αἰσχίνης, ὁ
Περικλῆς δὲ μιλοῦσε ποτὲ κουνώντας τὰ
χέρια του κι' ἂν θέλετε ἀκόμα, νὰ κι' ὁ
Σόλωνας στὴν ἀγορὰ τῶν Σαλαμινίων μὲ
τὰ χέρια κάτω ἀπ' τὸ μαντύα. Ἐνῶ τώρα
τοῦτος ἐδῶ ὁ Τιμάρχος γδύθηκε ὁλότελα
μὲς τὴ συνέλευση παριστάνοντας τὸν παγ-
κρατίαστῃ⁸. Ὁ νόμος ἐκεῖνος, συνεχίζει,
δὲν ἀποκλείει κανένα ἀπὸ τοῦτο τὸ βῆμα.

Ἰσα-Ἰσα πού λέει καὶ ξαναλέει ποῖος θέ-
λει νὰ μιλήσῃ, ἡ ἡχὴ τῆς ἰσονομίας τοῦ
Θουκυδίδη. Ἀναφέρει κατόπιν κι' ἄλλους
νόμους σχετικούς μὲ τοὺς ρήτορες καὶ τὸ
ἥθος τους κι' ὕστερα ἀρχίζει νὰ διηγεῖται
τὴ ζωὴ τοῦ Τιμάρχου δίνοντάς μας μιὰ
μοναδικὴ εἰκόνα τῶν ἡθῶν τῆς ἐποχῆς. Εἶ-
ναι τόση ἡ σαπίλα, τόσο ἀκατονόμαστα
τὰ ὄργανα πού περιγράφονται σκεπασμένα,
τόση ἡ ἐξαχρείωση κι' ἡ βρωμιά⁹, πού ἀ-
πορεῖ κανένας καὶ σκέφτεται πῶς εἶναι ἀ-
δύνατο ἡ Ἀθῆνα αὐτὴ νὰ θέλῃ νὰ παίξῃ
ἡγετικὸ ρόλο. Κι' ὅμως ὁ Τιμάρχος ἦταν
πολιτικός φίλος τοῦ Δημοσθένη.

1. Φιλ., 1, 16, II, 1-5, III, 73, IV, 54, 75-76. Ὁ-
λυνθ. I, 17, 28, II, 24, 27, 31, III, 33, 36.

2. Ὀλυνθ. III, 35.

3. Φιλ., III, 41-45.

4. M. Croiset: Dem. Harangues II, 102. ὕπο. 1
[Bude]: πρὸς Αἰσχίνην κατὰ Κτησιφ. 258.

5. 25-26.

6. 40-61, 74, 80, 82, 107, 110, 111, 131, 137, 139,
158, 165, 169.

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος καὶ τέλος.

1. Θουκ. II, 40. [Ἡ μετάφ. τοῦ Ι. Κακριδῆ].

2. B. Farrington: Science and Politics 74-76.

3. W. Jaeger Paideia II, 3 κ. π., III, 263 κ. π. Τοῦ
Ἰδίου: Demosthenes, ο.π.π. G. Mathieu: Demosthène.
Paris. 1948. P. Cloché: Demosthènes: Paris 1937.

Ὁ Ἰσοκράτης¹ τέλος, ὁ ρεαλιστικότερος «πολιτικός» τοῦ 4ου αἰ., εἶδε τὴ μοναδική λύση πού ἀπόμενε καὶ τὴ διακήρυξε στὸν Πανηγυρικό του πρῶτα καὶ στὸ Φίλιππο ὕστερα. Δὲν ἀφήνει εὐκαιρία πού νὰ μὴ θυμηθεῖ τὰ περασμένα, ἀφοῦ ἡ Ἀθήνα δὲν ἔχει παρὸν καὶ δὲν ὑπόσχεται κανένα μέλλον.

Ἀνοίγει τὸν ἔπαινο τῆς θαυμαστῆς πολιτείας μὲ τὸν Πανηγυρικό, γιὰ νὰ τὸν κλείσει μὲ τὸν Παναθηναϊκό. Ἐκεῖ βάζει τὰ θεμέλια τῆς πολιτικῆς του ὅπως διαμορφώθηκε ἀπ' τὴ μελέτη τῆς κατάστασης². Ἐνοιώσε δηλ. ὁ Ἰσοκράτης ὅτι ἡ πόλη ξεπεράστηκε πιά καὶ σὰν πολιτικὴ καὶ σὰν οἰκονομικὴ μορφή καὶ ζητάει μιὰ πλατύτερη ἔνωση. Ἡ ἔνωση αὕτη δὲ θά-χει σκοπὸ τὴν ἐσωτερικὴ ἀναδιοργάνωση μὲ τὴν ἀνανέωση τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ θὰ προσπαθήσει νὰ λύσει τὸ ἀδιέξοδο μὲ τεχνητὸ τρόπο τὸ ἄπλωμα τῶν ἀγῶνιν πρὸς τὴν ἀνατολή³. Ποιὸς δὲ μὴς θάναί ἡ κεφαλὴ τῆς ἔνωσης;

Ἐδῶ φανερώνεται ἡ ἀγάπη του γιὰ τὴν Ἀθήνα—ὅπως φυσικὰ τὴν καταλαμβάνει—ἀφοῦ πιστεύει ὅτι μπορεῖ νὰ πᾶρε ἔξω τὴν ἡγεσία τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου⁴. Ἡ οὐσία φυσικὰ εἶναι ἡ θεωρητικὴ αἰτιολόγηση τῆς ἀποψῆς του. Ἡ Ἀθήνα λοιπόν, ὑποστηρίζει, εἶναι ἡ πιὸ παλιὰ, ἡ πιὸ μεγάλη καὶ ἡ πιὸ φημισμένη πόλη σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἡ πείρα πού ἔχει γιὰ ὅλα τὰ ζητήματα τῆς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ ξανα-πάρει τὴν ἡγετικὴ τῆς θέση⁵. Δὲν εἶναι ὅμως μόνο αὕτη ἡ ἀνωτερότητα, δηλ. ἡ πολεμικὴ, τὸ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό της, ἀλλὰ «γενικὰ τὸ ἦθος πού ἔχουμε καὶ στὴν ἰδιωτικὴ καὶ στὴ δημόσια ζωὴ καὶ μὲ τὴ βοήθεια του μποροῦμε νὰ ὑπάρχουμε, αὕτη εἶναι σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἡ αἰτία⁶».

Γιὰ νὰ παρακολούθησουμε τὴ συνέχεια πρέπει νὰ ξεκαθαρίσουμε δυὸ πράγματα: ὅτι ὁ Ἰσοκράτης εἶναι ὁ θεωρητικὸς τῶν κατόχων καὶ ἐπομένως ὅλη του ἡ πολιτικὴ διαγράφεται κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ πρίσμα. Συνέπεια ὅλων αὐτῶν εἶναι ἡ παρελθον-

τολογία, γιὰ τὸ σήμερον, ὅπου ἡ δημοκρατικὴ μηχανὴ⁷ δουλεύει ἀκόμα καλὰ, δὲν προσφέρεται γιὰ ἐπικίνδυνους ἀκροβατισμούς. Ὁ περασμένος πάλι αἰώνας, εἰ-ναι ἡ δραματικὴ κορύφωση τῆς πάλης γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοκρατίας, καὶ εἶναι ξορκισμένος. Τὸν χρησιμοποιεῖ φυσικὰ ὅ-που τὸν συμφέρει ἢ ὅπου θέλει νὰ σκεπά-σει τίς προθέσεις του. Ἔτσι ἡ ὠραιοποίη-ση τῶν περασμένων διχάζεται ἡ δημοκρα-τικὴ παράδοση χρησιμοποιεῖ βασικά τὸν 5ο αἰ. γιὰ τὴ θεωρητικὴ δικαίωση της, ἐ-νῶ ἡ ὀλιγαρχικὴ πᾶει παληότερα ἢ ὅπου τὴ συμφέρει, ἀφοῦ βρίσκει τὰ χνάρια της παντοῦ.

Ὅλοφάνερη ἀπόδειξη γιὰ ὅλ' αὐτὰ εἶ-ναι ὁ Ἀρεοπαγιτικός τοῦ Ἰσοκράτη. Δὲν πρόκειται φυσικὰ γιὰ μιὰ «νοσταλγικὴ ἀ-ναδρομὴ στὸ πολίτευμα τοῦ Σόλωνα καὶ τοῦ Κλεισθένη πού ἐξασφάλισε τόση εὐ-δαιμονία στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἀθήνας⁸—ἀρκεῖ νὰ θυμηθεῖ κανεὶς τὰ ἄλυστα προβλή-ματα πού ἄφησε ὁ πρῶτος, τὸ διάδοχό του καὶ τὴν ἀσίγαστη πολιτικὴν ἀμάχη πού ἀ-κολούθησε ὡς τίς μέρες τοῦ ρήτορα. Κι' ἀκόμα, πόσο εὐκολὰ λησμονοῦν οἱ ἀνθρω-ποι τὸ παρελθὸν πάντα καὶ ὡς τὰ σήμερα, καλοστημένη χαγίδα πού ἔχει σκοπὸ ὄχι καὶ τόσο καθαρό.

Μυθοποιεῖται ὁ Ἀρεῖος πάγος πού ἀ-σφάλιζε τὴν ὑλικὴν εὐημερία—χωρὶς τίς λειτουργίες καὶ τὰ δοσίματα⁹—πού μοί-ραζε τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα σύμφωνα μὲ τὴν ἀξία τοῦ καθενός καὶ ὄχι στὸ ὄνομα τῆς ἰσότητος¹⁰—ὅπως τὸν 5ο αἰ. ὅπου ὁ ἀξίος φτωχὸς ἀνεβαίνει, κατὰ πᾶς τὰ λέει ὁ Θουκυδίδης, ἐνῶ πρὶν ἀξιοὶ ἦσαν πάντα οἱ ὀλίγοι—καὶ τιμωροῦσε τοὺς ἀνομους καὶ ὁ καθένας κοιτάζε τὴ δουλειά του, χω-ρίς νὰ νοιάζεται γιὰ τὰ ξένα καὶ τὰ δη-μόσια¹¹—ἀρχὴ καθαρὰ δημοκρατικὴ. Ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ εἶχε ὁμαλότητα καὶ τῆξη καὶ συνέπεια καὶ προσήλωση¹². Ἡ κοινω-νικὴ ζωὴ εἶχε ὅλα ἐκεῖνα τὰ χαρακτηρι-στικά μιᾶς εἰδυλλιακῆς ἀνοχῆς, ὅπου «οἱ φτωχότεροι τόσο πολὺ μακριὰ ἦταν ἀπ' τὸ νὰ ζηλεύουν ἐκείνους πού εἶχαν περισ-σότερα, ὥστε φρόντιζαν τὸ ἴδιο τὴν πε-ριουσία τῶν ἀφεντικῶν ὅπως καὶ τὴ δική τους», νομίζοντας ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἐκεῖ-νων θάναί «εὐπορία» δική τους¹³. Ἀξιοθαύ-μαστη παραπολιση μιᾶς πραγματικότητας πού ἦταν ἀντίκρουσ ἀντίθετη.

Γιὰ τὸ καθέναν νιώθει πόσο μακριὰ ἀπ' τ' ἀνθρώπινα βρίσκονται αὐτὲς οἱ κο-ρῶνες τῶν κάθε λογῆς ἀπολογητῶν. Κι' ὁ-

1. B. Λαοῦρδα: Ὁ Ἰσοκράτης καὶ ἡ ἐποχὴ του. Ἀθήνα 1944. W. Jaeger: Paideia, III, 46 κ. π. G. Mathieu: Les idées politiques d'Isocrate, Paris 1925.

2. B. Λαοῦρδα: ο.π.π. 60-66.

3. Ul. Wilcken: Alexander, der Grosse Leipzig 1931, 246.

4. Πανηγ. 21-24 κ. π.

5. 21, 23.

6. B. Λαοῦρδα: ο.π.π. 63. Τὸ κείμενο «... ἀλλὰ καὶ τῆς ἄλλης κατασκευῆς, ἐν ἡ κατοικοῦμεν καὶ μεθ' ἧς πολιτευόμεθα καὶ δι' ἣν δυνάμεθα, σχεδὸν ἀ-πάσης αἰτίας οὖσαν», πρβ. Θουκ. II, 37. Ἀκόμα 35, 39, 41, 45, 46, 50. Ἐδῶ πᾶς κορυφώνεται ὁ μῦθος «κι' ἄφησε τόσο πολὺ πλῶν ἡ πόλη μας στὴ σκέψη καὶ τὸ λόγο τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὥστε οἱ μαθητὲς της ἔγιναν δάσκαλοι τῶν ἄλλων καὶ ἔκαμε τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων νὰ μὴ μοιάζει νᾶναι γιὰ τὴ φυλὴ, ἀλλὰ γιὰ τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια καὶ νὰ ὀνομάζονται Ἑλληνες ἐκεῖνοι πού μορφώνονται ὡς ἐμεῖς, παρὰ ἐκεῖνοι πού εἶναι ἀπ' τὴν ἴδια ὁμοεθνία», 52, 118, 122-126 [ὅπου ἡ ἱστορικὴ μνήμη ἀτρεῖς φορὰς γιὰ νὰ ὑπηρετήσει τὸ μῦθο καὶ τὴν πολιτικὴ του]. 150-152 [ἡ ἐξ ἀντιθέτου ἀπόδειξη].

1. Κι' ἀρχίζει τὴν ἐξάρθρωσίν της, χτυπώντας τὴν στὴ βάση τοῦ πνευματικοῦ οἰκοδομηματος, τὴν παι-δεῖα, μὲ τὸ λόγο του «κατὰ Σοφιστῶν» ὅπου βάζει καὶ αὐτὸς τὸ λιθάρι του γιὰ τὸν ἀντισοφιστικὸ θρόλο-3, 4, 6, 9, 14 [στον ἐννομολογικὴν ἐπιχειρηματολογία], 20.

2. B. Λαοῦρδα: ο.π.π. 93,

3: 20.

4. 22 [ὅκ ἐξ ἀπάντων τὰς ἀρχὰς κληροῦντες].

5. 24-26.

6. 29-30.

7. 31-32.

μῶς τὰ ἴδια συναντοῦμε καὶ στὸ Θουκυδίδη¹, μὴν ἀποψι ἀπαράδεχτη γιὰ τὸν ἱστορικὸ πού δοκίμασε τὴν ἀσκήκη πίκρα νὰ βλέπει τοὺς ἀνθρώπους νὰ γίνονται λίγο-λίγο θωρία².

Συνεχίζοντας ὁ ρήτορας ἐκθειάζει ὅλες τὶς ἐνέργειες τοῦ 'Αρείου Πάγου κι' ἔτσι τὸ ἀντιδημοκρατικὸ ἐκεῖνο ὄχυρό πού γκρέμισε ὁ 'Εφιάλης, σὰ νὰ παίρνει τὴ δύναμη ἐνὸς μάγου πού θὰ διορθώσει ὅλες τὶς ἀθλιότητες τῆς ἐποχῆς, ὁλοφάνερη πολιτικὴ ὑποκρισία γιὰ τὴ χρησιμότητα ἐνὸς ξεπερασμένου θεομοῦ³.

Νάτος λοιπὸν ὁ μῦθος τῶν ὀλιγαρχικῶν ὁ 'Αρείος Πάγος, ὁ Σόλωνας — ὁ Κλεισθένης, ὁ θεμελιωτὴς τῆς δημοκρατίας, εἶναι παραχώρηση στὸ πνεῦμα τῶν καιρῶν καὶ γιὰτὶ ἀκόμα ὁ 'Αρείος Πάγος διατηροῦσε ὅλη τὴ δύναμή του —, ἡ παλὰ καλὴ ἐποχή, τότε πού ὁ Σόλωνας μετὰ τὴ μεταρρύθμισή του δὲν περιόρισε καθόλου τὰ δικαιώματα τῶν ὀλίγων, μόνο ταξινόμησε τὴν κατάστασιν⁴, κι' οὐτε λόγος γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς δημοκρατίας, γιὰ τὸν 5ο αἰ. Τὸν λεηλατεῖ βέβαια προκειμένου ν' ἀποδώσει ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ του στὴν προηγούμενη ἐποχὴ, ὅπως ἡ ἀνοδος στὰ ἀξιώματα σύμφωνα μετὰ τὴν ἀξία τοῦ καθενός, πρᾶγμα πού δὲν πραγματοποιήθηκε σίγουρα ποτέ.

Κι' ὅταν ἀπελπίζεται, γυρίζει τὰ μάτια του καὶ τὴ σκέψη του πρὸς τοὺς διάφορους τυραννίσκους, Νικοκλῆ, Ἰάσωνα, Διονύσιο, Ἀρχίδαμο, γιὰ νὰ βρεῖ τὸ σωτῆρα, μὴ καὶ ξεκαθάρισε μέσα του ὅτι ἡ ἔνωση τῆς Ἑλλάδας, αἵτημα ἀναπόδραστο, ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἔστω καὶ μετὰ τὴ βία.

Χτυπάει⁵ ὕστερα τὸ ὄχυρό πού ἔπεσε μόνο του μετὰ τὸ συμμαχικὸ πόλεμο στὸ λόγο του «περὶ Εἰρήνης». Ἡ 'Αθήνα γκρεμίζεται συθέμελη κι' αὐτὸς νοιώθοντας ὅτι ἔρχεται ἡ ὥρα τοῦ Εὐβούλου, παίρνει τὸ λόγο γιὰ νὰ προτείνει νὰ ἰσχύσει ξανά ἡ εἰρήνη τοῦ 'Ανταλκίδα⁶ πού ὁ ἴδιος κάποτε χαρακτήρισε ἐπαίσχυντη⁷. Βάζει, αὐτὸς ὁ «ἐραστής τῆς», μόνος του τὴ θηλεία στὸ λαϊμὸ τῆς 'Αθήνας, αὐτὸς πού δὲν τὴν ἀγάπησε ποτέ ἢ καλύτερα, αὐτὸς πού ἀγάπησε τὴ χειρότερη 'Αθήνα, ἐκεῖνη πού ἂν ἔμενε ὅπως τὴν ἤθελε δὲ θάχε προσφέρει τίποτα στὸν πολιτισμό, ὅπως δὲν πρόσφερε κι' ἡ Σπάρτη.

Στὸ λόγο «περὶ Ἀντιδόσεως» ἀπολογεῖται ὑπερασπίζοντας τὸ ἔργο τῆς ζωῆς

του⁸ κι' ἀγωνίζεται ν' ἀντικρούσει τὴν κατηγορία πὼς διαφθείρει ψυχικὰ τοὺς νέους. Μόνο πού εἶναι μακριὰ πολὺ ἡ ἐποχὴ πού ὁ Σωκράτης ἤπιε τὸ κώνειο.

Ὁ Πλάτωνας⁹ βλέπει τὴν 'Αθήνα καὶ τὰ περασμένα της ἀπὸ ἄλλη σκοπιά. Εἶναι ὁ φιλόσοφος, αὐτὸς πού θεᾶται τὸ ὄντως ὄν, τὶς ἰδέες, κι' ἀγωνίζεται νὰ χαρίσει στοὺς ἀνθρώπους τὸ πολῦτιμο μυστικὸ τῆς θέας ἐκείνης, μὰ κι' ὁ ἀποτυχημένος πολιτικός. Ἡ θλιβερὴ πείρα τῆς ἐποχῆς τῶν τριάντα τύραννων, τὰ ταξίδια του κι' ἡ τεφρὴ πίκρα ἀπὸ τὴν ὁλοστρόγυλην ἀποτυχία τους — οἱ μαθητές του πού δολοφονοῦν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, ὁ ἴδιος πουλήθηκε σκλάβος, τὸ ἔργο του περιφρονήθηκε ἀπ' τοὺς δυνατοὺς ἐτούτης τῆς γῆς — δὲν τὸν ἀπογοητεύουν κι' ἐπιμένει ὡς τὰ βαθιά γεράματα προσπαθώντας νὰ λύσει τὸ πολιτικὸ πρόβλημα τῆς ἐποχῆς του μετὰ τὴν ἰδανικὴ του πόλη. Ἡ πόλη αὐτὴ βρίσκεται πολὺ μακριὰ ἀπ' τὴν 'Αθήνα τοῦ Θουκυδίδη, τὸ σχολεῖο τῆς Ἑλλάδας. Γιατὶ ὁ Πλάτωνας ἦταν ὀρκισμένος ἐχτρός τῆς δημοκρατίας καὶ γι' αὐτὸ δὲ χρωστέται καλὸ λόγο γιὰ τὴν 'Αθήνα τοῦ 5ου αἰ. καὶ παράξενο πολὺ, δὲν ἀναφέρει πουθενὰ τὸ Θουκυδίδη.

Ἐξετάζοντας λοιπὸν τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τοῦ ἔργου του πού ἀναφέρονται στὸ ἄστυ¹⁰, πρόχειρα καὶ χωρὶς τὴν ἀπαιτούμενη ἱστορικὴν εὐρύτητα, εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ μιλήσουμε γιὰ τὴ λατρεῖα τοῦ Πλάτωνα πρὸς τὴν 'Αθήνα. Γι' αὐτὸ εἶναι σκόπιμο νὰ ξεκαθαρίσουμε ὀρισμένα πράγματα πρὶν προχωρήσουμε. Κι' ἂς ξεκινήσουμε ἀπ' τὴν πολιτικὴ γραμμὴ πού ἀκολουθεῖ ὁ Σωκρατικὸς κύκλος. Ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης εἶναι ἀντιδημοκράτης¹¹. Οἱ ἀπόψεις του γιὰ τοὺς «ἐπαυνοῦς», πού μετὰ λίγη καλὴ θέληση κι' ἀρκετὴ σοφιστεία ὁδηγοῦν στὴ βεβαιότητα πὼς ἡ πολιτικὴ εἶναι ἔργο τους καὶ τέτοιοι φυσικά εἶναι οἱ εἰδικοί, οἱ μορφωμένοι, δηλ. οἱ ὄλγοι, εἶναι χαρακτηριστικές. Τότε πὼς ὁ ἴδιος αὐτὸς Σωκράτης πιστεύει στοὺς νόμους κι' ἀρνεῖται νὰ δραπετεύσει¹²; Εἶναι τὸ δύσκολο

1. W. Jaeger, *Paideia*, III, 132, κ. π. (Isocrates defends his Paideia).

2. Δ. Ἀλεξάνδρου. Μερικοὶ στοχασμοὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸ ἔργο του. Ἀθήνα 1940. Κ. Δ. Γεωργιάδης. Πλάτωνος Πολιτεία. Θεσσαλονίκη 1939. Γ. Παναγιωτίδης. Πλάτωνος. Ἀθήνα 1936. Ἱ. Ν. Θεοδωράκο-πούλου. Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα. Ἀθήνα 1941. G. Field. The philosophy of Plato. London 1949. B. Farrington. Greek Science. 1944. I. 81 κ. π. I. Robin. La pensée Grecque. Paris 1948, 210 κ. π. W. Jaeger. Paideia, II, III, 182 κ. π. E. Barker. Greek Political theory. Plato and his predecessors. London 1918. I, 41 κ. π. K. Bourberr. Πλάτων καὶ Ἀθήνα. Ἀθήνα 1950 (ἔκδο 3ο τοῦ σχετικοῦ ὅλικου).

4. Ἡ κατηγορία, ἂν δὲν ἐμπόδιζε ἡ ἀμνηστία τοῦ Θρασυβούλου, θάταν καθαρὰ πολιτικὴ. Ἰωσήπου κατ' Ἀπίωνος II, 264. Ἀριστ. Ὀρνιθ. 1281-83. Ξενοφ. Ἀπομνημ. I, 2, 12-14. Πλάτ. Πολιτ. 537α. Διογ. Λαέρτ. II, 29. Περ. Βιζουκίδου. Ἡ δίκη τοῦ Σωκράτους. Βερολίον 1918, 83, 86. I. Robin. ο. π. π. 178 κ. π. 184-185. Ε. Π. Παναγιώτου. Ἡσυχία. Ἀθήνα 1949, 20 κ. π.

5. Πλάτ. Κρίτων. 47 b κ. π.

1. II, 37.
2. III, 81, κ. π. [Κέρκυρα], V, 84 κ. π. [Μήλιοι] V, 32 [Σκιώνη] κ. ο. ἀλ.

3. πρβ. Ἰσοκρ. Πανηγ. 75 κ. π.
4. P. Cloché. La démocratie Athénienne. Paris 1951, 6. πρβ. Ἀριστ. Ἀθην. Πολ. XII, 2, IX, 1.

5. P. Cloché ο. π. π. 265. Τὸ μίσος του γιὰ τὴ δημοκρατία καὶ τοὺς θεομοῦς τῆς ἀποκαλύπτεται ὁλοσῶμο στὸ λόγο του «περὶ Εἰρήνης», ὅπου θεωρεῖ τὴ ναυσική ὑπεροχὴ τῶν Ἀθηναίων σὰν ὀλέθρια καὶ παρὰ νομήν.

6. Περὶ Εἰρ. 16.
7. Πανηγ. 115-117.

σημεῖο ἢ καλύτερα ἢ στάση του αὐτὴ δημιούργησε τὸ μεγαλεῖο τοῦ Ἀνθρώπου ἐκείνου¹. Παραδομένης στὴ μέθῃ μιᾶς δόκλειρης ζωῆς ἀφιερωμένης στὰ ἰδανικά του, ὅπως αὐτὸς τὰ βλεπε, ἀνέβηκε στὸ Σταυρό, γιατί δὲ θὰ μπορούσε οὔτε κι' αὐτὸς ἀκόμα ν' ἀλλάξει, ἀφοῦ ἡ Ἀθήνα ἦταν ἡ πατρίδα του. Κι' ἡ Ἀθήνα ἦταν ὁ μέγας ἡττημένος ποὺ κοίτονταν «μεγας μεγαλωστί» μπρὸς τὰ πόδια του κι' ἀπάνω της χόρεψαν τὸν ἀπαίσιο χορὸ τοὺς οἱ τριάντα τύραννοι μὲ ἀρχηγὸ τὸν Κριτία τὸ μαθητὴ του. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ὑποτιμᾶει κανένας τὴ φιλοπατρία τῶν ὀλιγαρχικῶν ἄκριτα. Φυσικά γιὰ πολλοὺς ἀπ' αὐτοὺς θὰ ἰσχύει ὁ λόγος πὼς πατρίδα τοὺς εἶναι ὁ τόπος ποὺ πλουτίζουν² ἢ ἡ ἀποψη πὼς ἀξία δὲν ἔχει ποῖος θάναι ὁ ἀφέντης (Μακεδόνas ἢ Ρωμαῖος) φτάνει νὰ σιγουρέψει τὴ θέση του³. Οἱ πνευματικοὶ ὅμως ἄνθρωποι παρουσιάζουν μίαν ἰδιομορφία, ποὺ δὲν ὑπολογίζεται συχνά ὅσο πρέπει. Δὲν προδίνουν δηλ. εὐκόλως τὴν ἀντιλήψεις τους, δὲν ὑποχωροῦν ἀνάλογα μὲ τὰ συμφέροντα τῆς στείγης, ὅπως λ. χ. ὁ οἰκονομικὸς ἄνθρωπος, ὑποστηρίζουν μιά σταθερὴ γραμμὴ, ποὺ κι' ἂν ἀλλάξει, ἔχει τὴν ὀργανικὴ τῆς σχέσης πρὸς τὰ προηγούμενα. Ἐστὶ βλέπουμε τὸν Ἀριστοφάνη νὰ πολεμᾷ τὸ Σωκράτη⁴ καὶ τὸν Πλάτωνα νὰ τὸν θεωρεῖ σὰν ἕναν ἀπ' τοὺς κύριους ἐνοχοὺς γιὰ τὴν καταδίκη του⁵. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοφάνης διακωμῶδεῖ στὶς Ἐκκλησιάζουσες τὴν «κομμουνιστικὴ» κίνηση τῆς ἐποχῆς, ἐνῶ ὁ Πλάτωνας δανεῖζεται πολλὰ ἀπ' αὐτὴν⁶.

Ὅλ' αὐτὰ μᾶς βοηθοῦν νὰ ἐξηγήσουμε τὸν ἔπαινο καὶ τὴς κατηγορίας του γιὰ τὴν Ἀθήνα. Μπορεῖ σὸ Μενέξενος νὰ ἐγκωμιάζει μὲ τὸ γνωστὸ ὕφος τῶν ἐπιτάφιων τὴν Ἀθήνα, ἀλλὰ στοὺς Νόμους, ὅταν μιλάει γιὰ τὰ μηδικὰ καὶ τὴν ἐλευθερία ποὺ ἀναστατώσε τὰ πάντα ὕστερα, βλέπουμε πόσο παινεύει τὴν «παλαιὰ πολιτεία» καὶ πόσο κατηγορεῖ τὴν κατοπινὴ ἐποχὴ. Τὸν καιρὸ τῶν μηδικῶν ὅμως κυριαρχοῦσε ἀκόμα ὁ Ἀρειὸς Πάγος⁷, ἐνῶ ὕστερα ἄρχισε ν' ἀνεβαίνει ἡ δημοκρατία καὶ τότε ὅλα ἀναστατώθηκαν, ὅλα ἀνακατώθηκαν καὶ δὲν ὑπάρχει πιά ἡ παλὰ τάξη⁸.

Θὰ παρατηρήσουμε βέβαια ὅτι ἀλλοῦ δὲ γίνεται ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς καὶ προκειμένου νὰ μιλήσει γιὰ τὴν ἀρετὴ ποὺ οἱ πολιτικοὶ δὲν τὴ δίδαξαν στὰ παιδιά τους, δὲν ξεχωρίζει τὸ Θεμιστολῆ καὶ τὸν Περικλῆ ἀπ' τὸν Ἀριστείδη καὶ τὸ Θουκυδίδη καὶ τὸν Κίμωνα¹. Εἶναι ἡ ἰδιομορφία ποὺ σημειώσαμε ἥδη. Ὁ ἀξίος πνευματικὸς ἄνθρωπος, ὅταν ἐτοιμάζεται νὰ πει τὸ μεγάλο λόγο, ὕψωνεται πάντως ἀπ' τὸ πρόσκαιρο καὶ τὸ καθημερινό, ὅσο μπορεῖ, καὶ κρίνει μὲ τὸ μέτρο τῶν ἰδεῶν του πιά κι' ὅχι μὲ τὸ μέτρο τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος.

Εἶναι λοιπὸν ὁ Πλάτωνας ἕνας φαναικὸς ἐχθρὸς τῆς δημοκρατίας. Ἡ μόνιμη νοσταλγία του εἶναι ὁ παλιὸς καλὸς καιρὸς², κι' ὁ καιρὸς αὐτὸς ἀρχίζει ἀπ' τὰ μηδικὰ καὶ πᾶσι πρὸς τὰ πίσω³, τὴν ἐποχὴ τῶν ὀλίγων, γιατί αὐτοὶ πραγμάτων τὴν ἀρετὴ τὴ δοσμένη ἀπ' τοὺς θεοὺς. Ἐπειδὴ ὅμως ἕνα τέτοιο μυαλὸ δὲν ἦταν δυνατό νὰ ἡσυχάζει στὰ περασμένα, οὔτε νὰ παραγνωρίσει τόσων χρόνων ἱστορία καὶ τὴ σύγχρονή του ὀλιγαρχία, ὅπου κυβερνοῦσε, γι' αὐτὸ τώρα μετὴν παρέμβαση τῆς δημοκρατικῆς ἀγωγῆς, οἱ ὀλίγοι ποὺ θάναι κάτοχοι τῆς ἀρετῆς, θάναι οἱ σοφοί⁴. Γιατὶ αὐτοὶ εἶναι οἱ κάτοχοι τῆς ἐπιστήμης ποὺ γνωρίζει τὸ ὄντως ὄν καὶ τὴν ὕψὴ τῆς δίκαιης πολιτείας.

I X

Ἄς δοῦμε τώρα ποιά ἦταν ἡ αἰτία ποὺ δημιουργήθηκε ὁ μῦθος αὐτὸς καὶ γιατί κυριαρχεῖ σ' ὅλο τὸν 4ον αἶ.

Πρὶν ἀπὸ τρεῖς αἰῶνες ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ξεκινοῦσε νὰ καταχτήσῃ τὴ Μεσόγειο⁵, τὴ θάλασσα ποὺ ἐγγέννησε τόσους πολιτισμοὺς καὶ στάθηκε ὁ κύριος ἐμπορικὸς δρόμος δυὸ χιλιάδες χρόνια κι' ἀκόμα. Ἀπλώθηκε σ' ὅλες τὶς ἀχτὲς τῆς, ἱδρυσε ἐμπορικὰ λιμάνια κι' ἀποικίες παντοῦ, κυριάρχησε στοὺς θαλασσινοὺς δρόμους, πῆρε κι' ἔδωσε πολλὰ⁶. Οἱ ἀνάγκες ποὺ δημιουργήθηκαν, ἀντιμετωπίστηκαν μὲ μιά κάποια βελτίωση τῶν καραβιῶν καὶ μετὴν εὐρύτερη χρησιμοποίηση τῶν δούλων παντοῦ, στ' ἀργαστήρια, στὰ χωράφια, στὰ καράβια, στὰ σπῖτια, ὅπου χρειαζόνταν ἐργατικά χέρια παραπάνω. Μιά καινούργια τάξη ἀνεβαίνει καὶ ζητάει παντοῦ τὸ

1. Πλάτ. Κρ. 46 b κ. π. πρβ. B. Farrington· ο. π. π. 1, 80.

2. Λυσία· κατὰ Φιλ. 6.

3. Ψ. Δημ. Περὶ τῶν πρὸς Ἀλέξ. συνθηκῶν 15.

4. Νεφέλες.

5. Ἀπολογ. 18b-d, 19b-c.

6. Χρ. Εὐελπίδης· Πλάτων καὶ Ἀριστοφάνης· Ἀθήνα 1949. Ὅταν λέμε «κομμουνιστικὴ» κίνηση, ἐννοοῦμε πὼς ὁ Πλάτωνας χιτῶντας τὴν ἰδανικὴ πολιτεία του χρησιμοποιεῖ θεσμοὺς παλιότερους ποὺ ἀνήκουν σὸ πρωτόγονο στάδιο τῆς κοινωνικῆς συν-αρμολῆς, ὅπως λ. χ. ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν γυναικῶν (Κρήτη, Σπάρτη, πρωτόγονοι λαοὶ τῆς ἐποχῆς του στὰ σύνορα τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου).

7. ἀπ. 17, 18, 21.

8. ἀπ. 24, 25, 34.

1. ἀπ. 26, 27, 31.

2. Χρ. Εὐελπίδης· ο. π. π. 5.

3. Νόμοι· 698a κ. π.

4. Δ. Ἀλεξάνδρου· ο. π. π. 48 κ. π.

5. A. Jardé: L'information du peuple Grec. Paris 1923, 230 κ. π. Ἰα, Παπασταύρου. Ἀρχ. Ἰστ. 1, 167 κ. π.

6. B. Farrington. Gr. Science· 1, 30.

μερδικό της στά κοινά¹. Τὰ πολιτεύματα ἀκολουθοῦν τῇ γνωστῇ τροχιά — ὀλιγαρχία, τιμοκρατία, τυραννία, δημοκρατία. Ἐκφραση τοῦ ἀγῶνα αὐτοῦ στὴν Ἀθήνα εἶναι οἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Σόλωνα, τοῦ Κλεισθένη καὶ τοῦ Ἐφιάλτη. Ὁ ἀγῶνας αὐτὸς κράτησε πάνου ἀπὸ δυὸ αἰῶνες, μὰ δὲν ὁλοκληρώθηκε ποτέ. Ἡ ἀστική τάξη τῶν νεώτερων χρόνων δὲν ὑπῆρξε στὴν ἀρχαιότητα. Δὲ μπορούμε νὰ χρησιμοποιοῦμε τὸν ὄρο αὐτὸν γιὰ τὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, γιατί ἡ ἐμφάνιση τῆς τρίτης τάξης στὰ νεώτερα χρόνια, ἔχει συνακόλουθα ὄχι μόνο τὴν ἀνάπτυξη τῶν διαφορῶν κλάδων τῆς οἰκονομίας σὲ μέγεθος — δὲ μπορεί νὰ γίνη καν σύγκριση, ἀφοῦ ἡ ἐμπορική κίνηση τοῦ Πειραιᾶ ὑπολογίστηκε περίπου σὰν τῆς σημερινῆς Πάτρας ἢ τοῦ Βόλου² — ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικές ἀλλαγές. Ἡ σπουδαιότερη καὶ ἡ οὐσιαστικότερη ἦταν ἡ ἀλλαγὴ τῶν τρόπων τῆς παραγωγῆς. Ἐνῶ στὴν ἀρχαιότητα τὸ χέρι τοῦ δούλου ἦταν ἡ βασικὴ παραγωγικὴ μονάδα³, στὴν ἀγῶν τῆς νεώτερης ἱστορίας ἡ μηχανὴ ἀρχισε καὶ σιγά-σιγά τὸ παραμέρισε ἐντελῶς⁴. Ἡ βιομηχανοποίηση λοιπὸν τῆς παραγωγῆς δὲν ἔγινε ποτέ καὶ πουθενά στὸν ἀρχαῖο κόσμον κι' οἱ μηχανές ποὺ τυχὸν ἐφευρέθηκαν — στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἐπίδοσιν τῆς ἀρχαιότητος ἦταν πολὺ χαμηλὴ⁵, — δὲ χρησιμοποιήθηκαν καθόλου γιὰ πρακτικούς σκοπούς⁶. Ἡ βασικὴ αὐτὴ ἀποψη πρέπει νάναι ἡ ἀφετηρία γιὰ νὰ ἐρμηνευτοῦν ἀπ' τὴ μιά μεριά οἱ πολιτικοὶ ἀγῶνες καὶ τὰ κοινωνικά συμπτώματα κι' ἀπ' τὴν ἄλλη ὁ πολιτισμὸς κι' οἱ μορφές ποὺ ἐκφράσθηκε.

Τὸ ὅτι λοιπὸν ἡ πολιτικὴ ἀντίθεση ἀνάμεσα στοὺς ὀλιγαρχικοὺς καὶ τοὺς δημοκρατικούς δὲ σταμάτησε ποτέ, ἀλλὰ βρίσκεται πάντα στὸ προσκηνίον τῶν κοινωνικῶν ἀγῶνων⁷, τὸ ὅτι οἱ ἀνώτερες τάξεις καταφέρνουν νὰ κρατοῦν γιὰ τὸν ἑαυτοῦ τους ὀρισμένα βασικά ἀξιώματα, τὸ ὅτι ἡ θρησκεία βρίσκεται σχεδὸν στὰ χέρια τους, μιά καὶ διαπνέεται ἀπ' τὴς ἀρχές ποὺ αὐτοὶ τὴς ἔδωσαν, τὸ ὅτι οἱ ἀρχεῖοι τῆς δημοκρατικῆς παράταξης ἀνῆλθον σχεδὸν πάντα σὲ κάποιο ἀριστοκρα-

τικό γένος, τὸ ὅτι τὸν 40 αἰ. ἐπικρατεῖ σ' ὀρισμένες πόλεις ἡ τυραννία, τὸ ὅτι οἱ πολλοὶ δὲν ἔπαψαν ποτέ νὰ υποφέρουν, γιατί δὲ λύνονται τὰ προβλήματα μὲ μισθούς, τὸ ὅτι τὰ αἰτήματά τους ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Σόλωνα ὡς τὴν μάχη τῆς Χαιρώνειας κι' ἀκόμα μένουν τὰ ἴδια, δηλ. ἀναδασμὸς τῆς γῆς καὶ ἀποκοπὴ τῶν χρεῶν⁸. τὸ ὅτι ὁ Αἰσχύλος ποὺ ἀντιπροσώπευε τὴν προοδευτικὴν παράταξιν καταλήγει σὲ συμβιβασμὸ κι' οἱ σοφιστὲς δὲ μπόρεσαν νὰ στεριώσουν τὸ τόσο ἀνθρώπινο πιστεύω τους, τὸ ὅτι ὁ Σοφοκλῆς ἀρκεῖται στὸ μέτρο κατὰστασις ἀδυναμίας πάντα, ἐνῶ ὁ Εὐριπίδης ζώντας μ' ὅλην τὴν ψυχὴ τὴν ἀγωνία τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου ἐπαναστατεῖ καὶ κηρύττει τὴν πίστην του — θεωρητικὰ πιά — στὸν ἀνθρώπο καὶ τὸν ἀγῶνα του, τὸ ὅτι ἡ ὀλιγαρχικὴ ποίησιν κι' ἡ κομωδία ἔχουν σηκώσει τὸ κεφάλι καὶ δαγκώνουν, δὲ φανερώνουν τίποτ' ἄλλο ἀπὸ μιὰ θάλασσα ἀντιθέσεων ποὺ βαδίζει μοιραία πρὸς τὴ μὴν λύσιν ποὺ ἀπομένει, τὸν πόλεμον. Φανερόνουν ἀκόμα ὅτι στὸ διάστημα τοῦ ἀγῶνα ἐκείνου τῶν τριῶν αἰώνων ποτὲ ἡ «νέα» τάξη δὲν κυριάρχησε, ἀλλὰ ἦρθε σ' ἕνα ἀναγκαστικό *modus vivendi*, ποὺ ἀνεβάζει ὅμως ὅλη τὴν ὥρα στὴν ἐπιφάνειαν τὴς φοβερῆς ἀντιφάσεως ποὺ ροκανίζουν τὴν ὑποδομή. Κι' ὅταν πέρασε ὁ μεγάλος πόλεμος, τότε τὸ χάος κυριαρχεῖ⁹. Οἱ διαδοχικὲς προσπάθειες τῆς Σπάρτης, τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Θήβας νὰ λύσουν τὸ Γόρδιο δεσμὸ δὲν πέτυχαν κι' ἡ παράταξι τῶν ὀλιγαρχικῶν θὰ βρεῖ τὴ λύτρωσιν προσώρας στὸ πρόσωπο τοῦ Φίλιππου καὶ τοῦ Ἀλέξανδρου¹⁰.

Μάταια ἡ Ἀθήνα ἀγωνίζεται νὰ βρεῖ διέξοδο. Ἰσα-ἰσα ποὺ ἐδῶ παίζεται τὸ δράμα στὴν κορυφαία ὥρα του. Ἡ πόλις ἐτούτη ποὺ μπόρεσε νὰ φτάσει ὡς τὸ ἀνώτερο σημεῖο τοῦ οἰκονομικοῦ μετασχηματισμοῦ ποὺ πλησίασε ὁ ἀρχαῖος κόσμος, δὲν ὁλοκληρώσε ποτέ τὴ δημοκρατικὴ τῆς ἀλλαγῆς, οὔτε μπόρεσε νὰ ἐνώσει τὴν Ἑλλάδα, γιατί ἡ ἐνώσις αὐτὴ χρειαζόταν ἄλλου εἰδους προϋποθέσεις, δηλ. ἕνα ὀργανωμένο μοναρχικὸ κράτος, ὅπως ἦταν ἡ Μακεδονία.

Ἡ προσπάθεια τῆς δεύτερης ἡγεμονίας της, ποὺ βρίσκεται μὲ τὴν πολιτικὴν γραμμὴ τῶν σχεδίων τοῦ περασμένου αἰῶνα, δηλ. τῆς παράταξης ἐκείνης ποὺ νοιώθει ὅτι μόνον ἡ κατάχτησις νέων ἐδαφῶν θ' ἀνοίξει καινούργιες ἀγορές, ἀποτυχαίνει. Ἐτοί ὁ ἀγῶνας αὐτὸς ἀπ' τὴ μιά μεριά κι' ἡ ἀποτυχία του ἀπ' τὴν ἄλλη ὁδηγεῖ

1. Ἀριστ. Ἀθην. πολ. XIII, Πλουτ. Σόλ. XXII, P. Guiraud: *La main d'oeuvre industrielle dans l'ancienne Grèce* Paris 1900, μετ. Ἀ. Καραλή. Ἀθήναι 1903, 36 κ.π. Β. Λαοῦρδα: Σόλων ὁ Νομοθέτης. ἐν Ἀθήναις 1946, 45 κ.π.

2. Σπ. Κατηφόρη. ο.π.π. 16.

3. P. Guiraud. ο.π.π. 69 κ.π.

4. A. L. Morton: *A people's history of England*. London 1946³, 148 κ.π.

5. H. Diels *Antike Technik*. Leihzsigund Berlin 1924³.

6. G. Glotz: *Travail*. 322

7. G. Salzioli: *Le capitalisme dans le monde antique* trad. Alf. Bonnet Paris 1906, 146, 296.

1. Δημοσθ. κατὰ Τιμοκ. 149-151 (ὁ ὅρκος τῶν Ἡλιαστών).

2. Β. Λαοῦρδα: Ἰσοκράτης. 51 κ.π. The Cambridge ancient history. VI, κεφ. I, XIV, XVI.

3. Ψ. Δημ. περὶ τῶν πρὸς Ἀλέξ. συνθηκῶν. 15 πρβ. P. Guiraud ο.π.π. 228.

στὸ μῦθο. Κι' ὁ μῦθος λέει ὅτι ἡ Ἀθήνα, ἡ πρώτη πόλις τῆς Ἑλλάδας, μπορεῖ, φτάνει νὰ θέλει, νὰ γίνῃ ξανά ὁ ὁδηγὸς δ' ὅλων τῶν Ἑλλήνων, ὅπως τὸν περασμένο αἰῶνα καὶ πρὶν πολὺ ἀκόμα, γιατί ἡ ἀπειλὴ δὲν ἔχει ὅρια. Ἔτσι ὅλες οἱ ἐκδηλώσεις τῆς Ἀθήνας τοῦ 4ου αἰ. κανονίζονται καὶ μετριοῦνται μὲ τὸ ἀνάστημα τοῦ 5ου αἰ.. Ἦγεμονίες, θαλασσοκρατίες, πόλεμοι, κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, κυβερνοῦν σὲ μιὰν ἀλλοπρόσβαλλη περιδίνισι τὸν κό-

σμο ἐκεῖνο ποὺ βουλιάζει καὶ περιμένει τὸ χέρι ποὺ θὰ τὸν στηρίξει. Καὶ τὸ χέρι αὐτὸ εἶναι τοῦ Μακεδόνα τώρα, γιατί θ' ἀνοίξῃ τὴν ἀπέραντη ἀγορὰ τῆς Ἀσίας. Μπορεῖ βέβαια ἡ μητρόπολις ν' ἀτονήσῃ καὶ ν' ἀναπτυχτοῦν καινούργιες μεγάλες πόλεις - ἐμπορικὰ κέντρα. Τὸ σύστημα ὁμῶς μένει τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὴν ὥρα βρίσκει τὴ διέξοδο ποὺ ἀναζητοῦσε ἡ Ἑλλάδα ἕναν αἰῶνα κι' ἀκόμα.

Κ. Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΟΙ ΜΑΡΜΑΡΩΜΕΝΕΣ ΤΟΥ ΚΑΒΟΥ

Στὸν Ὠκεανὸ ἐβούλιαξε ἡ φωνή του,
στὸν Ὠκεανὸ κλωνὶ ἀπὸ ἀρμπαρόριζα,
καὶ τὸ παλὸν λαγοῦτο του. Τὸ κρεμνὶ γαρούφαλλο
σταῦτ' ἐτὶ μαύρης σμέρνας· κ' ἡ πίπα του
μὲ τὸν καπνὸ τῆς Ὀστρίας...

Τ' ἄγιο νησί προσεύχεται πίσω ἀπ' τὸ παραθύρι
κ' ἡ νύχτα πάει νὰ ζεσταθεῖ μὲ τὴ φωτιά
τὰποσπερίτη ἐγγόνου...

Μαννάδες κλαῖν καὶ καρτεροῦν στὰ βράχια τὰκροθάλασσου
τὸ φλόκο, τᾶσπο γιὰσεμὶ στὸ θέρος τῶν κυμάτων,
— τὰ ξάρτια κλάρες στὴ βραγιά νὰ λουλουδίσει ὁ κάμπος...

Μαρμαρωμένες καρτεροῦν
τὸ φλόκο ποὺ ἐσαργάνωσε τὰ νήπια τῶν κυμάτων·
τὸ φλόκο ποὺ ἐσαβάνωσε τὸ θνόςμο τῆς ἐλπίδας των...

Μαρμαρωμένες καρτεροῦν
τὸ κρίνο μὲ τὰ εἰσόδια, τὸ Πάσχα μὲ τὴν πλώρη·
Μαρμαρωμένες στέκονται τελώνια τοῦ πελάγου
βράχοι ποὺ ὑφαίνουν τὴ Σιωπὴ καὶ τὸν καπνὸ τοῦ γρέγου,
δόντια π' ἀλέθουν τὸν ἀφρὸ μὲ φύκια καὶ σκοτάδι...

Μαρμαρωμένες καρτεροῦν

τᾶρμπουρο, λεῦκα μὲ πουλιά, μ' ἄνθια βαγιῶν τὰ ξάρτια
Μοῖρες ποὺ ἐπάγωσε ἡ Βουλὴ τῆς Μοίρας τοῦ πελάγου.

ΠΑΥΛΟΣ ΚΡΙΝΑΙΟΣ

Τόδεκαπενθήμερο

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΚΑΙ ΤΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Ernst Robert Curtius

Ἀπαράτητος σχεδὸν πέρασε ὁ θάνατος τοῦ μεγάλου γερμανοῦ κριτικοῦ. Κι' ὅμως ὑπῆρξε μιὰ ἀπ' τὶς λίγες μορφές τῶν τελευταίων χρόνων, ποὺ ἡ ἐπίδρασή της στὴ διαμόρφωση τῆς γερμανικῆς σκέψης ἦταν, δίχως ἄλλο, ἀναμφισβήτητη. Γιατί ὁ Ἔρνστ Ρόμπερτ Κούρτιους, πνεῦμα διεκδυτικό, ἀνατάραξε πολλὰ προβλήματα τοῦ καιροῦ μας, στὸν πνευματικὸ τομέα, καὶ προσπάθησε νὰ δώσει τὴ λύση τους.

Εἶχε γεννηθεῖ στὴν Τάν, μιὰ πόλιν τοῦ Ἄνω - Ρήνου, στίς 14 Ἀπριλίου 1886 καὶ πέθανε στὴ Ρώμη στίς 20 τοῦ Ἀπριλίου 1956. Τὰ πρῶτα μαθήματα τὰ παρακολούθησε στὸ Λύκειο τοῦ Στρασβούργου καὶ ἀργότερα συνέχισε τὶς σπουδές του στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Στρασβούργου, τοῦ Βερολίνου καὶ τῆς Χαϊδελβέργης. Ἐκτακτὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βόννης στὰ 1913, ἀφοῦ ἔγινε διδάκτωρ, διορίστηκε τακτικὸς καθηγητὴς στὴν ἔδρα τῆς ρομανικῆς γλώσσας στὰ Πανεπιστήμια τῆς Βόννης (1919), τοῦ Μαρβούργου (1919), τῆς Χαϊδελβέργης (1924) καὶ πάλι τῆς Βόννης (1929), ποὺ, χάριν τῇ ἐπίδραση τοῦ Κούρτιους, εἶχε γίνει κέντρο παγκόσμιου γνωστὸ γιὰ τὶς σπουδές τῆς ἀρχαίας καὶ σύγχρονης λογοτεχνίας.

Ὁ Κούρτιους εἶχε παγκόσμια φήμη καὶ ὡς καθηγητὴς καὶ ὡς κριτικὸς. Οἱ φοιτητές τὸν φοβόνταν, ἀλλὰ τὸν ἐκτιμοῦσαν καὶ τὸν ἀγαποῦσαν. Σὰν κριτικὸς ἀποκάλυψε στὸ γερμανικὸ κοινὸ, σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου ἡ ἰδιοφυΐα τους δὲν εἶχε ἀκόμα ἀναγνωριστεῖ, συγγραφεῖς ποὺ, ἀργότερα, ἔγιναν διάσημοι σ' ὅλον τὸν κόσμον. Πρῶτος ὁ Κούρτιους ἀνάλυσεν τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο συγγραφέων ὅπως ὁ Προῦστ, ὁ Ζίντ, ὁ Κλωντέλ, ὁ Ρομαίν Ρολλάν, ὁ Βαλερύ, ὁ Οὐναμούντο, ὁ Ἐλιοτ, ὁ Βαλερύ Λαμπώ, κ. ἄ. Φρονόυσε πὼς ἡ πνευματικὴ καλλιέργεια ἑνὸς ἀνθρώπου δὲν μπορεῖ νὰ πλουτιστεῖ παρὰ μὲ τὴν γνωριμία καὶ τὴν μελέτη τόσο τῶν κλασικῶν ὅσο καὶ τῶν ἀξίων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς μας, καθὼς καὶ ἄλλων ἐποχῶν. Ἀνάμεσα στὰ ἔργα ποὺ ἐδραίωναν τὴν φήμην τοῦ Κούρτιους καὶ τοῦ ἑξασφάλισαν κῆρος διεθνῆς εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα τὸ μνημειώδες δοκίμιό του γιὰ τὸν Μπαλζάκ (1923), ἐν' ἀπ' τὰ πιὸ ἀπαραίτητα βιβλία γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ δημιουργοῦ

τῆς «Ἀνθρώπινης Κωμῆδας», «Μπαρρὲς» (1921), «Τὸ γαλλικὸ πνεῦμα στὴ νέα Εὐρώπη» (1925), «Εἰσαγωγή στὴ γαλλικὴ κουλτούρα» (1930), «Κριτικὰ δοκίμια γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία» (1952).

Θαρραλέος ὑπέρμαχος τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας, ὁ Κούρτιους δὲ δίστασε νὰ καυτηριάσει στὰ 1932, μὲ τὸ βιβλίο του : «Τὸ γερμανικὸ πνεῦμα κινδυνεύει», τὸ χιτλερισμὸ καὶ νὰ τονίσει ὅτι «δὲν ὑπάρχει στιγμὴ μέσα στὸν κόσμο ὅπου τὸ πνεῦμα χάνει τὰ δικαιώματά του, ἔστω καὶ ἂν γιὰ λίγο καταντᾷ ἀνίσχυρο». Φυσικὰ, τὸ Τρίτο Ράιχ τὸν θεώρησε ὑπόπτο καὶ τὸν ἀνάγκασε νὰ καταφύγει στὴν Ἑλβετία ὅπου ἀπ' τὸ 1932 ὡς τὸ 1948 ἔγραψε ἕνα ἀπ' τὰ πιὸ σημαντικὰ ἔργα του : «Ἡ Εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία καὶ ὁ Λατινικὸς Μεσαίων», ποὺ πῆρε στὰ 1950 τὸ Βραβεῖο Λέσσινγκ. Στὸ βιβλίο αὐτό, ὁ Κούρτιους «ἀνιχνεύει τὴ δυτικὴ κουλτούρα καὶ ἀνάκαλύπτει τὰ κύρια θέματα ποὺ τρέφουν τὸ σύγχρονο πολιτισμὸ. Ἀποδεικνύει πὼς οἱ ἀξίες αὐτῆς τῆς κουλτοῦρας ἐπέζησαν στίς ἐπιθέσεις τῶν βαρβάρων, πὼς εἶναι ἀναντικατάστατες καὶ πὼς οἱ φιλοσοφίες καὶ οἱ τεχνικές, ἂν προσφέρουν κάτι καλὸ, σὲ καμιά περίπτωση ὅμως δὲν προσφέρουν τὸ ὄρατον». Τὸ ἔργο αὐτό, ὅπως τονίζει ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας του «εἶναι μιὰ προσπάθεια γιὰ νὰ διαφωτιστεῖ, χάριν σὲ νέες μεθόδους, ἡ ἐνότητα τῆς παράδοσης μέσα στὸ διάστημα καὶ τὸ χρόνο. Μέσα στὸ χάος τῶν σύγχρονων καιρῶν, εἶναι ὅχι μόνον ὠφέλιμη, ἀλλὰ καὶ δυνατὴ μιὰ παρόμοια ἀπόδειξη. Ἡ ἀπόδειξη ὅμως αὕτη δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ παρὰ ἀπὸ μιὰν ἀφετηρίαν παγκόσμια ποὺ μονάχα ἡ λατινικότητα εἶναι σὲ θέση νὰ προσφέρει».

Μὲ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του, ἀλλὰ κυρίως μὲ τὴν «Εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία καὶ ὁ Λατινικὸς Μεσαίων», ὁ Κούρτιους ἀποδεικνύεται ἕνας ἀπ' τοὺς μεγάλους «ἐδιδασκάλους» τῆς σύγχρονης κριτικῆς χάριν στὸν πλοῦτο τῶν ἀπεραντῶν γνώσεών του, τὴ διεκδυτικότητα τοῦ πνεύματός του καὶ τὸ ἀναμφισβήτητο κῆρος του.

Οἱ ἀμύπητες τιμητικὲς διακρίσεις ποὺ τοῦ ἀπένεμαν (Βραβεῖο Λέσσινγκ, Μετάλλιο Γκαίτε, Ἐπίτιμος διδάκτωρ τῆς Σορβόνης, κ.ἄ.) διατρανώνουν ὅτι ὁ Ἔρνστ Κούρτιους μὲ τὴ σοφία του καὶ τὸ κριτικὸ του πνεῦμα ὑπῆρξε πιστὰ καὶ ὠφέλιμα τὴν ἐλευθερία τοῦ πνεύματος, τόσο στὴ Γερμανία ὅσο καὶ σὲ παγκόσμια κλίμακα.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΡΑΤΣΙΚΑΣ

Louis Bromfield

Ἡ ἀμερικανικὴ λογοτεχνία ἔχασε στὸ πρόσωπο τοῦ Λιούις Μπρόμφιλντ ἕναν ἀπ' τοὺς πρῶτους δημοφιλεῖς μυθιστοριογράφους τῆς. Ἡ φήμη του εἶχε ἀπλωθεῖ καὶ στὰ δύο ἡμισφαίρια καὶ ἦταν ἀπ' τοὺς συγγραφεῖς ἐκείνους πού εἶχε πολὺ ἀγαπηθεῖ ἀπ' τὸ πλατὺ κοινό. Τὰ ἔργα του, μεταφρασμένα στὶς κυριώτερες εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες, ἦταν ἀληθινὰ συναρπαστικά καὶ πολὺ ἀπ' αὐτὰ γυριστῆκαν σὲ κινηματογραφικὲς ταινίες καὶ γνώρισαν παγκόσμια ἐπιτυχία.

Ὁ Μπρόμφιλντ εἶχε γεννηθεῖ στὸ Μάσφιλντ τοῦ Ὁχάιο, στὶς 27 Δεκεμβρίου 1896 καὶ πέθανε στὸ Κολόμπους τοῦ Ὁχάιο, στὶς 18 Μαρτίου 1956. Τὰ παιδικὰ του χρόνια τὰ πέρασε στὸ πατρικὸ του ἀγρόκτημα καὶ ἀπὸ πολὺ νέος αἰσθάνθηκε τὴν ὄρεξη νὰ γράφει καὶ ν' ἀφηγηθεῖ «ἱστορίες». Ὅπως τόσοι ἄλλοι ἔκανε τὴ μαθητεία του στὴ δημοσιογραφία καὶ παρακολούθησε τὸ 1914 σχετικὰ μαθήματα στὴ Σχολὴ Δημοσιογραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Κολούμπια τῆς Νέας Ὑόρκης. Τὸ 1915 κατατάχθηκε ἐθελοντὴς νοσοκόμος στὸ γαλλικὸ στρατὸ καὶ ἀργότερα διορίστηκε σύνδεσμος - ἀξιωματικὸς τοῦ γαλλικοῦ καὶ ἀμερικανικοῦ στρατοῦ. Ἐξαιρετος καὶ θαρραλὸς πολεμιστὴς, ὁ Μπρόμφιλντ παρασημοφορήθηκε μὲ τὴ Λεγεὼν τῆς Τιμῆς καὶ τὸν Πολεμικὸ Σταυρὸ γιὰ τὶς ὑπηρεσίες του. Ὅταν, μετὰ τὸ τέλος τοῦ Α'. Παγκοσμίου πολέμου, ξαναγύρισε στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖς, πέρασε ἀπὸ πολλὰ ἐπαγγέλματα: τοῦ μουσικοῦ κριτικοῦ, τοῦ βοηθοῦ σκηνοθέτη, τοῦ διευθυντῆ διαφημίσεων κάποιου ἐκδοτικοῦ οἴκου, κλπ. Τὰ πρῶτα του διηγήματα φιλοενηθήσαν ἀπ' τὸ μεγάλῃ κυκλοφορίας περιοδικὸ «Τάιμ». Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1921, ὁ Μπρόμφιλντ παντρεύτηκε μὲ τὴ Μαίρη Ἀπλστον (πού πέθανε τὸ 1952) καὶ ἀπόκτησε τρία κορίτσια.

Τὸ 1923, οἱ Μπρόμφιλντ ἐγκατέλειψαν τὴν Ἀμερική ν' ἐγκαταστάθωναν στὴ Γαλλία, σ' ἕνα παλιὸ προσυνέριο, στὸ Σανλί, ὅπου ἔμειναν δεκάξη χρόνια, ὡς τὸν ὀριστικὸ γυρισμό τους στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖς τὸ 1939. Τὰ δεκάξη αὐτὰ χρόνια ὑπῆρξαν ἡ πιὸ γόνιμη συγγραφικὴ περίοδος καὶ οἱ γάλλοι συγγραφεῖς, κυρίως οἱ παλαιότεροι, ὅπως ὁ Μπαλζάκ, ὁ Ντωντέ, ὁ Φλωμπέρ, ἐπέδρασαν στὴν τεχνικὴ του καὶ γενικά στὶς ἀντιλήψεις του γιὰ τὸ μυθιστόρημα. Ἀν καὶ ὑπῆρχε τὸ παράδειγμα τοῦ Τζαίημς Τζόυς καὶ τῆς Γερτρούδης Στάιν, ὁ Μπρόμφιλντ, πιστὸς ὁπαδὸς τῶν παραδόσεων τοῦ 19 αἰῶνα, εἶχε γιὰ πρότυπα, ἐκτός ἀπ' τοὺς συγγραφεῖς πού ἀναφέραμε, καὶ τοὺς ἐκπρόσωπους τοῦ ἀγγλικοῦ μυθιστορήματος, δηλαδὴ τοὺς Ντίκενς, Οὐόλτερ Σκότ, Κοίπερ, Στήβενσον καὶ Τζώρτζ Ἐλιοτ. Ἀνακάλυψε ἀργότερα τὸν Ντοστογιέφσκυ, τὸν Τολστόϊ καὶ τὸν Τσέχωφ, δίχως νὰ ἐπηρεαστεῖ καὶ τόσο ἀπ' αὐτοὺς. Ὁ Λιούις Μπρόμφιλντ, γράφοντας τὰ μυθιστορήματά του, δὲν ἀπέβλεπε παρὰ σ' ἕνα καὶ μόνον σκοπὸ: ν' ἀφηγηταί ἐνδιαφέροντες, συναρπαστικὲς «ἱστορίες» μὲ ζωντὴ πλοκή, μὲ παρουσίωση ἰδιόρρυθμων κάποτε χαρακτήρων καὶ τύπων, πού νὰ

εἶναι πειστικοί, ἀληθοφανεῖς, παρμένοι ἀπ' τὴν πραγματικότητα, — πᾶγμα πού ὁ ἀμερικανὸς λογοτέχνης τὸ πέτυχε ἀπόλυτα.

Ὁ Μπρόμφιλντ ἦταν γεννημένος μυθιστοριογράφος καὶ ἐκμεταλλεύθηκε ὅσο λίγοι τὴν ἀφηγηματικὴ τέχνη. Μάντεψε ἀκόμα, πολὺ νωρίς, πὼς ἡ πιὸ ἀποτελεσματικὴ σύγχρονη μορφή γιὰ τὴν ἐπιτυχία ἦταν ἡ κινηματογραφικὴ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο πολλὰ ἀπ' τὰ μυθιστορήματά του τὰ σύνθεσε μὲ τὸν «ἀπώτερο σκοπὸ νὰ γυριαθοῦν σὲ ταινίες. Μπορεῖ νὰ ἱσχυριεῖται κανεὶς πὼς ἡ τεράστια ἀπήχηση τοῦ ἔργου τοῦ Μπρόμφιλντ ἀπ' τὸ 1930 ὡς τὸ 1940 προέρχεται ἀναμφίβολα ἀπ' τὴν παγκόσμια ἐπιτυχία πού εἶχαν οἱ κινηματογραφικὲς ταινίες, οἱ παρμένες ἀπ' τὰ μυθιστορήματά του.

Ποῖα εἶναι τὰ κύρια συστατικά τῆς τέχνης του; Ἡ ἀπέραντη, ἡ μυστικὴ ἀγάπη του στὴ γῆ, τὸ πρωτεῖο τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς, οἱ καῦμοι καὶ οἱ ἐλπίδες τῶν ταπεινῶν κυρίως ἀνθρώπων, πού παλεύουν γιὰ τὴν ἐπιβίωσή τους. Κάποιοι αἰσθηματισμοί, κάποιες νότες τρυφερότητας καὶ συχνὰ πολλὴ συγκίνηση διαποτίζουν τίς σελίδες του καὶ διαβάζοντας τὰ μυθιστορήματά του, μὲ τὴν ἀληθινὰ ἐνδιαφέρουσα πλοκή τους, μεταφέρουν σ' ἕνα κόσμον, παρωχημένο ἴσως, ἀλλὰ πάντα πολὺ γοητευτικό.

Ἔπειτ' ἀπὸνα κύκλον τεσσάρων μυθιστορημάτων, μὲ τὸ γενικὸ τίτλον «Φυγὴ» πού ἀναφέρονται κυρίως στὶς ἀναμνήσεις του ἀπ' τὸ Middle West, γύρω στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ὁ Μπρόμφιλντ τύπωσε στὰ 1933 τὸ πρῶτον τοῦ σημαντικοῦ ἔργου «The Farm». (Τὸ ἀγρόκτημα), ἱστορία τεσσάρων γενεῶν μιᾶς ἀγροτικῆς οἰκογένειας πρὸς τὰ βόρεια τοῦ Ὁχάιο. Τ' ἄλλα του μυθιστορήματα στὰ χρόνια 1930 καὶ μετὰ, γραμμένα καὶ ἀρχιτεκτονημένα μὲ τὴ γνώριμη εὐκολία τοῦ συγγραφέα, δείχνουν ὅτι ὁ Μπρόμφιλντ, ἐγκαταλείποντας τὸ αὐστηρὸ πλαίσιον τῆς τέχνης, ἔκανε ἀρχετὲς παραχωρήσεις στὸ πλατὺ κοινὸν καὶ κυρίως στὰ περιοδικὰ μὲ τὴ μεγάλῃ κυκλοφορία, ὅπως τὸ μαρτυροῦν τὰ ἔργα του «Εἰκοσι τέσσερις ὥρες», «Ἐνας σύγχρονος ἥρωας» (πού δημοσίευσε ἡ «Καθημερινή»), — ἔργα, ὥστόσο, πού, τὸ τονίζουμε, παρασύρουν τὸν ἀναγνώστη ἀπ' τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος, γιὰ τὸ συγγραφέα ξέρετε ὅσο λίγοι ν' ἀφηγηταί μιά ἱστορία, — ἀρετὴ ὅχι ἀσφαλὼς εὐκαταφρόνητη.

Ἐνα ταξίδι στὶς Ἰνδίες, ἐνέπνευσε στὸν Μπρόμφιλντ δύο ἀπ' τὰ πιὸ γνωστά του ἔργα, τὰ προορισμένα κυρίως γιὰ τὸ πλατὺ κοινὸ καὶ τῶν δυὸ ἡμισφαιρίων καὶ γιὰ τὸν κινηματογράφον: «The Rains came» (1937) («Ὁ Μουσών») (ἄνεμος τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ) καὶ «Night in Bombay» (1940). (Οἱ Νύχτες τῆς Βομβάνης).

Τὸ 1939, οἱ Μπρόμφιλντ ξαναγύρισαν στὴν Ἀμερική καὶ τότε ὁ συγγραφέας, πάντα λάτρης τῆς γῆς, ἀρχισε μιά καινούρια ζωὴ. Ἐπεδόθη καὶ στὸ Μάσφιλντ στὴν καλλιέργεια καὶ τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ κτήματός του «Malabar Farm», ἀπασχολημένος μὲ τὴ γεωργία καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ, κοινωνιολογικὰ καὶ πολιτικὰ προβλήματα πού ἀπορρέουν ἀπ' αὐτά. Ὅπως διή-

λωσε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, συνέχισε νὰ γράφει μυθιστορήματα γιὰ νὰ ζεῖ, νὰ ἐπεκτείνει καὶ νὰ καλλωπίζει τὴν ἀπέραντη φάρμα του.

Τὰ μυθιστορήματα αὐτῆς τῆς νέας περιόδου ἔγιναν δεκτὰ ἀπ' τὴν κριτικὴν μᾶλλον μὲ δυσμένεια. Δὲν ἀναγνώριζαν σ' αὐτὰ τὸ ρωμαιο-ταλάντο τοῦ συγγραφέα ποὺ εἶχε δώσει ἄλλοτε ἔργα, ὅπως ὁ «Μουσάων», «Οἱ Νύχτες τῆς Βομβάρης» καὶ τόσα ἄλλα, ὅπου ἡ τεχνικὴ, ἡ πλούσια φαντασία, οἱ ὥρατες περιγραφές, ἡ ἀνάλυση τῶν συναισθημάτων εἶχαν συμπλεχθεῖ σ' ἓνα ἁρμονικὸ καὶ τέλειο σύνολο. Ὅμως ἀντίθετα ἀπ' τὴ γνώμη τῆς κριτικῆς, ἡ κυκλοφορία καὶ τῶν νέων του ἔργων ἔφτασε παντοῦ, σ' ὅλον τὸν κόσμον, σὲ ὕψη δυσθεώρητα καὶ τὰ μυθιστορήματα αὐτὰ ὅπως: «Πρώϊμο φθινόπωρο», «Κυρία Πάργινκτον», «Τὸ Ἀγριο Δέλτα», γνώρισαν καταπληκτικὴ ἐπιτυχία, ἀρίθμησαν ἀπειρες ἐκδόσεις καὶ ἔγιναν κινηματογράφος. Οἱ ὑποθέσεις τους προσφέρονταν ἀπόλυτα γιὰ ταινίες. Ἀ. χ. τὸ «Ἀγριο Δέλτα» εἶναι μιὰ βίαιη ἀπεικόνιση τῆς ζωῆς στὴ Νέα Ὁρλεάνη, τὸ 19ο αἰῶνα, ἡ «Κυρία Πάργινκτον» εἶναι τὸ ζωντανὸ πορτραῖτο μιᾶς ματρὸνας τῆς Νέας Ὑόρκης, ἰσχυρῆς καὶ πλούσιας, καὶ συνάμα ἓνας πίνακας τῆς διεθνούς κοινωνίας γύρω στὰ 1900, τὸ «Κολοράντο» μᾶς περιγράφει τὴ ζωὴ τῆς Σίλβερ Σίτο στὰ 1880, καὶ «Ἡ Χαμένη Κοιλιάδα» ὅπως καὶ «Ἡ Εὐχάριστη Κοιλιάδα» ἀναφέρονται στὶς ἀναμνήσεις τοῦ Μπρόμφλντ καὶ στὰ παιδικὰ του χρόνια.

Αὐτὸ εἶναι σὲ συντομία τὸ ἔργο τοῦ Λιούις Μπρόμφλντ. Δὲν ὑπῆρξε μεγάλος καλλιτέχνης, οὔτε μεγάλος στοχαστής, ἀλλὰ κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ τοῦ ἀμφισβητήσει τὸ αὐθεντικὸ, τὸ ρωμαιο-ταλάντο καὶ τὴν ἰδιοσυγκρασία του σὰ μυθιστοριογράφου, τὴν ἀγνότητα τῶν προθέσεων του, τὴ μεγάλῃ ἀγάπῃ του γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ γῆ, τὴν ἐνστικτώδη, τὴν ἐμφυτὴ γενναιοφροσύνη του καὶ τὴν ἀπαράμιλλη τέχνην του νὰ ξέρει ν' ἀφηγεῖται καὶ νὰ πλάθει ζωντανούς ἀνθρώπους.

Γ. Π.

Θεόδωρος Ἀρώνης

Ὁ Θεόδωρος Ἀρώνης, ποὺ τὸν χάσαμε τώρα τελευταία, τόσο πρόωρα, ἦταν ἀληθινὰ ἓνας εὐγενεὶς ἀνθρώπος καὶ ἓνας ἐκλεκτὸς ἡθοποιός. Ὁ θάνατός του ἀφίνει ἓνα πραγματικὰ δυσαναπλήρωτο κενό. Λυποῦμαι ποὺ εἶμαι ἀναγκασμένος νὰ μεταχειρισθῶ κοινὰ καὶ χιλοειπωμένα λόγια, λόγια ποὺ συνήθως χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ εἰπωθῶν κολακείες καὶ ψευτιές, τώρα ποὺ θέλω νὰ ἐκφράσω κάτι ἀπόλυτα ἀληθινὸ, κάτι ποὺ βγαίνει κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὴν συνειδήσή μου ὡς ἡθοποιός. Τί νὰ γίνῃ όμως! Παρακαλῶ τοὺς ἀναγνώστες μου νὰ μὲ πιστέψουν. Ἐνας εὐγενεὶς ἀνθρώπος ἦταν ὁ Θεόδωρος Ἀρώνης. Κανένα δὲν πείραξε, κανένα δὲν πίκρανε στὸ θέατρο· τὸ ὥρατο ψηλὸ του ἀνάστημα ἦταν πάντα ἔτοιμο νὰ ὑποκλιθῇ μπροστὰ σὲ κάτι ποὺ ἀξίζει, μπροστὰ σὲ κάθε συνάδελφο ποὺ τοῦ ἀναγνώριζε κάποια ἀξία, χωρὶς ζή-

λεια, χωρὶς ὀπισθοβουλία. Τὸ ὥρατο σπίτι του κάτω στὸ Καλαμάκι ἦταν πάντα ἀνοιχτὸ καὶ φιλόξενο. Πάντα εἶχε καλὰ λόγια γι' αὐτοὺς ποὺ τὸν ἐπλησίαζαν. Ὡς ἡθοποιὸς ὁ Θεόδωρος Ἀρώνης, ὑπῆρξε πραγματικὰ ἐξαιρετικὸς καὶ ἐκλεκτός. Γεννήθηκε καὶ μεγάλωσε στὴ Ρωσία, στὴ Σεβαστούπολιν. Καὶ τὸ παίξιμό του στὴ Σκηνὴ ξεχώριζε. Εἶχε τὴν ἐπίδραση τοῦ θαυμαστοῦ Ρωσικοῦ Θεάτρου. Τὴν ἐπίδραση τοῦ Στανισλάφσκι ἴσως. Τὸν θυμάμαι σὲ πολλοὺς τοὺς ῥόλους· καθόμουν στὴν κούνια καὶ τὸν παρακολουθοῦσα. Στὸ «Καθῆκον», ποὺ παίξαμε στὸ Ἐθνικὸ Θέατρο ἐδῶ καὶ χρόνια, εἶχε μιὰν ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία· τὸ παίξιμό του στὸ ῥόλο κάποιου συμβολαιογράφου σ' αὐτὸ τὸ ἔργο ἦταν κάτι τὸ πρωτοφανὲς γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ Θέατρο. Ἀλλὰ καὶ τώρα, στοὺς τελευταίους, δυστυχῶς, ῥόλους τοῦ ὁ Ἀρώνης ὑπῆρξε ὑπέροχος. Ὅπως εἶπα καὶ πάρα πάνω ἡ ἀπόλειά του εἶναι σκληρὸ πλῆγμα γιὰ τὸ Θέατρο.

Μᾶς ἀφίνει, ὡς τόσο, μιὰ παρηγοριά· τὴ γυναῖκα του· τὴ Μαίρη Ἀρώνη. Τὴν ἔπηρε πολὺ νέα, γι' αὐτὴ ἡ ἐπίδρασή του ἐπάνω της εἶναι καταφανής· ἡ ἴδια εὐγένεια, ἡ ἴδια καλὸσύννη, τοῦ Φέντια, στολίζει καὶ τὴ Μαίρη Ἀρώνη· ἀλλὰ καὶ σὰν ἡθοποιὸς ἡ κυρία Ἀρώνη εἶμαι βέβαιος ὅτι χρωστᾷ πολλὰ στὸν ἀξέχαστο ἄνδρα τῆς.

Ἐμεῖς θὰ τὸν θυμόμαστε πάντα τὸ Θεόδωρο Ἀρώνη, καὶ εὐχομαι νὰ βρεθῇ κάποτε ἀνάμεσα σὲ τοὺς νέους μας ὁ ἀξίος ἀντικαταστάτης του.

Ν. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ

Ἐρασμία Μπερτσά - Δανιηλίδη

Μιὰ εὐγενικὴ μορφὴ, μιὰ ὀνειρεμένη καλλιτέχνης, ἡ Ἐρασμία Μπερτσά - Δανιηλίδη, ἀφῆσε, ἐδῶ καὶ λίγες μέρες, ἡσυχὰ καὶ σιωπηλὰ τὸν κόμο τοῦτο, ἀφοῦ πάλαψε πολὺν καιρὸ μὲ τὸ θάνατο, ὅπως χρόνια πάλαψε νὰ δώσῃ μὲ τὸ πινέλο τῆς μορφὴ καὶ ζωὴ στὰ ὄραματα ποὺ πολιορκοῦσαν τὴν εὐαίσθητη ψυχὴ τῆς. Ἀποτραβηγμένη ἀπὸ τὸ θόρυβο καὶ τὴν ὄχλοβὴ τῆς σύγχρονης καλλιτεχνικῆς πιάτσας ἐργαζόταν μὲ τὴ συντροφιά τοῦ ἀγαπητοῦ της φανταστικοῦ κόσμου, ὅπως εἶχε μετουσιωθῇ μέσα της ὁ πραγματικὸς· ἡ ζωγράφος δὲν ἔφυγε ποτὲ πέρα ἀπὸ τὴν εἰκονιστικὴ τεχντροπία, ἀλλὰ προσπάθησε πάντα νὰ δίνῃ στὰ πράγματα τὴν ποίησιν ποὺ γέμιζε τὴν ψυχὴ τῆς στὴ θέα τους, εἴτε τὰ βουνὰ τῆς Ρούμελης ὀνειροπολοῦσε, εἴτε τίς ἀπλὲς γυναικοῦλες τοὺς σχεδίαζε, εἴτε δραματικὰ καὶ ἡρωϊκὰ σκηνές ἀπασχολοῦσαν τὴν εὐαίσθησή της — σ' ὅλα ἔβλεπε πρὸ πολὺ τὸ εἰσωτερικὸ τοὺς νόημα παρὰ τὰ ἐξωτερικὰ τοὺς σχήματα. Σ' αὐτὰ, κρατώντας τὴν οὐσία τους, ἀπλῶς συχνὰ τὴν ποίησιν ποὺ τὴ γέμιζε καὶ τοὺς λογισμοὺς ποὺ τῆς ἐνέπνεε ἡ ἀπλότητά καὶ ἡ μεγαλοπρέπειά τους ἐδῶ, ἡ λυρικὴ ἡ δραματικὴ τους φλόγα ἐκεῖ. Καὶ πολλὰς φορὲς ξυπνοῦσαν μέσα της ἄλλους κόσμους ποὺ πληθωρικοὶ ἀναπνεύσαν στὴ φαν-

τασία της και προσπαθοῦσαν νὰ φανερωθοῦν στὰ πλάσματα καὶ στὶς συνθέσεις της. Ἐνας λυρικός ρομαντισμός ποτὲ δὲν ἔλειψε ἀπὸ τὴ δημιουργία της καὶ ὅταν ἀκόμα μὲ ἀλαφρὸ πινέλο χάραζε τὰ θανμαστὰ πορτραίτα τῶν ἀπλῶν γυναικῶν ὅπου ἔλαμπε ἡ καλωσύνη καὶ ἡ εὐγένεια στὰ λαγαρὰ μάτια τους καὶ στὶς καθαρές γραμμὲς τους. Αὐτὰ ἴσως θὰ μείνουν τὰ γνησιώτερα ἔργα της καὶ ἡ στερεώτερη προσφορά της στὴν ἑλληνικὴ ζωγραφικὴ.

Α. Ε. Ε.

Γ. Βουγιουκλάκης

Ὁ Γιώργος Βουγιουκλάκης, πού πέθανε τὸν περασμένο μῆνα στὸ Παρίσι, στάθηκε πρόσωπο αἰνιγματικὸ τῆς λογοτεχνίας μας. Ἐμεινε μακριὰ ἀπὸ κάθε φίλο καὶ ἀπὸ κάθε συνάδελφο καὶ τὰ τελευταῖα τουλάχιστον εἰκοσπέντε χρόνια σκέπασε μὲ μυστήριον τὴ ζωὴ του. Τύπως πολλὰ καὶ πολυσέλιδα ἀφηγηματικὰ ἔργα, μεταφράστηκε καὶ ἐπαινέθηκε ἀπὸ ξένους κριτικούς, μὰ δὲ διαβάστηκε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες. Οὐτε καὶ ἐκρίθηκε στὴν πατρίδα του. Ὁμολογῶ ὅτι καὶ ἐγὼ λίγες σελίδες του ἔχω διαβάσει. Καὶ τὴν ἴδια ὁμολογία νομίζω ὅτι καὶ ἄλλοι συνάδελφοί μου θὰ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ κάμουν.

Μερικὰ βιογραφικὰ: Ὁ Βουγιουκλάκης γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1903, σπούδασε φιλολογία, νέος εἶχε ὑπηρετήσει στὸ οἰκονομικὸ τμήμα τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας καὶ ἀπὸ χρόνια ζοῦσε στὴ Γαλλία.

Βιβλία του: «Τὸ φιδίσιο βλέμμα», «Ὁ ξένος», «Μαντάμ Εὐα», «Οἱ πουλητές». Ὁ Βουγιουκλάκης ἔδωσε καὶ ἄλλη λογοτεχνικὴ ἐργασία καὶ εἶχε μεταφράσει στὴ δημοτικὴ τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον.

Π. Χ.

ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΕΣ

Στίχοι τοῦ Ν. Ι. Σαριπόλου

Ὅσοι ἀπὸ μᾶς ἐπεράσαμε ἀπὸ τὴ Νομικὴ Σχολὴ (καὶ εἶναι πολλοὶ ἀνάμεσα στὸν κόσμον τῶν λογοτεχνῶν), διατηροῦμε ἕνα βαθὺ σεβασμὸ στ' ὄνομα Σαρίπολος. Οἱ περισσότεροι εἴχαμε δάσκαλον τὸν Ν. Ν. Σαρίπολο, τὸν κλασσικὸ συγγραφέα τὸν συνταγματικὸν δικαίου, μὰ διατηροῦσαμε θαυμασμὸ καὶ γιὰ τὸν πατέρα του, τὸν Ν. Ι. Σαρίπολο, πού ἡ δράση του καὶ ὡς καθηγητοῦ καὶ ὡς πολιτικοῦ ἦταν εὐρύτερα γνωστὴ καὶ οἱ ἀγῶνες του γιὰ τίς φιλελεύθερες δημοκρατικὰς ἰδέας εἶχαν συγκινήσει τίς γενεὰς τῶν σπουδαστῶν.

Πρὶν ἀπὸ λίγον καιρό, ἡ κόρη τοῦ Νικολάου Ν. Σαριπόλου, ἡ εὐγενεστάτη κυρία Σοφία Ν. Σαριπόλου, εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ δωρήσῃ στὴν Πάντειαν Ἀνωτάτη Σχολὴ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν τὴ νομικὴ βιβλιοθήκη τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ, ἀπὸ ἀρχαῖες χιλιάδες τόμους, πρᾶγμα πού ἡ Σχολὴ ἐθεώρησε μὲ μεγάλη τιμὴ της καὶ ἀσχολεῖται ἤδη μὲ τὴν τάξιμόνηση καὶ τοποθέτησιν της σὲ εἰδικὴ αἴθουσα, πού θὰ ὀνομασθεῖ «Αἴθουσα Σαριπόλου».

Λοιπόν, κατὰ σύμπτωση, ἀπὸ τοὺς πρώτους τόμους τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς, πού ἔπρεσαν στὰ χέρια μου ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα, εἶναι ἕνα ἀντίτυπον τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς τοῦ Νικολάου Ι. Σαριπόλου, δεμένο πολυτέλειστα, ἀλλὰ μὲ μιὰ πένθυμη σοβαρότητα καὶ μὲ χωροστυπωμένες στὸ ἐξώφυλλον τίς λέξεις: «Α mon père, à ma mère, regrets éternels». Ἡ διδακτορικὴ διατριβή, ἔχει τυπωθῇ στὸ Παρίσι, στὰ 1844, καὶ ἀναφέρεται σὲ θέμα τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου. Στὴν πρώτη σελίδα τοῦ βιβλίου, μαζὶ μὲ τὸν τίτλον, περιέχονται καὶ τὰ ἑξῆς, γαλλικά:

«Νομικὴ Σχολὴ Παρισίων. Thèse, διὰ τὸν βαθμὸν τοῦ διδακτορος τοῦ Δικαίου, ἥτις θέλει ὑποστηριχθῇ δημοσίᾳ, τὴν Πέμπτην, 29 Αὐγούστου, ὥραν 4 μ.μ., ὑπὸ τοῦ Νικολάου Ἰωάννου Σαριπόλου, γεννηθέντος ἐν Λάρνακι, Κιτίου, τῆς νήσου Κύπρου, δικηγόρου καὶ διπλωματοῦχου τῆς Ἀκαδημίας τῶν Παρισίων».

Στὴ δευτέρῃ σελίδᾳ ἀναφέρεται ἡ σύνθεσις τῆς Ἐπιτροπῆς ἀπὸ καθηγητὰς, πού θὰ ἔκρινε τὴν ὑποστηρίξει τῆς διατριβῆς, καὶ στὴν τρίτῃ σελίδᾳ ὑπάρχει, ἐντυπῇ πάντα, ἡ ἀφιέρωσις τοῦ βιβλίου, σὲ λατινικὴ γλῶσσα, στὸν Ἰωάννην Κωλέττη, πού ὁ συγγραφεὺς τὸν θεωρεῖ «ἀντὶ πατρός», καὶ τοῦ ἐκφράζει μὲ θερμὰς ἐκφράσεις τὴν «εὐλαβὴ εὐγνωμοσύνη» του.

Καὶ τώρα, κάτω ἀπὸ τὴν ἐντυπῇ αὐτὴ ἀφιέρωσις, ἀκολουθοῦν ὀκτὼ σειρὰς γραμμῶν μὲ τὸ χέρι τοῦ Ν. Ι. Σαριπόλου, πού ἀποκαλύπτουν στὸν ἐκκλητικὸ ἀναγνώστη, ὅτι ὁ διάσημος ἐκεῖνος νομικὸς ἔγραφε, φαίνεται, κάπου κάπου καὶ στίχους, τοῦλάχιστον στὴ χρυσὴ ἡλικία τῶν 27 χρόνων, πού ἦταν τότε (κατὰ τοὺς βιογράφους του, ἐγεννήθη στὰ 1817). Οἱ χειρόγραφοι αὗτοι σειρὰς εἶναι οἱ ἑξῆς:

«Σήμερον, 17/29 Αὐγούστου 1844 συμπληροῦται τὸ ἔκτον ἔτος, ἀφ' ἧς ἀπέθανεν ὁ πατήρ μου.

«Ὡ ἐπέτειος ἡμέρα πικρᾶς μνήμης καὶ ἐλπίδων!...
» Σ' τὴν ἐνθύμησίν μου μένεις καὶ μεγάλη καὶ αἰώνια.

» Κατὰ σὲ τῆς δυστυχίας μὲ κατέσκαψεν ὁ κλύδων,
» κατὰ σὲ τοῦ μέλλοντός μου ἐσφραγίσθη ἡ μαρτίαι,
» Στέφανον ἐκ δάφνης τώρα, στέφανον δ' ἐκ κυπαρίσσων
» ἔθεσας σ' τὴν κεφαλὴν μου, πλὴν πικρὰ ὡς εἶναι, ἦσον».

Εἶναι φανερὴ ἡ μίμησις τῆς ῥομαντικῆς σχολῆς πού κυριαρχοῦσε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, μερικοὶ ὅμως στίχοι μαρτυροῦν κάποια ἐξάσκηση, πού μᾶς κάνει νὰ πιστεύουμε ὅτι δὲν εἶναι οἱ μόνοι πού ἔγραψε ὁ Σαρίπολος. Ἀλλὰ τὸ δευτέρου ἡμιστίχιον τοῦ τελευταίου στίχου εἶναι φανερά ἀδόκιμο (ἰδίως ἐκεῖνον τὸ «ἦσον», πού θέλει νὰ πεῖ «ἦσουν», σύ, δηλαδὴ ἡ πικρὰ ἐπέτειος ἡμέρα) καὶ καταστρέφει τὴν σχετικὰ ὥρσια εἰκόνα τοῦ μελαγχολικοῦ στεφανώματος μὲ δάφνη καὶ κυπαρίσσι, εἰκόνα, πού ἦταν τόσο προσφιλὴς στοὺς ῥομαντικούς ποιητὰς τῆς ἐποχῆς.

Μ. Δ. ΣΤ.

Τὸ μεγάλο δῶρο

Ποτὲ ἄλλοτε δὲν ἔνιωσα τόσο βαθιὰ τὴν ἀξία τοῦ δώρου πού μᾶς προσφέρει τὸ κλίμα μας, ὅσο ὕστερ' ἀπὸ τὸ τελευταῖο ταξίδι μου στὸ Αἶγαίο. Ξαναβρῆκα τὴν Σεπτεμβριανὴς μέρες τῆς Ἀθήνας, γλῆκὲς σάν ὠριμο καρπὸ, ἀπαλὲς σὰ χᾶδι ἀγαπημένου χεριοῦ. Αὐτὰ τὰ βράδια τὰ γεμάτα γαλήνη, μπαίνουν μέσα στοὺς πόρους τῆς ψυχῆς, μουσικὴ πού βαθαίνει τὴν ὑπαρξὴ καὶ μαζί τὴν καταπραΰνει. Ὁμολογῶ πῶς γιὰ πρώτη φορὰ πῆρα μιὰ τόσο βαθιὰ συνείδηση τῆς μοναδικότητάς τους.

Συνταξίδευσά, λοιπόν, μὲ μιὰ συντροφιά ἀπὸ Παριζιάνες φοιτήτριες, πού πῆγαν στὴ Μύκονο καὶ στὴ Δῆλο. Εἶχαν ἐπισκεφθεῖ τὴν Ὀλυμπία, τὸ Μυστρά, τὴν Ἐπίδουρο, τοὺς Δελφούς. Εἶχαν χαρεῖ τὸ ἡλιοβασιλεμμα ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη: Ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἡ χώρα τοῦ θαύματος. Ἀλλὰ τὸ Αἶγαίο τίς εἶχε κυριολεκτικὰ μεθύσει. Κρεμασμένες στὰ διαζώματα, στὶς κάθε εἰδους προεξοχὲς τοῦ πλοίου, στὰ ξάρτια, στὶς βάρκες, στὶς σχεδίες, κοίταζαν τὴ θάλασσα πού ὄνειρεύονταν κάτω ἀπὸ τὸ φεγγάρι. Ἐμνοιαζαν μὲ πουλιά ὑπερπόντια, πού βρῆκαν τὴν εὐκαιρία νὰ ξεκουραστοῦν πάνω σ' ἓνα κατάρτι. Θυμόντουσαν, μ' ἓνα εἶδος ἀπόγνωσης, τὸ καταχνησμένο Παρίσι, τὶς ἀπότομες καταρακτώδεις βροχὲς... Ἐδῶ, λοιπόν, εἶναι ὁ Παράδεισος!

Ἔτσι, μέσα στὰ γεμάτα ἔκσταση μάτια τους, μέσ' ἀπὸ τὶς σιωπὲς τους καὶ μέσ' ἀπὸ τὶς φλυαρίες τους, πῆρα μιὰ βαθιὰ, μιὰ ὁλοκληρωτικὴ συνείδηση τοῦ μεγάλου μας δώρου. Καὶ τώρα, ἡ σκέψη πῶς τὸ καλοκαίρι τελιώνει (γράφω ἀρχὲς Σεπτεμβρίου) μὲ γεμίζει θλίψη. Αὐτὲς οἱ βραδιὲς στὰ ὑπαίθρια κέντρα, στὶς βεράντες, στὶς ἀκρογιαλίες, μὲ φεγγάρι ἢ μὲ ἄστρα, μὲ συντροφιά ἢ μὲ μοναξιά, εἶναι σὰ συνθέσεις μουσικῆς, σάν ὄνειρο μέσα στὸν ἔξυπνο. Ὅταν τίς ἀνακαλύψεις μιὰ φορὰ, ὕστερα δὲν τίς χορταίνεις. Οἱ Γαλλίδουλες φοιτήτριες μοῦ τὸ εἶπαν: Τοῦ χρόνου πάλι θὰ εἴμαστε ἐδῶ. Κανένας τόπος δὲν τραβᾷ τόσο δυνατὰ ὅσο ἡ Ἑλλάδα!

ΚΑΤΖ.

Αἶγαίο

Ὁρες - ὥρες, σκέπτομαι πῶς τὸ Αἶγαίο δὲν εἶναι μόνο ἡ γαλάτεια θάλασσα, ἡ σπαρμένη μὲ γυμνὰ νησιά, ἀλλὰ περισσότερο ἴσως ὁ ἥλιος πού τὴ φωτίζει. Ὁ ἥλιος - καλλίστερα - πού τὴ γονιμοποιεῖ, καθὼς πέφτει σκληρός, χωρὶς ἔλεος, πάνω στὸ μαλακὸ, τὸ χαδιάρικο κύμα. Σὲ ποιά ἄλλη θάλασσα πραγματοποιεῖται ἓνας γάμος τέτοιας δυνάμεις καὶ τέτοιας ὁμορφιάς; Ἀγαπῶ τὸ Αἶγαίο γιὰ χίλιους λόγους, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ παράδομά του στὸν καθετο, ἀδυσώπητο ἥλιο, εἶναι ἡ μεγάλῃ του ὥρα. Πόση σπατάλῃ δυνάμεις ἀπὸ τὴ μιὰ, τρυφερότητας ἀπὸ τὴν ἄλλῃ! Ἡ ὥρα πού ὑποκύπτει εἶναι μαζί καὶ ἡ ὥρα πού κυριαρχεῖ. Αὐτὴ εἶναι ἡ μοῖρα τῆς θηλυκότητάς του.

ΚΑΤΖ.

Τὰ «μυθῶδη ποσά»

Ἀγαπητὴ «Νέα Ἑστία»,

Ἐχει πολὺ δίκιο ἡ κ. Ἐλένη Σιφναίου στὰ ὅσα γράφει σὲ τελευταῖο σου τεύχος. Κατὰ παρόμοιο ἔτυχε νὰ γράψω κι' ἐγὼ στὴν ἐδῶ ἐφημερίδα «Ἑλληνικὸς Τύπος» τῆς 12ης Ἰουλίου. Καὶ σοῦ τὰ στέλνω γιὰ νὰ μποῦν ὠρισμένα πράγματα στὴ θέση τους, ἀν ποτὲ θὰ μποῦν, σχετικῶς μὲ τὰ «μυθῶδη ποσά» πού πῆρε ὅταν ὁ Καζαντζάκης ἦταν στὴν «Οὐνέσκο» κλπ. κλπ. Πιθανὸ νὰ μὴν τὸ γνωρίζετε, ἀλλὰ στὴν «Οὐνέσκο» μπῆκε ὁ Καζαντζάκης, γιὰτὶ ἐκεῖνον τὸν καιρὸ ἦταν σὴν Νέα Ὑόρκη δύο Ἀθηναῖοι δημοσιογράφοι, ὁ Πάνος Καραβίας καὶ ὁ Γιάννης Κοκκινάκης, πού γιὰ χάρι τους φορτώθηκαν τὸν φίλο μου καθηγητὴ Τ. V. Smith κι' ἐδόθηκε ἡ θέση στὸν Καζαντζάκη, ἡ θέσις πού τοῦ ἄξιζε καὶ ὅπου διέπρεψε μὲ τὴν πολὺ σκληρὴ ἐργασία, καὶ γιὰ τὰ λίγα σχετικῶς πού ἐπαιρνε γιὰ μισθὸ ἀπὸ τὴν «Οὐνέσκο» (United Nations Educational Scientific Organization, ὁργανισμὸς τῶν νεοσυστάτων - τότε - Ἡνωμένων Ἐθνῶν.) Καὶ ὁ Τ. V. Smith, προσωπικὸς φίλος τοῦ ἀλυσμένητου Προέδρου Ρῶζβελτ ἔγινε τότε Γεν. Διευθυντὴς τῆς «Οὐνέσκο». Σικάγο

MIX. N. ΧΑΤΣΟΣ

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

Τελευταία καλοκαιρινὴ παράσταση

Θέατρο Ντο-Ρέ, Θιάσος Ἀττικῆς Σκηνῆς, Σωκρ. Καραντινοῦ: Α. Σαλακροῦ, «Νύχτες ὀργῆς», δράμα σὲ δύο μέρη.

Ἡ φετεινὴ καλοκαιρινὴ θεατρικὴ περίοδος, στὸ ἐνεργητικὸ τῆς ὁποίας ἀναγράφεται θετικότερο τὸ Φεστιβάλ, ἡ παρουσίαση τῆς τραγωδίας, ἡ ἐδραίωση τοῦ θερινοῦ θεάτρου μέσα στοὺς κήπους (ἄσχετα ἀν τὸ πλαίσιο διαμορφώθηκε πρὶν δημιουργηθοῦν τὰ ἔργα πού θὰ τὸ ἐμφυχώσουν), κι' ἀκόμα μιὰ δυὸ παραστάσεις ὄχι ἐξαιρετικὰ φωτεινές, ἀλλ' ὁπωσδήποτε ὑπολογισίμες, ἔκλεισε μὲ μιὰ ἐκδήλωση, ἡ ὁποία δὲν ὑπάρχει δυστυχῶς λόγος πολὺ νὰ μᾶς ἀπασχολήσει. Ὁ κ. Καραντινὸς πού μᾶς ἐπεισε ὅτι δὲν κυνηγᾷ τὴν ἐπιτυχίαν, εἴτε γιὰτὶ ἀδιαφορεῖ γι' αὐτήν, γιὰτὶ εἶναι στὸν τομέα του ἓνας ἱποτικὸς ἀπροσγείωτος Δὸν Κιχώτης, εἴτε - καὶ τοῦτο δὲν ἀποκλείεται - γιὰτὶ εἶναι πάρα πολὺ ἔγκωκεντρικὸς γιὰ νὰ ὀφρανεῖ τίς ἀντιδράσεις τῶν ἄλλων, προπάντων ὅταν οἱ ἐκτελέσεις, πού καθὼς εἶναι συνεπαρμένος ἀπὸ τὰ δράματά του δὲν τίς βλέπει τέτοιες πού εἶναι, προδίδουν τίς προθέσεις του, εἶχε ἀνεβάσει ὡς τώρα ἔργα πού εἶταν ἀπίθανο νὰ ἀρέσουν στὸ κοινόν, ἀλλὰ πού εἶχαν κάποιο ἐνδιαφέρον, ἔστω καὶ μουσειακό. Οἱ «Νύχτες ὀργῆς» δὲν νομίζω ὅτι ἔχουν κανένα, μὰ κανένα ἐνδιαφέρον νομίζω μάλιστα ὅτι εἶναι... ἐξοργιστικὸς. Ὁ κ. Σωτ. Πατατζῆς πού μετέφρασε ἄριστα τὸ κείμενο (ἡ μετάφρασή του εἶναι τὸ κορυφαῖο σημεῖο τῆς παράστασης) δικαιολογεῖ στὸ πρόγραμμα τὴν ἐκ-

λογὴ τους μὲ τὴν ἀνάγκη νὰ παραμένουν ζωηρὰ στὴ μνήμη τὰ φρικιαστικὰ πολεμικὰ γεγονότα, ὥστε νὰ συντηρεῖται ἡ ἀποστορφή γιὰ τὸν πόλεμο. Σύμφωνα, ἂν καὶ δὲν εἶναι καθόλου βέβαιο ὅτι ἀρκεῖ ἡ θέληση τῶν λαῶν, ἡ ὁποία ἄλλωστε μεταστρέφεται εὐκόλῃ μὲ προπαγάνδα πολὺ πρὸ διεισδυτικὴ καὶ πολὺ πρὸ ἀμείση ἀπὸ τῆς λογοτεχνίας, γιὰ νὰ ἀποτραποῦν οἱ πόλεμοι, ἀλλ' αὐτὸ εἶναι μιὰ ἄλλη ἱστορία. Θ' ἀναφέρω μόνον ὅτι ἡ πρόσφατη πείρα μας θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς εἶχε θεραπεύσει ἀπὸ πολλὰς οὐτοπίας μας. Μὰ καὶ ἂν ἐπιμένουμε σ' αὐτές, τί προσφέρει ἓνα ἔργο πού δὲν κατορθώνει καθόλου νὰ μεταπλάσει τὰ γεγονότα; Σὲ μᾶς πὺν τὰ ζήσαμε μιὰ γλωμῇ, ἀναιμική τους ἀνταύγεια, καὶ στοὺς νεώτερος φοβούμενοι τίποτε, μιὰ πὺν ἀπουσιάζει ἡ ποίηση, αὐτὴ πὺν μόνη ἐξασφαλίζει—δοο γίνεται—τὴ διάρκειά.

Οἱ «Νύχτες Ὀρχήστρας» ἔχουν ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ «ἔργου περιστάσεως». Βέβαια ὁ Σαλακρὺν εἶναι ἓνας θεατρικὸς συγγραφέας πὺν ξέρεῖ τὴ δουλειά του. Μερικὲς ἐλλειπτικότητες καὶ συμπυκνώσεις, ἀναποδογυριστὰ τοῦ χρόνου, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐνορχήστρωσε συνομιλίες ζωντανῶν μὲ νεκροὺς, μαρτυροῦν τὴ δεξιότητά του. Κατέχει τὴν τεχνική. Ἀλλ' ὅτι εἶναι προπάντων ἐκδηλὸ εἶναι πὺς οἱ «Νύχτες Ὀρχήστρας» ἔχουν γραφῆ ἀμέσως τὴν ἐπομένη τοῦ πολέμου, πρὶν προσφθάσει ἡ ἐμπειρία νὰ μεταπλασθεῖ καὶ σὲ μιὰ ὥρα ὅχι εὐτυχισμένη.

Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας τους τὶς χαρακτηρίζει «ντοκυμαντά». Ἀσφαλῶς τὶς ἔχει ἀπὸ καιρὸ ἀπωθήσει στὰ ἄτυχα προϊόντα τῆς παραγωγῆς του, καὶ ἐπίσης ἀσφαλῶς δὲν παίζονται πιά στὴ Γαλλία. Γιατὶ νὰ ξανανεβασθοῦν στὴν Ἀττική Σκηνή; Στὸ πρόγραμμα παραθετοῦνται καὶ μερικὲς γαλλικὲς ἐνθουσιώδεις κριτικὲς. Εἶναι ὅλες γραμμένες ἀπὸ πρωτοπαλῆχαν οἱ «Νύχτες Ὀρχήστρας». Εἶταν τότε ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα, ἴσως—δὲν ξέρω ἀκριβῶς—τὸ πρῶτο πολεμικὸ ἔργο πὺν παρουσιαζότανε μετὰ τὸν πόλεμο. Εἶναι φυσικὸ καὶ οἱ κριτικοὶ νὰ μὴν τὸ παρακολούθησαν μὲ νηφαλιότητα.

Γιατὶ δὲν προέκρινε ἡ Ἀττικὴ Σκηνὴ νὰ παρουσιάσει ἓνα ἀντιπροσωπευτικὸ ἔργο τῆς ἰδιοφυΐας τοῦ Σαλακρὺν; Τότε θὰ προσέφερε ὑπηρεσία ἀντὶ νὰ ἀδικήσει ἓναν ἀπὸ τοὺς κορυφαίους σημερινούς γάλλους συγγραφεῖς πὺν εἶναι ἀκόμα πολὺ ἀγνωστος στὴν Ἑλλάδα. Ἀν δὲν κάνω λάθος μόνον τὸ δράμα του «Ἡ Γῆ εἶναι ἡ Σφαίρα» ἔχει παιχθεῖ πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια στὸ Ἑθνικόν.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ «Νύχτες Ὀρχήστρας» θὰ μπορούσαν μόνον κάπως, κουτσά-στραβά, νὰ σταθοῦν στὴ σκηνὴ ἂν παίζονταν ἐξοχα. Ἐχουν μιὰ σειρά ἀπὸ ρόλους πὺν ἀπαιτοῦν γερότατα κότσια. Οἱ μαθητὰ τοῦ κ. Καρραντινοῦ, τὸ εἶπα καὶ ἄλλοτε, εἶναι ἀκαποραῖ-ρετοι, ἀλλ' ἀκόμα ἐντέλως ἀδόκιμοι· οὔτε δειχνουν γιὰ τὴν ὥρα ὅτι ἔχουν τὶς δυνατότητες νὰ ἐξελιχθοῦν. Ἡ ἐρμηνεία εἶχε ἀναγκαστικὰ τὸν τόνο τῆς παρωδίας, τὴν ὁποία συμπλήρωσαν οἱ ἐκζητημένες φοντουριστικὲς σκηνογραφίες τοῦ κ. Βακαλό, ὁ ὁποῖος βρέθηκε καὶ αὐ-

τὸς σὲ μιὰ πολὺ ἀγόνῃ καὶ ἄτυχῃ δημιουργίᾳ τοῦ ὥρα. Γιατὶ δὲν ἐργάσθηκε μὲ τὸ ἴδιο κέφι, καὶ μὲ τὴν ἴδια ἀλσθητικὴ ἀποδοτικότητα, ὅπως γιὰ τὸ χοροδράμα τῆς Κας Μάνου; Μήπως δὲν ἄρρεσε καὶ σ' αὐτὸν τὸ ἔργο; Ὁ συνάδερφος κ. Κ. Ο. παρατήρησε σχετικὰ μὲ τὴν ἐρμηνεία ὅτι σὲ μαθητὰς τῆς πρώτης μικρῆς δόθηκαν προβλήματα δύσκολα καὶ γιὰ τοὺς τελειόφοιτους τοῦ Πολυτεχνείου. Ἡ φράση εἶναι ἐπιγραμματικὴ καὶ ἔτσι τοῦ ζητῶ τὴν ἀδεία νὰ τὴ χρησιμοποιήσω καὶ ἐγώ.

ΑΛΚΗΣ ΘΡΥΛΟΣ

Ἡ ΜΟΥΣΙΚΗ

Ἡ Ὁλλανδικὴ Ὀρχήστρα Δωματίου. — «Ὁρφέας καὶ Εὐρυδίκη» τοῦ Γκλόουκ.— Ἡ «Ἡλέκτρα» τοῦ Στράους μὲ τὴν Κρατικὴ Ὀπερα τοῦ Μονάχου. — Τὸ Ἀμερικανικὸ Μπάλετ θήατερ.

Τὸ Φεστιβάλ Ἀθηνῶν ἔκλεισε μὲ τρεῖς ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες μουσικὲς τὸν ἐκδηλώσεις, τὶς συναυλίες τῆς Ὁλλανδικῆς Ὀρχήστρας Δωματίου, τὸν «Ὁρφέα» τοῦ Γκλόουκ ἀπὸ τὴ Λυρικὴ μας Σκηνὴ μὲ τὴ μεγάλη μας καλλιτέχνηδα Ἑλένη Νικολαΐδου καὶ τὴν «Ἡλέκτρα» τοῦ Ρίχαρντ Στράους μὲ τὴν Κρατικὴ Ὀπερα τοῦ Μονάχου. Καὶ οἱ τρεῖς αὐτὲς τελευταῖες ἐκδηλώσεις στάθηκαν σ' ἓνα ἀνώτερο καλλιτεχνικὸ ἐπίπεδο.

Ἡ Ὁλλανδικὴ Ὀρχήστρα Δωματίου ἔδωσε τρεῖς συναυλίες μὲ προγράμματα αὐστηρὰ καταρτισμένα. Τὸ πρῶτο, μαζί μὲ ἔργα Βιβάλντι καὶ Χαῦδν, περιλάμβανε καὶ «Δέκα σίτσα» τοῦ Σκαλκῶτα. Ἦταν ἀπερίγραπτος ὁ ἐνθουσιασμός καὶ ἡ συγκίνηση τοῦ κοινοῦ στὸ ἄκουσμα τῶν ἔργων τοῦ λιγδῶου μουσικοῦ, πὺν ἔπειτα ἀπὸ τὸ θάνατό του κατὰχτησε τώρα τὸ μουσικὸ κόσμον τῆς Εὐρώπης καὶ ἀναγνωρίστηκε ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους σύγχρονους μουσουργούς, ὅπως ὁμολόγησε ὁ ἴδιος ὁ διευθυντὴς τῆς ὀρχήστρας κ. Γκλόντιμπεργκ. Τὸ δεύτερο πρόγραμμα ἦταν ὁλόκληρο ἀφιερωμένο στὸν Μπάχ καὶ τὸ τρίτο στὸ Μότσαρτ. Κι ὁ ἐνθουσιασμός τῶν ἀκροατῶν ὅλο καὶ μεγάλωνε, ἔτσι πὺν ἀναγκαζόταν ἡ ὀρχήστρα κάθε φορὰ νὰ ἐκτελεῖ κομμάτια ἐκτὸς προγράμματος. Μὲ τὸ τόσο αὐστηρὰ αὐτὰ προγράμματα θὰ μπορούσε νὰ σφυγμομετρηθεῖ ἡ μουσικὴ ἀντίληψη τοῦ κοινοῦ ἀπὸ τὸ πλῆθος πὺν τὰ παρακολουθοῦσε μὲ θρησκευτικὴ, μυστοῦμε, νὰ ποῖμε, κατανύξη καὶ ἀπὸ τὶς θερμὲς ἐκδηλώσεις τοῦ θαυμασμοῦ του.

Γιὰ νὰ φτάσει σὲ τελειότητα ἓνα συγκρότημα μουσικῆς δωματίου ἀπὸ τέσσερα ἢ καὶ περισσότερα ὄργανα ἀπαιτεῖται ὅχι μόνον νὰ εἶναι ἀρτίο τεχνικὰ καὶ μουσικὰ κάθε μέλος τῆς ὀρχήστρας, ἀλλὰ καὶ νὰ εἶναι ὑποταγμένος ὁ καθένας στὸ σύνολο, πὺν θὰ τὸ καθοδηγεῖ καὶ θὰ τὸ ἐμπνέει ὁ διευθυντὴς του. Ἡ Ὁλλανδικὴ Ὀρχήστρα, πὺν ἔχει ἰδρυθεῖ μόλις πρὶν ἀπὸ ἓνα χρόνον, ἔχει φτάσει σήμερον στὴν τελειότητα. Ἀποτελεῖται ἀπὸ εἴκοσι ὡς τριάντα ὄργανα, κυρίως ἔγχορδα, μὲ σύμπραξη πνευστῶν, πιάνου ἢ τραγουδιοῦ όταν

τὸ ἀπαιτεῖ τὸ ἐκτελούμενο ἔργο. Τὰ μέλη ὅλα εἶναι ἐξαιρετοὶ σοφίστες, πού ὑποτάσσουν τὴν προσωπικότητά τους στὸ σύνολο κάτω ἀπὸ τὴ φωτισμένη καθοδήγηση τοῦ λαμπροῦ βιολιστῆ καὶ μαέστρου Σ. Γκόλντμπεργκ. Ἡ ἐνότητα τῆς ἔρμηνείας καὶ ἡ ἀπόδοση τοῦ ὅφους τοῦ ἔργου πού ἐκτελεῖται παρουσιάζει κάτι ἐντελῶς ἐξαιρετικό. Καὶ οἱ σοφίστες, ὑποταγμένοι κι αὐτοὶ στὸ σύνολο, δὲ ζήτησαν νὰ ἐπιδείξουν τὴν προσωπικότητά τους μὲ ἐντυπωσιακὲς δεξιότητες, ἡ ἐξαιρετὴ πιανίστα Μαρία Κούρτσιο, πού ἔπαιξε τόσο ἀπλά, μπορούμε νὰ πούμε εὐλαβικά, τὸ ὅλο πιάνο στὸ δο Βρανδεμβούργο κονταέτο τοῦ Μπάχ, οἱ φλαουτίστες Βέστερ καὶ Φέλτχαμφ καὶ ἡ σοπράνο Ἔρνα Σπόρεμπεργκ. Οἱ συναυλίες αὐτὲς ἦταν ἀληθινὰ ὑπέροχες μουσικὲς μυσταγωγίες.

* * *

Ἡ παράσταση τῆς ὄπερας τοῦ Γκλόουκ κινήθηκε γενικά μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ ἀρχαίου πνεύματος μὲ τὴ λιτότητα τοῦ κλασικοῦ ὅφους. Στηρίχτηκε πρὸ πάντων στὴν ἑλληνικὴ καλλιτεχνικὴ προσφορά, πού μπορούμε νὰ εἰμαστε περήφανοι γι' αὐτή, τόσο γιὰ τὴν πρωταγωνίστρια, τὴ διάσημὴ ἑλληνίδα μεσόφωνο Ἑλένη Νικολαΐδου στὸ ρόλο τοῦ Ὀρφέα, ὅσο καὶ γιὰ τὶς καλλιτέχνιδες τῆς Λυρικῆς Σκηνῆς, Μιρέϊν Φλερὺ—Εὐρυδίκη—καὶ Ζωὴ Βλαχοπούλου—Ἐρωτα—τὴ Χορωδία τῆς Λυρικῆς Σκηνῆς μὲ διδασκαλία τοῦ Μιχ. Βούρτζη καὶ τὴν ὀρχήστρα μὲ διεύθυνση τοῦ Φιλ. Οἰκονομίδη. Ἡ Ἑλένη Νικολαΐδη μὲ τὴν ἐξάισια φωνή της, μὲ τὴν θαυμαστὴ τῆς καλλιτεχνικῆς ἀντίληψη, τὴ συγκρατημένη ἠθοποιία τῆς παρουσίας μὴν ὑπέροχῃ μορφῇ τοῦ Ὀρφέα. Προσάρμωσε τὸ θερμὸ λυρικό της τεμπεραμέντο στὸ λιτὸ κλασικὸ ὅφος, χωρὶς ὑπεβολικὲς ἐκρήξεις πάθους, εὐγενικὰ στὴν ἐκφράση καὶ τοῦ πόνου καὶ τῆς χαρᾶς. Ἡ Μιρέϊν Φλερὺ μὲ τὴ «χρυσή φωνή» ἦταν μιὰ τρυφερή, ἐξαισθημένη Εὐρυδίκη. Ἡ Χορωδία περίφημη ὅπως πάντα, μὲ ἐνότητα, ἀκρίβεια καὶ χρῶμα. Ἡ ὀρχήστρα μονάχα παρακολουθοῦσε κάπως ἄτονα καὶ χαλαρὰ τὴ δράση, χωρὶς νὰ προσθέτει χρῶμα καὶ δύναμη. Ἡ χορογραφία τῆς Ροζαλίας Χλάντεκ δημιούργησε μὲ πολλὴ φαντασία μιὰ δαιμονικὴ σκηνὴ στὸν Ἄδη, πρωτότυπη καὶ συναρπαστικὴ, καὶ τὴ σκηνὴν στὰ Ἠλύσια Πεδία μὲ γαλήνη εὐτυχισμένη. Ὁ σκηνοθέτης Ὁσκαρ Βάλεκ μὲ τὴν προσπάθειά του νὰ μείνει πιστὸς στὴν κλασικὴ παράδοση, περιόρισε τὴ δραματικὴ ἐκφράση στὸ ἐλάχιστο. Τὸ πῶ ἀδύνατο σημεῖο στὴν παράσταση ἦταν ἡ σκηνογραφία τοῦ Γιάννη Λόγη, ὅπου κυριαρχοῦσε καταθλιπτικὰ τὸ μαῦρο χρῶμα, μὲ μερικὲς ἀκαλαίσθητες ἀντιθέσεις χρωμάτων, ὅπως πρὸ πάντων στὴν πορτοκαλιὰ φορεσιὰ τοῦ Ἐρωτα. Ἡ φορεσιὰ τοῦ Ὀρφέα ὡραία, εὐγενικὰ, μεγαλόπρεπη μὲ τὸ μακρὺ χιτῶνα, πού συνήθως τὸν παρουσιάζουν μ' ἓνα κοντὸ φόρεμα σὰν ἀγοράκι. Ἐστὶ ἡ μορφὴ τοῦ Ὀρφέα εἶχε κάτι τὸ ἐπιβλητικό, τὸ ἱερατικό.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα αὐτὰ ἀδύνατα ση-

μεῖα ἡ παράσταση εἶχε ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία καὶ ὡς σύνολο καὶ ὡς ἀπόδοση τῶν πρωταγωνιστῶν.

* * *

Εἶχαμε φέτος τὴν ἐξαιρετικὴ τύχη νὰ μᾶς προσφέρει τὸ Φεστιβάλ ἓνα καταπληκτικὸ ἔργο, τὴν «Ἠλέκτρα» τοῦ Ρίχαρνδ Στράους μὲ τὴν Κρατικὴ Ὀπερα τοῦ Μονάχου καὶ τὴ διάσημὴ μελοδραματικὴ καλλιτέχνιδα Κρίστλ Γκόλτς. Μέσα στὸν ἱερὸ κῶρο τοῦ ἀρχαίου θεάτρου κάτω ἀπὸ τὸν Παρθενῶνα ἔχουμε δεῖ τὴν τραγικὴ μορφὴ τῆς Ἠλέκτρας ἐνσαρκωμένη ἀπὸ τὴ δική μας μεγάλῃ ἠθοποιό, τὴν ἀξέχαστη Μαρίκα Κοτοπούλη. Τὴν εἶδαμε τότε συντριμένη, βλοσυρὴ στὴν ἀρχή, νὰ κρατεῖ μέσα της τὸ μῖσος γιὰ τοὺς δολοφόνους τοῦ πατέρα της καὶ τὸ πάθος γιὰ ἐκδίκηση, ὡς πού στὸ τέλος τὸ πάθος ξεσπᾷ ἄγριο ὅταν συντελεῖται ἡ τιμωρία. Ἐδῶ, στὴν «Ἠλέκτρα» τοῦ Χόφμανσταλ καὶ τοῦ Στράους, τὸ πάθος κυριαρχεῖ ἄγριο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος, σὲ μιὰν ὑστερικὴ κραυγὴ πού ἔπειτα ἀπὸ τὸ φόνο τῆς Κλυταίμνης στρέφεται πρὸς τὸν Ὀρέστη, κορυφώνεται σὲνα στρόβιλο θριαμβευτικὸ πού τὴν συντρίβει τὴν ἴδια.

Ὅμως τὸ ἄγριο αὐτὸ πάθος γίνεται μουσικὴ. Ἡ μεγάλῃ καλλιτέχνιδα μὲ τὴν καταπληκτικὴ ἀντοχὴ τῆς φωνῆς της, μὲ τὴ θαυμαστὴ τέχνη της, τὸ δραματικὸ παλμό της, τὴν ἠθοποιία της συγκλονίζει τὸν ἀκροατὴ.

Ἡ ὅλη παράσταση ἦταν ἐξαιρετικὴ καὶ ὁλοκληρώθηκε ἀπὸ τοὺς ἄλλους καλλιτέχνες, τὴν Ἰρμγκαρντ Μπάρτ, τὴν Ἀνελίς Κούπερ, τὸν Κλάρβαϊν, τὸν Φράντς.

Πιστεύω ὡς τόσο πὼς τὸ σπουδαιότερο μέρος τοῦ ἔργου εἶναι ἡ ὀρχήστρα. Θὰ μπορούσα νὰ πῶ πὼς ἡ «Ἠλέκτρα» εἶναι ἓνα σ υ μ φ ω ν ι κ ὸ δ ρ ᾶ μ α. Ἡ ὀρχήστρα εἶναι τόσο ἐνσωματωμένη μὲ τὸ δράμα πού ταυτίζεται μὲ κάθε σημεῖο του, τὸ τονίζει, τὸ ἐξηγεῖ, τὸ παρουσιάζει ἀνάγλυφο. Ἡ πολυφωνικὴ δεξιότητά της καὶ ἡ πολυχρωμὴ ἐνορχήστρωση τοῦ Στράους, πού τὴ βοήθουμε στὰ συμφωνικά του ποιήματα, ὁλοκληρώνεται στὴ μουσικὴ τῆς «Ἠλέκτρας». Καὶ πρέπει νὰ ὁμολογήσω πὼς ἡ ὀρχήστρα μας ἐθανματούργησε, Δίσταξα νὰ πιστέψω πὼς ἦταν οἱ δικαί μας μουσικοὶ πού ἐκτελοῦσαν μὲ τέτιαν ἀκρίβεια, τέτιαν ἐνότητα, τόσο χρῶμα τὸ δυσκολότατο καὶ πολὺπλοκο αὐτὸ ἔργο καὶ φανταζομένου πὼς εἶχε ἔρθει ἡ ὀρχήστρα τῆς Ὀπερας τοῦ Μονάχου. Τὸ θαῦμα ὁφείλεται ἄραγε στὸ λαμπρὸ μαέστρο Κούρτ Αἰζορντ ἡ καὶ στὴν ἱκανότητα τῶν μουσικῶν μας νὰ δείχνονται ἀξιοὶ στὶς πιὸ δύσκολες περιστάσεις, ἡ καὶ στὰ δυὸ μαζί;

* * *

Παράλληλα μὲ τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ Φεστιβάλ στὸ θέατρο τοῦ Ἡρώδη δόθηκαν καὶ ἄλλες πολὺ ἐνδιαφέρουσες. Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς πρέπει νὰναφέρω καὶ τὴ σειρά παραστάσεων τοῦ Ἀμερικανικοῦ Σορεντικοῦ Ὀμίλου Ballet Theatre

από 20 - 30 Σεπτ. Το συγκρότημα αυτό είναι ο πρώτος μεγάλος Αμερικανικός όμιλος μπαλέτου, με 50 χορευτές και χορεύτριες με επί κεφαλής μια δωδεκάδα εξαιρετικών πρωταγωνιστών. Το Ballet Theatre συνεχίζει την κλασική παράδοση των περίφημων ρωσικών μπαλέτων Ντιαγκίλεφ, που είχαν επισκεφτεί την Αμερική και προκάλεσαν τόσον ένθουσιασμό που άρχισε από τότε να καλλιεργείται συστηματικά η τέχνη του μπαλέτου. Το Ballet Theatre έδωσε έδω δυο προγράμματα. "Αν τὰ αντικρύσαμε σάν κλασικά μπαλέτα είναι αξιοθαύμαστα, πρό πάντων οι περίφημοι χορευτές και χορεύτριες Lupe Serano, Nora Kaye, Rosalia Hightower, John Kriza και Erik Beuhm. Η τέχνη τους είναι ή καθαυτό κλασική με την τελειότητα σωματική δεξιοτεχνία. Την τέχνη αυτή τη θαυμάσαμε στα μπαλέτα «Sylphides», και «Μαύρο κύκνο» στο πρώτο πρόγραμμα. Άλλά το Ballet Theatre ζήτησε να κάνει και έκφραστικό χορό με το θρύλο «Fall river» που είναι κάτι έντελώς έξω από τις δυνατότητές του. Εκτός από τὰ σόλα των πρωταγωνιστών το σύνολο ήταν κακόγυστο. Αφήνω που άμέσως από την άρχη παρουσίασε ένα σκηνικό με μάν άγχονη, σά να ήθελε να μās θυμίσει την τραγωδία που έσφιγγε την καρδιά όλων μας. Τι μακάβρια ιδέα! Μπορούσαν να διαλέξουν κάτι καλύτερο μέσα στο πλούσιο ρεπερτόριό τους. Το νέο αυτό είδος της χορογραφίας απαιτεί πρό πάντων φαντασία και έμπνευση και είναι ξένο προς τη δεξιοτεχνική ειδικότητα του Ballet Theatre, ειδικότητα όπου άληθινά διαπρέπει.

ΑΥΡΑ Σ. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Στην αΐθουσα Έλλήνων Βιομηχάνων, Ξενοφώντος 5, σημαντική έκθεση έκλογής έργων του μεγάλου βυζαντινού ζωγράφου Μανουήλ Πανσέληνου με αντίγραφα, σκίτσα και δοκίμια για τις τεχνικές μεθόδους να άποδοθούν οι χρωματικές άξίες των τοιχογραφιών του. Αντίγραφα του ζωγράφου Φώτη Ζαχαρίου, καλλιτεχνική επιμέλεια κ. Ηλιοπούλου και του χαράκτου Α. Τάσου, από τις «Έκδόσεις Αθηνών». Έκθεση ζωγραφικής Αμερικανών σπουδαστών

Τὰ έργα τέχνης, όταν άποτελούν ένα μεγάλο διακοσμητικό σύνολο, για να τὰ κατανοήση κανείς και να τὰ χορή σ' όλο τους το βάθος και την έκταση, μονάχα ένας τρόπος ύπαρχει: να τὰ ιδή και να μελετήσει σάν σύνολο μέσα στο περιβάλλον, όπου άποτελούν ένα κομμάτι δεμένο με τὰ γύρω του, τὰ κοντινά και τὰ μακρινά και με τη συνολική έντύπωση που θέλει ο δημιουργός να παρουσιάσει. Άλλά πρέπει ύστερα να εξετασθή και το καθένα χωριστά

και μάλιστα με τὰ ίδια του τὰ μάτια και μάλιστα στο χρώμα και στο φώς που όρίζει συχνά το χαρακτήρα και την καθαυτό ούσα τους. Πόσο δύσκολο και πολλές φορές άκατόρθωτο είναι αυτό, δέν είναι άνάγκη να τονιστή έδω. Πρέπει όμως να άναγνωρίσουμε πως ή άπεικόνιση των καλλιτεχνικών έργων έγινε, τὰ τελευταία χρόνια άντικείμενο επίμονης μελέτης και προσπάθειας για να τελειοποιηθή ώστε όχι μονάχα για την όσο γίνεται έποπτικότερη διδασκαλία, αλλά και ως γενικότερο έποπτικό και μορφωτικό μέσο να γίνει το καλλιτέχνημα προσιτό και άγασητό στο μεγάλο κοινό.

Η καθυστέρηση μας στο πεδίο αυτό, όπως και σε τόσα άλλα, είναι άκρως μεγάλη: όχι μονάχα τὰ τεχνικά μέσα κ' οι ειδικευμένοι τεχνίτες μās λείπουν, αλλά κ' ή έκδοτική προσπάθεια άσήμαντη, όσο κι' άν όλοι παραδεχόμαστε πόσο μās λείπει ή σπουδαιότητα αυτή γενική καλλιτεχνική μόρφωση και ό ζήλος για το άνέβασμα της μορφωτικής στάθμης του κοινού. Γι' αυτό πρέπει με ένθουσιασμό και με κάθε ένδραρυνση να χαιρετίσουμε και την πιο μικρή σχετική προσπάθεια στον τόπο μας. Και μάλιστα όταν έχουμε μπροστά μας έργασιές, όπου ή άγάπη της τέχνης, ή εύσυνειδησία και ή έγνια της σωστής και τέλειας δουλειάς άψηφούν κάθε δυσία για να φτάσουν σε άποτελέσματα θαυμαστά κι' ανεπάντευχα για τόν τόπο μας.

Δέν πέρασε πολύς καιρός που από τις ίδιες έδω στήλες έχω εκφράσει τη μεγάλη ίκαγοποίηση και το θαυμασμό μου για τις Δέκα λευκές Ληκύθους του κ. Γ. Κεφαλήνου. Με έκαιρετική χαρά άναγγέλλω τώρα πάλι τόν περίφημο βυζαντινό ζωγράφο Μανουήλ Πανσέληνο. Είναι προς τιμή τους ότι οι «Έκδόσεις των Αθηνών» εγκαινιάζουν το σημαντικώτατο έργο της άποστολής τους με το μεγάλο αυτό καλλιτέχνη. Η έκλογή του είναι από πολλές άπόψεις έπιτυχημένη. Πρώτα - πρώτα γιατί ό Πανσέληνος είναι ό όλιγώτερο γνωστός στο πολύ κοινό. Ήταν βέβαια άπεικονισμένο το έργο του με φωτογραφίες στο μεγάλο βιβλίο του Millet για το Άγιο Όρος, αλλά δέν είχε επικρατήσει ακόμη ή γνώμη του για τόν Πανσέληνο κι' άκόμα οι τοιχογραφίες ήταν έπιζωγραφισμένες σε νεότερους χρόνους ώστε εκτός από τη γενική σύνθεση και την εικονογραφία οι τοιχογραφίες (κ' οι άπεικονίσεις βέβαια) δέν απέδιδαν ούτε το χρώμα ούτε τη ζωντανή πινελιά του ζωγράφου. Μόνο τώρα τελευταία με την εργασία του ζωγράφου και ειδικού κ. Φώτη Ζαχαρίου που με ύπομονή και τέχνη καθάρισε και σιγά σιγά έβγαλε όλες τις προσθήκες και τους έπιχρωματισμούς, τις βλάβες του καιρού (χαλάσματα, καπνίες, λερώματα) και των ανθρώπων εξέημισαν περίπου αιώνων κατώρθωσε να μās ξαναδώσει το έργο όπως βγήκε από το χέρι του καλλιτέχνη με όλη τη φρεσκάδα και την όρμη, τη φωτεινότητα και τη ζωή των τοιχογραφιών, μπορούμε να πούμε ότι έχομε μπροστά μας έναν άληθινό μεγάλο ζωγράφο και να δικαιολογήσουμε τη φήμη του, αλλά και να τόν

ταυτίσουμε μὲ τὸν Πανσέληνο, ἀφοῦ τώρα γνωρίζουμε πολλά ὅμοια σύγχρονα ἔργα καὶ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴ βόρεια Μακεδονία (Σερβία), ὅπως πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ στοῦ κείμενου ὁ κ. Συγγρόπουλος. Ἐπειτα ὁ Πανσέληνος ἦταν ὁ καταλληλότερος νὰ μᾶς κάμῃ γνωστὴ τὴ βυζαντινὴ τέχνη τοῦ 14ου αἰῶνα, μιὰ φάση μεγάλης ἀκμῆς καὶ διάδοσής της. Καὶ εἶναι μάλιστα πρὸ κοντὰ σὲ μᾶς μὲ τὴν ἀγάπην του στὴν πραγματικότητα καὶ μᾶς εἶναι εὐκολώτερα κατανοητὸς καὶ μάλιστα μολαταῦτα δὲ χάνει τὴν πνευματικότητα ἐκείνῃ που εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς βυζαντινῆς τέχνης — εἶσαι παίρνομε μιὰ σωστὴ ἰδέα τῆς ξεχωριστῆς του καλλιτεχνικῆς προσωπικότητός μὲ τὴν ἀτομικὴ του προσφορά καὶ τὴ γενικώτερη πνευματικὴ του ἀνέγερση, πρᾶγμα σπάνιο στὸ Βυζάντιο μὲ τὴν ἀνωμυλίαν τῶν καλλιτεχνῶν του.

Τὸ 14ον αἰῶνα κορυφώνεται ἡ προσπάθεια τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς νὰ μᾶς δώσῃ κάποιες λεπτότερες ψυχικὲς συγκινήσεις, νὰ μᾶς περιγράψῃ μερικὰ ἀνθρώπινα συναισθήματα πρὸ ζωντανὰ καὶ νὰ βάλλῃ σὲ κίνηση καὶ ταραχὴ πρόσωπα καὶ πράγματα ὥστε νὰ τονίξῃται καὶ τὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο παρὰ ἄλλα μὲ τὸ θεῖο καὶ τὸ οὐράνιο. Ἄν προσδύσουμε ὅτι μὲ τὴ στάση καὶ τὴν κίνηση συνδυάζεται τώρα κάποια ραδιονόητα, χάρις κ' ἐλαφράδα, μεγαλύτερες ἀναλογίες κ' εὐλυγισία, κυμαίνονται ἀνοιχτοὶ καὶ χαρούμενοι τόνοι στὰ πράγματα, μπορεῖ νὰ καταλάβῃ κανεὶς πόσο ἡ δροσερὴ αὐτὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς, ἡ φωτεινὴ καὶ χαρούμενη ἀτμόσφαιρα ποὺ περιλούει τίς σκηνὲς μᾶς διαθέτει ἀνθρωπινώτερα στίς θεῖες σκηνὲς καὶ παίνομε εὐκολώτερα στὸ νόημά τους, ποὺ στὸν Πανσέληνο δὲ χάνει ποτὲ τὸν ὑψηλὸ του τόνο, ἡ συγκρατημένη διάθεσις, τὸ σοβαρὸ ἀντίκρουσμα τῆς ζωῆς μὲ κάποια μεταρρύθμιση καὶ ἀνάτασις, ὅπως κάθε γνήσια καλλιτεχνικὴ ἐκφράσις σὰν πνευματικὴ ἐνέργεια μὲ δικό τους τρόπο ἐπιδρᾷ στὸ θυμικὸ μας καὶ μᾶς μεταφέρει στὴ θρησκευτικὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ ἀποβλέπει.

Οἱ «Ἐκδόσεις τῶν Ἀθηνῶν» στὸ πρῶτο τους τοῦτο δεῖγμα δὲν ἔχουν σκοπὸ νὰ ὁλοκληρώσουν τὴν ἐντύπωση ἀπὸ τὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργίαν τοῦ Πανσέληνου. Μέσα ὅμως στίς ἐκδοτικὰς μας δυνατότητας ὁ «Πανσέληνος» εἶναι μιὰ ἐνθαρρυντικώτατη προσπάθεια ποὺ μᾶς λέει καθαρά πὼς ὅ,τι θέλει νὰ μᾶς δώσῃ εἶναι ὅτι καλύτερο ἔγινε ὥς τώρα στὸ πεδίο αὐτό. Πρῶτα - πρῶτα ἡ ὁσο γίνεται πρὸ πιστὴ ἀπόδοσις τοῦ πρωτοτύπου στὸ σχέδιο, στὸ χρῶμα, στὴν ἔκφραση. Ὁ ζωγράφος κ. Φώτης Ζαχαρίου ἐργάστηκε ἐδῶ μὲ ἀκριβεία, μὲ ἐμπειρίαν καὶ μὲ αἰσθημα καὶ κατάφερε νὰ μὴ προδώσῃ τὴ ζωντάνια καὶ τὴ φρεσκάδα τοῦ πινέλου τοῦ Πανσέληνου, μὲ ἀγάπην καὶ σεβασμὸ στὴν ἀρχικὴ δημιουργίαν. Μὲ σίγουρο χέρι καὶ εὐαισθησία ἐπέτυχε τὸ δυσκολώτερο σημεῖο, τὴν ἔκφραση, ποὺ εἶναι ἡ συνεισμένη τοῦ σχεδίου καὶ τοῦ χρώματος. Ἐπειτα ὅχι μικρότερος ἄλλος ἦταν ἡ τυπογραφικὴ ἐργασία. Ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα δὲν ἔχομε οὔτε παράδοσις οὔτε τὰ μέσα

γιὰ ἓνα τέτοιο κατόρθωμα. Ἐπρεπε νὰ μὴ σ' ἐνέργεια ἡ ἀκατάβλητη θέλησις καὶ μιὰ ἀκατάπαυστη τεχνικὴ καὶ ψυχικὴ προσπάθεια γιὰ νὰ νικηθοῦν οἱ δυσκολίες καὶ ἀκόμη μιὰ λεπτὴ καλλιτεχνικὴ ἀντίληψη καὶ εὐσυνειδησία γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἓνα ἱκανοποιητικὸ ἀποτέλεσμα. Στὴν ἔκθεσι βλέπει κανεὶς τὰ διαδοχικὰ στάδια ποὺ ἀκολούθησε ἡ προσεκτικὴ αὐτὴ ἐργασία γιὰ νὰ φτάσῃ στὴν ὀριστικὴ τῆς μορφῆς ἡ τυπογραφικὴ εἰκόνα καὶ στὴν πιστότητα καὶ στὴν καλλιτεχνικὴ ἀριότητα. Ἐδῶ ἔπαιξε τὸ ρόλο τοῦ μᾶτι καὶ τὸ γυμνασμένον χέρι τοῦ κ. Τάσου, τοῦ γνωστοῦ ἐξαιρετικοῦ χαράκτη, ἀλλὰ καὶ τὸ αἰσθημα πραγματικοῦ καλλιτέχνη ποὺ μὲ ὅλη του τὴ λεπτολόγη ἐπιμέλεια δίνει σημασία καὶ στὸ παραμικρὸ, γιὰ αὐτὸ ὁλοκληρώνει τὸ σύνολο καὶ δὲν ἀφήνει κενὰ. Κι' ἄς προστεθῇ ἀκόμη ἡ καλαισθησία κ' ἡ εὐγενικὴ φιλοδοξία τῆς κ. Ἡλιοπούλου νὰ συντελέσῃ ἓνα τέτοιο ἔργο. Τὴν ἔκδοσι συμ-πληρώνει τὸ κείμενο τοῦ καθηγητοῦ κ. Συγγρόπουλου ποὺ εἶναι ἀρκετὰ κατατοπιστικὸ καὶ ἀπλὸ στὴ διατύπωση, ἴσως κάποτε περισσότερο ἀπλὸ ἀπὸ ὅ,τι ἔπρεπε, σωστὰ ὅμως ἐξάγει τὴν τέχνη τοῦ Πανσέληνου μὲ τὰ ἐκφραστικά του κεφάλαια καὶ τὴν κατάλληλη διάθεσις καὶ κατανομή τοῦ εἰκονογραφικοῦ ὕλικου στοὺς ἰδιότυπους χώρους τῆς ἐκκλήσιας τοῦ Πρωτάτου.

Στὸ θαυμάσιο αὐτὸ τόμο περιέχονται κυρίως οἱ προτομὲς μερικῶν ἁγίων προσώπων, ὅπου βλέπει κανεὶς τὸ διειδυτικὸ χαρακτηρισμὸ τῶν ἀτομικῶν γνωρισμάτων καὶ τῶν πνευματικῶν τῶν διαθέσεων κ' αὐτὸ δέχεται τὴν καλλιτεχνικὴ ἀξία τοῦ ζωγράφου. Ἀλλὰ σημαντικὴ εἶναι ἡ δημιουργία του καὶ στίς μεγάλες συνθέσεις, ὅπου μὲ τὴν τέχνην ξέρει νὰ κινή ἓνα πλῆθος προσώπων μὲ ἀνεση καὶ ἐπιτηδεύματα ἢ νὰ διηγῆται καὶ νὰ κανονίξῃ τὴν κίνηση ἢ τομπὴ ὅπως στὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου: ἐκεῖ παρακολουθοῦμε τὴν πορεία τῆς Παναγίας μικροῦλας μὲ τίς φιληνάδες της σὲ διαδοχικὲς σκηνὲς, ἐλάχιστα διαφοροποιημένες, νὰ ἐξελισσεται πρὸς τὸ ἑρὸ ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ ὡς τὴ δεξιὰ ἄκρην τῆς σκηνῆς σὲ χαριτωμένες ὁμάδες κατανεμημένες θαυμάσια, ἄξιες μεγάλου καλλιτέχνη.

Τὴν ποικιλίαν τῆς σύνθεσης καὶ τὴν παρατήρηση τῆς ζωῆς θαυμάζομε καὶ στὴ Γέννησι τῆς Θεοτόκου μὲ τὴ σκηνὴ μάλιστα τῆς βάργας ποὺ γνέθῃ καὶ μὲ τὸ πόδι κουνάει συγχρόνως τὴν κούνια μὲ τὸ νεογέννητο μαρμό. Κ' ἐξαιρετικὴ εἶναι ἡ μορφὴ τῆς κοπέλλας ἀπὸ πάνω δεξιὰ ποὺ πηγαίνει πρὸς τὴ λεχὸ μὲ ἀνεμισμένη τὴν ἐσάρτα της πίσω καὶ ἐπάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι της — χαρακτηριστικὴ δημιουργία ποὺ φανερώνει τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ τὸ κέφι τοῦ καλλιτέχνη νὰ μᾶς δώσῃ τὸ παιγνίδι αὐτὸ τῆς φαντασίας μὲ τὴν ἐλεύθερη κίνηση, τὸ τολμηρὸ πέταγμα τοῦ ἐλαφροῦ ὑφάσματος σὲ ποικίλες πτυχώσεις καὶ τὸ φουσκωμά τους ποὺ γεμίζει ἀέρα καὶ σιὰ, διαφοροποιώντας τὸ φωτεινὸ κεντημένον περιγύρισμα ἀπὸ τὸ βαθουλωμένον σκοθὸν κόλπο. Ἐπειτα ἡ χαριτωμένη συντροφία τῶν τριῶν κοριτσιῶν

πού στην πορεία τους ξαναπλάθει ο καλλιτέχνης το ίδιο μοτίβο πιδό περά με τα όρια ελληνιστικά κεφάλια σε καινούργιο, λίγο παραλλαγμένο, σύμπλεγμα δλο χάρη κι' όμορφιά. Αυτά τα μικρά ευρήματα δείχνουν ένα καλλιτέχνη με ζωήρη και αυθόρμητη κίνηση της φαντασίας που παίζοντας μάς θέλγει και αναπαύει και δημιουργεί άτμόσφαιρα, χαρούμενη και πανηγυρική μαζί, χαρίζοντας το πρόπον ήθος στην οικογενειακή αυτή θρησκευτική γιορτή. Πόσο γεμάτη από τη χαρά αυτής της ζωής ήταν ή ψυχική και παραστατική διάθεση του Πανσέληνου, τό βλέπομε σε μιάν άλλη σκηνή που δέν έχει καμιά εικονογραφική ή θρησκευτική σχέση με τις μεγάλες λειτουργικές πράξεις που εικονίζονται δίπλα της, όπως ο χορός των τριών παιδιών πάνω στη γέφυρα δίπλα στη Βάπτιση. Σά μιάν απόμακρη ήχώ της ευφρόσυνης χαράς για τη θρησκευτική καθαρόση και καθοσίωση του Ιερού μυστηρίου, θά μπορούσε να χαρακτηριστεί τό ξεσπάσμα αυτό της χαράς των τριών παιδιών. Άλλά μού φαίνεται καλύτερα να τό ίδοιμε σαν μιά έσώτερη και άβιαστη εκδήλωση της καλλιτεχνικής του όρμης που βρήκε την ευκαιρία να βγή στο φώς ξεχύνοντας τό ξεχείλισμα της στο κενό αυτό κομμάτι χώρου που έπρεπε να γεμίση όπωςδποτε με κάποια παράσταση που δέν του έπιβάλλονταν από τη θέση ή από την οικονομία της θρησκευτικής εικονογραφίας.

Δέν ολοκληρώνεται, όπως παρατηρήσαμε, ή σημαντικώτατη προσφορά του Πανσέληνου με τό όλίγα έδω παριστανόμενα κεφάλια, ούδδ με τις γραμμικές απεικονίσεις των μεγάλων συνθέσεων που αναφέραμε και μονάχα ως δείγμα της ύψηλης ποιότητας και συνθετικής δύναμης του ζωγραφικού έργου του πρέπει να εκτιμήσουμε την εργασία αυτή. Και νομίζω ότι είναι άρετη γι' αυτό, αλλά προ πάντων για τη θαυμασία εκτέλεση και τη βαθειά κατανόηση της σοβαρότητας του έργου πρέπει να δεχόιμε την άπαρη αυτή σαν ένα καλό οίονό της ελληνικής δυναμικότητας στην παρουσίαση τόσο μεγάλων καλλιτεχνικών έργων. Και είναι φανερό από όσα είπαμε πόση σημασία έχει μιά τέτοια έκδοση και από την τεχνική, αλλά μάλιστα από τη μορφωτική πλευρά, γιατί μάς δίνει ένα έργο τέχνης έξαιρετικού μεγαλείου με την πιδό δυνατή πληρότητα στην απόδοση, ώστε εύχομαι να γίνη κτήμα όλων του μορφωμένου ελληνικού κοινού που θά μπορεί έτσι όχι μόνο να γνωρίση τις ελληνικές αιώνιες αξίες αλλά και νάχη δίπλα του μιά πηγή γνήσιας καλλιτεχνικής απόλαυσης σε κάθε στιγμή της ζωής του.

Από την έκθεση αυτή που στεγάζεται στην αίθουσα Βιομηχανών Ξενοφώντος 5, βγαίνει κανείς σοφώτερος, με ψυχική εύφορία, και αισόδοξος για τις ελληνικές δυνατότητες και για τη σημερινή τόσο επιτυχημένη εργασία και για την αναγγελόμενη παραπέρα δραστηριότητα με την παρουσίαση και άλλων ελληνικών καλλιτεχνικών έργων.

Στη μεγάλη αίθουσα της Σχολής Καλών Τεχνών άνοιξε τελευταία μιά Έκθεση σπουδαστών που φοιτούν σε άμερικανικά κολλέγια και πανεπιστήμια, όπου παρακολουθούν προχωρημένα μαθήματα Ζωγραφικής, Γλυπτικής και Άρχιτεκτονικής μαζί με συστηματική μελέτη της Ιστορίας της Τέχνης δίπλα στα εργαστηριακά μαθήματα και στις ασκήσεις του ειδικού κλάδου. Είναι λοιπόν έξαιρετικό τό ενδιαφέρον να ιδή κανείς τό άποτελέσματα μιάς τόσο πλούσιας, ειδικής δηλ. τεχνικής και γενικής διδασκαλίας. Έτσι εύκολα μπορούμε να καταλάβουμε την ένημερότητα των σπουδαστών αυτών στα ρεύματα της καλλιτεχνικής ζωής που άπασχολούν σήμερα τον καλλιτεχνικό κόσμο σε διεθνή χώρο και την άπήχηση που βρίσκουν στούς νέους ζωντανούς καλλιτέχνες της εποχής μας. Και είναι τόσο διδακτικό τό παράδειγμά τους από την άποψη αυτή. Γιατί στην έκθεση αυτή βλέπουμε ακόμα, κι' αυτό έχει μεγαλύτερη σημασία, πόσο έχουν μεπει στο νόημα της τέχνης γενικά οι νεαροί καλλιτέχνες, ώστε όσο κι' αν μαντεύομε τις πηγές της τέχνης τους και τό πρότυπα της εργασίας τους, ή καλλιτεχνική ποιότητα είναι άρετα σημαντική και αξία κάθε προσοχής.

Η γενική εντύπωση είναι ότι οι καλλιτέχνες των άμερικανικών σχολών έχουν ξεπεράσει τό στάδιο να είναι κολλημένοι στην πραγματικότητα και να προσπαθούν να την άποδώσουν όσο γίνεται πιδό πιστά. Κι' όπου ακόμα την κρατούν ή όπου τα σχήματα κι' οι μορφές τους τόυς εμπνέουν, αυτά άποτελούν μονάχα την άφετηρία κι' ή μετάπλάση τους σε στοιχεία του καλλιτεχνικού συνόλου είναι ο σκοπός της δημιουργίας τους είτε με τον τονισμό των χρωματικών αξιών είτε ως μέλη μιάς ιδιότυπης σύνθεσης είτε ως άφορμή μιάς άρμονικής συμπλοκής μορφών και όποβλητικών ψυχικών εκφράσεων. Άπ' αυτούς ξεχωρίζω έδω τη Νεκρά Φύση με δυό κοπέλλες (άρ. 73) του Francis Baptist, όπου τό περιγράμμα τονίζει ακόμα τό σχήματα, αλλά τό χρώμα σε λεπτούς τόνους είναι δουλεμένο με δεξιοτητα και γνώση. Δεξιότητα παρατηρούμε και στον Ξαπλωμένο (114) του Garrell μέσα στο όργανιστικό πράσινο. Άλλά οι περισσότεροι έχουν προχωρήσει στην άφαίρεση, όπου τό σχήματα και τό χρώματα παίζουν τον κύριο ρόλο. Χρωματική εύαισθησία έξαιρετική και μεγαλειώδη σύνθεση βλέπομε στής Margaret Crawford τον άρ. 76 με μιάν απλότητα θαυμαστή. Γιόρταστικό και ένθουσιαστικό χαρακτήρα παρουσιάζει τό «Άσπρο φεγγάρι» του Robert Kaupelio άρ 59 με τό δυνατά κόκκινα τόσο άρμονικά διανεμημένα. Άλλά λεπτό χρωματικό αίσθημα μαρτυρεί τό φάντασμα στο σούρουπο του Harold Lewis άρ. 67 με τις λεπτές παραλλαγές του τόνου στίς γκριζες, μαύρες και πράσινες έπιφανείες του. Τέλεια διακοσμητική είναι ή κατανομή στο χώρο γραμμικών μορφών με έλαφρούς τόνους, όπως ο πίνακας 1 του Glen Jennings που θυμίζει του Άγγλου Sutherland τις συνθέσεις. Και ποικίλα γεωμετρικά σχήματα που θυμίζουν μεταλλικά άντικείμενα (λάμες, τροχούς, κλειδιά) είναι

κανονικά διατεθειμένα δίπλα ή πάνω στ' άλλα με έλαφρούς φωτεινότερους τόνους επάνω σε πιδό σκούρους κάποτε σε ανάγλυφα έπίπεδα σε άρμονική σύνθεση στον πίνακα 55 του Jack Wise και μās φέρουν στο νοή παράλληλες συνθέσεις του δικού μας Γκίκα - Χατζηκυριάκου. Θάπρεπε να άναφέρουμε ακόμα τον άρ. 48 του Karl Richards με τις βελουδένιες λεπτές αποχρώσεις και τον άρ. 52 Νεκρά φύσις του Ray Biggs κτλ.

Γενικά πρέπει να επαινέσουμε την κατανόηση των βασικών συνθετικών και χρωματικών κανόνων και να τονίσουμε πόσο άποδοτική είναι ή διδασκαλία της τέχνης στα 'Αμερικανικά καλλιτεχνικά ιδρύματα ώστε στις καινούργιες αυτές μορφές της τέχνης να παίζουν ελάχιστο ρόλο ή τύχη και ή αυθαιρεσία, όπως συχνά παρατηρούμε σε σχετικές έκδηλώσεις.

Δ. Ε. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Σε δύο δεξιώσεις ο πνευματικός μας κόσμος έγνώρισε τους τριάντα πέντε έκλεκτους ξένους διανοούμενους (Ιταλούς, Γάλλους και Γερμανούς) που έκάλασε ή 'Επιτροπή Θεσιβάλ 'Αθηνών. 'Η μία έγινε στις 24 Σεπτεμβρίου από τη διεύθυνση της 'Καθημερινής' στην αίθουσα 'Γεωργίου Βλάχου' και ή άλλη άπ' την 'Επιτροπή Θεσιβάλ 'Αθηνών στις 26 Σεπτεμβρίου στο ξενοδοχείο πρώην 'Μ. Βρεταννίας'.

— Στις 30 Σεπτεμβρίου έγιναν στο 'Αγρίνιο τ' άποκαλυπτήρια της προτομής του Κωνσταντίνου Χατζόπουλου. Στήν τελετή ήταν και ή κόρη του ποιητή Κα Σέντα Σλέερ, που ήρθε άπ' τη Σουηδία, τη μόνιμη διαμονή της. Όμιλήτης ο συμπατριώτης του Χατζόπουλου κ. Δημήτρης Γιάκος.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ Κ' ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

'Αξιόλογες σκέψεις για το κ. Ε. Π. Παπανούτσου στο 'Β ή μ α' (6 Σεπτ.) για το ρόλο της κριτικής στην πνευματική και την καλλιτεχνική μας ζωή. 'Αξιοσημείωτο και το άρθρο του κ. Σόλωνος Μακρή 'Η κριτική και ή τέχνη' στην 'Ε λε υ θ ε ρ ί α' (19 Σεπτ.).

— Ταξιδιωτικές έντυπώσεις στις περισσότερες αθηναϊκές εφημερίδες: της κ. 'Ελένης Γ. Βλάχου από την Αίγυπτο ('Κ α θ η μ ε ρ ι ν ή'), του κ. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου από τη Γαλλία και την 'Ιταλία και του 'Αλκη Θρύλου από τη Νορβηγία ('Ε λε υ θ ε ρ ί α'), του κ. Παύλου Παλαιολόγου από τη Ρωσία ('Τ ό Β ή μ α'), επίσης από τη Ρωσία του κ. Π. Π. Τζαννετάκη ('Ω ρ α').

— Στήν 'Ε λε υ θ ε ρ ί α' σκέψεις και ύποδειξεις του κ. Μάριου Πλωρίτη για το Θεσιβάλ 'Αθηνών (21 Σεπτ.), έντυπώσεις του κ. Πάνου Καραβία από το 'Ακρατήρι και τον τάφο του Βενιζέλου (23 Σεπτ.) και κρίσεις του κ. Πέτρου Χάρη για την προσφορά του Κ. Χατζόπουλου (27 Σεπτ.).

— Στο 'Β ή μ α' (18 Σεπτ.) και στην 'Ε λε υ θ ε ρ ί α' (20 Σεπτ.) σχολιάζονται από τους κ. κ. 'Ηλία Βενέζη και Πέτρου Χάρη οι 'Διεθνείς καλλιτεχνικές ανταλλαγές' του κ. George F. Kennan που δημοσιεύτηκαν στο προηγούμενο τεύχος μας.

— Στη φιλολογική σελίδα της 'Β ρ α δ υ ν ή ς' κάθε Τετάρτη ή μεγάλη θεατρική έρευνα του κ. Π. Μ. Σωτήρχου με γνώμες των κ. κ. 'Αγγ. Τερζάκη, 'Αλεξ. Μινωτή, Μαν. Σκουλοδύνη, 'Ηλία Βενέζη, Λίνου Κραπάλη, Γιάν. Σιδέρη, 'Αλκη Θρύλου, Θ. Ν. Συναίνου, Π. Κατσέλη, Πέτρου Χάρη, Θ. Κωτσόπουλου κ.ά.

— Πολύ αξιόλογο το τεύχος που αφιέρωσαν οι 'Ε ι κ ό ν ε ς' στη Θεσσαλονίκη.

'Ελάβαμε, ακόμη, 'Σ ι φ ν α τ ι κ ά Ν έ α' 'Ν έ α 'Ε π ο χ ή' 'Αγρινίου, με έντυπώσεις του κ. Δημ. Γιάκου από τὰ νέα βιβλία και τη θεατρική κίνηση, 'Αμερικανικήν 'Επιθεώρηση', 'Κ ή ρ υ κ α τ ὶ ν Π ι ε ρ ί ω ν', 'Κ α τ ε ρ ί ν η ς', 'Π ρ ο σ φ υ γ ι κ ὸ ν Κ ό σ μ ο ν', 'Α ὐ γ ή', 'Π ὄ ρ γ ο ν', 'Τ ἄ Θ ε ρ μ ι ἄ', 'Λ ὀ γ ῶ ν', 'Α ὐ τ ῶ ν', 'Τ ἡ Π ε ρ ι ω δ ι κ ὸ ν Μ ε λ λ ὶ ο ν', 'Ν έ α τ ῆ ς Μ ε γ α λ ο π ὄ λ ε ω ς', 'Η χ ὡ τ ῆ ς Μ ε σ σ η ν ί α ς', 'Α π ὸ τ ὶ ν Ν έ ο Κ ό σ μ ο ν', 'Κ ε ρ κ υ ρ α ῖ κ ἄ Ν έ α', 'Φ ι λ ο τ ὶ ν Ζ ὠ ὶ ν', 'Π ε λ ο π ὶ ν η σ ο ν', Πατρῶν, με τακτική φιλολογική της σελίδα κάθε Παρασκευή, 'Γ ι ο υ γ κ ο σ λ α β ι κ ἄ Ν έ α', 'Κ υ ν ο υ ρ ι ἄ ν', 'Π ἄ τ μ ο ν', 'Ε κ δ ρ ο μ ι κ ἄ Χ ρ ο ν ι κ ἄ', 'Τ ὸ Π ὦ ρ ο φ ἄ ν ι', 'Τ ὸ Χ α ρ ο ὕ μ ε ν ο Σ π ί τ ι', 'Π ρ ὸ σ κ ο π ὶ ν', 'Φ ὠ δ ῶ', 'Λ ε ι β α δ ι ἄ ς', 'Α ν δ ρ ι ὠ τ η ν', 'Β ι ο μ η χ α ν ι κ ῶ ν', 'Ε π ι θ ε ὠ ρ ῆ σ ι ν', που με το τεύχος 'Ιουλίου' πέρασε στον 23ο χρόνο της. 'Κ α θ ο λ ι κ ῶ ν', 'Ν ἄ ξ ι α κ ὸ ν Μ ε λ λ ὶ ο ν', 'Π ε ρ ι ο δ ι κ ὸ τ ὶ ν 'Ε λ λ η ν ῖ δ ὶ ν τ ῆ ς Β ο ρ ε ῖ ο ν', 'Ε λ λ ἄ δ ο ς', 'Ε λ λ ἄ δ α', 'Λ ι μ ῆ ν ο ς Β α θ ῆ ς Σ ἄ μ ο υ', 'Α ε ρ ο π ο ρ ι κ ἄ Ν έ α', 'Δ ε λ τ ῖ ο ν Σ υ ν δ ῆ σ μ ο υ', 'Ε λ λ η ν ι κ ὶ ν γ υ μ ν α σ τ ι κ ὶ ν ἄ θ λ η τ ι κ ὶ ν σ ω μ α τ ῖ ω ν', 'Κ ο ι ν ῆ ν Γ ν ὡ μ η ν', 'Ο ἰ κ ο γ ἑ ν ε ῖ α', 'Μ ε λ β ο ὐ ρ η ς', 'Τ ἄ Φ υ σ ι ο λ α τ ρ ι κ ἄ', 'Φ ω ν ῆ τ ὸ Ἀ λ γ ῖ ο υ', 'Δ ε λ τ ῖ ο ν 'Ο μ ο σ π ο ν δ ῖ α ς λ ε ι τ ο υ ρ ῶ ν Μ έ σ ο ς', 'Ε κ π α ι δ ε ὕ σ ε ω ς', 'Ε λ λ ἄ δ ο ς', 'Ε φ η β ο ν', περιοδικῶν μαθητῶν και μαθητρίων του 'Προτύπου Λυκείου 'Αθηνών', 'Τ ὸ Β ή μ α τ ῆ ς Γ κ ἄ π α', 'Φ ω ν ῆ ν τ ὸ Β υ ζ ἄ ν τ ῖ ο υ', μηνιαία έκδοση των μαθητῶν και μαθητρίων του 'Εκπαιδευτηρίου 'Βυζαντίων', 'Β ο ι ω τ ι κ ἄ Ν έ α', 'Θ ῆ ῶ ν', 'Σ φ α ῖ ρ α ν', 'Π α ὐ λ ὸ ν', 'Α π ὸ σ τ ὸ λ ο ν τ ῆ ς 'Ε λ λ ἄ δ ο ς', 'Π ὦ ρ ο δ ῶ', 'τ ῆ ς Π ὴ λ η ς', 'Κ ο ι ν ῆ ν Γ ν ὡ μ η ν', 'Ι σ τ ο ρ ῖ ὶ ν καὶ Ζ ὠ ῆ ν', 'Λ ο γ ο τ ἑ χ ν ῶ ν', 'Φ ω ν ῆ ν', 'Α λ ε ξ ἄ ν δ ρ ο ὐ π ὸ λ ε ω ς, με φιλολογικά και θεατρικά σημειώματα των κ. κ. Θράκη Θρύλου και Τάκη 'Ολύμπου, 'Ε λε υ θ ε ρ ί α ν', 'Κ ε ρ κ ὶ ς', με σειρά άρθρων (από 15 Αὐγ.) του κ. Μιχ. Κοντοῦ για τη ζωή και το έργο του Περικλή Γιαννόπουλου, 'Τ ὸ Μ ε λ λ ὶ ο ν τ ῆ ς 'Υ δ ρ α ς' (τεύχος 'Ιουλ.), με σελίδες αφιερωμένες στον 'Αντ. Λιγνῶ, 'Ι λ ῖ ο ν', 'Ε φ η μ ε ρ ῖ δ α τ ὶ ν Π ο ι η τ ὶ ν', 'Ο ρ θ ὸ δ ὸ ξ ἑ ἄ ν', 'Κ υ κ λ α δ ι κ ἄ', 'Β ο υ λ γ α ρ ι κ ἄ Ν έ α', 'Ε λ λ η ν ι κ ο ὺ ς 'Ο ρ ῖ ζ ο ν τ ε ς', 'Α λ ε ξ ἄ ν δ ρ ε ῖ α', και 'Α γ ω γ ῆ ν', έκδοση του 'Ελληνικού Γυμνασίου 'Αμμοχώστου αφιερωμένη στην τριεκοσμητρίδα του αξιόλογου αὐτοῦ εκπαιδευτηρίου.

Ω.

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

26 Σεπτεμβρίου
Στο σημείωμα του προηγούμενου τεύχους 'Η δραματική οικονομία, ο στίχος και ή γλώσσα' του κ. Τ. Μπ., σελ. 1288, στήλη α', στ. 28 αντί 'προορισμός δὲν ἦταν να καθέξῃ κλπ.' γρ. 'προορισμός του δὲν ἦταν να καθέξῃ κλπ.'

'Επίσης, στο ίδιο τεύχος και στους στίχους της 'Χοροφώραν' (σελ. 1288 στ. β') αντί ή 'κατάρτη χιᾶς...' να διαβαστεί 'κατάρτα τῆ ς ὀχιάς...' Τέλος, στο άρθρο του κ. Γιάν. Σιδέρη 'Τὸ θέατρο του Ζαμπέλου', σελ. 1289, στ. 12, αντί 'μονόπραχτες' γράφε 'πρωτότυπες'.

κ. Γ. Μ. Π. ε ρ. Πειραιᾶ. Θά δημοσιευθεῖ. 'Ι σ ω ς και στο έρχόμενο τεύχος.— κ. Γ. Χ ρ ι σ τ ὸ γ. 'Ενταῦθα, δύσκολα, πολύ δύσκολα πράγματα. Όλα μπορεί να γίνουν, ὄχι ὅμως και ή συνεννόηση των λογοτεχνῶν μας και ή συγκέντρωσή τους σε μιὰν ὀργάνωση! — δ. 'Ε λ. Σ φ α κ. Μ έ λ ι γ η ἀκόμα προσάθεια ἐλλιπίσμως κατὶ το ἀξιόλογο θά ὀφείτε. Περιμένουμε.— κ. 'Α θ. Χ ρ η σ τ. 'Ακατάλληλο για τις σελίδες μας.

H "ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ"